

† ΣΠΥΡΟΣ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

ΤΖΩΡΤΖΗΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ
(περ. 1555-1601/1607)

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΑΣ ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΝΑ ΜΑΝΤΖΟΥΡΑΝΗ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
2021

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

*«...μὰ κάμε τ' ὄνομά μου
Τζώρτζη νὰ πείς πὼς λέσινε, Χορτάτση τὴ γενιά μου»*

Πανώρια, Ἀφιέρωση, στ. 35-36

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	11
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	13
I. ΕΚΔΟΣΕΙΣ.....	13
II. ΜΕΛΕΤΕΣ.....	14

ΤΖΩΡΤΖΗΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ.

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΑΣ ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΟΣ

Εισαγωγικά.....	25
Γέννηση και καταγωγή του Τζώρτζη Χορτάτση.....	29
Για τη μόρφωση και την οικονομική του κατάσταση.....	33
Ποιός ήταν ο δικηγόρος του;.....	41
Μια «λυρική» παρένθεση.....	47
Για την κοινωνική του τάξη.....	51
Φίλοι, γνώριμοι και «συνεργάτες» του.....	59
Και μια «ποιμενική» παρένθεση.....	67
Διαβίωση – Σχέση με τον Χάνδακα – Το τέλος του.....	69
Ή χρονολόγηση των έργων του.....	77

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Σύγκριση των έργων του Χορτάτση με τα πρότυπα ή τα πιθανά πρότυπά τους.....	101
Διερεύνηση της υπόθεσης κατά την οποία ο <i>Στάθης</i> και η μετάφραση του <i>Πιστικού Βοσκοῦ</i> του Giambattista Guarini είναι έργα του Χορτάτση.....	121

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

Παραστάσεις έργων του Χορτάτση στον 20 ^ο αιώνα.....	135

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

Άγνωστου Κρητικού (Τζώρτζη Χορτάτση), <i>Στάθης</i> , Κωμωδία (περ. 1600)	165
Εισαγωγή	167
Τὸ ἔργο	171
Γλωσσάριο	273
Κύρια ὀνόματα	277

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ συγκεντρώνονται τὰ ὀριστικά πορίσματα τοῦ Σπύρου Α. Εὐαγγελάτου (1940-2017) γύρω ἀπὸ τὴν ταύτιση τοῦ ποιητῆ τῆς *Ἐρωφίλης*, τῆς *Πανώριας* καὶ τοῦ *Κατσούρμπου* (καὶ πιθανῶς τοῦ *Στάθης*) μὲ τὸν Τζώρτζη Χορτάση τοῦ Τζουάνε (περ. 1555-1601/1607). Ἡ ἐνασχόληση τοῦ Σπύρου Α. Εὐαγγελάτου μὲ τὴν ταύτιση τοῦ δραματουργοῦ συμπλήρωσε σχεδὸν μισὸ αἰῶνα, ἀφοῦ ὑπῆρξε ὁ πρῶτος πὺν ἐρεύνησε συστηματικὰ τὸ ζήτημα, ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1960. Ἀπὸ τὰ νεανικά του χρόνια, μὲ τὴν καθοδήγηση τότε τοῦ δασκάλου του καὶ Διευθυντῆ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας, Ἀκαδημαϊκοῦ Μ. Ι. Μανούσακα, ὁ Σπύρος Α. Εὐαγγελάτος πραγματοποίησε κατ' ἐπανάληψη ἐρευνες γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ στὰ κρατικά καὶ ἄλλα ἀρχεῖα τῆς Βενετίας καὶ ἐξέδωσε σειρά μελετημάτων, διατηρώντας ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἀμείωτο τὸ ἐπιστημονικὸ του ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν βίο καὶ τὴ δράση τοῦ πρώτου Νεοέλληνα δραματουργοῦ. Στὴν ἔκδοση περιλαμβάνονται εἰδήσεις γύρω ἀπὸ τὴ γέννηση καὶ τὴν καταγωγή τοῦ Ρεθυμνιώτη ποιητῆ, τὴ μόρφωση καὶ τὴν οἰκονομικὴ του κατάσταση, τὴν κοινωνικὴ του τάξη, τὸν κοινωνικὸ του περίγυρο, τὴ σχέση του μὲ τὸν Χάνδακα καὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του.

Ἡ ἔκδοση περιλαμβάνει ἐπίσης μελέτες γιὰ τὴ σύγκριση τῶν ἔργων τοῦ Χορτάση μὲ τὰ πρότυπα ἢ τὰ πιθανὰ πρότυπά τους, γιὰ τὴ διερεύνηση τῆς ὑπόθεσης κατὰ τὴν ὁποία ἡ κωμωδία *Στάθης* καὶ ἡ μετάφραση τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* τοῦ Giambattista Guarini εἶναι ἔργα τοῦ Χορτάση, καὶ γιὰ τὴν παρουσία τῶν ἔργων τοῦ ποιητῆ στὴ νεοελληνικὴ σκηνὴ κατὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν μέρος πορισμάτων ἐρευνητικοῦ προγράμματος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (2013-2016) ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Σπύρου Α. Εὐαγγελάτου. Στὸ πρόγραμμα συμμετεῖχαν ὁ τότε ὑποψήφιος διδάκτωρ καὶ νῦν Ἐπίκουρος Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Θεατρικῶν Σπουδῶν του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Παναγιώτης

Μιχαλόπουλος και οι θεατρολόγοι, κάτοχοι μεταπτυχιακού διπλώματος του ίδιου Τμήματος, Χριστιάννα Μαντζουράνη και Όλγα Μαυροειδή.

Ἡ ἔκδοση ἐμπλουτίζεται μὲ τὴ δημοσίευση τῆς κωμωδίας *Στάθης*, πού συμπλήρωσε καὶ ἀνασυνέθεσε ὁ Σπύρος Α. Εὐαγγελᾶτος γιὰ θεατρικὴ χρήση, στὴν προσπάθειά του νὰ προβάλει καὶ νὰ ἀποκαταστήσει σκηνικὰ τὰ ἔργα τῆς παλαιότερης νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, πάγια ἐπιδίωξη τοῦ ἀείμνηστου Ἀκαδημαϊκοῦ, Ὁμότιμου Καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ σκηνοθέτη.*

Π. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ – Χ. ΜΑΝΤΖΟΥΡΑΝΗ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

---

* Στὴν παρούσα ἔκδοση ἔχει ἐπιλεγεῖ ἡ γραφὴ «Εὐαγγελᾶτος» (μὲ περισπωμένη), διότι ἔτσι ἔγραφε τὸ ἐπώνυμό του ὁ ἴδιος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Έρωφίλη*: Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Έρωφίλη. Τραγωδία* (έπιμ. Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ – Μ. ΑΠΟΣΚΙΤΗ), Αθήνα 1988.
- ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Η έλευθερωμένη Ιερουσαλήμ*: Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Η έλευθερωμένη Ιερουσαλήμ (Τὰ Ἴντερμέδια τῆς Έρωφίλης)* (έπιμ. Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ – Μ. ΑΠΟΣΚΙΤΗ), Αθήνα 1992.
- ΑΝΩΝΥΜΟΣ, *Στάθης*. Κρητική κωμωδία, *Θέατρο*, 4, 1962, σ. 48-63.
- BOZZA, *Fedra*: F. BOZZA, *Fedra* (έπιμ. C. LUCIANI), Roma 1996.
- ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Στάθης*: *Στάθης. Κρητική κωμωδία, π. 1600* (συμπλήρωση χασμάτων-άνασύνθεση κειμένου-σκηνοθεσία Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ), Δημοτικό Θέατρο Κρήτης, 1988.
- ΙΩΑΝΝΟΥ, *Ο Πιστικός Βοσκός*: P.-P. ΙΩΑΝΝΟΥ, *Ο Πιστικός Βοσκός, Der treue Schäfer. Der Pastor Fido des G. B. Guarini von einem Anonymus im 17. Jahrhundert in kretische Mundart übersetzt*, Berliner byzantinistische Arbeiten, 27, Berlin 1962.
- ΚΡΙΑΡΑΣ, *Γύπαρις*: *Γύπαρις. Κρητικὸν δράμα* (πηγαί-κείμενον ὑπὸ Ε. ΚΡΙΑΡΑ), Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, 39, Athen 1940.
- ΚΡΙΑΡΑΣ, *Πανώρια*: Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Πανώρια* (κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο Ε. ΚΡΙΑΡΑ), Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 2, Θεσσαλονίκη 1975.
- ΚΡΙΑΡΑΣ – ΠΗΔΩΝΙΑ, *Πανώρια*: Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Πανώρια* (κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο Ε. ΚΡΙΑΡΑ, ἀναθεωρημένη με ἐπιμέλεια Κ. Δ. ΠΗΔΩΝΙΑ), Θεσσαλονίκη 2007.
- MARTINI, *Στάθης*: *Στάθης. Κρητική κωμωδία* (κριτική έκδοση με εισαγωγή, σημειώσεις και λεξιλόγιο L. MARTINI), Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 3, Θεσσαλονίκη 1976.
- ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, *Έρωφίλη*: Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Έρωφίλη. Τραγωδία (1600)* (έκδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εισαγωγῆς καὶ λεξιλογίου ὑπὸ Σ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ), Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie,

Zwanglose Beihefte zu den «Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbüchern», Athen 1928.

ΠΟΛΙΤΗΣ, *Κατζούρμπος*: Γ. ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, *Κατζούρμπος*. Κωμωδία (κριτική έκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ), Έταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, 1, Κρητικὸν Θέατρον, Ἡράκλειον 1964.

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΑΛΕΞΙΟΥ, Παρατηρήσεις: Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Παρατηρήσεις στὸ κρητικὸ θέατρο, *Κρητικὰ Χρονικά*, 8, 1954, σ. 133-138.

ΑΛΕΞΙΟΥ, Βιβλιοκρισία: Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Βιβλιοκρισία γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς *Πανώριας* 1975, *Ἑλληνικά*, 29, 2, 1976, σ. 381-388.

ΑΡΜΑΟΣ, *Ἡ προσφορὰ τῆς ξεριζωμένης καρδιάς*: Δ. ΑΡΜΑΟΣ, *Ἡ προσφορὰ τῆς ξεριζωμένης καρδιάς. Προϊστορία καὶ λειτουργία τοῦ θέματος στὴν Ἐρωφίλη τοῦ Χορτάτση*, διδακτορική διατριβή, Ἀθήνα 2004.

Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Λίνο Πολίτη, Θεσσαλονίκη 1979.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἡ Μαργαρίτα: Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἡ Μαργαρίτα τῆς κρητικῆς κωμωδίας *Στάθης*, *Ἑλληνικά*, 27, 1974, σ. 154-160.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Βιβλιοκρισία: Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Βιβλιοκρισία γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς *Martini*, *Ἑλληνικά*, 31, 1979, σ. 529-540.

ΒΙΒΙΑΚΗΣ, *Ἐρωφίλη*: Ι. ΒΙΒΙΑΚΗΣ, Ἡ *Ἐρωφίλη* στὴ Νεοελληνικὴ Σκηνή, στὸ: Γεώργιος Χορτάτσης, *Ἐρωφίλη*, Πρόγραμμα τοῦ «Ἄμφι-Θεάτρον Σπύρου Α. Εὐαγγελάτου», συμπαραγωγή μὲ τὸ Δημοτικὸ Περιφερειακὸ Θέατρο Κρήτης, 49, 1996, σ. 43-47.

ΒΟΥΤΙΕΡΙΔΗΣ, *Σύντομη ἱστορία*: Η. Π. ΒΟΥΤΙΕΡΙΔΗΣ, *Σύντομη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (1000-1930)*, Ἀθήναι 1933.

ΓΙΑΛΑΜΑ, Νέες εἰδήσεις: Δ. Γ. ΓΙΑΛΑΜΑ, Νέες εἰδήσεις γιὰ τὸν Βενετοκρητικὸ λόγιό Φραγκίσκο Barozzi (1537-1604), *Θησαυρίσματα*, 20, 1990, σ. 300-403.

ΓΚΑΤΖΙΟΥ, Οἱ παραστάσεις: Δ. ΓΚΑΤΖΙΟΥ, Οἱ παραστάσεις τοῦ *Κατσούρμπου* στὴ Νεοελληνικὴ Σκηνή, στὸ: Γεώργιος Χορτάτσης, *Κατσούρμπος*, Πρόγραμμα «Ἡ νέα ΣΚΗΝΗ», 1993, σ. 131-135.

ΔΕΔΟΥΣΗ, *Κατζούρμπος*: Χ. Β. ΔΕΔΟΥΣΗ, Ὁ *Κατζούρμπος* καὶ ἡ λατινικὴ κωμωδία. Συμβολὴ στὴν ἔρμηνεία τῆς κρητικῆς κωμωδίας, *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 10, 1968, σ. 243-279.

- ΔΕΙΝΑΚΙΣ, Αί πηγαί: Σ. ΔΕΙΝΑΚΙΣ, Αί πηγαί τῆς Ἐρωφίλης. Ὁ Χορτάτης ἀπειμῆθη χωρία τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους;, *Χριστιανικὴ Κρήτη*, 1, 1912, σ. 435-447.
- ΔΗΜΑΡΑΣ, Ἱστορία: Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας, Ἀθήνα 2000.
- ΕΞΑΡΧΟΣ, Ἕλληνες ἠθοποιοί: Θ. ΕΞΑΡΧΟΣ, Ἕλληνες ἠθοποιοί. «Ἡ γενιά μας». Ἔτος γέννησης ἀπὸ 1926 μέχρι 1940, Γ2, Ἀθήνα – Γιάννινα 2000.
- [ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ], Δραματολόγιο: [Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ], Τὸ Δραματολόγιο τῆς «Νεοελληνικῆς Σκηνῆς», *Νεοελληνικὴ Σκηνή. Κύκλος Ἐργασίας 1962-1964*, Ἀθήνα 1965, σ. [2].
- ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτης: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτης, *Θησαυρίσματα*, 7, 1970, σ. 182-227.
- ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Χρονολόγηση τοῦ Στάθη: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Ἡ χρονολόγηση τοῦ Στάθη, *Πεπραγμένα τοῦ Γ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ρέθυμνον, 18-23 Σεπτεμβρίου 1971, Βυζαντινοὶ καὶ μέσοι χρόνοι*, Β', Ἐν Ἀθήναις 1974, σ. 84-93.
- ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Πρὸς τὴν ἀλήθεια: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Πρὸς τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸν Βιτσέντζο Κορνάρου. Ποιὸς ἦταν ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτόκριτου»;, Ἀθήνα 1985.
- ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Προβλήματα τοῦ Στάθη: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Προβλήματα τοῦ Στάθη, Πρόγραμμα τοῦ «Δημοτικοῦ [Περιφερειακοῦ] Θεάτρου Κρήτης», Ἀγνώστου, *Στάθης*, Ἰούνιος 1988, σ. [2-4].
- ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέες βιογραφικὲς εἰδήσεις: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέες βιογραφικὲς εἰδήσεις γιὰ τὸν Γεώργιο Χορτάτη τοῦ Ἰωάννη (μὲ ἀνέκδοτα ἔγγραφα πού ἔχει συντάξει ὁ ἴδιος), Πρόγραμμα τοῦ «Ἀμφι-Θεάτρου τοῦ Σπύρου Α. Εὐαγγελάτου», Γεωργίου Χορτάτη, *Ἐρωφίλη*, Ἰούλιος 1996, 49, σ. 49-77.
- ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Πότε γράφτηκε: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Πότε γράφτηκε, λοιπόν, ὁ «Κατζοῦρμπος» τοῦ Γεωργίου Χορτάτη;, *Παράβασις*, 2, 1, 1998, σ. 11-15.
- ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιά δίκη: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιά δίκη (1582-1583) τοῦ Γεωργίου Χορτάτη τοῦ Ἰωάννη, *Παράβασις*, 3, 1, 2000, σ. 11-62.
- ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Πληροφορίες: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Πληροφορίες ἀπὸ ἔργα τοῦ Γεωργίου Χορτάτη, πού φαίνεται ὅτι σχετίζονται μὲ πληροφορίες γιὰ τὸν βίο καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ Γεωργίου Χορτάτη τοῦ Ἰωάννη (ci. 1555-1609/10), στό: Σ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ – Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ – Γ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ, (ἐκδοτικὴ ἐπιτροπή), *Ἐνθύμησις Νικόλαου Μ. Παναγιωτάκη Ἡράκλειο* 2000, σ. 227-233.

ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γιὰ τὴν Ἁγιά Παρασκευή: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Καὶ πάλι γιὰ τὴν Ἁγιά Παρασκευή ὅπου ἔναι στὸ Μερκούρι, στό: Λ. ΤΖΕΛΑΚΗ (ἐπιμ.), *Σῆμα Μενελάου Παρλαμᾶ*, Ἡράκλειο 2002, σ. 77-82.

ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τοῦ θανάτου τοῦ Γεωργίου Ι. Χορτάτση (καὶ συνοπτικὴ συγκέντρωση τῶν πληροφοριῶν ποὺ διαθέτουμε γι' αὐτόν), *Θησαυρίσματα*, 37, 2007, σ. 449-461.

ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Ἡ ἀναγόρευση: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Ἡ ἀναγόρευση σὲ διδάκτορα (1581) τοῦ δικηγόρου Ἰωάννη Μούρμουρη καὶ ἡ σχέση του μὲ τὸν δραματουργὸ Γεώργιο Χορτάτση, στό: ΛΕΚΚΑΣ, Γ. – ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π. (ἐπιμ.), *Τιμητικὸς τόμος Μιχ. Π. Σταθόπουλου*, Ι, Ἀθήνα 2010, σ. 559-562.

ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Θεατρικὲς παραστάσεις: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Ὑπῆρξαν θεατρικὲς παραστάσεις σὲ ἑλληνικὴ γλώσσα στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη;, στό: Γ. Κ. ΒΑΡΖΕΛΙΩΤΗ – Κ. Γ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ (ἐπιμ.), *Γαληνοτάτη. Τιμὴ στὴ Χρῦσα Μαλτέζου*, Ἀθήνα 2013, σ. 239-246.

ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Οἱ πνευματικοὶ «ἀντίπαλοι»: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Οἱ πνευματικοὶ «ἀντίπαλοι» τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου ἢ Στὴν Κρήτη ἐπὶ Βενετικῆς Δημοκρατίας, *Θησαυρίσματα*, 44, 2014, σ. 199-208.

ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Ἡ χρονολόγηση τῶν ἔργων: Σ. Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Ἡ χρονολόγηση τῶν ἔργων τοῦ πρώτου Νεοέλληνα δραματουργοῦ Τζώρτζη Χορτάτση (Κρήτη, περ. 1555-1601/1607), *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 90, 2, 2015, σ. 111-127.

ΖΩΡΑΣ, Μία ἰταλικὴ τραγωδία: Γ. Θ. ΖΩΡΑΣ, Μία ἰταλικὴ τραγωδία Κρητὸς συγγραφέως. Ἡ *Fedra* τοῦ Francesco Bozza, *Πεπραγμένα τοῦ Β' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, Χανιά, 12-17 Ἀπριλίου 1966, Ἐν Ἀθήναις, 1968-1969, σ. 178-191.

ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, Κριτικὴ βιβλιογραφία: Σ. Ε. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου» (1965-1979), *Ὁ Ἐραμιστής*, 17, 1981, σ. 46-73.

ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, Ἔρευνες: Σ. Ε. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, Ἔρευνες γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, Ἡράκλειο 1993.

ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, Κατσοῦρμος: Σ. Ε. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ (ἐπιμ.), Πρόγραμμα «Ἡ νέα ΣΚΗΝΗ». Γεωργίου Χορτάτση, *Κατσοῦρμος*, Μάιος 1993.

ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἡ προσωπογραφία: Ν. Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἡ προσωπογραφία ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴ διερεύνηση τῆς διαμόρφωσης τῶν κοινωνικῶν ομάδων τῆς ἑλληνολατινικῆς Ἀνατολῆς, στό: Χ. Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ (ἐπιμ.), *Διεθνὲς Συμπόσιο. Πλούσιοι καὶ φτωχοὶ στὴν κοινωνία τῆς ἑλληνολατινικῆς Ἀνατολῆς*, Βενετία 1998, σ. 73-90.

Κάρολος Κούν. *Οί παραστάσεις* (έπιμ. Π. ΜΑΥΡΟΜΟΥΣΤΑΚΟΣ), Αθήνα 2008.

Κάρολος Κούν (έπιμ. Δ. ΚΑΓΓΕΛΑΡΗ), Αθήνα 2010.

Κείμενα θεατρικής παιδείας 1983-1986, Έταιρεία Θεάτρου Κρήτης-Κρητική Θεατρική Βιβλιοθήκης, Α', Χανιά 1987.

ΚΡΙΑΡΑΣ, Έλεγχος: Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, Έλεγχος παρατηρήσεων του Α. Σαχίνη στην *Πανώρια* του Χορτάτση, *Έλληνικά*, 28, 1975, σ. 425-431.

ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό: Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Λεξικό τής Μεσαιωνικής Έλληνικής Δημώδους Γραμματείας, 1100-1669*, Δ', Θεσσαλονίκη 1975.

ΚΡΙΑΡΑΣ, Νέα έκδοση: Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Η Πανώρια* του Χορτάτση και ή νέα έκδοση του κειμένου, *Νέα Έστία*, 99, 1976, σ. 376-382.

ΚΡΙΑΡΑΣ, Παρατηρήσεις: Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, Παρατηρήσεις στην έκδοση του *Στάθη* από τη Lidia Martini, *Δελτίον τής Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας*, 28, 1981, σ. 71-84.

ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, *Κοινωνία και διοίκηση*: Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, *Κοινωνία και διοίκηση στο βενετοκρατούμενο Ρέθυμνο. Το άνωτερο κοινωνικό στρώμα των εύγενών (1571-1646)*, διδακτορική διατριβή, Κέρκυρα 1999.

ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, Τα προνόμια και τα σπαθιά: Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, Τα προνόμια και τα σπαθιά. Κοινωνικές μεταβολές και στρατολόγηση στη βενετοκρητική ύπαιθρο (16ος-17ος αι.), *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*, 9, 2008, σ. 9-59.

Λεξικόν «Ηλίου»: *Νεώτερον Έγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν «Ηλίου»*, 5.

ΜΑΚΡΗΣ, Ακτίνα: Γ. Χ. ΜΑΚΡΗΣ, «Ακτίνα τ' ουρανού χαριτωμένη...» Παρατηρήσεις στο Δ' χορικό τής *Έρωφίλης*, *Έλληνικά*, 48, 1998, 2, σ. 267-282.

ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Νέο άγνωστο χειρόγραφο: Χ. Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Νέο άγνωστο χειρόγραφο τής «Περιγραφής τής Κρήτης» του Πέτρου Καστροφύλακα (1583) και τὸ πρόβλημα τής κριτικής εκδόσεώς της, *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνον, 18-23 Σεπτεμβρίου 1971*, Έν Αθήναις 1974, σ. 176-183.

ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Τὸ παιδί: Χ. Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Τὸ παιδί στην κοινωνία τής βενετοκρατούμενης Κρήτης, *Κρητικά Χρονικά*, 27, 1987, σ. 214-227.

ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ίστορία: Χ. Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ίστορία τής βενετοκρατούμενης Κρήτης: Ζητήματα έρευνας, *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο, 25-31 Αύγουστου 1991*, Β2, Ρέθυμνο 1995, σ. 537-548.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ζητήματα: Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ζητήματα του «Κρητικού Θεάτρου», *Κρητικά Χρονικά*, 1, 1947, σ. 47-73.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Άνέκδοτα ίντερμέδια: Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Άνέκδοτα ίντερμέδια τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου», *Κρητικά Χρονικά*, 1, 1947, σ. 525-580.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἡ παρὰ Τρίναν ἀπογραφή: Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἡ παρὰ Τρίναν ἀπογραφή τῆς Κρήτης (1644) καὶ ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν κρητικῶν οἰκῶν Κερκύρας, *Κρητικά Χρονικά*, 3, 1949, σ. 35-59.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Τὰ χάσματα: Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Τὰ χάσματα τῆς κωμωδίας *Στάθης*, *Κρητικά Χρονικά*, 8, 1954, σ. 291-305.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἄγνωστη πηγὴ: Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἄγνωστη πηγὴ τῆς Ἐρωφίλης τοῦ Χορτάτση. Ἡ τραγωδία *Il Re Torrismondo* τοῦ Tasso, *Κρητικά Χρονικά*, 13, 1959, σ. 73-83.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος: Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος (1542-μετὰ τὸ 1604) καὶ ὁ χρόνος συγγραφῆς τῶν δραμάτων τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, *Κρητικά Χρονικά*, 17, 1964, σ. 261-282.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Τὰ τρία τελευταῖα ἀνέκδοτα ίντερμέδια: Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Τὰ τρία τελευταῖα ἀνέκδοτα ίντερμέδια τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου», *Πεπραγμένα τοῦ ΣΤ' Διεθοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Χανιά, 24-30 Αὐγούστου 1986, Χανιά 1991*, 2, σ. 317-342.

ΜΑΡΚΟΜΙΧΕΛΑΚΗ-ΜΙΝΤΖΑ, Ἡ ἀρχαιομάθεια: Τ. ΜΑΡΚΟΜΙΧΕΛΑΚΗ - ΜΙΝΤΖΑ, «Logica καὶ Retorica καὶ Umanità κατέχω...» Ἡ ἀρχαιομάθεια τοῦ Κρητικοῦ ποιητῆ τοῦ 16ου αἰῶνα Γεώργιου Χορτάτση, *Κρητολογικὰ Γράμματα*, 13, 1997, σ. 121-130.

ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ, Τοπωνύμιο «Μερκούρι»: Γ. Κ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ, Ποιό ἦταν τὸ τοπωνύμιο «Μερκούρι» ποὺ ἀναφέρεται στὸν *Κατζοῦρμπο* τοῦ Χορτάτση, *Θησαυρίσματα*, 17, 1980, σ. 285-289.

ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Σταχυολογήματα: Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Σταχυολογήματα ἀπὸ τὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου Κρήτης Μιχαὴλ Μαρά (1538-1578), *Κρητικά Χρονικά*, 15-16 (= *Πεπραγμένα τοῦ Α' Διεθοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἡράκλειον, 22-28 Σεπτεμβρίου 1961, Ἡράκλειον 1961-1962*), 2, σ. 228-308.

ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, Ἡ βενετοκρατομένη Ἀνατολή: Α. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, Ἡ βενετοκρατομένη Ἀνατολή, *Κρήτη καὶ Ἐπτάνησος*, Ἐν Ἀθήναις 1934.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ – VINCENT, Νέα στοιχεῖα: Ν. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ – Α. L. VINCENT, Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἀκαδημία τῶν Stravaganti, *Θησαυρίσματα*, 7, 1970, σ. 52-81.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ – VINCENT, Συμπληρωματικά: Ν. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ – Α. L. VINCENT, Συμπληρωματικά περὶ Κονταράτων κ.ἄ., *Θησαυρίσματα*, 8, 1971, σ. 87-94.

- ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Ἡ κρητικὴ εὐγένεια: Α. ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Ἡ κρητικὴ εὐγένεια στὴν κοινωνία τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης, στό: Χ. Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ (ἐπιμ.), *Διεθνὲς Συμπόσιο. Πλούσιοι καὶ φτωχοὶ στὴν κοινωνία τῆς ἑλληνολατινικῆς Ἀνατολῆς*, Βενετία 1998, σ. 305-318.
- ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Τὸ Monte di Pietà*: Α. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Τὸ Monte di Pietà τοῦ Χάνδακα (1613-μέσα 17ου αἰώνα): Συμβολὴ στὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἱστορία τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης*, «Παρουσία», Παράρτημα 2, Ἀθήνα 1987.
- ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Τὸ Χρονικὸ τοῦ Trivan*: Α. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Τὸ Χρονικὸ τοῦ Trivan καὶ ὁ συγγραφέας του Ἀντώνιος Trivisan*. Ὁ μύθος καὶ ἡ ἱστορικότητα ἐνὸς κειμένου, στό: *Ἐνθύμησις Νικόλαου Μ. Παναγιωτάκη*, Σ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ – Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ – Γ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ (ἐκδοτικὴ ἐπιτροπὴ), Ἡράκλειο 2000, σ. 545-562.
- ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, Ὁμοιότητες: Ν. ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, Ὁμοιότητες στὸν *Πιστικὸ Βοσκὸ καὶ τὸν Κατζοῦρμπο*, *Ἑλληνικά*, 24, 1971, σ. 374-378.
- ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, Ὁ *Πιστικὸς Βοσκός*: Ν. ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, Ὁ *Πιστικὸς Βοσκός* καὶ τὰ ἔργα τοῦ Χορτάσης, *Θησαυρίσματα*, 15, 1978, σ. 80-97.
- ΠΗΔΩΝΙΑ, Ὁ Χορτάσης καὶ τὰ ἔργα του: Κ. Δ. ΠΗΔΩΝΙΑ, Ὁ Χορτάσης καὶ τὰ ἔργα του, στό: ΚΡΙΑΡΑΣ – ΠΗΔΩΝΙΑ, *Πανώρια* (βλ. ΕΚΔΟΣΕΙΣ), σ. 107-113.
- ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πράξεις: Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης (Μέρος Β'. Legisti 1591-1809), *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 38, 1971, σ. 84-195.
- ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Τὰ Χανιά: Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Τὰ Χανιά στὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰώνα. Ἡ ἔκθεση τοῦ προβλεπτῆ Β. Dolfin (1598), *Δωδώνη*, 2, 1973, σ. 77-102.
- ΠΟΛΙΤΗΣ, Παρατηρήσεις: Α. ΠΟΛΙΤΗΣ, Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ ἰταλικοῦ προτύπου τοῦ *Γύπαρη*, *Ἀθηνᾶ*, 53, 351, 1949 (ἀνέκδοτη ἀνακοίνωση στὴν «Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία»).
- ΠΟΛΙΤΗΣ, Ποιμενικὴ ποίηση: Α. ΠΟΛΙΤΗΣ, Ποιμενικὴ ποίηση καὶ δράμα στὴν Κρήτη. Ὁμοιότητες καὶ διαφορὲς μετὰ τὰ ἰταλικά, *Θέατρο*, 5, 27-28, 1966, σ. 32-34 (καὶ στό: *Πεπραγμένα τοῦ Β' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Χανιά*, 12-17 Ἀπριλίου 1966, Ἐν Ἀθήναις 1968-1969, σ. 389-396).
- ΠΟΛΙΤΗΣ, *Ἱστορία*: Α. ΠΟΛΙΤΗΣ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἀθήνα⁸ 1995.

ΠΟΥΧΝΕΡ, Τὰ ἰντερμέδια: Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, Τὰ ἰντερμέδια στὴ νεοελληνικὴ δραματουργία. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐνδιάμεσης παράστασης, στό: Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, *Κείμενα καὶ ἀντικείμενα: Δέκα θεατρολογικὰ μελετήματα*, Ἀθήνα 1997, σ. 231-249.

ΠΟΥΧΝΕΡ, Σχόλια: Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, *Σχόλια καὶ σχολαστικά. Κριτικὲς στὴν ἀνάλυση, ἐρμηνεία καὶ ἐκδοτικὴ θεατρικῶν κειμένων*, Ἀθήνα 2005.

ΠΟΥΧΝΕΡ, Ἀνθολογία νεοελληνικῆς δραματουργίας: Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, *Ἀνθολογία νεοελληνικῆς δραματουργίας. Τόμος Α΄. Ἀπὸ τὴν Κρητικὴ Ἀναγέννηση ὡς τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, Ἀθήνα 2006.

ΣΑΘΑΣ, Κρητικὸν Θέατρον: Κ. ΣΑΘΑΣ, *Κρητικὸν Θέατρον ἢ Συλλογὴ ἀνεκδότων καὶ ἀγνώστων δραμάτων*, Βενετία 1879.

ΣΑΧΙΝΗΣ, Κριτικὲς παρατηρήσεις στὴν Πανώρια: Α. ΣΑΧΙΝΗΣ, Κριτικὲς παρατηρήσεις στὴν Πανώρια τοῦ Χορτάτση, *Ἀθηνᾶ*, 73-74, 1972-1973, σ. 207-230 (ἀναδημοσίευση στό: Α. ΣΑΧΙΝΗΣ, *Γύρο στὸ Κρητικὸ Θέατρο*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 9-53).

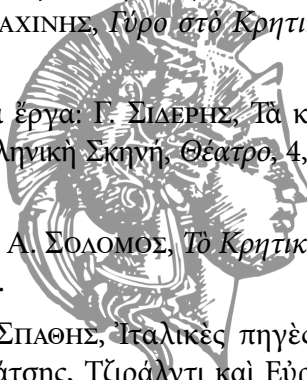
ΣΙΔΕΡΗΣ, Τὰ κρητικὰ θεατρικὰ ἔργα: Γ. ΣΙΔΕΡΗΣ, Τὰ κρητικὰ θεατρικὰ ἔργα. Ἡ παρουσία τους στὴ Νέα Ἑλληνικὴ Σκηνή, *Θέατρο*, 4, Ἰούλιος-Αὔγουστος 1962, σ. 24-29.

ΣΟΛΟΜΟΣ, Τὸ Κρητικὸ Θέατρο: Α. ΣΟΛΟΜΟΣ, *Τὸ Κρητικὸ Θέατρο. Ἀπὸ τὴ φιλολογία στὴ σκηνή*, Ἀθήνα 1973.

ΣΠΑΘΗΣ, Ἰταλικὲς πηγές: Δ. ΣΠΑΘΗΣ, Ἰταλικὲς πηγές καὶ κρητικὴ ἀναγεννησιακὴ δραματουργία. Χορτάτσης, Τζιράλντι καὶ Εὐριπίδης, στό: Ι. ΒΙΒΙΛΑΚΗΣ (ἐπιμ.), *Δάφνη. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν Σπύρο Α. Εὐαγγελᾶτο*, Ἀθήνα 2001, σ. 319-342.

ΤΣΙΤΣΑΣ, Ἡ οἰκογένεια Ζανδίρη: Α. Χ. ΤΣΙΤΣΑΣ, Ἡ κερκυραϊκὴ οἰκογένεια Ζανδίρη στὴ Βενετία, *Θησαυρίσματα*, 13, 1976, σ. 258-283.

ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ, Φιλολογικὲς παρατηρήσεις: Α. Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ, Φιλολογικὲς παρατηρήσεις στὴν Πανώρια καὶ τὸν Στάθη, *Κρητολογία*, 8, Ἰανουάριος-Ἰούνιος 1979, σ. 57-75.

BANCROFT-MARCUS, Ἡ πηγή: R. BANCROFT-MARCUS, Ἡ πηγή πέντε κρητικῶν ἰντερμεδιῶν, *Κρητολογία*, 5, 1977, σ. 5-44.

BANCROFT-MARCUS, *Georgios Chortatsis, 16th-century Cretan playwright*: R. E. BANCROFT-MARCUS, *Georgios Chortatsis, 16th-century Cretan playwright. A critical study*, ἀνέκδοτη διδακτορική διατριβή, Oxford 1978.

BANCROFT-MARCUS, Georgios Chortatsis and his works: R. BANCROFT-MARCUS, Georgios Chortatsis and his works. A critical review, *Μαντατοφόρος*, 16, 1980, σ. 13-46.

BANCROFT-MARCUS, Ἰντερμέδια: R. BANCROFT-MARCUS, Ἰντερμέδια, στό: D. HOLTON (ἐπιμ.), *Λογοτεχνία καὶ κοινωνία στὴν Κρήτη τῆς Ἀναγέννησης* (ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ Ν. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗ), Ἡράκλειο 1997, σ. 195-221.

BANCROFT-MARCUS, Ποιμενικὸ δράμα καὶ εἰδύλλιο: R. BANCROFT-MARCUS, Ποιμενικὸ δράμα καὶ εἰδύλλιο, στό: D. HOLTON (ἐπιμ.), *Λογοτεχνία καὶ κοινωνία στὴν Κρήτη τῆς Ἀναγέννησης* (ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ Ν. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗ), Ἡράκλειο 1997, σ. 95-124.

BANCROFT-MARCUS, *Georgios Chortatsis. Plays of the Veneto-Cretan Renaissance*: R. E. BANCROFT-MARCUS (ἐπιμ.), *Georgios Chortatsis (fl. 1576-96). Plays of the Veneto-Cretan Renaissance. A bilingual English-Greek edition in two volumes, with introduction, commentary, apparatus criticus, and glossary. Volume I: Texts and Translations*, Oxford 2013.

BAROZZI, *Descrittione*: F. BAROZZI, *Descrittione dell'isola di Creta. Περιγραφή τῆς Κρήτης, 1577/8. Μιὰ γεωγραφικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ περιγραφή τῆς Κρήτης στὰ χρόνια τῆς Ἀναγέννησης* (εἰσαγωγή, ἔκδοση κειμένου, σχόλια καὶ ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ Σ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ), Ἡράκλειο 2004.

BURSIAAN, *Erophile*: C. BURSIAAN, *Erophile. Vulgärgriechische Tragödie von Georgios Chortatzes aus Kreta. Ein Beitrag zur Geschichte der neugriechischen und der italiänischen Litteratur*, *Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, V, VII, Leipzig 1870, σ. 549-635.

CARPELLARO, Ἀπὸ τὸν Βοκκάκιο στὸν Χορτάτση: E. CARPELLARO, Ἀπὸ τὸν Βοκκάκιο στὸν Χορτάτση. Συμβολὴ γιὰ τὶς πηγὲς τῆς Ἐρωφίλης, *Σύγκριση/Comparaison*, 16, 2005, σ. 189-200.

COMNENI PAPADOPOLOI, *Historia Gymnasii Patavini*: N. COMNENI PAPADOPOLOI, *Historia Gymnasii Patavini*, 2, Venetiis MDCCXXVI.

EMBIKOS, Critique comparée: A. EMBIKOS, Critique comparée d'*Erophile* et d'*Orbecche*, *L'Hellénisme contemporain*, 10, 1956, σ. 330-360.

HENRICH, Ὁ Χορτάτσης ποιητής τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ*: G. S. HENRICH, Ὁ Γεώργιος Χορτάτσης ποιητής τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* καὶ τῆς *Βοσκοπούλας*, στό: Γ. ΛΑΔΟΓΙΑΝΝΗ – Α. ΜΠΕΝΑΤΣΗΣ – Κ. ΝΙΚΟΛΟΥΔΑΚΗ (ἐπιμ.), *Εὐτυχησμός. Τιμὴ στὸν Ἐρατοσθένη Γ. Καψωμένο*, Ἰωάννινα 2010, σ. 179-192.

HENRICH, Ἡ μαρτυρία τῶν «κρυπτοσφραγίδων»: G. S. HENRICH, Ὁ Ghortacis ó Giorgios – Ἡ μαρτυρία τῶν «κρυπτοσφραγίδων» γιὰ τὸν ποιητὴ τοῦ *Στάθης*, στό: Γ. Κ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ – Ν. ΑΓΙΩΤΗΣ (ἐπιμ.), *Πρώμη νεοελληνικὴ δημόδης γραμματεία. Γλώσσα, παράδοση καὶ ποιητικὴ. Πρακτικὰ τοῦ 6ου Διεθνoῦς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi*, Ἰωάννινα, 29 Σεπτεμβρίου-2 Ὀκτωβρίου 2005, Ἡράκλειο 2012, σ. 423-438.

HENRICH, Ἡ *Ἐξασμένη Νύφη*: G. S. HENRICH, Ἀκόμα ἓνα –ἀποσπασματικὸ– ἔργο τοῦ Γ. Χορτάτσης: Ἡ *Ἐξασμένη Νύφη*, στό: Κ. Α. ΔΗΜΑΔΗΣ (ἐπιμ.), *Πρακτικὰ τοῦ Ε' Εὐρωπαϊκοῦ Συνεδρίου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑταιρείας Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη, 2-5 Ὀκτωβρίου 2014. «Συνέχειες, ἀσυνέχειες, ρήξεις στὸν ἑλληνικὸ κόσμον (1204-2014): Οἰκονομία, κοινωνία, ἱστορία, λογοτεχνία»*, Β', Ἀθήνα 2015, σ. 765-783.

KARAPIDAKIS, I rapporti: N. E. KARAPIDAKIS, I rapporti fra «governanti e governati» nella Creta veneziana: una questione che può essere riaperta, στό: G. ORTALLI (ἐπιμ.), *Venezia e Creta, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Iraklion-Chanià, 30 settembre-5 ottobre 1997*, Venezia 1998, σ. 233-244.

LAMBERTZ, Der literarische Charakter: M. LAMBERTZ, Der literarische Charakter der kretischen Dramen *Στάθης* und *Γύπαρις*, *Byzantinische Zeitschrift*, 41, 1941, 2, σ. 319-339.

LEGRAND, *Bibliographie hellénique*: E. LEGRAND, *Bibliographie hellénique, ou Description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs*, τόμ. 2, Paris 1885.

LUCIANI, Le riscritture: C. LUCIANI, Le «riscritture» del Teatro Cretese. G. B. Giraldi Cinzio tra la *Fedra* di Bozza e l'*Ἐρωφίλη* di Chortatsis, *Ἑλληνικά*, 46, 1996, σ. 317-333.

MARTELLOZZO FORIN, *Acta*: E. MARTELLOZZO FORIN (ἐπιμ.), *Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini ab anno 1576 ad annum 1590*, IV, 3, «Fonti per la Storia dell'Università di Padova», 20, Roma-Padova MMVIII.

NIERMEYER, *Lexicon*: J. F. NIERMEYER, *Mediae Latinitatis Lexicon*, Leiden 1957.

PECORARO, Le fonti: V. PECORARO, Le fonti dei cori della *Ἐρωφίλη*, *Ἑλληνικά*, 22, 1969, σ. 370-376.

PECORARO, Il *Κατζούρμπος*: V. PECORARO, Il *Κατζούρμπος* e il teatro di G. B. Della Porta, *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, 6-7, 1969-1970, σ. 181-197.

PECORARO, Contributi: V. PECORARO, Contributi allo studio del Teatro Cretese. 1. I prologhi e gli Intermezzi, *Κρητικά Χρονικά*, 24, 1972, σ. 367-413.

PECORARO, Preliminari: V. PECORARO, Preliminari alle commedie cretesi. Una fonte dello *Stathis*, *Δωδώνη*, 3, 1974, σ. 89-102.

PECORARO, Bilanci: V. PECORARO, Bilanci e prospettive sulle commedie cretesi. Ovvero il Teatro Cretese fra commedia erudita e tecniche dell'arte, *Ἑλληνικά*, 32, 1980, σ. 99-116.

PECORARO, *Studi*: V. PECORARO, *Studi di letteratura cretese*, Quaderni dell'Istituto di Filologia Greca dell'Università di Palermo, 15, Palermo 1986.

PECORARO, Una fonte italiana: V. PECORARO, Una fonte italiana per l'intreccio dello *Stathis*. *L'Amante Furioso* (1583) di Raffaello Borghini (1537-1588), *Κρητικά Χρονικά*, 26, 1986, σ. 177-191.

PUCHNER, Τραγωδία: W. PUCHNER, Τραγωδία, στο: D. HOLTON (έπιμ.), *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης* (απόδοση στα έλληνικά Ν. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗ), Ἡράκλειο 1997, σ. 157-193.

SPADARO, Ariosto: G. SPADARO, Ariosto, fonte di un passo dello *Στάθης*, *Byzantinische Zeitschrift*, 60, 1967, σ. 273-276.

SPADARO, Un'altra ignota fonte: G. SPADARO, Un'altra ignota fonte dell'*Erofilo* di Chortatsis, *Serta Neograeca*, 1, 1975, σ. 82-88.

SPADARO, Βιβλιοκρισία: G. SPADARO, Βιβλιοκρισία για τὴν ἔκδοση τῆς Martini, *Byzantinische Zeitschrift*, 72, 1979, σ. 56-65.

VINCENT, Μία πηγή: A. VINCENT, Μία πηγή τοῦ *Κατζούρμπος*, *Κρητικά Χρονικά*, 20, 1966, σ. 7-16.

VINCENT, A production of Chortatsis' *Katzurbos*: A. L. VINCENT, A production of Chortatsis' *Katzurbos* in England, *Κρητικά Χρονικά*, 21, 2, 1969, σ. 558-560 καὶ πίν. ρζ'.

VINCENT, A manuscript: A. VINCENT, A manuscript of Chortatses' *Erophile* in Birmingham, *University of Birmingham Historical Journal*, 12, 2, 1971, σ. 261-267.

VINCENT, 'Ο συγγραφέας: A. VINCENT, 'Ο συγγραφέας, ή χρονολόγηση και ό τίτλος τής κωμωδίας, στό: A. VINCENT (έπιμ.), *Φώσκολος Μάρκος Αντώνιος, Φορτουνάτος* (κριτική έκδοση με σημειώσεις και γλωσσάριο), Ήράκλειο 1980, σ. ιγ'-ιδ'.

VINCENT, Κωμωδία: A. VINCENT, Κωμωδία, στό: D. HOLTON (έπιμ.), *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη τής Αναγέννησης* (απόδοση στα έλληνικά Ν. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗ), Ήράκλειο 1997, σ. 125-156.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ο ΤΖΩΡΤΖΗΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ δὲν εἶναι μόνο ἓνας πρωτοπόρος Νεοέλληνας δραματουργός, ἀλλὰ καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς –πλάι στὸν Βιτσέντζο Κορνάρο καὶ τὸν Διονύσιο Σολωμὸ– κορυφαίους ποιητὲς τῆς νεότερης Ἑλλάδας, ἀπὸ ὅσους ἔδρασαν ἀπὸ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰώνα ἕως τὶς τελευταῖες τοῦ 19ου. Μᾶς ἔχουν διασωθεῖ κείμενά του ἀπὸ ὅλα τὰ τότε γνωστὰ εἶδη θεατρικῶν ἔργων: τραγωδία (*Ερωφίλη*), κωμωδία (*Κατσοῦρμπος*), ποιμενική κωμωδία (*Πανώρια*), ἰντερμέδια, ἀλλὰ πιθανὸν σ' αὐτὸν ἀνήκει καὶ μία ἄλλη κωμωδία ἄγνωστου ποιητῆ πού σώζεται ἀποσπασματικά (*Στάθης*).

Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ποιητῆ ἔχουν διατυπωθεῖ παλαιότερα σκέψεις, οἱ ὁποῖες στηρίζονται στὴ μελέτη τῶν ἔργων του καὶ τῶν προτύπων τους, ἀλλὰ καὶ σὲ κάποιες ἄλλες μαρτυρίες. Δηλαδή, ξέραμε ὅτι ἦταν Ρεθύμνιος, πού γνώριζε ὁμως καὶ τὸν Χάνδακα, ἐνῶ παράλληλα εἶχε σχέσεις μὲ προσωπικότητες τῶν Χανίων. Ἦταν μορφωμένος, γνώστης τῆς παλαιότερης ἀλλὰ καὶ σύγχρονης τοῦ ἰταλικῆς λογοτεχνίας καὶ ποίησης, καὶ διέθετε γνώσεις λατινικῆς. Κάποιοι ἐξέφρασαν τὴν ἄποψη ὅτι ἴσως εἶχε σπουδάσει στὴν Ἰταλία. Ὅρισμένοι ὑποστήριξαν πὼς πιθανὸν ἀνήκε σὲ οἰκογένεια πού ἔφερε τὴν «κρητικὴ εὐγένεια». Οἱ δύο αὐτὲς τελευταῖες ἀπόψεις δὲν ἔχουν ἐπαληθευθεῖ ἀπὸ ἔρευνες καὶ τώρα ἔχει ἀποδειχθεῖ πὼς δὲν ἰσχύουν. Γενικὰ ἔγινε ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ ἀκμὴ του χρονολογεῖται ἀνάμεσα στὰ 1580-1610.

Κανεὶς ὡστόσο δὲν ἐπιχείρησε συστηματικὰ νὰ ταυτίσει τὸν ποιητὴ μὲ ἓνα συγκεκριμένο πρόσωπο, μαρτυρημένο σὲ ἔγγραφα πού ὑπάρχουν στὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, ἢ ἀλλοῦ. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν τὰ συμπεράσματα πού ἐξάγονται ἀπὸ τὶς ἔρευνες ἐνὸς νέου τότε μελετητῆ, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ πρῶτο του δημοσίευμα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ¹

---

1. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης.

θεώρησε ως πιθανότερη την ταύτιση του ποιητή με τον Ρεθύμνιο Τζώρτζη Χορτάτση του Τζουάνε. (Αργότερα ακολούθησε σειρά νεότερων μελετημάτων του.) Ο Τζώρτζης² αυτός, που άνηκε στην «άστι-

2. Η Rosemary E. Bancroft-Marcus εδώ και πολλά χρόνια έχει διατυπώσει μιὰ παράδοξη υπόθεση. Προτείνει, σχεδόν με βεβαιότητα, τὴν ταύτιση τοῦ ποιητῆ με ἕνα πρόσωπο ποὺ παρονομάζεται Πιθηκογιώργης ἢ Τζώρτζης Πίθηκας, τὸ ὁποῖο συναντάται σὲ κάποιες ἐπιστολές (1577) τοῦ Ρεθυμνιώτη λόγιου Francesco Barozzi. Σὲ διάφορα δημοσιεύματά της ἀναφέρεται σὲ μαρτυρίες ποὺ περιλαμβάνει στὴν ἀνέκδοτη διδακτορική διατριβή της (γραμμμένη τὸ 1978), τίς ὁποῖες καὶ ἐρμηνεύει κατὰ τὴν κρίση της. Σύμφωνα με τὴν ὑπόθεσή της «ὁ ἐν λόγω Γεώργιος ἔψαχνε νὰ βρεῖ ἕνα ζωολογικὸ ἔμβλημα, ὡς νέο μέλος λογοτεχνικῆς ἀκαδημίας». Σχετικὰ δὲ με τίς ἐπιστολές ποὺ ἐπικαλεῖται, σημειώνει: «Ἡ διατύπωση σὲ ὀρισμένα σημεῖα ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι αὐτὸς ὁ Γεώργιος ἦταν ἡθοποιὸς» καὶ στὴ συνέχεια: «δηλώνεται ρητὰ ὅτι αὐτοῦ τοῦ Πύργου τοῦ ἄρεσε νὰ γράφει». Ὡστόσο δὲν παραθέτει τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἐπιστολῶν στὰ δημοσιευμένα μελετήματά της. Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχει συγκεντρώσει στηρίζονται μόνο σὲ ὑποθέσεις ποὺ δὲν ἀντέχουν σὲ σοβαρὸ ἔλεγχο, [BANCROFT-MARCUS, Georgios Chortatsis and his works, σ. 26-27· Ἡ ἸΔΙΑ, Ποιμενικὸ δράμα καὶ εἰδύλλιο, σ. 101· Ἡ ἸΔΙΑ, Georgios Chortatsis. Plays of the Veneto-Cretan Renaissance, σ. xxiii, ὅπου στὸν Πίνακα Περιεχομένων γιὰ τὸν ὑπο ἐκδόσιν 2ο τόμο (Companion to the Greek Texts) ἀναφέρεται: «Identifying Georgios Chortatsis. The Chania-Vicenza connection and the Ape George letters». Βλ. καὶ BANCROFT-MARCUS, Georgios Chortatsis. Plays of the Veneto-Cretan Renaissance, σ. xii. Πρβλ. BANCROFT-MARCUS, Georgios Chortatsis, 16th-century Cretan playwright].

Τίς ἐπιστολές τοῦ Francesco Barozzi ἐκδίδει «με βάση νέα ἀνάγνωσή τους ἀπὸ τὸ πρωτότυπο» ὁ Στέφανος Κακλαμάνης, BAROZZI, *Descrittione*, σ. 355-363, 368-370. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς 3Α ὁ Barozzi δηλώνει ρητὰ ὅτι ἔπεται ἕνα εὐθυμο χιουμοριστικὸ κείμενο: «Per dar loco alquanto alli studi delle cose serie et passar alle giuocose, dovendo io discorrer hieroglyphicamente sopra li tre animali che la madre del nostro Pithicogiorgi gli ha mandato in dissegno» [αὐτόθι, σ. 355· τὰ ἀναφερόμενα ἰχνογραφήματα (disegni) δὲν ἔχουν διασωθεῖ]. Ἡ ἐπιστολὴ 3Β συνοδεύει τὴν προηγούμενη καὶ ἀποτελεῖ δῆθεν γράμμα τῆς Verona, ὑποτιθέμενης μητέρας τοῦ Πιθηκογιώργη, πρὸς τὸν γιό της. Στὴν ἀρχὴ τοῦ γράμματος αὐτοῦ ἀναφέρεται: «Coppia della lettera finta che sia scritta dalla madre de Zorzi, nano dell'illustrissimo signor General Foscarini, a esso Zorzi, suo figliuolo, dal Zante, composta per l'ecellente Cavaglier Paleocapa dalla Canea» (αὐτόθι, σ. 357). Ἡ δεύτερη ἐπιστολὴ εἶναι γραμμμένη ἑλληνικὰ με λατινικοὺς χαρακτήρες καὶ διαθέτει χιούμορ λαϊκοφανές καὶ κάποτε πρόστυχο. Τὰ δύο αὐτὰ κείμενα (πρβλ. καὶ αὐτόθι, σ. 370) γεννοῦν εὐλογες ἀπορίες, οἱ ὁποῖες ὅμως διαλύονται ἐὰν προσέξουμε μιὰ σοβαρότατη πληροφορία: ὁ Πιθηκογιώργης ἀνήκε στὴν ὑπηρεσία

κή» τάξη, γεννήθηκε περί τὸ 1555, πέθανε περί τὸ 1605, ἄρα συμπίπτει χρονολογικὰ μὲ τὰ χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

τοῦ General Foscarini (αὐτόθι, σ. 359 καὶ σημ. 26). Ποιές ἦταν οἱ ἐνασχολήσεις του; Στὸ προηγούμενο παράθεμα ποὺ μεταφέραμε ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Πιθηκογιώργης αὐτὸς ἦταν «*nano dell'illustrissimo signor General Foscarini*». Ἡ λέξη *nano* στὴν ἰταλικὴ σημαίνει ὅ,τι καὶ ἡ ἑλληνικὴ *νάνος*. Μαθαίνουμε λοιπὸν πὼς ὁ Πιθηκογιώργης αὐτὸς ἦταν *νάνος* καὶ ξέρουμε πὼς σὲ ὅλη τὴν τότε Εὐρώπη μονάρχες καὶ ἀνώτεροι ἄρχοντες εἶχαν στὴν αὐλή τους γελωτοποιοὺς ποὺ πολὺ συχνὰ ἦταν *νάνοι*. (Γιὰ τοὺς γελωτοποιοὺς, βλ. πρόχειρα *Λεξικὸν «Ἡλίου»*, σ. 57.) Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὶς ὑπάρχουσες μαρτυρίες, ὁ Πιθηκογιώργης αὐτὸς ἦταν *νάνος* καὶ γελωτοποιὸς στὴν ὑπηρεσία τοῦ General Foscarini. Κάθε ἄλλο σχόλιο περιττεύει. Τὸ θέμα τοῦ Πιθηκογιώργη ἔχει τεθεῖ ἤδη ἀπὸ τὸν Σπύρο Εὐαγγελᾶτο (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Ἡ χρονολόγησι τῶν ἔργων, σ. 126-127).

Ὁ Günther S. Henrich συχνὰ ἔχει ἐμφανίσει μιὰ θεωρία, τὴν ὁποία ὀνομάζει «κρυπτοσφραγίδα», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία προσδιορίζει τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα βάσει κάποιων γραμμῶν τοῦ ἐκάστοτε κειμένου. Τὴ θεωρία του αὐτὴ ἔχει ἐφαρμόσει στὴν Ἐρωφίλη, τὸν Στάθη, τὸν Ἐρωτόκριτο κ.ά. Ἡ θεωρία εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ ὁμολογῶ ὅτι ἐγὼ δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ τὴν παρακολουθήσω. Βλ. ἐνδεικτικὰ: HENRICH, Ἡ μαρτυρία τῶν «κρυπτοσφραγίδων».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΓΕΝΝΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΤΖΩΡΤΖΗ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Η ΠΡΩΤΗ ΜΝΕΙΑ για τὸν Ρεθυμνιώτη Τζώρτζη Χορτάτση τοῦ Τζουάνε ἐντοπίζεται λίγο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του, σὲ ἀπόφαση τῆς Διοίκησης τοῦ Ρεθύμνου τῆς 24/11/1576, ἀπόφαση ποὺ δὲν σώζεται, ἀλλὰ μνημονεύεται σὲ νοταριακὸ ἔγγραφο τῆς 20/11/1577³.

Στις 3/12/1576 ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης τοῦ ποτὲ Τζουάνε καλεῖται καὶ παρουσιάζεται στὴ Διοίκηση τοῦ Χάνδακα, ἐνεργώντας γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ὡς ἐκπρόσωπος τῶν ἀνήλικων ἀδελφῶν του, ἀλλὰ καὶ τῆς μητέρας του Ἐργίνας, καθὼς καὶ τοῦ ἐνήλικου ἀδελφοῦ του Ἄνδρέα, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐπίσης ἐπίτροποι τῶν ἄλλων ἀνήλικων τέκνων τοῦ Τζουάνε⁴.

Ἀφοῦ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1576 ὁ Τζώρτζης εἶναι νέος ἀλλὰ ἐνήλιξ καὶ τὰ ἄλλα ἀδελφία του –πλὴν τοῦ προφανῶς δευτερότοκου Ἄνδρέα– εἶναι ἀνήλικα, ὁ Τζώρτζης θὰ πρέπει νὰ ἦταν τότε περίπου 20 ἐτῶν. (Ενήλιξ ἄνδρας ἐθεωρεῖτο τότε αὐτὸς ποὺ ἦταν 17-18 ἐτῶν⁵.) Ἄρα, σύμφωνα με τοὺς παραπάνω ὑπολογισμούς, φαίνεται λογικὸ ὁ Τζώρτζης αὐτὸς νὰ γεννήθηκε περὶ τὸ 1555.

---

3. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, Παράρτημα, Ἔγγρ. 10, σ. 221-222.

4. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 2, σ. 25-26. Στις πληροφορίες τῆς πρώτης μνείας (24/11/1576) δὲν ἀναφέρεται ὁ νεότερος ἀδελφός του Ἄνδρέας καὶ φαίνεται σὰν νὰ περιλαμβάνεται στὰ χωρὶς ὄνομα μνημονευόμενα ἀνήλικα ἀδελφία του. Ὡστόσο στὸ ἔγγραφο τῆς 3/12/1576 ἀναφέρεται ὡς ἐνήλιξ. Ἐνηλικιώθηκε μετὰ τῆς 24/11 καὶ 3/12/1576; Μήπως εἶναι παράλειψη τοῦ γραφέα τῆς Διοίκησης, εἴτε τοῦ Ρεθύμνου εἴτε τοῦ Χάνδακα; Καὶ οἱ δύο ὑποθέσεις μοιάζουν ἀπίθανες. Μήπως κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ ἐγγράφου τῆς Διοίκησης Ρεθύμνου δὲν ἦταν παρὼν ὁ Ἄνδρέας, ἤδη τότε ἐνήλιξ; Μιὰ ἀδελφή του, ἡ Μαρούσα, ποὺ ὅπως θὰ δοῦμε ἀργότερα βρίσκεται ἐν ζωῇ καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Τζώρτζη, θὰ γίνεи σύζυγος τοῦ «εὐγενῆ Κρητικοῦ» Francesco Sanguinazzo τοῦ ποτὲ Νικολάου (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, Παράρτημα, Ἔγγρ. 13, σ. 225-227).

5. Βλ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Τὸ παιδί, σ. 216, σημ. 4.

Ὁ πατέρας του, ὁ Τζουάνες (Zuane) τοῦ Τζώρτζη, ἦταν ἓνας μορφωμένος Ρεθύμιος «ἀστὸς» (cittadino). Δροῦσε ὡς «ἀφιτουάλης»⁶, δηλαδή ὡς ἐνοικιαστῆς κτημάτων μὲ δικαίωμα νὰ τὰ ὑπενοικιάζει, ἐνῶ κατεῖχε καὶ κάποια προσωπικὴ κτηματικὴ περιουσία. Σὲ μιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν νοτάριο παπα-Γιάννη Λαρδέα καὶ τὸν «εὐγενὴ Βενετὸ» Piero Contarini, τὸ 1575, ὁ Τζουάνες Χορτάτσης ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς δύο ἀντιδίκους αἰρετὸς κριτῆς⁷.

Ἄφοῦ, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τῶν ἐγγράφων, καλεῖται νὰ κρίνει ἔχοντας κάθε ἐλευθερία «di veder et judicar tutte le lor diferencie alto et basso de Jure factto more Venetto»⁸, εἶναι φανερὸ ὅτι ἦταν ἄνθρωπος μορφωμένος, γνώριζε τὸ βενετικὸ δίκαιο ποὺ ἴσχυε τότε στὴν Κρήτη καὶ ἦταν πρόσωπο μὲ ὑπόληψη. Πέθανε τὸ 1576⁹.

Ἡ γυναίκα του Ἐργίνα (Regina) φαίνεται πὼς βρισκόταν ἐν ζωῇ τὸ 1583, ἀφοῦ οἱ μάρτυρες ποὺ καλοῦνται σὲ μιὰ σημαντικότερη δίκη, ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει παρακάτω, δὲν τὴν ἀναφέρουν ὡς quondam¹⁰. Πὰ τὸ οἰκογενειακὸ τῆς ὄνομα δὲν ἐντοπίστηκαν μαρτυρίες. Ὡστόσο, μιὰ πολὺ σημαντικὴ πληροφορία παρέχει κολοβὸ (λόγω χάσματος τοῦ κατὰστιχου) ἐγγραφο τοῦ 1576. Τὸ ἐγγραφο αὐτὸ συντάχθηκε μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Τζουάνε, τὴν 3/12/1576, καὶ ἀφορᾷ σὲ ἀποτίμηση τοῦ χρέους τῶν κληρονόμων τοῦ Τζουάνε Χορτάτση πρὸς τὴν οἰκογένεια τοῦ Ματθαίου Καλλέργη¹¹. Ἐκεῖ διαβάζουμε: «...havendo il magnifico miser

6. «Φεουδάρχης», ἀλλὰ μὲ νοικιασμένο τὸ φέουδὸ του. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, σ. 203.

7. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, σ. 15. Γ' αὐτὸν τὸν διαβόητο Contarini, βλ. παρακάτω.

8. Αὐτόθι, σ. 24-25.

9. Πὰ τὴν ἀκρίβεια πέθανε μετὰ τὶς 10/7/1576 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, σ. 196).

10. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, σ. 15. Δὲν πρέπει πάντως νὰ θεωροῦμε ἀπόλυτα βέβαιο τὸ ὅτι δὲν εἶχε πεθάνει τὸ ἔτος αὐτό.

11. Χρῆθ ἀπὸ τὴν ἐνοικίαση περιοχῶν τοῦ Μυλοποτάμου. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέες βιογραφικὲς εἰδήσεις, σ. 59.

Francesco Emo fù del clarissimo miser Zuanne... habilitato il quondam miser Zuanne Cortaci suo cugnado...»¹²

Από την παραπάνω μνεία φαίνεται πώς ο Βενετός «εὐγενής» Francesco Emo και ο Ρεθύμνιος «ἀστὸς» Τζουάνες Χορτάτσης, πατέρας τοῦ Τζώρτζη, ἦταν κουνιάδοι. Τὸ πρόβλημα ὡστόσο πὸν προβάλλει εἶναι ὅτι στὴ βενετικὴ διάλεκτο –ἀλλὰ και γενικότερα στὴν ἰταλικὴ– ἡ λέξη *cugnado* ἢ *cognato* δηλώνει και τὸν «κουνιάδο» και τὸν «γαμπρὸ» και τὸν «μπατζανάκη». Ὁ μεγάλος ἄρχοντας τῆς τότε Κρήτης Ματθαῖος Καλλέργης, ὁ μόνος ὀρθόδοξος πὸν διέθετε τὴ «βενετικὴ εὐγένεια», τὸ 1565¹³ παντρεύεται τὴν «εὐγενὴ Βενετὴ» Marina Emo q. Zuanne, ἡ ὁποία ἀφήνει τὴ Βενετία και ἐγκαθίσταται στὴν Κρήτη μαζί με κάποιους συγγενεῖς της. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν και ὁ Francesco Emo q. Zuanne. Ὑστερα ἀπὸ λεπτομερὴ ἀνάλυση τῶν στοιχείων πὸν ὑπάρχουν, καταλήγουμε στὸ νὰ θεωρήσουμε πιθανότερη τὴν ὑπόθεση κατὰ τὴν ὁποία ὁ Francesco Emo παντρεύτηκε ἀδελφὴ τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση. Αὐτὸς ὁ Emo λοιπὸν ἦταν αὐτὸ πὸν λέμε ἐμεῖς «γαμπρὸς» και γιὰ τὸν ἀδελφὸ τῆς νύφης, τὸν Τζώρτζη, και γιὰ τὸν πατέρα της, τὸν Τζουάνε, ἦταν κουνιάδος. Ὑπενθυμίζουμε, πάντως, ὅτι ἡ οἰκογένεια Emo ἦταν μία ἀπὸ τις ἐλάσσονες «εὐγενεῖς» οἰκογένειες τῆς Βενετίας και ὅτι «εὐγενής» βενετοκρητικὴ οἰκογένεια Emo δὲν ὑπῆρξε μόνιμα ἐγκαταστημένη στὴ Μεγαλόνησο¹⁴.

Σὲ σχέση με ὅσα ἀναπτύξαμε στὸ κεφάλαιο αὐτό, μπορούμε νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἕνας μορφωμένος πατέρας, με οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια πού, ἂν και «ἀστὸς», συνδεόταν συγγενικά με βενετικὴ «εὐγενὴ» οἰκογένεια, μπορούσε νὰ ἔχει μορφωμένο γιό, ὁ ὁποῖος θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ ἔρθει σὲ ἐπαφὴ με λογοτεχνικά ἔργα τῆς Ἰταλίας.

12. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 2, σ. 25-26.

13. Museo Civico Correr Βενετίας, Prov. Div. 676c, filza 2, οἰκογενειακά δέντρα, φ 9^ο. Στὴν ἴδια δέσμη ἐγγράφων ὑπάρχουν περισσότερες μνεῖες τοῦ γάμου με χρονολογία 1565, ἐνῶ ὑπάρχει και μία με χρονολογία 1567.

14. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέες βιογραφικὲς εἰδήσεις, σ. 59-61.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ ΙΣΤ' ΑΙΩΝΑ ζούσε στὸ Ρέθυμνο ὁ «Βενετὸς εὐγενής» Piero Contarini, γιὸς τοῦ Zorzi, ποὺ ἦταν γιὸς τοῦ Umbria¹⁵. Αὐτὸς ὁ Contarini εἶχε πετύχει νὰ αὐξάνει τὴν περιουσία του μὲ παράνομα μέσα. Δάνειζε σὲ ἀστούς καὶ χωρικούς χρήματα, λάδι ἢ σιτάρι, παίρνοντας τόκο διπλή, τριπλή ἢ τετραπλή τὴν ἀξία τοῦ κεφαλαίου ἢ προϊόντων ποὺ εἶχε δανείσει. Ὁ Τζουάνες Χορτάτσης (πατέρας τοῦ Τζώρτζη) τὸ 1566 εἶχε δανειστεῖ 1.000 ὑπέρπυρα ἀπὸ τὸν Contarini καὶ τὸ 1568, ποὺ ἐνοικίασε περιοχὲς ἰδιοκτησίας Καλλέργη στὸν Ἄριό Μυλοποτάμου, δανείστηκε ξανά ἀπὸ αὐτὸν 3.000 ὑπέρπυρα¹⁶. Ἐπίσημη συμβολαιογραφικὴ πράξη δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ συνταχθεῖ λόγω τοῦ παράνομου τόκου. Ὑπῆρχαν μόνον ἰδιωτικὰ χρεωστικὰ σημειώματα («σκρίτα»)¹⁷.

Ὡς τοκογλύφος ὁ Contarini εἶχε καταδικαστεῖ τὸ 1575 ἀπὸ τὸν Γενικὸ Προβλεπτὴ Giacomo Foscarini, ὁ ὁποῖος εἶχε ζητήσει νὰ καταγγελθεῖ κάθε παράνομη ἐνέργεια. Ὁ Τζουάνες Χορτάτσης, ὡστόσο, δὲν κατήγγειλε τὸν Contarini διότι, ὅπως ἀποκαλύπτει σὲ κατάθεσή του ἕνας μάρτυρας στὴ δίκη ποὺ ἐπακολούθησε, «il Cortaci era bisognoso et huomo da bene»¹⁸. Δηλαδή, ἐπειδὴ ὁ Τζουάνες Χορτάτσης ἦταν ἀγαθὸς ἄνθρωπος καὶ βρισκόταν σὲ οικονομικὴ ἀνάγκη. Ὅταν ὁμως ὁ Προβλεπτὴς αὐτὸς ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὁ Contarini συνέχισε τὶς παράνομες ἐνέργειές του. Σύμφωνα μὲ τὴν κατάθεση τοῦ Contarini στὴ δίκη ποὺ

---

15. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μία δίκη, σ. 13.

16. Αὐτόθι, σ. 14.

17. Ἀπὸ μιὰ κατάθεση μάρτυρα μαθαίνουμε ὅτι ὁ Contarini εἶχε χαράξει τὸ χρέος μὲ μαχαίρι πάνω σὲ δύο σανίδες ποὺ κρατοῦσε κρυμμένες στὸ σπίτι του (αὐτόθι).

18. Αὐτόθι.

μᾶς ἀπασχολεῖ, μοναδικὸς ὄρος γιὰ τὸ δάνειο τῶν 4.000 ὑπερπύρων ἦταν νὰ τοῦ ἐπιστραφοῦν μόλις τὰ ζητοῦσε¹⁹.

Σύμφωνα ὅμως μὲ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση καὶ τὶς καταθέσεις σχεδὸν ὅλων τῶν μαρτύρων, ὁ Ἰωάννης καὶ οἱ κληρονόμοι του κατέβαλλαν τόκο 100 μίζούρια σιτάρι κάθε χρόνο. Ὁ τόκος αὐτὸς ἦταν βαρύτερος καὶ μὲ τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν ἡ οἰκογένεια Χορτάτση εἶχε καταβάλει στὸν Contarini, γιὰ τόκους, σιτάρι ἀξίας 15.000 ὑπερπύρων καὶ τοῦ χρωστοῦσε ἀκόμη 3.000 ὑπέρπυρα, δηλαδὴ σχεδὸν ὅλο τὸ ἀρχικὸ κεφάλαιο²⁰.

Ὅταν πέθανε ὁ πατέρας του, ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης ἀποφάσισε νὰ συνάψει συμβόλαιο μὲ τὸν Contarini, ποῦ κι αὐτὸ δὲν ἦταν νόμιμο (βλ. ἐδῶ παρακάτω), ἐλπίζοντας κάποτε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τοὺς δυσβάσταχτους τόκους. Τὴν 18/11/1577 οἱ ἀδελφοὶ Τζώρτζης καὶ Ἀνδρέας Χορτάτσης δίνουν στὸν Contarini 80 μίζούρια σιτάρι καὶ ὑπόσχονται νὰ ἐξοφλήσουν τὸ χρέος τῶν 3.000 ὑπερπύρων σὲ ἕξι δόσεις, ἀπὸ 500 ὑπέρπυρα κάθε χρόνο. Ὡστόσο, μέχρι τὸ 1582 οἱ Χορτάτσηδες δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ πληρώνουν τὶς δόσεις καὶ ἐξακολουθοῦσαν νὰ δίνουν στὸν Contarini τόκο 100 μίζούρια σιτάρι τὸν χρόνο²¹.

Τὸ 1582 φτάνουν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴ μητρόπολη Βενετία οἱ Σύνδικοι, Ἀβογαδὸροι καὶ Ἐξεταστὲς Giovanni Gritti καὶ Giulio Garzoni. Οἱ ἀρμοδιότητές τους ἦταν παρόμοιες μὲ ἐκεῖνες ποῦ εἶχε παλαιότερα ὁ Foscarini. Μποροῦσαν νὰ δικάσουν καὶ νὰ καταδικάσουν ὅποιονδήποτε, νὰ ἐλέγξουν ὅλες τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες, νὰ ἐπιβάλουν ποινὲς σὲ ἀνώτατους διοικητικὸς ὑπαλλήλους, νὰ φυλακίσουν στρατιωτικὸς δικαιοκμητές, εὐγενεῖς κ.λπ. Ἀκόμη καὶ ὁ Δούκας τῆς Κρήτης μποροῦσε νὰ ἐλεγχθεῖ ἀπὸ αὐτούς.

Ὅταν ἔφτασαν οἱ Σύνδικοι στὴν Κρήτη, ζήτησαν ἀπὸ τὸν λαὸ νὰ καταγγεῖλει κάθε παρανομία ὅποιασδήποτε ὑφῆς. Ἀκόμη καὶ ἐμπιστευ-

19. Αὐτόθι.

20. Αὐτόθι.

21. Αὐτόθι, σ. 15. Βλ. ἐπίσης αὐτόθι, Παράρτημα, Ἔγγρ. 9, σ. 34-37.

τικές ανώνυμες καταγγελίες ήταν δυνατόν να κατατεθούν, υπό την προϋπόθεση να προτείνονταν από τον ανώνυμο καταγγέλλοντα μάρτυρες που θα ήταν σε θέση να επιβεβαιώσουν την καταγγελία. Μόνο οί Σύνδικοι γνώριζαν τους καταγγέλλοντες. Οί Σύνδικοι άρχισαν την περιοδεία τους στην Κρήτη από τον Χάνδακα (18/2/1582). Από τις 10/4 έως τα τέλη Μαΐου του ίδιου χρόνου έδρασαν στην ύπαιθρο του Χάνδακα. Στις 3/6 πήγαν στο Λασιθί, στις 11/6 επέστρεψαν στον Χάνδακα, στις 8/7 πήγαν στη Σητεία, στις 30/7 στην Ίεράπετρα, στις 22/8 πάλι στον Χάνδακα. Από τις 2/11 βρίσκονται στον Μυλοπόταμο και από τις 2/12 στο Ρέθυμνο, όπου έμειναν ως τις αρχές Φεβρουαρίου του 1583. Από τις 9/2/1583 ως τις αρχές Ιουνίου του ίδιου χρόνου βρίσκονται στα Χανιά, τα όποια είχαν όριστεί –όπως τα έγγραφα μαρτυρούν– τόπος διεξαγωγής των δικών, ως τελευταίος σταθμός της αποστολής τους²².

Πριν φτάσουν οί Σύνδικοι στο Ρέθυμνο, στις 20/11/1582 είχε αναρτηθεί ή προκήρυξη που καλούσε τον λαό να καταγγείλει τις αθέμιτες πράξεις που γνώριζε. Ο Τζώρτζης Χορτάσης κατέθεσε άμέσως προσφυγή (1/1/1583) και ζητούσε την ακύρωση του συμβολαίου που είχε συνάψει την 18/11/1577 με τον Contarini, επειδή εκείνο «ήταν δόλιο και ενάντια στη διαταγή του Foscarini» που όριζε να αναγράφονται ρητά στα συμβόλαια οί όροι με τους οποίους δίνεται ένα δάνειο, οί υποχρεώσεις των δανειζομένων κ.λπ.

Πληροφορίες που εξάγονται από τις μαρτυρίες της δίκης θα αναπτυχθούν αργότερα. Έδώ θα προβάλουμε στοιχεία που αποδεικνύουν τη μόρφωση του Τζώρτζη Χορτάση²³.

22. Αυτόθι, σ. 16.

23. Από την εικασία του Σπύρου Ευαγγελάτου ότι ο Τζώρτζης Χορτάσης του Τζουάνε ήταν γραμματικός του μεγάλου φεουδάρχη Ματθαίου Καλλέργη εξαγόταν το συμπέρασμα ότι ήταν άτομο μορφωμένο (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ίωάννη Χορτάσης, σ. 194-195). Τώρα διαθέτουμε άπτες αποδείξεις –όχι εικασίες– για τη μόρφωσή του. Ο Στέφανος Κακλαμάνης έδειξε ότι ο γραμματικός Τζώρτζης Χορτάσης ήταν γιός του Εύδοκίμου και δέν ταυτιζόταν με τον γιό του Τζουάνε (ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, Έρευνες, σ. 63 κ.έ.).

Διαθέτουμε τέσσερα κείμενα που έγραψε ο ίδιος, όλα γραμμένα ιταλικά, που ήταν ή επίσημη γλώσσα της Διοίκησης. Τα τρία προέρχονται από τον φάκελο της Δίκης (1582-1583)²⁴, το τέταρτο από τη σειρά *Duca di Candia* των ASV, 1587 (με προγενέστερες μνείες 1585 και 1586)²⁵.

Τα τρία πρώτα είναι αυτόγραφα, το τέταρτο αντίγραφο. (Διαθέτουμε άλλα δύο αυτόγραφα έγγραφα του, αλλά αυτά δεν θα μας απασχολήσουν εδώ, γιατί είναι αντίγραφα εγγράφων που έχουν συντάξει άλλα πρόσωπα²⁶.) Το τέταρτο έγγραφο (που μας σώζεται σε αντίγραφο), εκείνο του 1585, είναι, σε σχέση με τη μόρφωσή του, το λιγότερο ενδιαφέρον: είναι ένα «σκριτό» (χρεωστικό όμολογο), που απλώς αποδεικνύει ότι ο Τζώρτζης γνώριζε την τρέχουσα ορολογία παρόμοιων εγγράφων. Αυτό δεν σημαίνει και πολλά, γιατί σχεδόν κάθε στοιχειωδώς μορφωμένος «άστος» της τότε εποχής ήταν σε θέση να συντάξει παρόμοια «άπλα» έγγραφα.

Τα τρία όμως αυτόγραφα έγγραφα του της Δίκης καταδεικνύουν ότι ο συντάκτης τους ήταν σε θέση να χειρίζεται θαυμάσια την ιταλική, ότι

24. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιά δίκη, Παράρτημα, Έγγρ. 4, 9, 20, σ. 28-31, 34-37, 51-52, αντίστοιχα. Άλλωστε το ότι ήταν γραμματικός έδειχνε ότι το πρόσωπο εκείνο ήταν έγγραμματο. Τώρα που γνωρίζουμε ότι ο Τζώρτζης Χορτάτσης του Τζούανε διέθετε πλατιά μόρφωση (βλ. εδώ το άμεσα επόμενο κεφάλαιο) οποιαδήποτε ελάσσονος σημασίας πληροφορία θα ήταν περιττή.

25. Archivio di Stato di Venezia (στο έξις: ASV) *Duca di Candia*, B.62 (Memoriali. Serie II), 60 (1587), 1, φ 231^r. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιά δίκη, Παράρτημα, Έγγρ. 22, σ. 54-56. Το έγγραφο αυτό εντόπισε και παραχώρησε στον Σ. Α. Ευαγγελάτο ή Μαίρη Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου.

26. Το πρώτο (ASV, *Avogaria di Comun*, Misc. Penal, B. 497.1 [4657], φ 11^r) είναι αντίγραφο συμβολαίου του νοταρίου Ρεθύμνου Βασιλείου Σκορδά της 18/11/1577 (με συμπληρωματική σημείωση της 11/1/1578), το οποίο έχει αντιγράψει ο Τζώρτζης και το επισυνάπτει στην Προσφυγή-Καταγγελία του στο Δικαστήριο των Συνδίκων (βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιά δίκη, Παράρτημα, Έγγρ. 3, σ. 26-28). Το δεύτερο (ASV, *Avogaria di Comun*, Misc. Penal, B. 497.1 [4657], φ 11^{r-v}) είναι αντίγραφο της Διαταγής του Γενικού Προβλεπτή Foscarini (25/7/1576), η οποία όριζε να αναγράφονται στα συμβόλαια ρητά οι όροι κάθε χρέους. Ο Τζώρτζης Χορτάτσης επισυνάπτει και αυτό στην Προσφυγή του.

διέθετε γνώσεις λατινικής, ότι μπορούσε να οικοδομήσει κατά «λόγιο» τρόπο την επιχειρηματολογία του κι ακόμη ότι κατείχε τη «ρητορική» ευχέρεια των πολύ μορφωμένων ατόμων της εποχής: αναπτύσσει τον λόγο του με ζωντανές εικόνες, παρομοιώσεις, αναφορές σε ήθικες αρχές κ.λπ. Τα έγγραφα είναι γραμμένα βέβαια στην ιταλική, γιατί απευθύνονται στο επίσημο Δικαστήριο των Συνδίκων.

α) Το πρώτο έγγραφο είναι μυστική καταγγελία στο Δικαστήριο των Συνδίκων (Ρέθυμνο 6/12/1582)²⁷. Τον «μυστικῶς καταγγέλλοντα» γνώριζαν μόνο οι Σύндικοι. Το ότι συντάκτης του μη υπογεγραμμένου αυτού εγγράφου είναι ο Τζώρτζης Χορτάτσης αποδεικνύεται από την παραβολή του με τα άλλα δύο ένυπόγραφα αυτόγραφα εγγραφά του, που σώζονται στην ίδια δέση²⁸. Εκτός από την απόλυτη ομοιότητα της γραφής, το επαναλαμβανόμενο ιδιότυπο «σχέδιο» που δηλώνει κάθε φορά το τέλος του κυρίως κειμένου (σαν πλαγιαστό πεζό γ) είναι στα έγγραφα ίδιο.

Με το έγγραφο αυτό ο Χορτάτσης (εδῶ άνωνύμως) καταγγέλλει τον τοκογλύφο «εύγενη Βενετό» Piero Contarini, που καταπιέζει κυρίως χωρικούς, αλλά και «άστους», εισπράττοντας υπέρογκους, παράνομους τόκους. Όλοι φοβούνται να τον καταγγείλουν λόγω της δύναμης που άπορρέει από την κοινωνική του τάξη. Ο συντάκτης του εγγράφου προτείνει ως μάρτυρες πάνω από 20 άτομα: παπάδες, χωρικούς, αλλά και «άστους». Η άγνωση όλόκληρου του εγγράφου (όπως και των άλλων δύο που έχει συντάξει ο ίδιος ο Τζώρτζης Χορτάτσης) επιβεβαιώνει τη μόρφωσή του. Έδῶ συγκεντρώνονται όρισμένες έκφράσεις που έμφανῶς καταδεικνύουν τη λογιότητα του συντάκτη²⁹:

27. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μία δίκη, Παράρτημα, Έγγρ. 4, σ. 28-31.

28. Βλ. αὐτόθι, πίν. Α', Β', Γ', Δ', σ. 59-62, και στην παρούσα πραγματεία, σ. 94-97.

29. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέες βιογραφικές ειδήσεις, σ. 57-58.

- 1) ...Tanto è cresciuta l'ingordigia³⁰ de misser Piero Contarini et di tanta lunga hano le sue rappine et usure passato ogni segno della charità humana...
- 2) ...[Οἱ Ἐξοχότητές σας ἦρθαν στὴν Κρήτη] per por qualche freno allo sfrenato appetito et alla scorpocosa consienza di costui et far si che col suo essemplio non ardissano mai più altri...
- 3) ...[Ὁ Contarini] non hà cessato dalla sua mala perseveratione, ma assai più che mai sitibondo del sangue delli poveri homini... hà di tal manier scargato il freno della sua ingorda voglia...
- 4) ...che questi infelici contadini possano uscìr un tempo dalli suoi artigli et che egli [ὁ Contarini] non creda che la mano del signor Iddio sia abbreviata, per non esser castigato...
- 5) ...[Παρακαλοῦμε τίς Ἐξοχότητές σας] venute in questo regno per desgravar l'opresti et punir li tristi... [νὰ ἐξετάσουν] ...di chè qualita è questo rapace luppo...

- β) Τὸ δεύτερο ἔγγραφο τῆς 1/1/1582 m.V. [=1583]³¹ εἶναι «νομικῆς ὑφῆς». Ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης ζητάει τὴν ἀκύρωση παλαιότερου συμβολαίου του (1577) μὲ τὸν P. Contarini, ἐπειδὴ ἐκεῖνο ἦταν «δόλιο» καὶ ἀντίθετο μὲ τίς ἐντολές τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ Foscari, ποὺ ἐπέβαλλαν νὰ κατονομάζονται ρητῶς σὲ κάθε συμβόλαιο οἱ ὄροι καὶ οἱ λόγοι κάθε χρέους. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἀποδεικνύει τὴν ἰκανότητα τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση νὰ συντάξει ἓνα κείμενο νομικοῦ περιεχομένου καὶ παράλληλα προβάλλει καὶ πάλι τὴ «ρητορικὴ» δεινότητα τῆς σύνθεσής του.

30. *Ingordigia*: ἀχορταγιά. Ἡ λέξη θυμίζει τὸν στίχο τῆς Ἐρωφίλης (Γ' 373): «Τοῦ πλούτου ἀχορταγιά, τῆ δόξας πείνα».

31. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 9, σ. 34-37.

- 1) ...Et di quello [μὲ τὴν παρούσα προσφυγή] voleva dimandar refattione, non essendo iusto ne honesto che egli [= ὁ Contarini] avesse conseguito tanto utile a grave preiudizio et total estermio di casa nostra...
- 2) ...[Ὁ Contarini εἰσέπραττε παράνομους ἐτήσιους τόκους, ὕψους 30% τοῦ ἀρχικῶς δανεισθέντος κεφαλαίου], cosa ch'è molto contraria alla intentione di Sua Serenità et dalle leggi divine et humane prohibita et vietata...
- 3) ...[Οἱ Σύνδικοι] possano informar della verità et scoprir chiaramente questa enorme lesione et usura ingordissima...
- 4) Στὸ ἔγγραφο ἀναφέρονται καὶ δύο λατινικὲς ἐκφράσεις, ποὺ δείχνουν πὼς ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης διέθετε κάποιες γνώσεις λατινικῆς: oretenus, δηλ. προφορικῶς, καὶ jenibus (= genibus) flexis, δηλ. γογυπετεῖς.

γ) Τὸ τρίτο ἔγγραφο (14/4/1583)³² εἶναι μία αἴτηση-ὑπόμνηση ποὺ ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης (καὶ ἐκ μέρους τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀνδρέα) ἀπευθύνει πρὸς τοὺς Συνδίκους, οἱ ὁποῖοι τώρα βρίσκονται στὰ Χανιά. Τὸ ἔγγραφο ἀποστέλλεται λίγες ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης. Αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης ὑπενθυμίζει συνοπτικὰ τὴν οἰκονομικὴ περιπέτεια μὲ τὸν τοκογλύφο P. Contarini καὶ παρακαλεῖ τοὺς Συνδίκους νὰ σώσουν τὴν οἰκογένειά του ἀπὸ τὸ μένος του, διότι ἂν ἀθωωθεῖ θὰ τοὺς ὀδηγήσει σὲ πλήρη καταστροφή. Καὶ στὸ ἔγγραφο αὐτὸ παρατηροῦνται ἐκφράσεις «ρητορικῆς» ἰκανότητας.

- 1) ...[Ἐμεῖς, τὰ τέκνα τοῦ Τζουάνε Χορτάτση, παρακαλοῦμε] recordare le Vostre Signorie Illustrissime l'estrema nostra povertade et la ruina et danno che habbiamo havuto dal sudetto misser Piero Contarini...

32. Αὐτόθι, Παράρτημα, Ἔγγρ. 20, σ. 51-52.

- 2) ...[Γιὰ τὸ ὑπόλοιπο ποσὸ πὸν «θεωρητικὰ» χρωστᾶμε στὸν P. Contarini, ὁ τελευταῖος] *intende et così si lascia intendere di rovinarci totalmente di poi che sarà espedito il suo processo, et non pur venderci se ci è rimasto qualche pocco di stabile mor anchora, farci morir in preggione, se altramente non se nè potrà sodisfare...*
- 3) ...*Però humilmente et prostrati in terra supplicamo [τὶς Ἐξοχότητές σας] farsi che noi poveri et infelici si soleviamo in qualche minima parte di tanta ruina et egli non dia effetto al suo diabolico et insatiabile animo che fù et è...*

Ἀπὸ ὅσα παραπάνω σημειώσαμε, γίνεται φανερό ὅτι ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης τοῦ Τζουάνε διέθετε σημαντικὴ μὀρφωση καὶ ἀξιοσημείωτη ἰκανότητα νὰ διατυπώνει τὶς ἀπόψεις του με «εὐφάνταστο» τρόπο, βέβαια κατὰ τὸ ὕφος τῆς ἐποχῆς.

Τὴν 25/5/1583 ἐκδίδεται ἡ ἀπόφαση³³: ὁ Χορτάτσης δικαιώνεται, τὸ συμβόλαιό του, τῆς 18/11/1577, κηρύσσεται ἄκυρο, ὅλοι οἱ ἀναφερόμενοι στὴ Δίκη ἀπαλλάσσονται ἀπὸ ὁποιαδήποτε οἰκονομικὴ ὑποχρέωση πρὸς τὸν Contarini καὶ ὁ ἴδιος καταδικάζεται νὰ πληρώσει πρόστιμο 100 δουκάτα, τὸ 1/3 τῶν ὁποίων θὰ λάβει ἐκεῖνος πὸν πρῶτος ὑπέβαλε καταγγελία (δηλ. ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης). Μετὴν ἀπόφαση αὐτὴ ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης καὶ ἡ οἰκογένειά του ἀπαλλάσσονται ἀπὸ ἓναν οἰκονομικὸ «βραχνὰ» πὸν τοὺς καταδυνάστευε γιὰ εἴκοσι σχεδὸν χρόνια³⁴.

33. Αὐτόθι, Παράρτημα, Ἔγγρ. 21, σ. 53-54.

34. Αὐτόθι, σ. 22.

ΠΟΙΟΣ ΗΤΑΝ Ο ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ;

Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΗΓΟΡΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΥΡΜΟΥΡΗ με τὸν ὁμώνυμό του δικηγόρο, τὸν ἀποδέκτη τῆς Ἀφιέρωσης τῆς Ἐρωφίλης, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πὺ ἀκολουθοῦν³⁵:

- 1) Ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης καταθέτει (1/1/1583) στοὺς Συνδίκους, πὺ βρίσκονται στὸ Ρέθυμνο, ἐπώνυμη αὐτῆ τῆ φορά καταγγελία κατὰ τοῦ Contarini, με τὴν ὁποία ζητᾶται τὴν ἀκύρωση τοῦ συμβολαίου τῆς 18/11/1577, μηνύει ποινικὰ τὸν Contarini γιὰ τοκογλυφία καὶ ἔμμεσα ζητᾶει νὰ τοῦ ἐπιστραφεῖ μέρος τοῦ ποσοῦ. Ταυτόχρονα ὁμοῦ τὸ ἔγγραφο αὐτὸ περιέχει ἕνα πολὺτιμο στοιχεῖο: «havendo le Vostre Signorie Illustrissime sentito oretenus dal mio eccellente avvocato questi nostri gravami...»³⁶ Δηλαδή: ὅταν ὁ ἐξοχότατος δικηγόρος μου σᾶς ἀνέπτυξε προφορικῶς τὰ βάρη μας... Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Χορτάτσης ἀναφέρει τὸν ἐξοχότατο δικηγόρο του, με τὸν ὁποῖο συνομίλησαν οἱ Σύνδικοι, ὅταν αὐτὸς βρισκόταν στὸ Ρέθυμνο³⁷. Στὰ ἔγγραφα δὲν κατονομάζεται ὁ «eccellente avvocato» του. Ὡστόσο, εἶναι βέβαιο πὺς ἦταν Χανιώτης, δεδομένου ὅτι τόπος διεξαγωγῆς τῶν δικῶν εἶχαν ὀριστεῖ τὰ Χανιά,

---

35. *Κ' ἔτσι ἀπὸ χίλια ξακουστὰ κορμιὰ χαριτωμένα
με γράμματα καὶ μ' ἀρετὲς καὶ πλούτη στολισμένα,
[...] σ' ἐδιάλεξα, εὐγενέστατε Μούρμουρη ὑψηλοτάτε,
ρήτορα ἀπ' ὄλες τσ' ἀρετὲς καὶ τσὶ τιμὲς γεμάτε,
με τ' ὄνομά σου τοῦτο μου τὸν κόπο νὰ στολίσω
καὶ χάρη ἀπὸ τσὶ χάρες σου πλήσα νὰ τοῦ χαρίσω.*

(Ἐρωφίλη, Ἀφιέρ., στ. 21-30. Κατὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ).

36. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 9, σ. 34-37.

37. Σύμφωνα με τὴ σημείωση τοῦ γραμματικοῦ τῶν Συνδίκων στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐγγράφου, τὴ μήνυση καταθέτει ὁ ἴδιος ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης, πὺ εἶναι καὶ ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου. Ὁ δικηγόρος του τὴν 1/1/1583 δὲν βρίσκεται στὸ Ρέθυμνο.

ως τελευταίος σταθμός της περιόδου των Συνδίκων. Έκτος και από άλλες αρχειακές μαρτυρίες που αφορούν σε άλλες υποθέσεις³⁸, γνωρίζουμε ότι στον συγκεκριμένο δικαστικό αγώνα δικηγόρος του P. Contarini ήταν ο επίσης Χανιώτης δικηγόρος Cavalier Μαδερός (δεν αναφέρεται το βαπτιστικό του όνομα)³⁹. Ξέρουμε ακόμη ότι στη δίκη –που έγινε στα Χανιά– δεν παρίστατο ο Χορτάτσης, αλλά ο Χανιώτης δικηγόρος του. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι ο Τζώρτζης Χορτάτσης του Τζουάνε σχετιζόταν με έναν «*excellente avvocato*» των Χανίων.

- 2) Την εποχή εκείνη τα Χανιά είχαν γύρω στους 6.000 κατοίκους. Το 1589 ήταν 1.800 οί στρατεύσιμοι άνδρες της πόλης και άλλοι 638 στην ενεργό υπηρεσία⁴⁰. Από τα στοιχεία του Καστροφύλακα, που έχουν συγκεντρωθεί κατά τα χρόνια της δίκης (1582-1583), πληροφορούμαστε ειδικότερα ότι τότε στα Χανιά υπήρχαν 1.864 στρατεύσιμοι άνδρες, 965 παιδιά, 89 ηλικιωμένοι, 2.786 γυναίκες. Σύνολο: 5.704 κάτοικοι, συμπεριλαμβανομένων 420 «*εὐγενῶν Βενετῶν*»⁴¹. Από τους 1.864 άνδρες (περίπου 1.700, αν αφαιρέσουμε τους «*εὐγενεῖς Βενετούς*», που δεν άσκούσαν βέβαια ἐπάγγελμα) πόσοι θά ήταν οί διδάκτορες τῆς Νομικῆς; Τρεῖς; Πέντε; Ἐπτά; Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ Ἰωάννης Μούρμουρης, στὸν ὁποῖο ὁ ποιητῆς ἀφιέρωσε τὴν *Ἐρωφίλη*. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ θεωρήσουμε σχεδὸν

38. Πρβλ. καὶ ASV, *Duca di Candia*, B. 27 (Sentenze), τετρ. 2, φ 42^r, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι στὴν ἴδια περίοδο πὸν δικάζαν στὰ Χανιά οί Σύνδικοι (τέλη Μαΐου-ἀρχὲς Ἰουνίου 1583) δικηγόρος τοῦ *clarissimo miser Zuan Zen* ἔχει ὀρισθεῖ ἕνας Χανιώτης δικηγόρος, πὸν πάλι δὲν κατονομάζεται.

39. Βλ. σημείωση τοῦ γραμματικοῦ τῶν Συνδίκων στὴν ἀρχὴ τοῦ Ἐγγράφου 19, στό: ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Μιά δίκη*, σ. 48. Γιὰ τὸν Μαδερὸ, βλ. αὐτόθι, Παράρτημα, Ἐγγρ. 19, σημ. 1, 2, σ. 50.

40. Βλ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, *Τὰ Χανιά*, σ. 81.

41. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *Ἡ βενετοκρατούμενη Ἀνατολή*, σ. 54.

ἀπόλυτα βέβαιο ὅτι δικηγόρος τοῦ Τζώρτζη Χορτάση τοῦ Τζουάνε ἦταν ὁ Ἰωάννης Μούρμουρη⁴².

- 3) Γιατί ὁ ποιητής θὰ ἀφιέρωνε τὴν *Ἐρωφίλη* σὲ ἓναν διαπρεπή Χανιώτη δικηγόρο; Γιατί *ἀπὸ χίλια ξακουστὰ κορμιὰ χαριτωμένα / μὲ γράμματα καὶ μ' ἀρετὲς καὶ πλούτη στολισμένα* τῆς Κρήτης (*Ἐρωφίλη*, Ἀφιέρ., στ. 21-22) διάλεξε τὸν Μούρμουρη γιὰ νὰ τοῦ ἀφιερῶσει τὸ ἔργο του; Προφανῶς ἐπειδὴ τοῦ εἶχε κάποια πολὺ σημαντικὴ ὑποχρέωση. Ἀφιερώνει –καὶ ἀφιέρωνε– κανεὶς τὰ ἔργα του σὲ πρόσωπα ποὺ ἔχει μαζί τους συναισθηματικὸ δεσμὸ (ἀγαπημένα πρόσωπα, στενοὺς φίλους κ.λπ.), σὲ ἄλλα ποὺ τοὺς ὀφείλει εὐγνωμοσύνη ἢ σὲ ἄλλα ἀπὸ τὰ ὁποῖα περιμένει κάποια βοήθεια. Ἄν ἀποκλείσουμε, ὅπως εἶναι λογικὸ, τὴν πρώτη περίπτωση, ἀπὸ τὶς ἄλλες πολὺ πιθανότερη εἶναι ἡ δεύτερη. Γιατί τί νὰ περιμένει κανεὶς, ἀόριστα, ἀπὸ ἓναν δικηγόρο, ποὺ ζεῖ μάλιστα σὲ ἄλλη πόλη; Εἶναι πολὺ πιθανότερο κάτι νὰ τοῦ ὀφείλει. Ἀξίζει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ σημειωθεῖ πὼς ἀνάλογη ὑποχρέωση –ποὺ ἀναφέρεται ρητὰ– ὀδήγησε τὸν ποιητὴ νὰ ἀφιερῶσει τὴν *Πανώρια* στὸν *Viaro: c' toì χάρες λίγη ἀντίμεψη ἀπ' ἔχω γνωρισμένα /... εἰς τὴν φορὰν ἐκείνη / ἀπού 'τον* [ὁ *Viaro*] *εἰς τὸ Ρέθυμνος* (*Πανώρια*, Ἀφιέρ., στ. 32-35). Ὅμως καὶ στὴν Ἀφιέρωση τῆς *Ἐρωφίλης* δηλώνεται ὅτι ὁ ποιητής κάτι σοβαρὸ ὀφείλει

42. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Μούρμουρη –ἀπ' ὅσο γνωρίζω– δὲν ἔχει γραφεῖ ἀκόμη σχετικὸ μελέτημα. Ἐλάχιστες πληροφορίες ὑπάρχουν σὲ διάφορα παλαιότερα ἢ νεότερα ἄρθρα. Ἀρχεϊακὲς μνεῖες γι' αὐτές, βλ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος, σ. 271, σημ. 48. Ὁ Εὐαγγελᾶτος συνάντησε ἀρκετὲς μνεῖες τοῦ Ι. Μούρμουρη (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, σημ. 50, σ. 20). Ἡ τελευταία εἶναι: ASV, *Notai di Candia* (νοτάριος Γεώργιος Παπαστεφανόπουλος), Β. 256, τετρ. 2, φ 440^{r-v} (9/6/1612): «eccellentissimo signor Zuane Murmuri, dottor». Ἡ παλαιότερη μνεῖα του εἶναι τοῦ ἔτους 1571 (ASV, *Notai di Candia*, νοτάριος Demetrio Baron, Β. 19, τετρ. 1, φ 65^r. Βλ. καὶ σημ. 53 (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, σ. 21). Ὁ Κακλαμάνης (ΚΑΚΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Κατσοῦρμος*, σ. 104) σημειώνει ὅτι ὁ Ι. Μούρμουρη εἶχε πτυχίον Νομικῆς ἀπὸ τὴν Πάντοβα τὸ 1581. Δὲν ἀναφέρει ὅμως τὴν πηγὴ τῆς πληροφορίας του.

στην *καλοσύνη* και τὸ *σπλάχνος* τοῦ Ι. Μούρμουρη: «γιατὶ ὅσο σὲ θωρῶ ψηλό, σὲ βλέπω⁴³ κι ἄλλο τόσο / μὲ σπλάχνος ἀνεξείκαστο κι ἄμετρη καλοσύνη...» (Ἀφιέρ., στ. 49-50). Ἀπὸ τὰ παραπάνω φαίνεται λογικὸ τὸ συμπέρασμα πὼς ὁ ποιητὴς ἀφιέρωσε στὸν Μούρμουρη τὴν *Ἐρωφίλη* ἐπειδὴ τοῦ εἶχε κάποια ὑποχρέωση. Ἄλλωστε ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης τοῦ Τζουάνε εἶχε κάθε λόγο νὰ αἰσθάνεται εὐγνωμοσύνη γι' αὐτὸν ποὺ τὸν βοήθησε ἀποφασιστικὰ σὲ μιὰ κρίσιμότερη φάση τῆς οἰκονομικῆς ὑπόστασης τῆς οἰκογένειάς του.

- 4) Ὅμως και ἀπὸ ἄλλη κατεύθυνση ἔχουμε μιὰ ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴ γνωριμία τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση τοῦ Τζουάνε μὲ τὸν Ι. Μούρμουρη. Ξέρουμε πὼς ὁ Μιχάλης Πάντιμος, γιὸς τοῦ παπα-Σταμάτη και ἀδελφὸς τοῦ δικηγόρου Μάρκου, πατέρα τοῦ ποιητῆ τῆς *Amorosa Fede* Ἀντώνιου Πάντιμου, ζοῦσε στὸ σπίτι τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση γιὰ πέντε χρόνια (1571-1576), ὡς γραμματικὸς τοῦ πατέρα του⁴⁴. Σίγουρα οἱ δύο ρεθυμνωτικὲς οἰκογένειες, ποὺ ἀνήκαν στὴν ἴδια κοινωνικὴ τάξη (τὴν «ἀστική»), γνωρίζονταν καλά. Τὸ ὅτι ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης γνώριζε τὸν ἀδελφὸ τοῦ Μιχάλη Πάντιμου, τὸν δικηγόρο Μάρκο Πάντιμο, μπορούμε νὰ τὸ θεωρήσουμε ἀπόλυτα βέβαιο. Ἀλλὰ ὁ Μάρκος Πάντιμος γνωρίζονταν και συνεργαζόταν μὲ τὸν Ἰωάννη Μούρμουρη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἔγγραφο τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων Βενετίας, ὅπου ὁ Μούρμουρης ἀναθέτει στὸν Μάρκο Πάντιμο νὰ ρυθμίσει γιὰ λογαριασμὸ του κάποια νομικὰ θέματα⁴⁵. Ἔτσι μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι και ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης, ὡς στενὸς γνωστὸς τοῦ Μάρκου Πάντιμου, θὰ εἶχε πρόσβαση στὸν συνεργάτη του Ι. Μούρμουρη. Ἄν μάλιστα ὁ συλλογισμὸς εἶναι ὀρθός, μπορούμε εὐκόλα νὰ φαντασθοῦμε ὅτι ὁ Μάρκος Πάντιμος σύστησε στὸν Τζώρτζη Χορτάτση τὸν Χανιώτη συνάδελφο και συνεργά-

43. *σὲ βλέπω*: σὲ γνωρίζω, βλ. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Λεξικό*, σ. 136, παρ. 17α.

44. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Μιά δίκη*, Παράρτημα, Ἔγγρ. 16, σ. 42-43.

45. ASV, *Notai di Candia* (νοτάριος Piero Gaetani), B. 128, τετρ. 2, φ. 69^ο (7/6/1595).

τη του, τὸν Ἰωάννη Μούρμουρη, ὅταν ὁ Χορτάσης χρειάστηκε ἕναν Χανιώτη δικηγόρο. Ἴσως ἀκόμη δὲν εἶναι χωρὶς σημασία ἡ ἐπισήμανση ὅτι ὁ ποιητὴς Ἀντώνιος Πάντιμος, ὁ γιὸς τοῦ δικηγόρου Μάρκου, γνώριζε τὴν *Πανώρια*, τῆς ὁποίας ὀρισμένα σημεῖα μιμήθηκε στὴν ἰταλόγλωσση ποιμενικὴ κωμωδία του *L'Amorosa Fede* (1619)⁴⁶.

- 5) Ἀπὸ ὅσα παραπάνω ἀναφέρθηκαν γίνεται φανερὸ ὅτι ὁ δικηγόρος τοῦ Τζώρτζη Χορτάση τοῦ Τζουάνε καὶ ὁ ἀποδέκτης τῆς Ἀφιέρωσης τῆς *Ἐρωφίλης*, δικηγόρος Ἰωάννης Μούρμουρης, εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο. Θὰ μπορούσε ὅμως κάποιος νὰ ἀντιπαραθέσει τὸ ἐρώτημα: Ὁ Ἰωάννης Μούρμουρης ἦταν ἤδη διδάκτωρ τῆς Νομικῆς τὰ ἔτη 1582-1583, κατὰ τὰ ὁποῖα διεξήχθη ἡ δίκη; Μνεῖα περὶ ἀποφοιτήσεώς του, τὸ 1581, παρέμενε ἀτεκμηρίωτη⁴⁷.

Στὰ *Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini ab anno 1566 ad annum 1600* (1576-1590), δημοσίευμα πὸ εἶδε τὸ φῶς μὲ ἐπιμέλεια τῆς Elda Martellozzo Forin κατὰ τὰ τέλη τοῦ 2008⁴⁸, ἀποκαλύπτεται ὅτι στὶς 13/7/1581 ὁ Ἰωάννης Μούρμουρης ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ

46. Γιὰ τὶς σχέσεις *Πανώριας* – *L'Amorosa Fede*, βλ. ΣΑΘΑΣ, *Κρητικὸν Θέατρον*, σ. ν' - νε', καὶ ΚΡΙΑΡΑΣ, *Γύπαρις*, σ. 79-87.

47. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Κατσούρμπος*, σ. 104-105: «Στὸν κύκλο τῶν γνωριμιῶν του [τοῦ Χορτάση] περιλαμβάνεται καὶ ὁ δικηγόρος, πτυχιούχος (1581) τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας, Ἰωάννης Μούρμουρης, ἐπίσης ἀπὸ τὰ Χανιά, γιὸς τοῦ στρατιωτικοῦ Μανουὴλ Μούρμουρη ἀπὸ τὸ Ναύπλιο». Ὁ Εὐαγγελᾶτος, (Ἡ ἀναγόμευση, σ. 561) σημειώνει: «Σὲ σχετικὸ προφορικὸ ἐρώτημά μου [ὁ Στ. Κακλαμάνης] μοῦ ἀπάντησε ὅτι δὲν θυμόταν τὴν πηγή, ἀλλὰ πάντως νὰ θεωρῶ τὴν πληροφορία του βέβαιη». Καὶ αὐτόθι στὴ σημ. 13, σ. 561, ὁ Εὐαγγελᾶτος προσθέτει: «Αὐτὸ τὸ Σχέδιο Βιογραφίας πρέπει νὰ διαβασθεῖ μὲ μεγάλη ἐπιφύλαξη, διότι περιλαμβάνει ἀναπόδεικτες εἰκασίες, ὅπως π.χ. περὶ ἐγκαταστάσεως τοῦ Χορτάση στὸν Χάνδακα, περὶ φανταστικῶν παραστάσεων στὰ Χανιά, περὶ δῆθεν νέας χρονολόγησής τοῦ *Κατσούρμπου* καί, τὸ πλέον ἀπίθανο, περὶ σχέσεως τοῦ Χορτάση μὲ τὴν Ἀκαδημία τῶν *Stravaganti*».

48. Τὸ ἔργο αὐτὸ ὑπέδειξε στὸν Εὐαγγελᾶτο ὁ Γεώργιος Πλουμίδης καὶ φωτοαντίγραφα τῶν σχετικῶν σελίδων τοῦ ἀπέστειλε ἡ Χρῦσα Μαλτέζου. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Ἡ ἀναγόμευση, σ. 562, σημ. 14. (Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ δὲν ὑπῆρχε τότε στὴν Ἑλλάδα.)

καὶ τῶν δύο Δικαίων (Κανονικοῦ καὶ Ἀστικοῦ). Τὸ σχετικὸ χωρίο εἶναι τὸ ἀκόλουθο:

1581 iul. 13, hora XI. Examen d. Ioannis Mormorii Cretensis.

Legum scol. d. Ioannes Mormorius Cretensis - fuit examinatus et approbatus in u. i.⁴⁹ nem. pen. disc.⁵⁰ fueruntque sibi privatim per - equitem excellentissimumque iurisconsultum - d. Bonifacium Rugerium nob. Patavinum et Regiensem, unum ex promotoribus suis, traddita insignia doctoratus in dictis ambabus facultatibus, obtenta prius dispensatione de publica. Necnon et ei per magn. - i. u. doct. d. Victorem Sassoniam - collegii priorem - data fuit possessio- doctoratus⁵¹.

Σημειώνουμε ἐπίσης τὶς προγενέστερες ἀναφορὲς στὸν Ἰωάννη Μούρμουρη ποὺ ἐπισημάνθηκαν στὸ ἔργο τῆς Elda Martellozzo Forin:

- 12 Μαΐου 1578, μάρτυς σὲ ἀπονομὴ διδακτορικοῦ διπλώματος⁵².
- 25 Ἰουλίου 1578, παρὼν σὲ ἀπονομὴ διδακτορικοῦ διπλώματος⁵³.
- 1 Ἰουλίου 1578, μάρτυς σὲ ἀπονομὴ διδακτορικοῦ διπλώματος⁵⁴.

Ἐπομένως, ὁ Ἰωάννης Μούρμουρης μποροῦσε κάλλιστα, περίπου ἐνάμιση χρόνο μετὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ διδακτορικοῦ του διπλώματος, νὰ ἀναλάβει τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1582 τὴν ὑπόθεση τοῦ Τζώρτζη Χορτάτη.

49. u. i. / i. u. : utriusque iuris.

50. nem. pen. disc. : nemine penitus discentiente.

51. Τὸ σχετικὸ χωρίο τῆς ἀπονομῆς τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος μεταφέρει ὁ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ (Ἡ ἀναγόρευση, σ. 562, σημ. 15-16): MARTELLOZZO FORIN, Acta, σ. 1021. Βλ. καὶ αὐτόθι, σημ. 3, ὅπου ἀναγράφεται ὡς Mormorreus, καθὼς καὶ τὴν ἀναφορὰ: «D. Giovanni Mormori dalla Canea del'isola di Candia».

52. Αὐτόθι, σ. 833, σημ. 2: «d. Ioannes Mormoreus Cretensis».

53. Αὐτόθι, σ. 846, σημ. 2: «d. Ioannes Mormoreus nob. Cretensis».

54. Αὐτόθι, σ. 848, σημ. 3: «d. Ioannes Mormoreus nob. Cretensis». Στὴν ἴδια σημείωση ἀναφέρονται ὡς μάρτυρες καὶ οἱ d. Franciscus Bozza eques nob. Cretensis καὶ Franciscus Lombardus nob. Cretensis.

ΜΙΑ «ΛΥΡΙΚΗ» ΠΑΡΕΝΘΕΣΗ

Ο ΤΖΩΡΤΖΗΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ, μετά την εικοσάχρονη περιπέτειά του με τον P. Contarini, έχει κάθε λόγο να απέχθάνεται τους φιλάργυρους τοκογλύφους. Στο Γ' Χορικό της *Ερωφίλης* αναπτύσσει μια σφοδρή επίθεση κατά παρόμοιων ανθρώπων, και αυτό δεν εμφανίζεται ως συμβατική «ήθικολογική διδασκαλία», αλλά ως εμπειρία από υποκειμενικά βιώματα ενός ανθρώπου που έχει υποστεί πολλά⁵⁵. Για το Χορικό αυτό δεν έχει έντοπιστεί συγκεκριμένο πρότυπο, ούτε από την *Orbecche* του Giraldi (βασικό πρότυπο του έργου) ούτε από την *Gerusalemme liberata* του Tasso (πρότυπο των *Υπερμεδίων*) ούτε – απ' όσο έχει γίνει γνωστό – από άλλες πηγές.

Έδω ό Χορτάτσης εισάγει ένα νέο θέμα το οποίο δεν υπάρχει στη σύνθεση του Giraldi. Ουσιαστικά είναι ασύνδετο με την κυρίως δράση και η προσπάθεια σύνδεσής του, που επιχειρείται στους στ. 430 κ.έ. (Φιλόγονε, τὰ πλῆσα σου σπουδάζου / κρίματα σ' τὸ οὐρανοὺς νὰ σὲ παιδέψου...) δεν είναι εὔστοχη, γιατί τὰ κρίματα τοῦ Φιλόγονου δεν εἶναι κρίματα φιλαργυρίας ἢ τοκογλυφίας, ἀλλὰ ἄλλης ὑφῆς. Έδω, λοιπόν, ὁ ποιητὴς ἐκφράζει κάποιες δικές του σκέψεις, ἄσχετες με τὸ ἔργο, πὺ ἐπιθυμοῦσε ὡστόσο νὰ τὶς ἐνσωματώσει σ' αὐτό.

ΧΟΡΟΣ ΤΩΝ ΚΟΡΑΣΙΔΩ

Τοῦ πλούτου ἀχορταγιά, τσῆ δόξας πείνα,
τοῦ χρουσαφιοῦ ἀκριβειὰ καταραμένη,
πόσα γιὰ σᾶς κορμιὰ νεκρὰ ἀπομεῖνα,

πόσοι ἄδικοι πολέμοι σηκωμένοι,
πόσες συχνιές μαλιές συναφορμά σας
γροικοῦνται ὀλημερνὶς στὴν οἰκουμένη!

---

55. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Πληροφορίες, σ. 230-231.

Στὸν Ἄδην ἄς βουλήσει τ' ὄνομά σας
 κι ὄξω στὴ γῆ μὴν ἔβγει νὰ παιδέψει
 νοῦ πλιὸν ἀθροπινὸν ἢ ἀτυχιά σας.

Γιατὶ, ὡς θωρῶ, ἀπὸ κεῖ σᾶς εἶχε πέψει
 κιανεὶς στὸν κόσμον δαίμονας νὰ ῥθῆτε,
 τσ' ἀθρώπους μετὰ σᾶς νὰ φαρμακέψει.

Τὴ λύπηση μισᾶτε, καὶ κρατεῖτε
 μακρὰ τὴ δικιοσύνη ξορισμένη,
 κι οὐδὲ πρεπὸ μηδ' ὄμορφο θωρεῖτε.

Γιὰ σᾶς οἱ οὐρανοὶ ἔναι σφαλισμένοι
 κ' ἐδῶ στὸν κόσμον κάτω δὲ μπορούσι
 νὰ στέκουν οἱ ἀθρώποι ἀναπαημένοι

μὲ τσ' ἀδερφοὺς τ' ἀδέρφια πολεμοῦσι
 κι οἱ φίλοι τσι φιλιές τωνε ἀπαρνοῦνται
 καὶ τὰ παιδιὰ τὸν κύρη τως μισοῦσι.

Τοῦ πόθου τὰ χαρίσματα χαλοῦνται
 συχνιὰ συναφορμά σας, γιαῦτος τόσοι
 γροικοῦνται στεναγμοὶ σ' δυὸ π' ἀγαποῦνται.

Φτωχειὰ χαριτωμένη, καὶ μὲ πόση
 γλυκότη προσκαλεῖς καὶ σιργουλίσεις
 στὴν κλίνη σου τὸν ὕπνο νὰ σιμώσει!

Πόσες πολλὲς ἀνάπαψες χαρίζεις
 δυὸ ἀγαφτικῶ πιστῶ, καὶ πόσα πλήσα
 τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδιά τωνε δροσίσεις!

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

«Τοῦτος δὲν εἶναι ὡσὰν ἐμέναν ἴσα»,
δὲ λέσιν οἱ φτωχοί, «τὸ νιὸν αὐτόνο
μεγάλοι βασιλιοὶ δὲν ἐγεννήσα».

Μὰ κείνο ἀπ' ἀρεσκείᾳ καὶ πόθος μόνο
τὸ ὄρεξης προξενᾶ καὶ τῆ καρδιᾶ τως,
ζητοῦ γιαμιὰ καὶ παίρνου δίχως πόνο.

Τόσες δὲν εἶν' ζηλειές ἀνάμεσά τως
γῆ λογισμοὶ ψηλοὶ νὰ πολεμοῦσι
μέσα στὴ λόχη νὰ ἔχου τὰ κορμιὰ τως.

Δεμένη μ' ἀλυσίδες δὲν κρατοῦσι
τῆ γλώσσα, μὰ τὸ θέλουσιν ἀλλήλως
μ' ἀγάπη καὶ μὲ σπλάχνος τὸ ζητοῦσι.

Πλούτη καταραμένα, ποιός σας φίλος
μὲ ξένους, μ' ἐδικούς, μὲ τὴν καρδιά του
δὲν εἶναι λυσσασμένος κι ἄγριος σκύλος;

Πότε ἕνας ἀκριβὸς τὴν πεθυμιὰ του
χορταίνει μὲ τὰ πλούτη; Πότες; Κάνει
τέλος ποτὲ στὴν τόση ἀχορταγιά του;

Μὲ δίκιον οὐρανός, μὲ δίκιο πιάνει
τόσο πολὺ θυμὸν ἀντίδικά τως,
κ' εἰς πλήσες παιδωμὲς ζιμιὸ τσι βάνει:

Τὰ πλούτη τὰ μεγάλα, ἢ βασιλείᾳ τως,
κ' οἱ δόξες κ' οἱ τιμές τωνε οἱ περίσες
χάνουνται καὶ σκορποῦ μὲ τὰ κορμιὰ τως.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Χίλια μεγάλα πάθη, χίλιες κρίσεις,
πρὶν κατεβοῦ στὸν Ἄδη δοκιμάζου,
κάνοντας τσ' ὀφθαλμοὺς κλαημάτω βρύσες.

Φιλόγονε, τὰ πλήσα σου σπουδάζου
κρίματα σ' τσ' οὐρανοὺς νὰ σὲ παιδέψου
καὶ γδίκια ἀντίδικά σου μόνο κράζου.

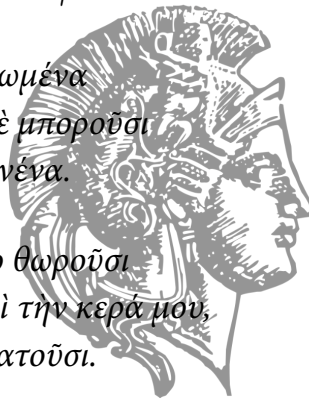
Γλήγορα, σὰ θωρῶ, θὰ σ' ἀντιμέψου
τὰ χεῖς στὸν κόσμο τοῦτο καμωμένα,
γλήγορα παιδωμὴ θὲ νὰ σοῦ πέψου.

Τοῦτα τ' ἀρπαξιμιά, τὰ ματωμένα
πλούτη κ' ἡ βασιλεία σου δὲ μποροῦσι
ἄφελος νὰ σοῦ δώσουσι κιανένα.

Μὰ σ' τοῦτο σου τὸ κίντυνο θωροῦσι
τ' ἀμμάτια μου, ὦχ οἰμέ, καὶ τὴν κερά μου,
καὶ κλάηματα περισσα κυματοῦσι.

Σ' τοῦτα τὰ παρακάλια τὰ κλιτά μου
λυπητερὰ τ' ἀμμάτια σου ἄς στραφοῦσι,
καὶ κείνα ἀπὸ δειλιᾶ μέσα ἢ καρδιά μου

σ' τοῦτο τὸ σπίτι, Ζεῦ, μηδὲ γενοῦσι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ἐρωφίλη, Γ' 373-445

(Κατὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ)

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΟΥ ΤΑΞΗ

ΗΔΗ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΕΛΕΤΗΜΑ ΤΟΥ, τὸ σχετικὸ μὲ τὸν Τζώρτζη Χορτάτση⁵⁶, ὁ Εὐαγγελᾶτος ἔχει ὑπογραμμίσει ὅτι ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔδειχναν νὰ εὐνοοῦν τὴν «εὐγένεια» τῆς οἰκογένειας Χορτάτση τοῦ ποιητῆ δὲν ἔχουν ἀποδειχθεῖ. Τὰ ἐπιχειρήματά του:

Ὁ Πέτρος Καστροφύλακας, συνεργάτης τῶν Συνδίκων Giovanni Gritti καὶ Giulio Garzoni κατὰ τὴν περιοδεία τους στὴν Κρήτη (1582-1583) ποὺ ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, καταγράφει μὲ ἐπίσημη ἐντολὴ τῶν Συνδίκων (μεταξὺ ἄλλων) ὅλες τὶς οἰκογένειες τοῦ Ρεθύμνου ποὺ εἶχαν τὴν «κρητικὴ εὐγένεια». Στους καταλόγους του δὲν ἀναφέρεται ἡ οἰκογένεια Χορτάτση⁵⁷. Οἱ πίνακες Trivisan⁵⁸ συντάχθηκαν τὸ 1644, πολλὰ χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ποιητῆ, καὶ σ' αὐτοὺς ὑπάρχει μνεῖα κάποιας οἰκογένειας «εὐγενῶν Κρητικῶν» Χορτάτση⁵⁹, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποδεικνύεται ὅτι ὑφίσταται σχέση μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ ποιητῆ. Ἀκλόνητη λοιπὸν παραμένει ἡ μαρτυρία τοῦ Καστροφύλακα ὅτι στὰ χρόνια ποὺ δροῦσε ὁ ποιητὴς δὲν ὑπῆρξε Ρεθύμιος «εὐγενῆς Κρητικὸς» Χορτάτσης.

Οἱ πληροφορίες τοῦ Ν. Κομνηνοῦ Παπαδόπουλου περὶ συγγενείας τοῦ ποιητῆ μὲ τὸν ὑποτιθέμενο ἀνεψιό του (ἢ μικρανεψιό του;), ὁμῶνυμο γιὰτρὸ Γεώργιο Χορτάτση, ἀποδεδειγμένα δὲν ἐπαληθεύονται⁶⁰. Τὸ θέμα μᾶς ἐνδιαφέρει, γιὰτὶ κάποιοι πίστευαν πὼς ἡ οἰκογένεια τοῦ

---

56. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, σ. 184-187.

57. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *Ἡ βενετοκρατουμένη Ἀνατολή*, σ. 43-48. Πὰ τὸν Καστροφύλακα, βλ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Νέο ἄγνωστο χειρόγραφο, σ. 182-183.

58. Τὸ κείμενο ἔχει συντάξει ὁ Α. Trivisan καὶ ὄχι ὁ ἀνὺπαρκτος Trivan, ὅπως ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ τὴν ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Τὸ Χρονικὸ τοῦ Trivan*.

59. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφή, σ. 56.

60. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, σ. 186-187.

γιατροῦ Γεωργίου κατεῖχε τὴν «κρητικὴ εὐγένεια», κάτι πὸ ὅπως θὰ δοῦμε δὲν εὐσταθεῖ.

Ὁ Ν. Κομνηνὸς Παπαδόπουλος, στὸ ἔργο του *Historia Gymnasii Patavini* (1726), ἀναφέρει γιὰ τὸν γιατρὸ Γεώργιο Χορτάτση, πὸ πέθανε τὸ 1658 στὸν Χάνδακα καὶ εἶχε φοιτήσῃ στὴν Πάντοβα, τὰ ἐξῆς: «Patruum habuit cognominem, in vernacula lingua nostra poëtam celeberrimum, cujus tragoedia Erophile nostrorum teritur manibus. Edita est ac, ut memini, saepe in urbe Creta publice data semper placuit»⁶¹. Δηλαδή: Ὁ γιατρὸς Γεώργιος Χορτάτσης «εἶχε ἓναν ὁμώνυμο θεῖο, ἐνδοξότατο ποιητὴ στὴν κοινὴ γλῶσσα μας, τοῦ ὁποῖου ἡ τραγωδία *Ἐρωφίλη* διαβάζεται πολὺ ἀπὸ τοὺς δικούς μας. Ἐχει ἐκδοθεῖ καί, ὅπως θυμοῦμαι, συχνὰ παριστανόταν στὴν πόλη Χάνδακα καὶ πάντοτε ἄρεσε»⁶².

Ἀλλὰ ἡ πληροφορία αὐτὴ φαίνεται ἐσφαλμένη. Τὸ *patruum* ἐρμηνεύτηκε ἀπὸ ὅλους τοὺς μελετητὲς «ἀδελφὸς τοῦ πατέρα». Στὴ μεσαιωνικὴ λατινικὴ τὸ *patruus* σημαίνει κυρίως «θεῖος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μητέρας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πατέρα» (στὴν τελευταία περίπτωση χρησιμοποιεῖται συχνότερα ἢ λέξη *patruelis*)⁶³. Καὶ ἀφοῦ ὁ ποιητὴς ὀνομάζεται Χορτάτσης, ὅπως καὶ ὁ γιατρός, εὐκόλα μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πατέρα προέρχεται ἡ συγγένεια, ἐὰν ὑπάρχει.

Ὁ Κώστας Λαμπρινὸς δὲν ἀναφέρει «εὐγενεῖς» Χορτάτσηδες Ρεθύμνου⁶⁴. Ὁ ἴδιος μελετητὴς, σὲ ἄλλο δημοσίευσμά του, ἀναφέρει ἀρχοντορωμαίους Χορτάτσηδες, οἱ ὁποῖοι πέτυχαν τὸ 1603 νὰ συμπεριληφθοῦν στοὺς *privilegiati*, καὶ οἱ ἴδιοι, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Κωνσταντῖνο Χορτάτση καὶ τοὺς γιούς του, «δὲν ἀρκέστηκαν στὴν ἐπαναφορὰ τῆς

61. COMNENI PAPADOPOULI, *Historia Gymnasii Patavini*, σ. 306.

62. Ἑλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ χωρίου κατὰ τὸν Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ στὴν Εἰσαγωγή τῆς ἔκδοσης *Ἐρωφίλη*, σ. 41.

63. NIERMAYER, *Lexicon*, στίς λέξεις *patruus* καὶ *patruelis*.

64. ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, *Κοινωνία καὶ διοίκηση*.

οικογένειάς τους στις τάξεις τῶν προνομιούχων τὸ 1603, ἀλλὰ ἔκτοτε διεκδίκησαν ἐπίμονα τὴ διαγραφή τους ἀπὸ τοὺς καταλόγους τῶν ὀπλιτῶν, ἐπικαλούμενοι ἀρχαῖα οἰκογενειακὰ προνόμια ποὺ τοὺς ἐξαιροῦσαν ἀπὸ ὁποιαδήποτε ὑποχρέωση, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς στρατιωτικῆς. Μάλιστα οἱ Χορτάτσηδες εἶχαν καταθέσει στὸν Γενικὸ Προνοητὴ καὶ σχετικὸ ἀπαλλακτικὸ ἔγγραφο, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν ἴδιο ἀξιωματοῦχο [Michiel Priuli] κατόρθωσαν μὲ πλάγια μέσα, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1641, νὰ τοὺς χορηγηθεῖ ἀπὸ δημόσια ἀρχή, τὴν Avogaria di Comun, μολονότι ἡ πρακτικὴ αὐτὴ δὲν ἦταν πιά σὲ ἰσχὺ στὸ νησί»⁶⁵. Ἀπὸ τὶς ἐνέργειες ποὺ προαναφέρθηκαν γίνεται φανερὸ πὼς ἡ οἰκογένεια τοῦ γιατροῦ Γεωργίου Χορτάτση, ποὺ ἦταν γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου –ἂν καὶ δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι σχετιζόταν μὲ τὸν ποιητὴ–, σίγουρα δὲν διέθετε τὴν «κρητικὴ εὐγένεια»⁶⁶.

Οἱ μόνοι ἐπιστήμονες ποὺ διατύπωσαν ἀρνητικὲς ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ μὴ «εὐγενή» καταγωγή τοῦ ποιητῆ τῆς *Ἐρωφίλης*, τὴν ὁποία ὑποστηρίζει ὁ Σπύρος Εὐαγγελᾶτος, εἶναι ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου⁶⁷ καὶ ὁ Στέφανος Κακλαμάνης⁶⁸.

Στὴν πρώτη ἔκδοση τῆς *Ἐρωφίλης*, ποὺ δημοσιεύτηκε πιὸ «κοντὰ» στὰ χρόνια ποὺ ἔζησε ὁ ποιητὴς, ὁ ἐπιμελητὴς τῆς Ματθαῖος Κιγάλας ἀναφέρει ὅτι εἶναι «ποίημα τοῦ λογιωτάτου ἐν σπουδαίοις κυροῦ Γεωρ-

65. ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, *Τὰ προνόμια καὶ τὰ σπαθιά*, σ. 36, 39.

66. Ὁ Εὐαγγελᾶτος ἀναφέρει ἀκόμη κάποια πρόσθετα στοιχεῖα (Εὐαγγελᾶτος, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, σ. 186-187). Στὸ βιβλίο τοῦ γιατροῦ Γεωργίου Χορτάτση *Trutina Medica* (Patauii 1654), μετὰ τὴν ἐπικεφαλίδα ἀναφέρονται ὅλοι οἱ ἐπιστημονικοὶ τίτλοι τοῦ Γεωργίου, ὄχι ὅμως καὶ τίτλοι εὐγενείας, ὅπως συνηθίζονταν σὲ παρόμοιες ἐκδόσεις: «*Trutina Medica... a Georgio Cortacio Cretensi, Philosoph. ac Medic. D. extructa*» (βλ. LEGRAND, *Bibliographie hellénique*, σ. 72). Ἄν ὁ Γεώργιος ἦταν εὐγενής, θὰ ἔπρεπε τοῦ «Cretensi» νὰ προτάσσεται τὸ «Nob.» (Nobile) (βλ. Εὐαγγελᾶτος, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, ὅπου καὶ ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὸν γιατρὸ Γεώργιο). Ὁ ΚΑΚΚΑΜΑΝΗΣ (*Ἐρευνες*, σ. 58-62), ἐπαναλαμβάνει τὶς διαπιστώσεις τοῦ Εὐαγγελᾶτου σὲ σχέση μὲ τὴ μὴ «εὐγένεια» τῆς οἰκογένειας τοῦ γιατροῦ Γεωργίου Χορτάτση.

67. ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Ἐρωφίλη*, σ. 45-46.

68. ΚΑΚΚΑΜΑΝΗΣ, *Ἐρευνες*, σ. 55-58.

γίου Χορτάτζη, Κρητός...» (Βενετία 1637), χωρίς να αναφέρει τίτλους «εὐγενείας». Στη μεταγενέστερη ἔκδοση που ἐπιμελήθηκε ὁ Ἀμβρόσιος Γραδενίγος (Βενετία 1676) σημειώνεται: «ποίημα τοῦ λογιωτάτου καὶ εὐγενεστάτου κυρίου Γεωργίου Χορτάτζη, τοῦ Κρητικοῦ...»

Ἀλεξίου: «Ὁ Γραδενίγος μποροῦσε νὰ ἔχει, ὡς Κρητικός, μιὰ ἀκριβέστερη γνώση ἀπὸ τὸν [Κύπριο] Κιγάλα γιὰ τὴν κοινωνικὴ θέση τοῦ Χορτάτση»⁶⁹.

Κακλαμάνης (ἀναφερόμενος στὴ μνεία περὶ «εὐγενείας» τῆς ἔκδοσης Γραδενίγου): «Ὁ χαρακτηρισμὸς “εὐγενέστατος” κύριος παραπέμπει στὴν κρητικὴ εὐγένεια καὶ συγκεκριμένα στὸν κλάδο ἐκεῖνο τῆς οἰκογένειας Χορτάτση τοῦ Ρεθύμνου πὸ εἶχε τὴν κρητικὴ εὐγένεια»⁷⁰.

Εὐαγγελᾶτος: «Ἡ διατύπωση τοῦ Ἀλεξίου εἶναι ἀπλῶς μιὰ ὑπόθεση. Σχεδὸν 70 χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ποιητῆ, ὁ Γραδενίγος (πὸ ἤδη 30 περίπου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ δική του ἔκδοση τῆς *Ἐρωφίλης* εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν Κρήτη) εἶναι ἀμφίβολο ἐὰν γνώριζε βιογραφικὲς πληροφορίες γιὰ τὸν ποιητῆ. Γνώριζε σίγουρα τὴ φήμη καὶ τὴν ἀξία τοῦ ἔργου, ἀλλὰ νομίζω τίποτα περισσότερο. Ἐὰν πράγματι διέθετε κάποιες βιογραφικὲς πληροφορίες γιὰ τὸν ποιητῆ, θὰ τὶς ἀνέφερε στὸν “Πρόλογο” τῆς ἔκδοσής του, ὅπου σημειώνει μόνον ποιοτικῆς ὑφῆς κρίσεις.

Ἄλλωστε ἡ ἀναφορὰ τίτλου εὐγενείας ἀποτελοῦσε προφανῶς “ἐμπορικὸ” στοιχεῖο γιὰ τὴ διάδοση ἐντύπων ἢ καὶ χειρογράφων ἐνὸς ἔργου καί, δεδομένου ὅτι, μετὰ ἀπὸ τὰ χρόνια πὸ ἔζησε ὁ ποιητής, ὑπῆρχαν “εὐγενεῖς Κρητικοὶ” Ρεθύμνιοι Χορτάτσηδες, ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ διέθετε κάποιον “θολὸ” ἔρεισμα. Γιὰ τὴν ἀνύπαρκτη σημασία παρόμοιων ἀναφορῶν “εὐγενείας” παραπέμπω –γιὰ παράδειγμα– στὸ πρόσωπο στὸ ὁποῖο ἀφιερώνεται ἀπὸ τὸν ἐκδότη ἢ πρώτη δημοσίευση τοῦ *Ἐρωτόκριτου*, δηλαδὴ “εἰς τὸν Ἐκλαμπρότατον καὶ Λογιώτατον Ἀφέντην Γε-

69. ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Ἐρωφίλη*, σ. 46.

70. ΚΑΚΚΑΜΑΝΗΣ, *Ἐρευνες*, σ. 57.

ώργιον τὸν Τζανδήρην”. Ὁ ἀποδέκτης τῆς ἀφιέρωσης Γεώργιος Τζανδήρης, σύγχρονος τοῦ ἐκδότη καὶ τότε ἐν ζωῇ, προσφωνεῖται “ἐκλαμπρότατος ἀφέντης”, ἐνῶ βεβαιωμένα δὲν κατεῖχε τίτλους εὐγενείας⁷¹.

Ἡ διατύπωση τοῦ Κακλαμάνη εἶναι ἐντελῶς “ὑποκειμενική”. Μᾶς λέει ὅτι ἡ μνεία τοῦ Γραδενίγου “παραπέμπει στὴν κρητικὴ εὐγένεια καὶ συγκεκριμένα στὸν κλάδο ἐκεῖνο τῆς οἰκογένειας Χορτάση τοῦ Ρεθύμνου ποῦ εἶχε τὴν κρητικὴ εὐγένεια”. Ὅμως τέτοιος κλάδος οἰκογένειας Χορτάση μὲ “κρητικὴ εὐγένεια” δὲν ὑπῆρχε στὰ χρόνια τοῦ ποιητῆ! Παραπέμπω καὶ πάλι στὸν Καστροφύλακα (1583), ἀπὸ τὰ κατάστιχα τοῦ ὁποῦ σαφῶς ἐξάγεται ὅτι δὲν ὑπῆρχαν “εὐγενεῖς Κρητικοὶ” Χορτάσηδες στὸ Ρέθυμνο κατὰ τὰ χρόνια ποῦ ἔδρασε ὁ ποιητής⁷².

Κακλαμάνης: «Κρητικοὶ εὐγενεῖς Χορτάση τοῦ Ρεθύμνου ὅμως δὲν ἀναφέρονται καὶ στὸ λεπτομερὴ κατάλογο τοῦ Πέτρου Καστροφύλακα, ποῦ χρονολογεῖται τὸ 1582. Θὰ πρέπει συνεπῶς ἡ πιθαιολογούμενη ἐδῶ ἀπονομὴ τῆς κρητικῆς εὐγενείας στὸν Γεώργιο Χορτάση νὰ ἔγινε μετὰ τὸ 1582, ἔτος ποῦ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς φαίνεται νὰ σημαδεύει τὴν ἀρχὴ τῆς ὥριμης περιόδου τῆς ζωῆς του»⁷³.

71. Ὁ Γεώργιος Ζανδῖρης (ἢ Τζανδήρης) ἦταν νόθος γιὸς (ἀργότερα νομιμοποιήθηκε) τοῦ Κερκυραίου «ἀστοῦ» χρυσοχόου Μάνου Ζανδῖρη. Ἡ οἰκογένειά του βεβαιωμένα δὲν κατεῖχε τίτλους «εὐγενείας», ὁ πατέρας του ὡστόσο διέθετε κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ «κάλυψη», ποῦ τὴν ἐπαύξησε σημαντικὰ ὁ γιὸς του Γεώργιος (βλ. ΤΣΙΤΣΑΣ, Ἡ οἰκογένεια Ζανδῖρη, σ. 269-276 καὶ 267-268 γιὰ τοὺς γονεῖς του). Ὁ Γεώργιος ἦταν ἰατροφιλόσοφος καὶ ἔμπορος μὲ σημαντικὸ «κοινωνικὸ κύρος» ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας τῆς Βενετίας καὶ δύο φορὲς ἐξελέγη πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος (ἡ δευτέρη τὸ 1713, τὴ χρονιά ποῦ ἐκδίδεται ὁ *Ἐρωτόκριτος*). Ἀπὸ τίς μέχρι τώρα γνώσεις μας, δὲν τοῦ δόθηκε ποτὲ πραγματικὸς τίτλος «εὐγενείας» ἀπὸ τὸ βενετικὸ κράτος. Τὸ «ἐκλαμπρότατος» τῆς α' ἔκδοσης τοῦ *Ἐρωτόκριτου* φαίνεται πὼς εἶναι φιλοφρόνηση τοῦ ἐκδότη (ὁ ἴδιος λέει πὼς τοῦ ὀφείλει «ἀναριθμητὰ χρέη»), ποῦ διαθέτει ἔρεισμα χάρις στὸ «κοινωνικὸ κύρος» τοῦ Ζανδῖρη. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Πρὸς τὴν ἀλήθεια*, σ. 119.

72. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Νέες βιογραφικὲς εἰδήσεις*, σ. 55.

73. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Ἐρευνες*, σ. 56-57.

Ευαγγελᾶτος: «Ο Κακλαμάνης επιδιώκει να θεμελιώσει τη θεωρία του περί “εὐγενείας” τοῦ ποιητῆ σὲ μία νέα ὑπόθεση. Ὑποθέτει ὅτι στὸν ποιητὴ ἀπενεμήθη ἡ “κρητικὴ εὐγένεια” μετὰ τὸ 1582, κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀκμῆς του. Μένει βέβαια νὰ ἀποδείξει τὴν ὑπόθεσή του αὐτή! Πάντως μὲ τὸν παραπάνω συλλογισμό ὁ Κακλαμάνης ἀποδέχεται ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν γεννήθηκε ἀπὸ οἰκογένεια “εὐγενῶν”, ἀλλὰ ἴσως ἀπέκτησε ἀργότερα τὴν “κρητικὴ εὐγένεια”. Ὡστόσο, ὕστερα ἀπὸ δικές του πολυετείς ἔρευνες (γὶ αὐτὴ τὴ χρονικὴ περίοδο), δὲν ἔχει νὰ προσκομίσει γιὰ ἐνίσχυση τῆς ὑπόθεσής του οὔτε ἓνα ὄνομα Ρεθύμνιου “Κρητικοῦ εὐγενῆ” Χορτάτση τῶν ἐτῶν ἐκείνων»⁷⁴.

Ἀλεξίου: «Στὸ χειρόγραφο τοῦ Birmingham ὁ ποιητὴς φέρεται ὡς εὐγενὴς ἀφέντης»⁷⁵.

Κακλαμάνης: «Ὁ Φόσκολος [ὁ ποιητὴς τοῦ *Φορτουνάτου*, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ ἀντιγραφέας τοῦ χφ τῆς *Ἐρωφίλης* τοῦ Birmingham]⁷⁶, ὡς Κρητικὸς ἀπὸ τὸ Χάνδακα, ὅπου εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Χορτάτσης ἔζησε κάποιος, ἀπροσδιόριστο ὅμως ἀκριβῶς, διάστημα τῆς ζωῆς του⁷⁷, ἀλλὰ καὶ ὡς πνευματικὸς ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς του, ἦταν σὲ θέση νὰ γνωρίζει πολὺ περισσότερα καὶ ἀκριβέστερα ἀπὸ κάθε ἄλλον σύγχρονό του γιὰ τὸν ὁμότεχνό του Γεώργιο Χορτάτση καὶ τὴν κοινωνικὴ καταγωγή του»⁷⁸.

Ευαγγελᾶτος: «Ὁ Κακλαμάνης νομίζω ὅτι σκέπτεται κάπως “ἀναχρονιστικά”. Οὔτε “πνευματικὸς ἄνθρωπος” ἦταν ὁ Φόσκολος (μὲ τὴν ἔννοια ποὺ σήμερα προσδίδουμε στὸν ὄρο) οὔτε ἱστορικὲς γνώσεις –ἀπὸ ὅσο ξέρουμε– διέθετε γιὰ τὸ ποιὸς ἦταν ἓνας Ρεθύμνιος –ἐπισκέπτης τοῦ Χάνδακα– κατὰ τὰ χρόνια ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Φόσκολος ἦταν ἀνή-

74. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέες βιογραφικὲς εἰδήσεις, σ. 55-56.

75. ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Ἐρωφίλη*, σ. 45-46.

76. Γιὰ τὸ χφ αὐτὸ βλ. VINCENT, *A manuscript*, σ. 261-267.

77. Τὴν ἀποψη ὅτι ὁ Χορτάτσης διέμεινε μονιμότερα στὸν Χάνδακα ἀντιμετωπίζει μὲ πολλὲς ἐπιφυλάξεις ὁ Ευαγγελᾶτος, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ἀναπτύσσει ἐδῶ (βλ. παρακάτω).

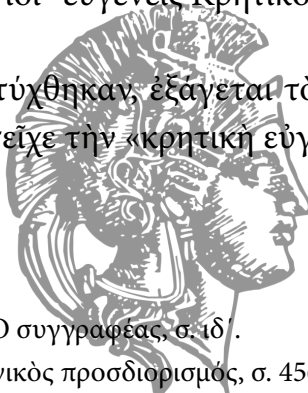
78. ΚΑΚΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Ἐρευνες*, σ. 55-56.

λικο παιδί. (Ο Φόσκολος γεννήθηκε περί τὸ 1597⁷⁹ καὶ ὁ Χορτάτης πέθανε περί τὸ 1605⁸⁰.) Καὶ ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Φόσκολος ἀντέγραψε τὴν *Ἐρωφίλη* πολλὰ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ δημιουργοῦ της. Ἡ ἀναφορά, λοιπόν, περὶ “εὐγενείας” τοῦ ποιητῆ τῆς *Ἐρωφίλης* ἔχει τόσο μικρὴ σημασία ὅσο καὶ ἡ ἀντίστοιχη τοῦ Γραδενίγου. Ἡ “εὐγένεια” προσέδιδε “κύρος” στὸ χφ ἢ στὴν ἔκδοση. Τίποτα περισσότερο. Πιθανὸν ὁ Φόσκολος νὰ μπερδεύει τοὺς “εὐγενεῖς” Ρεθύμνιους Χορτάτηδες τῶν μέσων τοῦ ΙΖ’ αἰώνα, πὸν ὄντως ὑπῆρξαν (μνεῖες Trivisan), μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ ποιητῆ. Ἐξάλλου καὶ αὐτὴ ἡ ὑπόθεση τοῦ Κακλαμάνη προσκρούει στοὺς Πίνακες Καστροφύλακα. Μπορεῖ ὁ Κακλαμάνης νὰ ἀποδείξει ὅτι ὑπῆρξαν Ρεθύμνιοι “εὐγενεῖς Κρητικοὶ” Χορτάτηδες στὰ χρόνια τοῦ ποιητῆ;»⁸¹

Ἀπὸ ὅσα παραπάνω ἀναπτύχθηκαν, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Τζώρτζης Χορτάτης δὲν κατεῖχε τὴν «κρητικὴ εὐγένεια»⁸².

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

79. Βλ. Εἰσαγωγή τοῦ VINCENT, Ὁ συγγραφέας, σ. 18.

80. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς, σ. 456-461.

81. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέες βιογραφικὲς εἰδήσεις, σ. 56.

82. Ἡ «κρητικὴ εὐγένεια» μπορούσε νὰ ἀπονεμηθεῖ ὕστερα ἀπὸ αἴτηση τῶν ἐνδιαφερόμενων. Ἡ διαδικασία δὲν ἦταν εὐκόλη καὶ –πλὴν κάποιων περιόδων «χαλάρωσης» τῆς ἐφαρμογῆς τῶν σχετικῶν κρατικῶν ἀποφάσεων– ἔπρεπε νὰ ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῶν Δώδεκα (ἀργότερα τῶν Δεκαοκτῶ) καὶ, ὕστερα ἀπὸ ἐξέταση τῶν στοιχείων πὸν κατέθεταν οἱ «ὑποψήφιοι», ἔπρεπε νὰ δοθεῖ ἡ τελικὴ ἔγκριση ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τῆς Βενετίας. Ἡ ἀπονομὴ γινόταν κυρίως σὲ δύο περιπτώσεις: α) σὲ αὐτοὺς πὸν ἀναλάμβαναν οἰκονομικὴ εὐθύνη ὑψηλοῦ κόστους γιὰ ἀνέγερση ἢ συντήρηση δημόσιων κτιρίων κ.λπ., καὶ β) σὲ ὅσους ἀνδραγάθησαν ἢ πολέμησαν γιὰ μεγάλα χρονικά διαστήματα ἐνισχύοντας τὶς βενετικὲς δυνάμεις. Μιὰ ἄλλη κατηγορία ἦταν ἐκεῖνοι πὸν ζητοῦσαν ἐπανεξέταση στὴν «κρητικὴ εὐγένεια», τὴν ὁποία γιὰ διάφορους λόγους εἶχαν χάσει. Καὶ βέβαια δὲν ἔχει ἐντοπιστεῖ καμία μνεῖα περὶ ἀπονομῆς τῆς «κρητικῆς εὐγενείας» σὲ ἄτομα πὸν διέθεταν πνευματικὰ χαρίσματα (ποιητὲς, φιλοσόφους, θεολόγους κ.ἄ.).

Ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία: ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Ἱστορία, σ. 543· ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, Ἡ προσωπογραφία, σ. 80-81· ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ, I garporti, σ. 237-244· ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Ἡ κρητικὴ εὐγένεια· ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ, Κοινωνία καὶ διοίκηση, καὶ Ὁ Ἴδιος, Τὰ προνόμια καὶ τὰ σπαθιά.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΙ, ΓΝΩΡΙΜΟΙ ΚΑΙ «ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ» ΤΟΥ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΤΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ προκύπτει ότι ο Τζώρτζης Χορτάτσης συνδεόταν φιλικά ή είχε γνωριμίες ή σχετιζόταν επαγγελματικά με άτομα κάποιου μορφωτικού επιπέδου: «εὐγενεῖς Βενετοί», «εὐγενεῖς Κρητικοί» καὶ ἀνώτερης οικονομικῆς τάξης «ἀστοί», δηλαδή –κατὰ τεκμήριο– άτομα πού εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ διαθέτουν μόρφωση, κινουῦνται στὸν περίγυρό του καὶ δροῦν στὸν «χῶρο» στὸν ὁποῖο ἔζησε.

Παραθέτουμε τίς μνείες πού εἶχε συγκεντρώσει ὁ Εὐαγγελᾶτος μέχρι τὴ δημοσίευση τοῦ σχετικοῦ μελετήματός του⁸³, ὑπογραμμίζοντας ὅτι οἱ πληροφορίες γιὰ τὰ πρόσωπα πού γνωρίζονταν μὲ τὸν Τζώρτζη Χορτάτση σὲ καμιά περίπτωση δὲν εἶναι ἐξαντλητικές, ἀλλὰ εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικές.

Ξέρουμε ὅτι ὁ πατέρας του, ὁ Τζουάνης, γνωρίζονταν (μνεία 1575) μὲ τὸν Ρεθύμνιο «εὐγενὴ Κρητικὸ» Antonio Picator καὶ ὅτι μαζί ὁρίστηκαν αἰρετοὶ κριτὲς γιὰ νὰ ρυθμίσουν οικονομικά θέματα δύο ἀντιδίκων⁸⁴. Φυσικὸ εἶναι νὰ τὸν γνώριζε καὶ ὁ γιὸς τοῦ Τζουάνη, ὁ Τζώρτζης, πού τότε ἦταν ἐνήλιξ καὶ ζοῦσε στὴν ἴδια πόλη. Αὐτὸς ὁ Antonio πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν «εὐγενὴ Κρητικὸ» Antonio Picator q. Giacomo πού ἀναφέρει ὁ Καστροφύλακας⁸⁵ καὶ μνημονεύεται σὲ συμβολαιογραφικὲς πράξεις τῆς ἐποχῆς⁸⁶.

Πολὺ σημαντικότερη εἶναι ἡ γνωριμία, πού πρέπει νὰ ἦταν οἰκογενειακὴ φιλία, τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση μὲ τὸν eccellente misser Γεώργιο Κονταράτο, dottor di legge. Ὁ νομικὸς Γ. Κονταράτος ἦταν ἀδελφὸς

83. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέες βιογραφικὲς εἰδήσεις, σ. 61-64.

84. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 1, σ. 24-25.

85. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, Ἡ βενετοκρατούμενη Ἀνατολή, σ. 45.

86. ASV, *Notai di Candia*, Zorzi Troilo, B. 276, φ 2^v-3^r (28/7/1586), φ 5^{r-v} (21/10/1587), φ 20^r (16/5/1591), φ 42^v-43^r (31/3/1596).

τοῦ γιατροῦ Μιχαήλ Μανούτιου Κονταράτου καὶ θεῖος τοῦ Μάρκου (γιοῦ τοῦ Μιχαήλ Μανούτιου), τοῦ συγγραφέα τοῦ *De Bono Universi* (1593), ἔργου ποῦ ὁ δημιουργὸς του ἀφιερώνει στὴν Ἀκαδημία τῶν *Stravaganti*, τῆς ὁποίας πιθανότατα ἦταν μέλος⁸⁷. Ὁ Γ. Κονταράτος ἐξελέγη μέλος τῶν Δεκαοκτώ, δηλαδὴ τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς Ἐπιτροπῆς εὐγενῶν καὶ φεουδαρχῶν (στοὺς Δεκαοκτὼ συμπεριλαμβάνονταν καὶ κάποιοι «ἀστοὶ») καὶ αὐτὸ δείχνει πὼς ἦταν ὀπωσδήποτε προσωπικότητα ἀνώτερης οἰκονομικῆς τάξης καὶ μὲ κοινωνικὴ «ἀκτινοβολία»⁸⁸. Ὁ Γ. Κονταράτος εἶναι «ἀπόλυτος ἐγγυητὴς» χρεῶν τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση καὶ τῶν ἄλλων κληρονόμων τοῦ Τζουάνε Χορτάτση τὸ 1576⁸⁹. Ὅμως τὸ ἴδιο πρόσωπο εἶναι ἐγγυητὴς γιὰ ἄλλο χρέος τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση ἀργότερα (1585), χρέος τοῦ ὁποίου τὴν εὐθύνη ἀναλαμβάνει καὶ πάλι κατὰ τὰ ἔτη 1586 καὶ 1587. Ὁ ἴδιος Γ. Κονταράτος δηλώνει ἐνόρκως ὅτι ἀναγνωρίζει τὸν γραφικὸ χαρακτήρα τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση καὶ τὴν ἴδια δηλωση κάνει ὁ *spretabile misser* Σταμάτης Φράγκος, «ἀρωματάρης» ἀπὸ τὸν Χάνδακα, *per la pratica che loro anno de le lettere del detto Cortaci*⁹⁰. Ἡ κατ' ἐπανάληψιν ἐγγύηση τοῦ Κονταράτου γιὰ χρεὴ τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση καὶ

87. Βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ – VINCENT, Νέα στοιχεῖα, σ. 62-69, καὶ Οἱ Ἴδιοι, Συμπληρωματικά, σ. 90-93. Ἀναφορὰ δράσης τοῦ Τζώρτζη Κονταράτου, «ἐκλεκτοῦ ντετόρε τῆς λέντζας», στὰ χρόνια 1566-1578, βλ. στο: ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Σταχυολογήματα, σ. 240. Πὰ τὸν γιατρὸ Μάρκο Κονταράτο συναντήσαμε δύο μνεῖες παρουσίας του στὸν Χάνδακα ποῦ ἐπιβεβαιώνουν τὸν συλλογισμό τῶν Παναγιωτάκη – Vincent, γιὰ τὸ ὅτι ὁ Μάρκος ἐπέστρεψε καὶ ἐργάσθηκε στὸν Χάνδακα: ASV, *Notai di Candia*, Piero Gaetani, B. 128, τετρ. 4, φ 46^r: Μάρτυς «l'eccellente signor Marco Condarato, Dottor medico fisico, q. eccellente signor Michele (22/10/1599)» καί, στοῦ ἴδιου, Filippo Scienza, B. 255, τετρ. 2, φ 67^v: «l'eccellente signor Marco Condarato, fo del eccellente signor Michel, dettor della medicina» ἔχει δοσοληψίες μὲ τὸν «eccellente et nobile Cretese signor Zorzi Patelaro, avvocato, esistente nella città di Retimo (29/7/1597)». Ἀξιοσημείωτη ἡ γνωριμία τῶν δύο αὐτῶν σημαντικῶν προσωπικοτήτων τῆς Κρήτης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

88. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ – VINCENT, Νέα στοιχεῖα, σ. 66-67.

89. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιά δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 2, σ. 25-26.

90. Αὐτόθι, Παράρτημα, Ἔγγρ. 22, σ. 54-56.

τὸ ὅτι γνώριζε τὸν γραφικὸ τοῦ χαρακτήρα καὶ ἐγγυᾶται ἐνὸρκως ὅτι εἶναι ὄντως δικὸς του, δείχνει σαφῶς τὴ φιλικὴ (μήπως καὶ συγγενική;) σχέση πρὸς τοὺς συνδέει.

Ἄλλὰ γενικὰ μὲ τὴν οἰκογένεια τῶν Κονταράτων φαίνεται πὼς ἔχει ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης ιδιαίτερα φιλικὸς δεσμούς. Ὁ *magnifico misser* Ἀνδρέας Κονταράτος καὶ ὁ γιὸς του Σταμάτης ἐγγυῶνται σὲ συμβόλαιο τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση (1577) μὲ τὸν P. Contarini ὅτι θὰ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ τελικοὶ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἐξόφληση τοῦ χρέους τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση πρὸς τὸν Contarini⁹¹.

Τὸν ἴδιο χρόνο (1577) ὁ *magnifico misser* Marco Grioni q. m^r Zuanne ἀπὸ τὸν Χάνδακα, ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὴ Βενετία, δρᾷ ἐκεῖ ὡς πληρεξούσιος τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση καὶ τῆς οἰκογένειάς του γιὰ νὰ ρυθμίσει οἰκονομικὰ θέματα μὲ τοὺς κληρονόμους τοῦ Ματθαίου Καλλέργη⁹².

Κατὰ τὴ δίκη τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση μὲ τὸν τοκογλύφο P. Contarini (1582-1583), μεταξὺ τῶν μαρτύρων ποὺ καταθέτουν ὑπὲρ τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση εἶναι καὶ ὁ «εὐγενὴς Κρητικὸς» *eccellente misser Nicolò Gritti, avvocato, fò de m^r Francesco*⁹³. Αὐτὸς ὁ δικηγόρος N. Gritti μνημονεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Καστροφύλακα⁹⁴. Ἀπὸ τὴν κατάθεσή του φαίνεται σαφῶς ὅτι συνδεόταν φιλικὰ μὲ τὴν οἰκογένεια Χορτάτση.

Τὸ 1585 ὁ *eccellente misser* Μανοῦσος Μισηνᾶς (Missinà – ἀλλοῦ τὸν συναντήσαμε Μεσήνα ἢ Μισίνα) πουλάει στὸν Τζώρτζη Χορτάτση 20 βαρέλια γιὰ κρασί (προφανῶς ἀπὸ τὴν παραγωγή τῶν κτημάτων του). Μέχρι τὸ 1587 ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης δὲν τὸν ἔχει ἐξοφλήσει καὶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οὔτε τότε ὁ Μισηνᾶς τὸν πιέζει γιὰ νὰ προβεῖ

91. ASV, *Avogaria di Comun*, φ 11^r (18/11/1577 καὶ συμπληρωματικὴ σημείωση 11/1/1578).

92. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, σ. 222.

93. ASV, *Avogaria di Comun*, φ 7^v.

94. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, Ἡ βενετοκρατούμενη Ἀνατολή, σ. 45.

στην έξοφληση⁹⁵, πράγμα που έμμεσα δηλώνει ότι κάποιος ειδικός λόγος τὸν ώθει σ' αὐτὴ τὴ στάση. (Σεβασμός, συμπάθεια, ἐκτίμησις;) Αὐτὸς ὁ Μανοῦσος Μισηναῖς εἶναι ἄτομο πλούσιο καὶ μὲ κοινωνικὸ κύρος. Νεώτερος (1575) δροῦσε ὡς δικηγόρος⁹⁶, ἐνῶ ἀργότερα (1607) τὸν συναντᾶμε νὰ ἀναφέρεται ὡς *magnifico et excellentissimo signor Manusso Messina fù del m^{co} s^r Constantino fò del m^{co} s^r Nicolò, avvocato fiscal di questa città*⁹⁷ (Χάνδακας), κατεῖχε δηλαδὴ μιὰ ἀξιόλογη κρατικὴ θέση.

Ἀφοῦ ἡ ἀδελφὴ τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση, ἡ Μαρούσα, τὸ 1576 ἦταν ἀνήλικη⁹⁸, θὰ πρέπει νὰ παντρεύτηκε κάπου ἀνάμεσα στὸ 1580 καὶ τὸ 1585 περίπου. Ἀπὸ τὰ χρόνια αὐτὰ λοιπὸν –ἂν ὄχι καὶ ἀπὸ πολὺ νωρίτερα– ὑπάρχει σχέση τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση μὲ τὴν «εὐγενὴ κρητικὴ» οἰκογένεια Sanguinazzo. Ὁ σύζυγος τῆς Μαρούσας, ὁ Francesco, ἦταν γιὸς τοῦ Nicolò, ὁ ὁποῖος ἦταν γιὸς τοῦ Cavalier Francesco q. Giacomo. Στὸν τελευταῖο ἀπενεμήθη ὁ τιμητικότετος τίτλος τοῦ «Ἱππότη τοῦ Ἁγίου Μάρκου» τὸ 1552, ἐπειδὴ εἶχε ἀνδραγαθήσει σὲ πόλεμο⁹⁹. Τὸν τίτλο βέβαια ἀπένειμαν οἱ Ἀρχεῖς τῆς Μητροπόλεως Βενετίας καὶ ὄχι ἐκεῖνες τοῦ Χάνδακα. Ἡ διάκριση αὐτὴ προβάλλει τὴν ἀνώτερη κοινωνικὴ θέση ποὺ ἀπέκτησε ὁ τιμώμενος καὶ –κατ' ἐπέκτασιν– ὁ οἰκογενειακὸς του κλάδος. Ὁ τίτλος τοῦ «Ἱππότη» δὲν ἦταν κληρονομικὸς, παρέμεινε ὅμως σ' αὐτὸν τὸν κλάδο τῆς οἰκογένειας ὡς προσωνυμία, ἀφοῦ συναντήσαμε τὴν ἀκόλουθη μνεῖα τοῦ γιοῦ τοῦ «Ἱππότη»: *il magnifico signor Nicolò Sanguinazzo il cavalier, fò del m^{co} s^r Francesco da Retimo*

95. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 22, σ. 54-56.

96. ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Σταχυολογήματα, σ. 240.

97. ASV, *Notai di Candia*, Giorgio Papastefanopulo, B. 256, τετρ. ἐτῶν 13/7/1605-23/11/1612, φ 136^r-137^v (10/5/1607).

98. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 2, σ. 25-26, ὅπου, ἀπὸ τὰ ἀδελφία τοῦ Τζώρτζη, μόνο ὁ Ἀνδρέας εἶναι ἐνήλιξ.

99. ASV, *Senato Privilegi*, Reg. 2, φ 103^r.

(1607)¹⁰⁰. Ακόμη και τὸν ἐγγονό του, τὸν σύζυγο τῆς Μαρούσας, τὸν συναντήσαμε νὰ μνημονεύεται, ἀργότερα, ὡς Kavalier¹⁰¹.

Τὸ 1596 ὁ spetabile misser Zorzi Cortaci, fò de misser Zuanne, da Rettimo, hor in questa città esistente (δηλ. στὸν Χάνδακα), συμμετέχει στὴ ρύθμιση ἐνὸς περίπλοκου οἰκονομικοῦ θέματος, ποὺ ἀφορᾷ σὲ «εὐγενεῖς Βενετοὺς» καὶ σὲ ἄλλα «ὑψηλὰ ἱστάμενα» πρόσωπα¹⁰². Συγκεκριμένα ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης ἔχει ἔρθει ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο στὸν Χάνδακα καὶ ἐνεργεῖ ὡς πληρεξούσιος τοῦ Ρεθύμνιου «εὐγενῆ Κρητικοῦ»¹⁰³ magnifico signor Zorzi Gribila fò del magnifico m^r Mattio, τοῦ ὁποῦ ἦταν γνώριμος, ἂν ὄχι φίλος. Στὸν Χάνδακα, ἐνώπιον τοῦ συμβολαιογράφου, ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης συναγατᾷ τὸν Καστρινὸ «εὐγενῆ Βενετὸ» clarissimo signor Francesco Mudazzo fù del cl^{mo} m^r Michel, τὸν ὁποῖο ἐξουσιοδοτεῖ νὰ εἰσπράξει τόκους ἀπὸ τὸν «εὐγενῆ Βενετὸ» cl^{mo} s^r Zuan Zen [Raudin fù del cl^{mo} s^r Nicolò]¹⁰⁴.

Στὴν ὑπόθεση ἐμπλέκονται καὶ ἄλλοι «εὐγενεῖς Βενετοί», ὅπως ὁ cl^{mo} s^r Francesco Baroci da Rettimo. Δὲν γνωρίζουμε ἂν τὸ πρόσωπο αὐτὸ ταυτίζεται μὲ τὸν γνωστὸ ὁμώνυμο Βενετοκρητικὸ λόγιο, γιὸ τοῦ Giacomo, ποὺ ἐγκατέλειψε τὴν Κρήτη μετὰ τὸ 1595¹⁰⁵, ἢ μὲ τὸν συνώ-

100. ASV, *Notai di Candia*, Ciriaco Caneto, B. 46, τετρ. ἐτῶν 1606-1607, φ 98^v [11/1/1607 (m.imp.)].

101. ASV, *Notai di Candia*, Giorgio Papastefanopulo, φ 401^v-402^r: «...con li magnifici misser Andrea Cortaci et misser Francesco Sanguinazzo fù del illustre signor Nicolò il Kavalier suo cugnato come legitimo interveniente della magnifica signora Marussa Cortaci sua consorte...» (5/11/1611). Ὅπως παρέχεται ἡ πληροφορία στὸ ἔγγραφο –χωρὶς στίξη–, εἶναι πιθανὸ τὸ il Kavalier νὰ συνδέεται μὲ τὸν Nicolò καὶ ὄχι μὲ τὸν Francesco.

102. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, Παράρτημα, Ἔγγρ. 11, σ. 223-224.

103. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *Ἡ βενετοκρατούμενη Ἀνατολή*, σ. 45.

104. Βλ. σημ. 102 ἐδῶ. Μὲ τὸ θέμα συνδέεται τὸ ἔγγραφο: ASV, *Notai di Candia*, Piero Gaetani, B. 128, Filza IV, φ 36^r (7/8/1599).

105. Γιὰ τὴν πολυτάραχη ζωὴ του βλ. ΓΙΑΛΑΜΑ, Νέες εἰδήσεις.

νυμό του (γιό του Zorzi) που αναφέρει ο Καστροφύλακας¹⁰⁶. Στην υπόθεση μετέχει επίσης και ο *cl^{mo} s^r Andrea Corner, da Settia, fò del cl^{mo} s^r Vincenzo*. Πρόκειται για τόν πρωτότοκο γιό του γνωστού «Βιτσέντζου του 1561», εκείνου που ο Κ. Μέρτζιος ταύτιζε με τόν ποιητή του *Έρωτόκριτου*.

Τò 1597 συναντᾶμε πάλι τόν Τζώρτζη Χορτάτση ἐπισκέπτη στὸν Χάνδακα, ὅπου ὀρίζει πληρεξούσιο τὸν *magnifico s^r Ἀντώνιο Μεγιστάνο fù del m^{co} s^r Zorzi*¹⁰⁷. Ὁ Μεγιστάνος αὐτὸς ἦταν πλούσιος κτηματίας καὶ ἰδιοκτήτης ἀκινήτων τοῦ Χάνδακα. Γυναίκα του εἶναι ἡ Ἀνεζίνα, ἀδελφή τοῦ *Nodaro Segretario Ducale Πάμφιλου Zamoro* τοῦ ποτὲ Μανέα, πὸ ἦταν κι αὐτὸς πρόσωπο με σημαντικὴ οἰκονομικὴ «ἐπιφάνεια»¹⁰⁸. Ὁ Ἀντώνιος Μεγιστάνος φαίνεται πὸς διατηροῦσε ἐγκάρδιες σχέσεις με τὸν Τζώρτζη Χορτάτση, γιατί ξέρουμε ὅτι ἀργότερα τοῦ δανείζει σημαντικὰ ποσὰ ἢ εἶναι ἐγγυητὴς δανείων του¹⁰⁹. Τώρα (1597) ὁ Μεγιστάνος ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑπογράψει ἐκ μέρους τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση ἰδιωτικὰ χρεωστικὰ ἐγγράφα πὸ ἔχει στὰ χέρια του ὁ «ἐντιμότατος μισερ» Νταμιάν ντὶ Τζουάννε, λεγόμενος Ἀναστάσης, καὶ ἀφοροῦν χρέος τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση στὸν ντὶ Τζουάννε. Ὁ Δαμιανὸς ντὶ (ἢ ντὲ) Τζουάννε ἦταν μιὰ πολὺ σημαντικὴ προσωπικότητα τῆς τότε ἐποχῆς¹¹⁰.

106. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *Ἡ βενετοκρατούμενη Ἀνατολή*, σ. 44.

107. ASV, *Notai di Candia*, Manoli Papadopulo, B. 211, Libro 5 (1597-1598), φ 37^v (2/8/1597). Γιὰ τὸ πατρώνυμο τοῦ Ἀντωνίου Μεγιστάνου, βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, Παράρτημα, Ἔγγρ. 13, σ. 226-227.

108. ASV, *Notai di Candia*, Giovanni Arauseo, B. 4, φ 23^r, φ 24^{r-v}, φ 25^{r-v}, φ 28^r, φ 29^r. Ciriaco Caneto, B. 46, τετρ. 1, φ 120^v. Zorzi Dafnomili, B. 89, τετρ. 3, Libro X, φ 47^v-48^v, φ 58^{r-v} καὶ πολλὲς ἄλλες μνεῖες στὰ χρόνια 1590-1610.

109. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, Παράρτημα, Ἔγγρ. 13, σ. 225-227.

110. Βλ. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, *Τὸ Monte di Pietà*, σ. 49: «Ὁ Δαμιανὸς ντὲ Τζουάννε, ὁ λεγόμενος Ἀναστάσης, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ὁ χαρακτηριστικὸς ἐκπρόσωπος μιᾶς νέας ἐποχῆς, μιᾶς νέας τάξης πραγμάτων πὸν διαμορφώνεται ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη, ὑπονομεύοντας τὰ παραδοσιακὰ κοινωνικὰ σχήματα.

Ἀπὸ ἄλλο ἔγγραφο¹¹¹ μαθαίνουμε ὅτι ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης γνωρίζοταν καὶ εἶχε φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸν Ρεθύμνιο «εὐγενὴ Κρητικὸ» μισέρ Κωνσταντῖνο Ἐπισκοπόπουλο τοῦ ποτὲ μισέρ Μαρίνου¹¹², ὁ ὁποῖος διέμενε τότε στὸν Χάνδακα. Ὁ Ἐπισκοπόπουλος, ἐνώπιον τοῦ συμβολαιογράφου, δηλώνει ὅτι τὸ πρόσωπο τὸ ὁποῖο ἐμφανίσθηκε εἶναι ὄντως ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης, τὸν ὁποῖο γνωρίζει. Ὁ ἴδιος, ὁ ὁποῖος συνόδευσε τὸν Τζώρτζη Χορτάτση στὸν συμβολαιογράφο, ὑπογράφει καὶ ὡς μάρτυρας.

Τὸν Μάιο τοῦ 1601 γίνεται δικαστικὴ διευθέτηση στὴν Cancelleria τοῦ Ρεθύμνου γιὰ συμπληρωματικὸ χρέος τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση πρὸς τὸν Ἑβραῖο ραβῖνο Mosse, χρέος γιὰ τὸ ὁποῖο ἐγγυᾶται ὁ Ἰωάννης Spiera τοῦ Ἰακώβου, διδάκτορας τῆς Νομικῆς, πὺ εἶναι πληρεξούσιος τοῦ Ἀνδρέα Χορτάτση, ἀδελφοῦ καὶ κληρονόμου τοῦ ποτὲ Τζώρτζη¹¹³.

Ἀπὸ ὅσα παραπάνω ἀναπτύχθηκαν διαπιστώνεται ὅτι στὸν κύκλο γνωριμιῶν τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση ὑπῆρχαν ἄτομα ἀνώτερων κοινωνικῶν τάξεων, μορφωμένα, μὲ κοινωνικὴ ἀκτινοβολία καὶ πλοῦτο. Πρόσωπα κοινωνικοῦ κύρους τοῦ δανείζουν χρήματα καὶ δείχνουν μεγάλη ἐλαστικότητα στὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ χρέους. Ἄλλα, ἀνάλογης τάξης, γίνονται ἐγγυητές του. «Εὐγενεῖς Βενετοὶ» τοῦ ἀναθέ-

---

Ἕλληνας καὶ ὀρθόδοξος, δραστήριο μέλος τῆς κρητικῆς κοινωνίας, ἀποκτᾶ δημόσια ἀξιώματα, σχετίζεται μὲ πνευματικούς καὶ καλλιτεχνικούς κύκλους, ἐπιδίδεται σὲ φιλανθρωπικὰ ἔργα καὶ μετὰ τὸν θάνατό του ἀναδεικνύεται μεγάλος εὐεργέτης τοῦ νησιοῦ. Ἡ προσέγγισή του στὰ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα καὶ ἡ ἀποδοχή του ἀπὸ αὐτὰ ὀφείλονται σὲ ἓνα καὶ μοναδικὸ παράγοντα, στὴ μεγάλη οἰκονομική του ἐπιφάνεια, πὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ξεπερνᾷ τὴν ἔλλειψη τίτλων εὐγενείας καὶ μακροχρόνιας οἰκογενειακῆς παράδοσης».

111. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 23, σ. 56-57.

112. Ὁ Κωνσταντῖνος [Ε]πισκοπόπουλος τοῦ ποτὲ μισέρ Μαρίνου ἀναφέρεται στοὺς Πίνακες Καστροφύλακα ὡς «εὐγενὴς Κρητικὸς». Ἀδελφοί του ἦταν ὁ Γεώργιος καὶ ὁ Ἰακώβος. Βλ. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, Ἡ βενετοκρατουμένη Ἀνατολή, σ. 47.

113. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς, σ. 457-459.

των –μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ πληρεξουσίου– ρύθμιση σημαντικῶν οικονομικῶν θεμάτων. «Εὐγενεῖς Κρητικοὶ» ἔρχονται μάρτυρες στὴ δίκη κατὰ τοῦ P. Contarini. Τὴν ἀδελφὴ του Μαρούσα παντρεύεται ἕνας «εὐγενὴς Κρητικὸς», ἐγγονὸς Kavalier («Ἱππότη τοῦ Ἁγίου Μάρκου»). Ὅσο γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὸν «εὐγενὴ Βενετὸ» Μαρκαντώνιο Βιάρο, στὸν ὁποῖο ὁ ποιητὴς ἀφιερώνει τὴν *Πανώρια*, θὰ γίνῃ ἐκτενέστερα λόγος παρακάτω.

Παράλληλα, ἔχει φιλικὲς σχέσεις καὶ μὲ ἄτομα ἀπὸ τὰ κατώτερα στρώματα: παπάδες, τεχνίτες τοῦ Ρεθύμνου καὶ τοῦ Χάνδακα, χωρικοὺς τῆς ὑπαίθρου τοῦ Ρεθύμνου¹¹⁴.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

114. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση μὲ λαϊκὰ καὶ ἄλλα πρόσωπα, βλ. ἐδῶ τὸ κεφάλαιο: «Γιὰ τὴ μὀρφωση καὶ τὴν οικονομικὴ του κατάσταση», σ. 33-40, καὶ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 4, σ. 28-31.

ΚΑΙ ΜΙΑ «ΠΟΙΜΕΝΙΚΗ» ΠΑΡΕΝΘΕΣΗ

Ο ΤΖΩΡΤΖΗΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ –όπως τὰ κείμενα μαρτυροῦν– γνώριζε καλά τὴ ζωὴ τῆς ὑπαίθρου, ἐρχόταν σὲ ἐπαφὴ μὲ χωρικούς καὶ εἶχε παρακολουθήσει ἀπὸ κοντὰ τὶς φάσεις καλλιέργειας, συγκομιδῆς κ.λπ. Κάποιοι στίχοι τῆς *Πανώριας* δείχνουν πὼς ὁ ποιητὴς τῆς εἶχε ἐπαφὴ μὲ τὴν ἀγροτικὴ ζωὴ περισσότερο ἀπὸ ἓναν «ἀστὸ» ποῦ θὰ ἐπισκεπτόταν τὴν ἐξοχικὴ τοῦ κατοικία μόνο γιὰ παραθερισμό:

*Καὶ τὰ δεντρά 'γαποῦσι
γιὰ κεῖνο δὲν καρπίζουσι μαζί ἄ δὲ φυλλιαστοῦσι.
Μὲ τὴν κιτριὰν ἢ λεμονιά συχνιά συμπεθεριάζει
καὶ μὲ τὴ σφάκα τὴν πρικιά γλυκεῖα μηλιά ταιριάζει.
Δὲ πῶς τὸν πλάτανο κρατεῖ σφιχτὰ περιπλεγμένο
τοῦτο τὸ κλῆμα τ' ὄμορφο κί εἶν' ἀναγαλλιασμένο.*

(Γ' 107-112)

Καὶ ἀλλοῦ:

*Τὴν ἀγκινάρα τὴν ξερὴ ἐγὼ 'δα νὰ καρπίσει
ὡσὰ τζῆ βάλει τὴν κοπρὲ κιανεῖς νὰ τὴ σκαλίσει.*

(Γ' 309-310)

Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ζῶα ποῦ ἀπασχολοῦνται στὰ κτήματα διαθέτει γνώσεις ὁ ποιητὴς:

*Σὰν πεισματώσει ἢ ἀγελιά δὲ σέρνει πλιὸ τ' ἀλέτρι,
ἄ τζῆ ἔμπηγες στὸν κῶλο τζῆ μιὰ πιθαμὴ βουκέντρι.*

(Γ' 373-374)

Στοὺς ἐπόμενους στίχους οἱ γνώσεις τοῦ ποιητῆ γιὰ τὰ ζῶα συνδέονται μὲ γνώσεις γιὰ τὶς γυναικεῖες δραστηριότητες τῆς ὑπαίθρου:

Όλημερνίς ἐμάζωνε χόρτ' ἀποὺ τὸ λιβάδι
 γῆ ἔπλαθε γῆ ἐκοσκίνιζε γῆ ἔφαινεν ὡς τὸ βράδι
 γῆ ἔραφτε γῆ ἔξαινε μαλλιά γῆ τῆ ρασὲν ἐπάτει
 γῆ ὄλημερνίς τὴν ἔβλεπες τῆ ρόκα της κι ἐκράτει.
 Κι ἤκλωθε τόσα ὀνόστιμα κι ἔτσι πολλὰ ἰπιθήδεια
 ἀποὺ ἐκοιμούμου μοναχὰς θωρώντας την ἀφνίδια.
 Τσ' αἶγες θυμοῦμαι κι ἄρμεγε κάλλια παρὰ κιανένα·
 πρίχου ν' ἀρμέζω μιὰν ἐγώ, δυὸ ἕνεν αὐτῆ ἀρμεμένα.
 Ἦρπα τῆ μεγαλύτερη, στὰ σκέλια τζῆ ἔβανέ ντη,
 τῆ μουσταρέ τζ' ἀπόσερνε ἰπιδέξια κι ἄρμεγέ ντη.
 Γυναίκα στοὺ τυροκομειὸ ποτὲ νὰ μὴ τζῆ μοιάσει!
 Δὲν ἄφηνε ἀθόγαλο μιὰ στάξη σκιάς νὰ χάσει.

(B' 93-104)

(Κατὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση ΚΡΙΑΡΑ – ΠΗΛΩΝΙΑ)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Οἱ παραπάνω εἰκόνες καθρεφτίζουν τὴν τότε ἀγροτικὴ ζωὴ τῆς Κρήτης καὶ δὲν σχετίζονται μὲ ὅποιαδήποτε πιθανὰ πρότυπα τῆς Πανώριας. Τὸ ἔργο, ἄσχετα ἀπὸ ποιά πρότυπα ἐπηρεάστηκε, εἶναι τελικὰ ἓνα ἐλληνικό, κρητικὸ κείμενο, ποὺ ζωγραφίζει εἰκόνες, κάποιους τύπους (π.χ. Γιαννούλης, Φροσύνη) καὶ συνθήκες τῆς σύγχρονης τοῦ ζωῆς. Ὁ «καμβὰς» τοῦ μύθου εἶναι βέβαια «ἀρκαδικός», ἢ ἐκμετάλλευσή του ὅμως καὶ ἡ ὅλη αἰσθητικὴ τοῦ κειμένου εἶναι ἐλληνική¹¹⁵.

115. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Πληροφορίες, σ. 231-232.

ΔΙΑΒΙΩΣΗ – ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΧΑΝΔΑΚΑ – ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ

Ο ΤΖΩΡΤΖΗΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗΣ ΖΟΥΣΕ από την εκμετάλλευση κτημάτων. Άλλα από αυτά είχε νοικιάσει ο πατέρας του από τις περιοχές του Ματθαίου Καλλέργη στον Μυλοπόταμο και άλλα πολύ μικρότερα αποτελούσαν οικογενειακή του περιουσία. Είναι βέβαιο ότι από τα κτήματα αυτά παρήγε κρασί¹¹⁶, αλλά πιθανότατα και άλλα προϊόντα, αφού ξέρουμε, από καταθέσεις των μαρτύρων στη γνωστή δίκη, ότι έστελνε κάθε χρόνο πολλά μίζούρια στάρι δικής του παραγωγής, τόκο στον τοκογλύφο Contarini.

Μετά τον θάνατο του πατέρα του προχωρεί σε ρύθμιση του χρέους της οικογένειάς του προς την οικογένεια Καλλέργη (1577)¹¹⁷ και μετά τη λυτρωτική γι' αυτόν δικαστική απόφαση των Συνδίκων (26/5/1583) απαλλάσσεται από το άγχος των παράνομων τόκων. Ωστόσο, εξακολουθούν να εκκρεμοῦν διάφορες οφειλές του, ακόμη και μετά τον θάνατό του, τις οποίες καλούνται να ρυθμίσουν τα άδελφια του Ανδρέας και Μαρούσα¹¹⁸. Πάντως, στην αίτηση-ύπόμνηση (14/4/1583), την οποία συνυπογράφει ο αδελφός του Ανδρέας, αναφέρει για τον Contarini: «αν δέν πουλήσουμε τα ελάχιστα ακίνητα που μας απομέ-

---

116. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιά δίκη, Παράρτημα, Έγγρ. 22, σ. 54, όπου αναφέρεται ότι χρωστάει στον Μανούσο Μισηνά χρήματα που δανείστηκε με σκοπό την αγορά 20 καινούριων βαρελιών για κρασί από ξύλα ελληνικών περιοχών. Γνωρίζουμε ακόμη ότι παραδίδει στον ραβίνο Lion Casani, πληρεξούσιο του ραβίνου Mosse Alagies, πέντε βαρέλια κρασί το 1601 (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέος χρονολογικός προσδιορισμός, σ. 452).

117. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ίωάννη Χορτάτσης, Παράρτημα, Έγγρ. 10, σ. 221-222.

118. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιά δίκη, Παράρτημα, Έγγρ. 22, σ. 54, Έγγρ. 23, σ. 56-58· Ο ΙΔΙΟΣ, Γεώργιος Ίωάννη Χορτάτσης, Παράρτημα, Έγγρ. 13, σ. 225-227· Ο ΙΔΙΟΣ, Νέος χρονολογικός προσδιορισμός, Παράρτημα, Έγγρ. 1-2, σ. 457-461.

νουν, θὰ μᾶς στείλει νὰ πεθάνουμε στὴ φυλακὴ»¹¹⁹. Ἄρα διέθεταν ἀκόμη κάποια ἀκίνητη περιουσία.

Ἐπειδὴ στὴν κωμωδία τοῦ *Κατσοῦρμπος* ἀναφέρονται διάφορες περιοχές ἢ κτίσματα τοῦ Χάνδακα, οἱ μελετητὲς εἶχαν καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ποιητὴς, ἀφοῦ τὶς γνώριζε, εἶχε διαμείνει γιὰ μιὰ περίοδο τῆς ζωῆς του στὸν Χάνδακα¹²⁰. Τὴν εὐρύτερα ἀποδεκτὴ αὐτὴ θέση εἶχε συμμαριστεῖ καὶ ὁ Εὐαγγελᾶτος παλαιότερα¹²¹, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ ἐντοπίσει κάποιον Τζώρτζη Χορτάτση ποὺ διέμενε στὸν Χάνδακα¹²².

Ἄς δοῦμε ποιὲς εἶναι οἱ ὀνομασίες τοποθεσιῶν κ.λπ. τοῦ Χάνδακα ποὺ ἀναφέρονται στὸν *Κατσοῦρμπος*: ὁ Δερματᾶς (λιμανάκι καὶ συνοικία), ἡ Ὁβριακὴ (ἡ ἑβραϊκὴ συνοικία), ἡ Ντία (τὸ νησάκι Δία, πολὺ κοντὰ στὸν Χάνδακα), ἡ Παναγία ἢ Τριμάρτυρη καὶ ἡ Ἁγία Σοφία (δύο πολὺ γνωστὲς ἐκκλησίες στὸ Ἐξώπορτο τοῦ Χάνδακα), ἡ Βαγιά (θέση στὸ Ἐξώπορτο τοῦ Χάνδακα)¹²³.

Ἦσθε ἀπὸ τὴν ἀκρόαση τῆς ἀρχαίας ἀποστολῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐν Κορίνθῳ, ὅτι ὁ ἀπόστολος ἐλάλει ὡς ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔδειξε ὅτι ἔχει ἐμπειρίαν ἐν τῷ λόγῳ καὶ ὅτι ἔχει ἐμπειρίαν ἐν τῷ ἔργῳ. Ὁ ἀπόστολος ἐλάλει ὡς ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔδειξε ὅτι ἔχει ἐμπειρίαν ἐν τῷ λόγῳ καὶ ὅτι ἔχει ἐμπειρίαν ἐν τῷ ἔργῳ. Ὁ ἀπόστολος ἐλάλει ὡς ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔδειξε ὅτι ἔχει ἐμπειρίαν ἐν τῷ λόγῳ καὶ ὅτι ἔχει ἐμπειρίαν ἐν τῷ ἔργῳ.

119. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιά δίκη, Παράρτημα, Ἐγγρ. 20, σ. 51-52.

120. Βλ. π.χ. τὴ διατύπωση στὸ: ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, Ἔρευνες, σ. 88.

121. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, σ. 183, 193.

122. Ἔτσι ἀρχικὰ ταύτισε τὸν Ρεθύμνιο Τζώρτζη Χορτάτση τοῦ ποτὲ Τζουάννε μὲ κάποιον m' Zorzi Cortaci q. Zuanne, habitante in questa città, ποὺ τὸ 1604 νοίκιαζε ἓνα κατάστημά του, μὲ κατοικίες, στὸν Γερμανὸ ράφτη Elia Bilauro (Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, σ. 224-225). Ἀργότερα ὁμοῦς ὁ Εὐαγγελᾶτος ἐπανέρχεται καὶ σημειώνει: «Ἀπὸ στοιχεῖα νεωτέρων ἐρευνῶν ἔχω πεισθεῖ ὅτι τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα δὲν ταυτίζονται. Ὁ ἐκμισθωτὴς τοῦ καταστήματος καὶ τῶν κατοικιῶν πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν ὑπ' ἀριθμ. η' *Γεώργιο Χορτάτση* τοῦ παλαιότερου μελετήματός μου (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, σ. 193). Τὸ habitante in questa città πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι γεννήθηκε σὲ κάποια ἄλλη περιοχὴ (μᾶλλον στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Χάνδακα) καὶ κατοικεῖ τώρα στὴν πρωτεύουσα τῆς Κρήτης. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ κατέληξα γιὰ τοὺς παρακάτω λόγους: α) Οὐδεμία μαρτυρία διαθέτουμε περὶ ρεθυμνιώτικης καταγωγῆς αὐτοῦ τοῦ Χορτάτση, [...], γ) Συνάντησα μνεῖα ὅτι ὁ ἐκμισθωτὴς αὐτὸς ζεῖ καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ [Ρεθυμνιώτη] Γεώργιου Χορτάτση τοῦ Ἰωάννη. Ἄρα, πρόκειται γιὰ ἄλλο πρόσωπο» (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέες βιογραφικὲς εἰδήσεις, σ. 64 καὶ σ. 70, σημ. 115).

123. Πίνακας κυρίων ὀνομάτων, στὸ: ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Κατσοῦρμπος*, σ. 258-259.

δακα και δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἶχε ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ. Διαθέτουμε μνεῖες γιὰ δράση τοῦ Τζώρτζη Χορτάση στὴν τότε πρωτεύουσα τῆς Κρήτης, γεγονὸς ποὺ καθιστᾶ πιθανὴ καὶ τὴν παραμονή του ἐκεῖ γιὰ κάποια σύντομα χρονικὰ διαστήματα. Ἀπὸ πολὺ νέος, ἤδη τὸ 1576¹²⁴ καὶ τὸ 1577¹²⁵, εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὸν Χάνδακα. Τὸ 1585 τὸν βρίσκουμε καὶ πάλι στὴν ἴδια πόλη¹²⁶. Ἀργότερα, τὸ 1596¹²⁷ καὶ τὸ 1597¹²⁸, τὸν συναντᾶμε ξανὰ ἐκεῖ, πάντα γιὰ λόγους ἐπαγγελματικῶς. Τέλος, ἀπὸ μαρτυρία ἐγγράφου (1611) ποὺ ἔχει συνταχθεῖ λίγα χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του, προκύπτει ὅτι ὁ Τζώρτζης Χορτάσης εἶχε συνάψει νέες οἰκονομικὲς συμφωνίες ἐνῶ βρισκόταν στὸν Χάνδακα¹²⁹.

Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς εἶναι βέβαια ἐνδεικτικὲς. Μᾶς ἐπιτρέπουν ὅμως νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Τζώρτζης Χορτάσης γνώριζε τὴν πόλη αὐτὴ καὶ βέβαια τὶς πάγκοινα γνωστὲς τοποθεσίες κ.λπ. ποὺ ἀναφέρονται στὸν *Κατσοῦρμπο*. Δὲν φαίνεται καθόλου πιθανὴ ἡ μονιμότερη ἐγκατάστασή του στὸν Χάνδακα. Ἐξάλλου, οἱ τελευταῖες πληροφορίες ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτόν¹³⁰, ὅσο βρισκόταν ἐν ζωῇ, δείχνουν ὅτι διέμενε στὸ Ρέθυμνο¹³¹.

124. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 2, σ. 25-26.

125. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάσης, Παράρτημα, Ἔγγρ. 10, σ. 221-222.

126. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 22, σ. 54-56.

127. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάσης, Παράρτημα, Ἔγγρ. 11, σ. 223-224.

128. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, Παράρτημα, Ἔγγρ. 23, σ. 56-58.

129. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάσης, Παράρτημα, Ἔγγρ. 13, σ. 225-227.

130. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς, Παράρτημα, Ἔγγρ. 1, 2, σ. 457-461.

131. Ἐνα τοπωνύμιο ποὺ ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τὸν Εὐαγγελᾶτο καὶ παρουσιάζει εἰδικὸ ἐνδιαφέρον – ἂν καὶ πλέον ἔχει ἐλάσσονα σημασία γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ Τζώρτζη Χορτάση μετὰ τὸν ποιητὴ, ἀφοῦ ὑπάρχουν πολὺ ἰσχυρότερα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα – ἦταν τὸ «Μερκούρι», ποὺ ἀναφέρεται στὸν στ. Γ' 343 τοῦ *Κατσοῦρμπο*: *μά τὴν Ἁγιά Παρασκευή, ὁπού 'ναί στὸ Μερκούρι*. Ὁ Εὐαγγελᾶτος ἐντόπισε ἓνα θαυματουργὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στὴν περιοχὴ Μερκούρι κοντὰ στοὺς Πασαλίτες Μυλοποτάμου,

Πρὸ τῆς 25ης Μαΐου 1601 ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης εἶχε δανειστεῖ κάποιο ποσό, τοῦ ὁποίου τὸ ὕψος δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς, ἀπὸ τὸν

τὸ ὁποῖο θεώρησε ὅτι εἶναι ἐκεῖνο πὸν ἀναφέρεται στὸν *Κατσοῦρμπο* (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, σ. 200-202). Ἀργότερα ἀνακάλυψε ὅτι τὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ βρισκόταν πολὺ κοντὰ ἢ μέσα στὰ κτήματα πὸν εἶχε νοικιάσει ὁ πατέρας του, ὁ Τζουάνες, στὴν περιοχή Ἀρίου Μυλοποτάμου, καὶ κοντὰ στὸ μικρὸ χωριὸ Ἀλιάκες, ὅπου ἦταν καὶ ἡ θερινὴ κατοικία τῆς οἰκογένειας Χορτάτση (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, σ. 12-13). Ὁ Γ. Κ. Μαυρομάτης (ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ, Τοπωνύμιο «Μερκούρι») ὑποστήριξε ὅτι αὐτὴ ἡ Ἁγία Παρασκευὴ ταυτίζεται μὲ ἓνα μοναστήρι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στὰ κτήματα κάποιου Μερκούρη, ἀπέναντι ἀπ' τὸ χωριὸ Καβροχώρι, λίγα χιλιόμετρα ἔξω ἀπ' τὸν Χάνδακα. Τὸν συλλογισμό του στήριξε στὸ γεγονὸς ὅτι μνεῖες αὐτοῦ τοῦ μοναστηριοῦ συνάντησε σὲ νοταριακὰ ἔγγραφα (1575-1610), καθὼς καὶ στὸ ὅτι τὰ ἄλλα τοπωνύμια τοῦ *Κατσοῦρμπο* σχετίζονται μὲ τὸν Χάνδακα, ὅπου καὶ ἐκτυλίσσεται ἡ πλοκὴ τοῦ ἔργου. Ὁ Εὐαγγελᾶτος (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γιὰ τὴν Ἁγία Παρασκευὴ) ἀντέταξε τὰ ἐξῆς ἐπιχειρήματα, πὸν ἐδῶ διατυπώνονται περιληπτικά: α) Ὅλες οἱ μνεῖες αὐτῆς τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς πὸν συνάντησε ὁ Μαυρομάτης ἀναφέρουν ὅτι βρίσκεται «εἰς τοῦ Μερκούρι» (δηλ. τοῦ Μερκούρη) καὶ δείχνουν σαφέστατα ὅτι ἀφοροῦν κάποιον Μερκούρη, ἰδιοκτήτη κτημάτων τῆς περιοχῆς, ἔστω καὶ ἂν στὰ χρόνια τῶν ἐγγράφων εἶχε ἤδη πεθάνει. Ὡστόσο, ἡ πιθανὴ μετατροπὴ τῆς ὀνομασίας τῶν κτημάτων σὲ τοπωνύμιο δὲν εἶχε συμβεῖ στὴν περίπτωσή τοῦ Μερκούρη (1575-1610), γιατί, ἂν εἶχε γίνει κάτι τέτοιο, τὰ ἔγγραφα δὲν θὰ παρέδιδαν τὴν ἐκφραση «εἰς τοῦ Μερκούρη», ἀλλὰ «εἰς τὸ Μερκούρι». Καὶ σημειώνει: «Οὔτε ὁ Γιάννης Μαυρομάτης οὔτε ἐγώ, πὸν ἐρευνήσαμε τὴν περιοχή καὶ μιλήσαμε, σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς περιόδους, ἀσφαλῶς, μὲ ἄλλα πρόσωπα, διαπιστώσαμε ὅτι κάποιοι –ἔστω οἱ γεροντότεροι– γνῶριζαν κάποια κοντινὴ περιοχή μ' αὐτὸ τὸ ὄνομα. Ἀλλὰ ἀντίθετα [...] οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ Πασαλίτες Μυλοποτάμου γνωρίζουν ὡς σήμερα [1969] τὸ Μερκούρι μὲ τὴν Ἁγία Παρασκευὴ του, [...] λόγῳ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς θαυματουργῆς εἰκόνας τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς πὸν βρίσκεται ἐκεῖ». β) Τὸ «μά» ἀποτελεῖ εἶδος ὄρκου-ἐπίκλησης πρὸς κάποια ἀνώτερη δύναμη ἢ πρὸς θαυματουργὴ εἰκόνα καὶ κατ' ἐπέκτασή πρὸς τὸν ναὸ πὸν τὴ φιλοξενεῖ. Τὸ νὰ λέει ἡ Ἀννέζα τοῦ στενοῦ *Μά τὴν Ἁγία Παρασκευὴ ὁπού 'ναι στὸ Μερκούρι* καὶ νὰ ἐννοεῖ τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς ἔξω ἀπὸ τὸ Καβροχώρι εἶναι παράλογο, ἐφόσον δὲν διαθέτουμε καμία μαρτυρία ὅτι ἐθεωρεῖτο τόπος θαυματουργός. Ἀντίθετα, γιὰ τὴν Ἁγία Παρασκευὴ στὸ Μερκούρι ἔξω ἀπ' τοὺς Πασαλίτες διαθέτουμε πληροφορίες ὅτι ἀπὸ παμπάλαια χρόνια θεωρεῖται θαυματουργή. γ) Ὁ Γ. Μαυρομάτης σημειώνει ὅτι ὁ ποιητὴς ἀναφέρει μόνον τοπωνύμιο τοῦ Χάνδακα, ὅπου καὶ ἐκτυλίσσεται ἡ πλοκὴ τοῦ ἔργου, πὸν θὰ ἦταν γνωστὰ στὸ κοινὸ τῆς περιοχῆς. Ὡστόσο, δὲν διαθέτουμε καμία μαρτυρία ὅτι ἡ Ἁγία Παρασκευὴ Καβροχωρίου ἦταν εὐρύτερα γνωστὴ στὸν Χάνδακα (οἱ ἀναφερόμενοι στὰ ἔγγραφα τοῦ Γιάννη Μαυρομάτη ὅλοι ἀνεξαίρετως ἢ διαμένουν ἢ ἐργάζονται στὴν περιοχή αὐτή). Ἀσφαλῶς καὶ

Έβραϊο ραβίνο Mosse Alagies. Κατά την παραπάνω ήμερομηνία γίνεται δικαστική διευθέτηση στην Cancelleria του Ρεθύμνου μεταξύ του ραβίνου και των αδελφών Τζώρτζη και Άνδρέα Χορτάτση. Στη διευθέτηση αυτή αναφέρονται και πέντε βαρέλια κρασί. Την 6η Σεπτεμβρίου 1601 οί αδελφοί Χορτάτση παραδίδουν στον ραβίνο Lion Casani, πληρεξούσιο του ραβίνου Mosse Alagies, πέντε βαρέλια κρασί. Αυτή είναι ή χρονολογικά τελευταία μνεία –που μέχρι τώρα συναντήσαμε– κατά την οποία ο Τζώρτζης Χορτάτσης ζει¹³².

Την 7η Μαΐου 1607 ο Άνδρέας Χορτάτσης του ποτέ Τζουάνε, ενεργώντας για τον έαυτό του, αλλά και ως πληρεξούσιος και έναπομείνας συγγενής του αδελφού του Τζώρτζη Χορτάτση –που τώρα είναι πεθαμένος– καθιστά πληρεξούσιό του τον Ίωάννη Spiera¹³³, διδάκτορα της Νομικής, για να ρυθμίσει τα χρέη του προς τον ραβίνο Daniel Alagies, γιό και κληρονόμο του ποτέ ραβίνου Mosse. Αυτή είναι –από όσο μέχρι

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ή Αγία Παρασκευή Μυλοποτάμου ήταν άγνωστη στους κατοίκους του Χάνδακα. Όμως, μεταξύ των δύο εκκλησιών, μεγαλύτερη πιθανότητα να είναι γνωστή στον ποιητή παρουσιάζει ή Αγία Παρασκευή στην περιοχή Ρεθύμνου [Μυλοποτάμου]. Άξίζει να σημειωθεί ή ακόλουθη σκέψη, την οποία διατύπωσε ο αείμνηστος Ακαδημαϊκός Μ. Ι. Μανούσακας στον Εὐαγγελᾶτο (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Για την Αγία Παρασκευή, σ. 82): *ή Αγία Παρασκευή όπου 'ναι στο Μερκούρι* αναφέρεται από ένα κωμικό πρόσωπο για να δημιουργήσει ιλαρότητα, με την αναφορά του άπιθανου, του άπροσδόκητου, του άγνωστου. Το άγνωστο κι άσήμαντο για τό κοινό του Χάνδακα θαυματουργό έκκλησάκι του Μυλοποτάμου θα μπορούσε να δημιουργήσει άπροσδόκητη ιλαρή έκπληξη όταν τό ανέφερε ή γριά προξενήτρα, ιδιαίτερα γιατί θα ξεπετιόταν ξαφνικά ανάμεσα σε πάγκοινα γνωστές συνοικίες ή περιοχές τής πόλης. δ) Το να ήξερε ο ποιητής την Αγία Παρασκευή Μυλοποτάμου είναι πολύ πιθανό. Γνωρίζουμε άπ' την *Πανώρια* ότι ήξερε τις εκεί περιοχές και όπωσδήποτε ως Ρεθύμνιος επικοινωνούσε με την κοντινή του ύπαιθρο. Και σ' αυτά τα στοιχεία έρχεται να προστεθεί τό γεγονός ότι ο Γεώργιος Χορτάτσης του Ίωάννη ζούσε και στην περιοχή Μυλοποτάμου, και ιδιαίτερα στο χωριό Άλιάκες, πολύ κοντά στην Άγ. Παρασκευή, στο Μερκούρι.

132. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέος χρονολογικός προσδιορισμός, Παράρτημα, Έγγρ. 1, σ. 457-459, στ. 32-33, και Έγγρ. 2, σ. 459-461, στ. 24-25. Βλ. επίσης αυτόθι, σ. 452-453.

133. Πρόσωπο γνωστό που άπαντάται σε έγγραφα τής έποχής. Το 1597 ήταν φοιτητής τής Νομικής στην Πάντοβα. Βλ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Πράξεις, σ. 87, άρ. 24.

στιγμής γνωρίζουμε– ή χρονολογικά πρώτη μνεία, κατά την οποία ο Τζώρτζης Χορτάτσης δέν βρίσκεται έν ζωή¹³⁴.

Ο ραβίνος Daniel έχει έρθει από τὸ Κάιρο καὶ τὴν 7η Ἰουλίου 1607 βρίσκεται στὸν Χάνδακα καὶ εἰσπράττει ἀπὸ τὸν Spiera σχεδὸν ὅλο τὸ ποσὸν ποὺ τοῦ ὄφειλαν οἱ ἀδελφοὶ Χορτάτση. Γιὰ πλήρη ἐξόφληση ὑπολείπεται ἀκόμη ἓνα ποσὸ, καθὼς καὶ οἱ ἀποδείξεις ὅτι ὁ ραβίνος Mosse εἶχε, διὰ πληρεξουσίου του, παραλάβει ἀπὸ τοὺς Χορτάτσηδες πέντε βαρέλια κρασί¹³⁵.

Τὴν 14η Ἰουλίου 1607 στὸν Χάνδακα ὁ Καστρινὸς πλούσιος «ἀστὸς» Ἄντωνιος Μεγιστάνος¹³⁶, δρώντας ἐκ μέρους τοῦ Ἄνδρέα Χορτάτση, ὁ ὁποῖος ἐνεργεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ὡς πληρεξούσιος καὶ ἐναπομείνας συγγενὴς τοῦ μακαρίτη ἀδελφοῦ του Τζώρτζη, παρέχει ἐξόφληση πρὸς τὸν ραβίνο Daniel Alagies τοῦ ὑπόλοιπου χρέους τῶν Χορτάτσηδων. Στὸν ραβίνο Daniel παρουσιάζονται ἐπίσης οἱ ἀποδείξεις γιὰ τὰ πέντε βαρέλια κρασί ποὺ οἱ Χορτάτσηδες εἶχαν παραδώσει σὲ ἐκπρόσωπο τοῦ πατέρα του. Ἡ οἰκογένεια Χορτάτση ἀπαλλάσσεται ὀριστικὰ ἀπὸ τὶς ὀφειλές της πρὸς τοὺς Alagies¹³⁷.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης πέθανε ἀνάμεσα στὴν 6η Σεπτεμβρίου 1601 καὶ στὴν 7η Μαΐου 1607.

Οἱ πιὸ κοντινοὶ συγγενεῖς του εἶναι ὁ ἀδελφός του Ἄνδρέας καὶ ἡ ἀδελφή του Μαρούσα, σύζυγος τοῦ «εὐγενῆ Κρητικοῦ» Francesco Sanguinazzo fù del illustre signor Nicolò. Καὶ σὲ μεταγενέστερο ἔγγρα-

134. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς, Παράρτημα, Ἔγγρ. 1, σ. 457-459, στ. 9-11.

135. Αὐτόθι, Παράρτημα, Ἔγγρ. 1, σ. 457-459, στ. 25 κ.έ.

136. Γιὰ τὸν Ἄντωνιο Μεγιστάνο βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, σ. 57, καὶ Ο ἸΔΙΟΣ, Νέες βιογραφικὲς εἰδήσεις, σ. 63.

137. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Νέος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς, Παράρτημα, Ἔγγρ. 2, σ. 459-461, στ. 36 κ.έ.

φο τῆς 7ης Φεβρουαρίου 1611 καὶ πάλι ἀναφέρονται αὐτοὶ ὡς μόνοι κληρονόμοι του¹³⁸. Προφανῶς ἤδη τὸ 1607 δὲν βρισκόνταν ἐν ζωῇ σύζυγος καὶ τέκνα, ἐὰν ὑπῆρξαν¹³⁹.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

138. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Γεώργιος Ἰωάννη Χορτάτσης, Παράρτημα, Ἔγγρ. 13, σ. 225-227.

139. Στὴν Ἀφιέρωση τῆς Ἐρωφίλης πρὸς τὸν ρήτορα (δικηγόρο) Ἰωάννη Μούρμουρη, ὁ ποιητὴς γράφει γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ ἔργου του (στ. 11-14):

*Πὰ τοῦτο, ἀπείς τὰ πάθη μου κ' οἱ πόνοι μου οἱ περίσσοι
τούτῃ κ' ἐμένα ἐκάμασι τὸ νοῦ μου νὰ γεννήσει
τὴν τραγωδιὰ ἄξιο ποίημα τῆ τύχης μου, ν' ἀφήσω
νὰ βγει ὄξω δὲν ἠθέλησα, πρίχου νὰ τὴ στολίσω...*

Οἱ στίχοι μεταφέρονται κατὰ τὴν ἔκδοση ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν στ. 13, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὁ Ἀλεξίου ἀπομακρύνει τὴ λέξη ἄξιο, προσθέτοντας τὴ λέξη τό. Ὁ Ἀλεξίου πιστεύει ὅτι τὸ ἄξιο (πὸν παραδίδει στὴν ἔκδοσή του ὁ Γραδενίγος) δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθό, γιὰτὶ ἡ ἐμφανὴς μετριοφροσύνη τοῦ ποιητῆ δὲν ἀρμόζει μὲ τὴν ἔκφραση ἄξιο ποίημα, πὸν –κατὰ τὸν Ἀλεξίου– λέει ὁ Χορτάτσης γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἐδῶ ὅμως ἡ ἔκφραση ἄξιο ποίημα τῆ τύχης μου, νομίζω ὅτι ἔχει τὸ νόημα ἀ ν τ ἄ ξ ι ο ποίημα τῆ τύχης μου, μὲ τὴν ἔννοια δηλαδὴ ὅτι ἡ ἔκβαση τοῦ ἔργου του εἶναι δραματικὴ, ὅπως καὶ ἡ πορεία τοῦ δικοῦ του βίου. Τὸ ἄξιο ἔχει ἐδῶ μιὰ πικρὴ, αὐτοσαρκαστικὴ χροιά. Ἀπὸ τοὺς παραπάνω στίχους διαφαίνεται ὅτι τὸν ἐπληξαν φοβερὲς δυστυχίες, πὸν πιθανὸν νὰ σχετίζονται μὲ πρόωρη ἀπώλεια συζύγου ἢ καὶ τέκνων του.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ*

ΟΛΟΙ ΟΙ ΜΕΛΕΤΗΤΕΣ που ασχολήθηκαν με το θέμα κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι και τα τρία γνωστά έργα του Χορτάτση, *Πανώρια*, *Έρωφίλη*, *Κατσοῦρμπος*, τὰ *Ίντερμέδια* τῶν ἔργων αὐτῶν ἀλλὰ καὶ ὁ *Στάθης*, γράφτηκαν κατὰ τὸ διάστημα 1585-1610.

Εἰδικότερα γιὰ τὴν *Πανώρια*, ὁ κριτικὸς ἐκδότης τῆς Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς σημειώνει: «δὲ θὰ σφάλαμε ἂν τοποθετούσαμε τὴ συγγραφή τῆς *Πανώριας* στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 16ου αἰώ-
να»¹⁴⁰. Γιὰ τὴν *Έρωφίλη* ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου¹⁴¹, στηριζόμενος καὶ σὲ *terminum post quem* πὺ ἔχει προσδιορίσει ὁ Μανούσος Ι. Μανούσακας (1587)¹⁴², δέχεται τὴ χρονολόγηση γύρω στὰ 1600 πὺ εἶχαν προτείνει ὁ Conrad Bursian¹⁴³ καὶ ὁ Στέφανος Ξανθουδίδης¹⁴⁴.

Ὁ Μανούσακας χρονολογεῖ ἐπίσης τὴν *Έρωφίλη* καὶ τὴν *Πανώρια* γύρω στὰ 1600¹⁴⁵.

Γιὰ τὸν *Κατσοῦρμπο* οἱ παραπάνω ἐπιστήμονες συμφωνοῦν μὲ τὴν ἄποψη τοῦ κριτικοῦ ἐκδότη τοῦ Λίνου Πολίτη, ὁ ὁποῖος –στηριζόμενος σὲ πολὺ ἰσχυρὲς ἐσωτερικὲς μαρτυρίες τοῦ κειμένου– χρονολογεῖ τὸ ἔργο μεταξὺ 1595 καὶ 1601¹⁴⁶.

---

* Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωση τοῦ Σπύρου Α. Εὐαγγελιάτου σὲ Δημόσια Συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (7/5/2015), ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Ἡ χρονολόγηση τῶν ἔργων.

140. Βλ. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Πανώρια*, σ. 12. Ὁ Κριαρᾶς παραπέμπει σέ: α) ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος, σ. 271 καὶ 272, σημ. 53· β) ΠΟΛΙΤΗΣ, *Κατσοῦρμπος*, σ. λβ' - λγ'.

141. ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Έρωφίλη*, σ. 49.

142. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἄγνωστη πηγή.

143. BURSIAN, *Erophile*, σ. 623.

144. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, *Έρωφίλη*, σ. ε'.

145. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος, σ. 272, σημ. 1.

146. ΠΟΛΙΤΗΣ, *Κατσοῦρμπος*, σ. ιζ' - κ', σημ. 1.

Για τὰ *Ἰντερμέδια* καὶ τὴν *Ἐρωφίλη* ὁ Ἀλεξίου εἰσηγεῖται τὴ χρονολόγηση μεταξὺ 1590 καὶ 1595 περίπου¹⁴⁷.

Ὅσο γιὰ τὸν *Στάθη*, ποὺ ἀπὸ πολλοὺς εἰδικοὺς θεωρεῖται πιθανότατα ἔργο τοῦ Χορτάτση, ὑπάρχει ἓνας βέβαιος *terminus post quem* (1585) ποὺ ἔχει προσδιορίσει ὁ Σπύρος Εὐαγγελᾶτος¹⁴⁸. Πρόκειται γιὰ τὴ μνεία κάποιου Ρομέη, εἰδικοῦ σὲ θέματα συμπεριφορᾶς καὶ τιμῆς –ποὺ σίγουρα ταυτίζεται μὲ τὸν κόμη Annibale Romei–, ὁ ὁποῖος τὸ 1585 δημοσίευσε τὸ διάσημο γιὰ τὴν ἐποχὴ του βιβλίο *Discorsi [...]*, In Venetia, Appresso Francesco Ziletti, MDLXXXV. Ἡ κριτικὴ ἐκδότις τοῦ *Στάθη* Lidia Martini ἀποδέχεται τὸν *terminum post quem* ποὺ προσδιορίζει ὁ Εὐαγγελᾶτος (ἔγινε καὶ γενικὰ ἀποδεκτός), ἐνῶ γιὰ τὸν *terminum ante quem* (1592) ποὺ εἰσηγεῖται ὁ ἴδιος μελετητῆς¹⁴⁹ ἐκφράζει ἐπιφυλάξεις¹⁵⁰. Σήμερα εἶναι εὐρύτερα ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ *Στάθης* γράφτηκε γύρω στὰ 1600¹⁵¹.

Οἱ ἀπόψεις τῆς Rosemary Bancroft-Marcus γιὰ προγενέστερη χρονολόγηση τῆς *Πανώριας* καὶ τῆς *Ἐρωφίλης*¹⁵² δὲν ἔχουν πείσει τοὺς μελετητές.

Τὸ 1993 ὁ Στέφανος Κακλαμάνης ἐπιχείρησε μιὰ πλήρη ἀνατροπὴ τῶν χρονολογήσεων ποὺ μέχρι τότε ἴσχυαν. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς *Πανώριας* καὶ τῆς *Ἐρωφίλης* ἐπιχειρεῖ κατ' ἀρχὴν νὰ συνδέσει τὴν Ἀφιέρωση τῆς *Πανώριας* στὸν Μαρκαντώνιο Βιάρο, ὄχι μόνον μὲ τὴ σύνθεση τῶν ἔργων ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ «θεατρικὸ ἀνέβασμά τους στὰ Χανιά»¹⁵³. Μὲ τὴ φανταστικὴ αὐτὴ τελευταία ὑπόθεση θὰ ἀσχοληθοῦμε παρακάτω.

147. Βλ. ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Ἡ ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ*, σ. 49, σημ. 39.

148. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Χρονολόγηση τοῦ Στάθη*, σ. 87-88.

149. Αὐτόθι, σ. 93.

150. Βλ. MARTINI, *Στάθης*, σ. 27-31.

151. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Προβλήματα τοῦ Στάθη*, σ. [2].

152. BANCROFT-MARCUS, *Georgios Chortatsis and his works*, σ. 24.

153. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Ἐρευνες*, σ. 46.

Στή συνέχεια μεταφέρει τούς στίχους 32-36 τῆς Ἀφιέρωσης:

*ς' τοὶ χάρες λίγη ἀντίμεψη ἀπ' ἔχω γνωρισμένα
ἀπὸ τὸ σπλάχνος τὸ πολὺ κι ἄμετρη καλοσύνη
τῆς ἀφεντιᾶς του τσ' ἄξιας εἰς τὴν φορὰν ἐκείνη
ἀπὸ ἄτον εἰς τὸ Ρέθυμνος· μὰ κάμε τ' ὄνομά μου
Τζώρτζη νὰ πεῖς πὼς λέσινε, Χορτάτση τὴ γενιά μου·*

Καὶ συνεχίζει:

«Ποιὲς ἦταν οἱ χάρες αὐτὲς ἀγνοοῦμε. Πάντως, εἶναι ἐνδεχόμενο, πὸν δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειστεῖ, ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος μὲ τὸ κύρος, τὶς ἐκλεκτὲς γνωριμίες ὑψηλὰ ἰσταμένων τῆς Βενετικῆς Διοίκησης καὶ τὴν οἰκονομικὴ δύναμη πὸν διέθετε νὰ βοήθησε τὸν Χορτάτση νὰ κερδίσει κάποια πολὺτιμη ἀλλὰ ἄγνωστη σήμερα ὑπόθεσή του στὸ Ρέθυμνο, ὅπου συναντήθηκαν. Ἀγνωστο εἶναι ἐπίσης πότε καὶ μὲ ποιά ιδιότητα ὁ Βιάρος παρενέβη στὴν ὑπόθεση αὐτή. Ὁ ποιητὴς τοποθετεῖ τὰ γεγονότα “εἰς τὴν φορὰν ἐκείνη / ἀπὸ ἄτον εἰς τὸ Ρέθυμνος”, δηλαδὴ κατὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Μαρκαντώνιου Βιάρου στὸ Ρέθυμνο (πότε ἀκριβῶς ἀγνοοῦμε), στοιχεῖο πὸν, ὅταν φωτιστεῖ, ἴσως ἀποδειχθεῖ πολὺτιμο στὴν ἔρευνα γιὰ τὸν ποιητὴ»¹⁵⁴.

Νομίζω ὅτι ὁ συλλογισμὸς γιὰ τὸ θέμα αὐτό, πὸν ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ μνημονεύω, διαθέτει πολλὲς πιθανότητες νὰ εἶναι ὀρθός: γνωρίζουμε ὅτι οἱ Σύνδικοι, Ἀβογαδόροι καὶ Ἐξεταστὲς Giovanni Gritti καὶ Giulio Garzoni, πὸν εἶχαν σταλεῖ ἀπὸ τὴ μητρόπολη Βενετία στὴν Κρήτη γιὰ νὰ ἐλέγξουν κάθε παρανομία, φθάνουν στὸ Ρέθυμνο στὶς 2 Δεκεμβρίου 1582 καὶ παραμένουν γιὰ ἀνακρίσεις κ.λπ. ὡς τὶς ἀρχές

154. Αὐτόθι, σ. 47-48.

Φεβρουαρίου 1583¹⁵⁵. Τὴν ἴδια περίοδο (1582-1583) ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο διοικητὲς τοῦ φεουδαλικοῦ ἰππικοῦ τῶν Χανίων¹⁵⁶. Εἶναι πολὺ πιθανὸ μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴ νὰ πῆγε ἀπὸ τὰ Χανιά στὸ Ρέθυμνο σὲ ἐπίσκεψη ἐθιμοτυπίας, ὥστε νὰ γνωρίσει τοὺς Συνδίκους πρὶν ἔρθουν στὰ Χανιά, τὰ ὁποῖα εἶχαν ὀριστεῖ τελευταῖος σταθμὸς τῆς περιουσίας τους, ὡς τόπος ἐκδικάσεως τῶν ὑποθέσεων. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του αὐτὴ ὁ Βιάρος γνώρισε τὸν Τζώρτζη Χορτάτση, ὁ ὁποῖος, ὅπως ξέρουμε, τὴν 1η Ἰανουαρίου 1583 ὑπέβαλε καταγγελία (πὸ κατέθεσε ὁ ἴδιος) στὸ Δικαστήριον τῶν Συνδίκων κατὰ τοῦ τοκογλύφου Piero Contarini. Στὴν καταγγελία ἀναφέρεται ὅτι στοὺς Συνδίκους εἶχε μιλήσει ἤδη ὁ δικηγόρος τοῦ Χορτάτση [Ἰωάννης Μούρμουρη], ὅταν εἶχε ἔρθει στὸ Ρέθυμνο, καὶ ἐκεῖνοι τὸν ὤθησαν νὰ προχωρήσει καὶ σὲ προσωπικὴ (πλὴν τῆς ἀνώνυμης καταγγελίας) ποινικὴ δίωξη κατὰ τοῦ Contarini¹⁵⁷. Εἴτε μὲ μεσολάβηση τοῦ Ἰωάννη Μούρμουρη, πὸ εἶναι τὸ πιθανότερο, εἴτε μὲσῶ ἄλλου προσώπου, ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης γνώρισε τὸν Βιάρο, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἔδειξε κατανόηση καὶ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑπόθεσή του.

Στὴν Ἀφιέρωση τῆς *Πανώριας* ὑπάρχει ἓνας ὑπερβολικὰ ἐγκωμιστικὸς ὕμνος τῶν Χανίων, πὸ ἀναφέρονται ὡς Κυδώνια:

*Κυδώνια τήνε κράζουσι κ' οἱ χῶρες τὴν τιμοῦσι
οἱ ἄλλες ὅλες τοῦ νησιοῦ κι' ὡς θεὰ τὴν προσκυνοῦσι
γιὰ τοῖ πολλές τση χάριτες, μὰ πλιά, γιὰτὶ σ' ἐκείνη
ἢ φρονιμάδα κατοικᾶ καὶ στέκ' ἢ καλοσύνη.*

(στ. 11-14)

155. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, σ. 16.

156. ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ, *Ἡ βενετοκρατομένη Ἀνατολή*, σ. 260.

157. «[...] havendo le Vostre Signorie Illustrissime sentito oretenus dal mio eccellente avvocato questi nostri gravami si hanno lassato intender voler veder criminalmente questo negotio[...]». Βλ. Ἔγγρ. 9, σέ: ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Μιὰ δίκη, σ. 34-37.

Ὁ τελευταῖος αὐτὸς στίχος φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ τὴν εὐνοϊκὴ γιὰ τὸν Τζώρτζη Χορτάτση δικαστικὴ ἀπόφαση στὰ Χανιά. Στὴ συνέχεια τῆς Ἀφιέρωσης, μετὰ τὸν ὑμνητικὸ ἔπαινο τοῦ Βιάρου, ὁ ποιητὴς προσθέτει:

*γιατὶ ὄσσην ἔχει μπόρεση τόσ' ἔχει καλοσύνη·
τῆ δύναμη βαστᾶ σμικτὰ μὲ τὴν ταπεινοσύνη.*

(στ. 27-28)

Κι αὐτοὶ οἱ στίχοι μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὑπονοοῦν τὴ συμπαράσταση τοῦ Βιάρου στὸν δικαστικὸ ἀγώνα τοῦ Χορτάτση. Πάντως, τὸ ὅτι ὁ Βιάρος καὶ ὁ Μούρμουρης –ισχυρὲς προσωπικότητες τῶν Χανίων– γνωρίζονταν μεταξύ τους μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀπολύτως βέβαιο. Ἄρα ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ Χορτάτση πρὸς τοὺς δύο ἀποδέκτες τῶν Ἀφιερώσεων του μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι σχετίζεται μὲ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν κατανόηση πού ἔδειξαν γι' αὐτὴ τὴ σημαντικότερη γι' αὐτὸν δίκη.

Ἦστερα ἀπὸ ὅσα ἀναπτύχθηκαν πιο πάνω, μποροῦμε κι ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ νὰ προσδιορίσουμε ὡς πιθανὸ χρόνο ἔναρξης συγγραφῆς τῆς *Πανώριας* καὶ τῆς *Ἐρωφίλης* λίγο μετὰ τὸ 1583 (στὶς 25 Μαΐου 1583 ἢ δικαστικὴ ἀπόφαση), ὅποταν ἀπαλλαγμένος ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸ οἰκονομικὸ ἄγχος, γύρω στὰ τριάντα του, θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιδοθεῖ στὴ σύνθεση τῶν ἔργων του, πού δὲν ἀποκλείεται νὰ προετοιμαζε καὶ νωρίτερα.

Στὴ συνέχεια ὁ Κακλαμάνης ἀναφέρεται στὰ χρονολογικὰ δεδομένα πού παρέχει ἡ Ἀφιέρωση τῆς *Πανώριας* –καὶ στὴ χρονολόγηση πού ἔχουν ὑποδείξει στηριζόμενοι στὴν Ἀφιέρωση αὐτὴ ἄλλοι μελετητὲς (Μπ. Οἰκονόμου, Ἐμμ. Κριαρᾶς, Μ. Ι. Μανούσακας, Στ. Ἀλεξίου – Μ. Ἀποσκίτη)–, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Χορτάτσης ἔγραψε πρῶτα τὴν *Πανώρια* καὶ ἕστερα τὴν *Ἐρωφίλη* ἢ ἡ *Ἐρωφίλη* τελείωσε λίγο μετὰ τὴν *Πανώρια*¹⁵⁸. Καὶ σημειώνει:

158. ΚΑΚΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Ἔρευνες*, σ. 48, σημ. 111 καὶ 112.

«Καί οί δύο αὐτὲς ἐρμηνεῖες παραβλέπουν κάτι σημαντικό· ὅτι ἡ Ἀφιέρωση τῆς Πανώριας στὸν Μαρκαντώνιο Βιάρο πιθανότατα γράφτηκε μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ θεατρικοῦ ἀνεβάσματος τοῦ ἔργου στὰ Χανιά, καὶ ὅτι, ἐπομένως, ἡ σύνθεσή της δὲν συνδέεται ὑποχρεωτικά μὲ τὴ συγγραφή τοῦ ἔργου. Οἱ στ. 41-44 τῆς Ἀφιέρωσης ἀλλὰ καὶ γενικότερα ὁ λειτουργικὸς ρόλος τῶν Ἀφιέρωσεων στὰ θεατρικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ἀρκοῦν γιὰ νὰ δείξουν ὅτι καὶ ἡ Ἀφιέρωση τῆς Πανώριας στὸν Μαρκαντώνιο Βιάρο γράφτηκε ἀπὸ τὸν Χορτάτση μὲ τὴν εὐκαιρία συγκεκριμένης παράστασης τοῦ ἔργου στὰ Χανιά, χορηγὸς τῆς ὁποίας ἦταν ὁ Χανιώτης αὐτὸς εὐγενής, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ στ. 41-44 τὸ ὑποδηλώνουν:

*Καὶ φορεσιῆς νὰ κάμουνσι ὁμορφες θέλει ὀρίσει
ξαργισιμιῆς καὶ τὸ κορμὶ ὄλο νὰ σοῦ στολίσει,
τὰ ροῦχα τὰ χωριάτικα καὶ τὴ στολή νὰ ρίξει
καὶ τότες ὁμορφύτερη τοῦ κόσμου νὰ σὲ δείξει»¹⁵⁹.*

Κατ' ἀρχὴν πῶς εἶναι «κάτι σημαντικό», ἐνῶ εἶναι –κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Κακλαμάνη– ἀπλῶς «πιθανότατο»; Πῶς μπορεῖ νὰ καταλήξει κανεὶς στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἀφιέρωση δὲν ἀφορᾷ στὸ ἔργο ἀλλὰ σὲ κάποια παράσταση, γιὰ τὴν ὁποία δὲν διαθέτουμε καμία ἐξωτερικὴ ἢ ἐσωτερικὴ μαρτυρία ἐκ τοῦ κειμένου; Οἱ στ. 41-44 ποῦ μεταφέρει ὁ Κακλαμάνης ἀσφαλῶς καὶ δὲν σημαίνουν ὑπαρξὴ «συγκεκριμένης παράστασης τοῦ ἔργου στὰ Χανιά» καὶ μάλιστα μὲ χορηγὸ τὸν Βιάρο! Ἐδῶ δὲν νοεῖται βέβαια ὅτι ὁ Βιάρος θὰ ἀλλάξει κοστοῦμι στὴν ἡρώιδα («τὰ ροῦχα τὰ χωριάτικα καὶ τὴ στολή νὰ ρίξει»). Πῶς θὰ τὴν ἔντυνε; Ὡς πριγκηπέσσα τῶν δασῶν; Ἐδῶ νοεῖται ὅτι τὸ ἔργο «θὰ στολιστεῖ» ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη τῆς Ἀφιέρωσης, τοῦ Μαρκαντώνιου Βιάρου.

159. Αὐτόθι, σ. 48-49. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

Ἐξάλλου καὶ στὴν Ἀφιέρωση τῆς Ἐρωφίλης στὸν Ἰωάννη Μούρμουρη, ὁ ποιητὴς δηλώνει ρητά:

*Παρακαλῶ τὸ λοιπονὶς τὴν ἐξοχότητά σου
μὲ πρόσωπο πασίχαρο τὰ χέρια τῆς νὰ πιάσου
τοῦτο τὸ λίγο χάρισμα, καὶ τ' ὄνομα ν' ἀφήσει
τὸ βγενικὸ καὶ τ' ἄξο τῆς στολῆς νὰ τοῦ χαρίσει¹⁶⁰.*

(στ. 53-56)

Ἄλλωστε ἡ ἀναφορὰ περὶ χορηγίας θεατρικῶν παραστάσεων εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτη. Δὲν διαθέτουμε καμιά πληροφορία γιὰ παρόμοιο γεγονός πού νὰ σχετίζεται μὲ ἑλληνόφωνες παραστάσεις τοῦ ὀνομαζόμενου Κρητικοῦ Θεάτρου στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη¹⁶¹.

Ἀπορίας ἄξιον εἶναι γιὰτὶ ὁ Κακλαμάνης δὲν μεταφέρει τοὺς ἀμέσως ἐπόμενους στ. 45-48 τῆς Ἀφιέρωσης τῆς Πανώριας:

*Ἄμε λοιπό, Πανώρια μου, μὴ στέκεις, μὴ φοβάσαι
στὴ δούλεψη τ' ἀφέντη μας τοῦ Βιάρου πάντα νὰ 'σαι·
κ' εἰσὲ λιγούτσικο καιρὸ γδέχου τὴν ἀδερφή σου
νὰ 'ρθεῖ νὰ σ' ἔβρει, συντροφιά νὰ 'ναι μὲ τὸ κορμί σου.*

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ ποιητὴς μὲ τὴν ἔκφραση «στὴ δούλεψη τ' ἀφέντη μας τοῦ Βιάρου πάντα νὰ 'σαι» ἀπευθύνεται στὸ ἔργο του καὶ ὄχι βέβαια σὲ παράστασή του. Ἀλλὰ καὶ ἀμέσως παρακάτω, τὸ «γδέχου τὴν ἀδερφή σου» (δηλαδὴ τὴν Ἐρωφίλη) δηλώνει πὼς θὰ τὴν ὑποδεχτεῖ ἡ Πανώρια, τὸ ἔργο, καὶ ὄχι βέβαια κάποια παράστασή του. Ἐκτὸς αὐτοῦ, θὰ ἦταν προσβλητικὸ γιὰ τὸν Βιάρου νὰ τοῦ ἀφιερῶθεῖ ἓνα ἔργο πού ἦταν ἤδη γνωστό, τοῦ ὁποίου μάλιστα τὸ ἀνέβασμα θὰ χρηματοδοτοῦσε!

160. Πρβλ. καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς Ἀφιέρωσης αὐτῆς, καὶ ἰδιαίτερα τοὺς στ. 11-20.

161. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Θεατρικὲς παραστάσεις.

Και στην περίπτωση του Βιάρου και στην περίπτωση του Μούρμουρη, ο Χορτάτσης ήταν βαθιά υποχρεωμένος. Δεν περίμενε κάτι από αυτούς, ήδη είχε δεχθεί τη βοήθειά τους. Έξάλλου, αν τα δύο αυτά έργα παίχτηκαν ή είχε προγραμματιστεί να παιχτούν, κάποια μνεία θα υπήρχε στις Άφιερώσεις.

Στη συνέχεια ο Κακλαμάνης, λησμονώντας πως ό,τι γράφει αναφέρεται σε υπόθεσή του και μόνο, σημειώνει:

«Αν η παράσταση αυτή [της *Πανώριας*] δεν έγινε σε δημόσιο χώρο με την ευκαιρία κάποιας έκτακτης δημόσιας τελετής [...], τότε αυτή θα πρέπει να έγινε σε ειδικά διαμορφωμένο για την περίπτωση χώρο στο μεγαλοπρεπές άρχοντικό του Μαρκαντωνίου Βιάρου»¹⁶².

Δηλαδή εμφανίζει και πάλι μια αστήρικτη υπόθεσή του ως γεγονός, και μάλιστα προβληματίζεται για τον χώρο που δόθηκε η παράσταση!

Και για την *Έρωφιλη*, ο Κακλαμάνης οδηγείται σε χρονολόγηση που στηρίζεται σε έντελως ανεπιβεβαίωτες παραστάσεις¹⁶³. Φαίνεται πως δεν παρατήρησε κάποια σημεία της Αφιέρωσης:

*Καθώς στολίζου μ' ὄμορφο καὶ λαμπυρὸ χρουσάφι,
σὰν ἀποξετελειώσουσι τσ' εἰκόνες οἱ ζωγράφοι,
καὶ τότε σ' τόπο φανερὸ τσὶ πᾶσι καὶ κρεμοῦσι,
κι ὄλοι πού τσὶ θωρούσινε θαμάζου καὶ παινοῦσι,
τέτοιας λογιῆς πάσα καιρὸ κ' ἐκεῖνοι ὁπού τελειώσου
τοῦ νοῦ τως κόπο τίβοτας, πρὶν ὄξω τότε δώσου,
μεγάλου ἀθρώπου κιανενὸς κι ἄξου τονὲ χαρίζου,*

162. ΚΑΚΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Έρευνες*, σ. 49, σημ. 115 καὶ 116, όπου αναφέρεται ως βεβαιότητα παράσταση τῆς ποιμενικῆς κωμωδίας *L'Amorosa Fede* τοῦ Ἀντώνιου Πάντιμου, γιὰ τὴν ὁποία παράσταση καμία ἀπόδειξη δὲν διαθέτουμε ὅτι πραγματοποιήθηκε.

163. Αὐτόθι, σ. 52.

*καὶ τόσα μὲ τῆ χάρη του πλήσα τονὲ στολίζου,
π' ὄλοι ἀποὺ τὸ γροικήσουσι, ποθοῦ νὰ τὸν ἀνοιξου,
τσι στίχους του νὰ δούσινε, τὰ λέσι νὰ γροικήξου.*

(στ. 1-10)

Ἡ ἔκφραση «πρὶν ὄξω τότε δώσου», τὸν κόπο, δηλαδή τὸ ποιητικὸ ἔργο του, ὑποδηλώνει σαφῶς τὴν πρώτη δημόσια ἐμφάνιση τοῦ κειμένου, πὸν θὰ μπορούσε πιά νὰ διαδοθεῖ εὐρύτερα. Ἐδῶ ὁ ποιητὴς μὲ ὑπερβολικὴ σεμνότητα λέει πὸς χάρη στὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου θὰ διαβαστοῦν οἱ στίχοι του. (Ἀπὸ τίς ρητορικὲς ὑπερβολὲς τῆς ἐποχῆς.)

Στὴ συνέχεια ὁ Κακλαμάνης μεταφέρει τίς ἀπόψεις τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ Gareth Morgan, σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες στὸν Πρόλογο τοῦ Χάρου (στ. 59-68) εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπονοεῖται ἡ πανούκλα τοῦ 1592-1595¹⁶⁴, πὸν ἔπληξε κυρίως τὸν Χάνδακα καὶ τὴ γειτονικὴ του ὕπαιθρο· καὶ καταλήγει:

«φαίνεται πιθανότερο ὁ Χορτάσης νὰ ἔγραψε καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα μετὰ τὸ 1595 καὶ ὡς τὸ 1600 περίπου, τὸ ἀργότερο πάντως ὡς τὸ 1604, χρονιὰ πὸν γιὰ τελευταία φορὰ ἀναφέρεται στίς πηγὲς ζωντανὸς ὁ Μαρκαντώνιος Βιάρος»¹⁶⁵.

Κατ' ἀρχὴν ὁ Χορτάσης μπορεῖ νὰ ἔγραψε κάποια ἔργα του πρὸ τοῦ 1592. Ἐπειτα, ζώντας ἐπὶ τρία χρόνια (κατὰ τὴν περίοδο τῆς πανούκλας) στὸ Ρέθυμνο ἢ στὴν ὕπαιθρο τοῦ Ρεθύμνου, θὰ μπορούσε μακριὰ ἀπὸ τὴν ἄκρως ἐπικίνδυνη περιοχὴ τοῦ Χάνδακα νὰ γράψει τὰ ἔργα του μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια.

Τὴν πληροφορία πὸς «εἰσὲ λιγούτσικο καιρὸ» (στ. 47) θὰ σταλεῖ ἀπὸ τὸν ποιητὴ στὰ Χανιά καὶ ἡ Ἐρωφίλη, ὁ Κακλαμάνης τὴν προσπερνᾷ θεωρώντας τὴν ἀδικαιολόγητα ἀσήμαντη. Κι ὅμως γιὰ τὴ

164. Αὐτόθι, σ. 52, σημ. 121 καὶ 122.

165. Αὐτόθι, σ. 51.

χρονολογική σχέση τῶν δύο ἔργων εἶναι πολὺ σημαντική. Ἀντίθετα ἐρμηνεύει κατὰ τρόπο ἀδιανόητο τὴ λέξη «ἔκαμα» τῆς Ἀφιέρωσης τῆς Πανώριας:

*Καὶ μὴ βαραίνεις εἰς ἐμέ, γιὰτὶ βασιλοπούλα
ἐκείνην [τὴν Ἐρωφίλη] ἔκαμα κ' ἐσὲ στήν Ἰδα βοσκοπούλα.
(στ. 49-50)*

Τὸ ἔκαμα πιστεύει πῶς «δηλώνει ρητὰ ὅτι ὁ Χορτάτσης εἶχε ἤδη ἀπὸ καιρὸ ὀλοκληρώσει τὴ συγγραφή καὶ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου ἔργου»¹⁶⁶. Ἀλλὰ ἐδῶ τὸ ἔκαμα ἀφορᾷ στοὺς κεντρικοὺς ρόλους τῶν δύο ἔργων καὶ ὄχι στοὺς τίτλους τους. Τὸ νόημα εἶναι: «[Πανώρια μου], μὴν παραπονεῖσαι πὺ ἐκανα ἐσένα βοσκοπούλα καὶ ἐκείνη βασιλοπούλα».

Καὶ τώρα θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω μιὰ ἀκόμη παρατήρηση. Στὴν Ἀφιέρωση τῆς Ἐρωφίλης ὁ ποιητὴς συνθέτει ἓνα ἱκανὸ μέρος, περίπου εἴκοσι στίχους, περιγράφοντας τὸν δισταγμὸ του γιὰ τὸ ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφιερῶσει τὸ ἔργο του σὲ μιὰ κορυφαία προσωπικότητα, ὅπως ἦταν ὁ Ἰωάννης Μούρμουρης, ἢ αὐτὸ θὰ ἦταν ἀνάξιο τῆς προσωπικότητας τοῦ ἀποδέκτη τῆς Ἀφιέρωσης. Ὁ Χορτάτσης ἐπιστρατεύει καὶ *λογισμούς* του πὺ τὸν ἀποτρέπουν ἀπὸ παρόμοια ἐνέργεια:

*Μὰ τό ἔθελεν ἢ πεθυμιὰ κ' ἐζήτα ἢ ὄρεξή μου,
χίλιοι τοῦ νοῦ μου λογισμοὶ πάλι ἀμποδίζασί μου:
Ποιὸς μοῦ ἔλεγε «δὲν πρέπουσι νὰ στέκου στολισμένοι
τοῖχοι ἄσκημοι καὶ χαμηλοὶ καὶ κακοσοθεμένοι
φτωχοῦ σπιτιοῦ, μ' ὀλόχρουσα πανιά, μηδὲ νιψίδι
προσώπου κόρης ἄσκημης πλῆσο κιανεὶς νὰ δίδει».
Ποιὸς τέτοιο λίγο χάρισμα νὰ πέψω νὰ σοῦ δώσω*

166. Αὐτόθι, σ. 50.

δὲ μ' ἄφηνε, τσί λογισμοὺς γιὰ νὰ μηδὲ σποδώσω
 τοῦ νοῦ σου τσί ψηλότατους. Ποιὸς «πλήθος ν' ἀνασώσεις
 γυρεύεις, μοῦ ἔλεγε συχνιά, τσῆ θάλασσας τσῆ τόσης
 μ' ἓνα θολὸ κι ἀπόμικρο ποτάμι ἀπ' ἀποφρύσει
 πρὶ παρ' ἀπὸν τῆ βρύση του τὴν ἴδια νὰ κινήσει».
 Κι ἔτσι σὲ δειλοσκόπησην ἐστέκουμου μεγάλη,
 κι ὁ νοῦς μου ἐσέρνετο συχνιά σὲ μιὰ μερὰ κ' εἰς ἄλλη,
 κ' ἔστεκ' ἀρίφνητο καιρὸ δίχως ν' ἀποφασίσω
 νὰ κάμω τό 'χα πεθυμιὰ γῆ νὰ συρθῶ ξοπίσω.

(στ. 31-46)

Γιὰ ποιόν λόγο ὁ Χορτάσης δίνει τόση ἔμφαση στὴν καθυστέρηση τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἔργου του στὸν Ἰωάννη Μούρμουρη καὶ δηλώνει ὅτι γιὰ «ἀρίφνητο [ἀναρίθμητο] καιρὸ» διστάζει; Πέραν τῆς συμβατικῆς εὐγένειας ἴσως νὰ ὑπάρχει καὶ κάποιος ἄλλος λόγος: ὁ ποιητὴς, ἔχοντας εὐεργετηθεῖ κι ἀπὸ τὶς δύο προσωπικότητες, στέλνει πρῶτα τὴν *Πανώρια* –τῆς ὁποίας ἡ σύνθεση εἶχε ὀλοκληρωθεῖ– στὸν κοινωνικὰ ἀνώτερο «Βενετὸ εὐγενῆ» Μαρκαντώνιο Βιάρο. Ὁ Βιάρος σίγουρα θὰ γνωστοποιοῦσε σὲ κύκλο φίλων του καὶ βέβαια στὸν ἐμπλεκόμενο μὲ τὴν ὑπόθεση Χορτάση Ἰωάννη Μούρμουρη τὴν παραλαβὴ τῆς *Πανώριας* μὲ Ἀφιέρωση στὸν ἴδιο. Ὁ Χορτάσης πιθανότατα εἶχε προβλέψει μιὰ τέτοια ἐνέργεια, γι' αὐτὸ καὶ ἔγραψε ὅτι «εἰςὲ λιγούτσικο καιρὸ» θὰ στείλει καὶ τὴν *Ἐρωφίλη* στὰ Χανιά. Ὁ ποιητὴς δὲν ἤθελε νὰ νομίζει ὁ Μούρμουρης πὼς τὸν ἔχει ξεχάσει. (Προφανῶς ἡ σύνθεση τῆς *Ἐρωφίλης* δὲν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ ὅταν ἀπέστειλε τὴν *Πανώρια*.) Τί λόγο εἶχε νὰ πληροφορήσει τὸν Βιάρο ὅτι σύντομα θὰ στείλει καὶ ἄλλο ἔργο του στὴν ἴδια πόλη; Νομίζω γιὰ νὰ τὸ μάθει ὁ Μούρμουρης καὶ νὰ μὴ θεωρηθεῖ ὁ ποιητὴς ἀγνώμων ἀπέναντί του.

Ὅσο γιὰ τὸ διάστημα πὸν μεσολάβησε ἕως τὴν ἀποστολὴ τῆς *Ἐρωφίλης* στὸν Μούρμουρη μπορεῖ νὰ μὴν ἦταν «λιγούτσικο» ἀλλὰ ἴσως ἓνα ἢ δύο χρόνια ἢ καὶ περισσότερα (;). Καὶ ἴσως γι' αὐτὸ δικαιολογεῖται

γράφοντας πώς πέρασε «αρίφνητος καιρός» μέχρι να πάρει την απόφαση να το αφιερώσει το έργο.

Όσο για τον *Κατσοῦρμπο*, θεωρείται ένα από τα ελάχιστα, με απόλυτη ασφάλεια, χρονολογημένα κείμενα της κρητικής λογοτεχνίας. Ο κριτικός εκδότης του Λίνος Πολίτης (1964), στηριγμένος σε έσωτερικές μαρτυρίες του έργου, δηλαδή στη μνεία του Μιχαήλ του Γενναίου (ήγεμόνευσε στη Βλαχία από το 1593 μέχρι το 1601, έτος της δολοφονίας του) αλλά και στη μνεία του Σουλτάνου Μεχμέτ του Γ' (υπήρξε Σουλτάνος από το 1595 έως το 1603 που πέθανε), κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το έργο γράφτηκε ανάμεσα στο 1595 και το 1601¹⁶⁷. Το 1993 ο Κακλαμάνης έπιχειρήσε την ανατροπή της χρονολόγησης αυτής, αλλά ή προσπάθειά του αντικρούστηκε σε μελέτημα αφιερωμένο στη μνήμη του Πολίτη¹⁶⁸. Παραπέμπουμε στο μελέτημα αυτό και στη συνέχεια αναφερόμαστε στο θέμα συνοπτικά.

Τα επιχειρήματα του Κακλαμάνη

- 1) Στον *Κατσοῦρμπο* αναφέρεται ο στρατιωτικός Baldassare Rangone, που πέθανε στην Κρήτη το 1581. Ο Κακλαμάνης πιστεύει πως δεκαπέντε με είκοσι χρόνια μετά τον θάνατό του θα είχε ξεχαστεί και ιδιαίτερα γιατί ή τριετής επιδημία πανούκλας (1592-1595) «άλλοίωσε σοβαρά τον αστικό, κυρίως, πληθυσμό του νησιού»¹⁶⁹. Έτσι χωρίς δισταγμό οδηγείται στο συμπέρασμα πώς το έργο γράφτηκε «στα τέλη του 1581 ή το 1582 στον Χάνδακα, όπου το έργο παίχτηκε τότε για πρώτη φορά»¹⁷⁰. Η «άβολη» για τον Κακλαμάνη αναφορά του Μιχαήλ του Γενναίου και του Μεχμέτ του Γ' αντιμετωπίζεται με την ακόλουθη διατύπωση:

167. ΠΟΛΙΤΗΣ, *Κατσοῦρμπος*, σ. ιζ' -κ'.

168. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Πότε γράφτηκε*.

169. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Έρευνες*, σ. 29.

170. *Αυτόθι*, σ. 30.

«[...] θα πρέπει να οφείλεται σε μεταγενέστερη προσθήκη επίκαιρων γεγονότων, που ο Χορτάσης έκανε με την ευκαιρία κάποιας θεατρικής παράστασης του έργου στα χρόνια 1595-1601 στον Χάνδακα. Κατά τη νέα αυτή έπεξεργασία του κειμένου ο Χορτάσης δεν αφαίρεσε ούτε και τροποποίησε την αναφορά και τους έξαρτημένους από αυτήν στίχους στον Rangone, γιατί αυτό δεν ήταν αναγκαίο και επιπλέον θα έπηρεαζε την πλοκή και την οργάνωση του λόγου της Δ8 σκηνής, μιάς από τις κωμικότερες σκηνές του *Κατσούρμπου*»¹⁷¹.

- 2) Στους στ. Ε' 179-182 ή Πουλισένα αναφέρει ότι η Κασσάντρα δεν είναι δικό της παιδί αλλά την είχαν αγοράσει σε σκλαβοπάζαρο της Χίου:

*Κι αγόρασε την άντρας μου κι έδωκε δυο χιλιάδες
πέρπερα όλομετρητά, κάνου έκατό τσεκίνια.*

(στ. Ε' 180-181)

Σε σχέση με την αντίστοιχία των δύο νομισμάτων, που έπεσήμανε σε κάποιες χρονικές περιόδους ο Κακλαμάνης, καταλήγει: «Με βάση τα στοιχεία αυτά συνάγεται ότι η αντίστοιχία 1 τσεκίνι = 20 ύπερπυρα [...] ήταν αυτή που ίσχυε στην περίοδο 1577-1583»¹⁷².

Ή αντίκρουση του Εὐαγγελάτου

- α) Τίς σημαντικότερες μνείες του Μιχαήλ του Γενναίου και του Μεχμέτ του Γ' ο Κακλαμάνης τις παραμερίζει, διατυπώνοντας την υπόθεση ότι αυτές ανήκουν σε μεταγενέστερη προσθήκη για νεότερη παράσταση της κωμωδίας. Άλλα δεν διαθέτουμε καμιά βεβαιωμένη πληροφορία για την πραγματοποίηση παραστάσεων έργων του

171. Αυτόθι, σ. 31. Ή υπογράμμιση δική μου.

172. Αυτόθι, σ. 33.

Κρητικού Θεάτρου στη βενετοκρατούμενη Κρήτη και βεβαίως δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ *Κατσοῦρμπος* παραστάθηκε ποτέ.

- β) Παραπέμποντας στους στίχους Ε' 180-181, ὁ Κακλαμάνης σημειώνει ὅτι ἡ ἀντιστοιχία τῶν νομισμάτων εἶναι 2.000 ὑπέρπυρα = 100 τσεκίνια, γεγονός πὸ μᾶς ὀδηγεῖ στὰ χρόνια 1577-1583. Ἄρα τότε θὰ γράφτηκε τὸ ἔργο καὶ εἰδικότερα μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Rangone (1581).

Ὅμως ἂς δοῦμε κάποιες ἄλλες πληροφορίες πὸ παρέχει τὸ κείμενο. Ὁ Νικολὸς δίνει στὴν Ἄννούσα 36 τσεκίνια γιὰ νὰ τὰ παραδώσει στὴν κυρά της, τὴν Πουλισένα. Τὰ χρήματα ὁ Νικολὸς τὰ ἔχει κλέψει ἀπὸ τὸν πατέρα του, ὁ ὁποῖος ἀνακοινώνει στὸν Δάσκαλο τὴν κλοπή, ἀναφέροντας τὰ τσεκίνια μετὰ τὴν ἀντιστοιχία τους σὲ ὑπέρπυρα: «πλιὸ παρὰ χίλια πέρπερα μοῦ κλεψε, δάσκαλέ μου» (στ. Δ' 151). Ἄρα τὰ 36 τσεκίνια εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ 1.000 ὑπέρπυρα. Ἡ ἀντιστοιχία εἶναι 1 τσεκίني = 30 ὑπέρπυρα καὶ ὄχι 1 τσεκίني = 20 ὑπέρπυρα, ὅπως στὸ χωρίο πὸ μεταφέρει ὁ Κακλαμάνης. Ἡ ἀντιστοιχία ὅμως αὐτὴ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ ἔτος 1600 περίπου¹⁷³ καὶ ὄχι στὰ ἔτη 1577-1583.

Σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἔργου (στ. Α' 317) ὁ Ἀρμένης λέει πὸς θὰ δωρίσει στὴν Πουλισένα 2.000 «πέρπερα». Ἡ Ἄννούσα (στ. Γ' 369) ὑπολογίζει τὰ χρήματα αὐτὰ σὲ 50 τσεκίνια. Ἡ ἀντιστοιχία λοιπὸν εἶναι 1 τσεκίني = 40 ὑπέρπυρα¹⁷⁴, ἀντὶ 1 τσεκίني = 20 ὑπέρπυρα (ὅπως ἀναφέρεται στὸ χωρίο τοῦ Κακλαμάνη). Εἶναι αὐτὲς «μικρὲς ἀποκλίσεις»¹⁷⁵;

173. ΠΟΛΙΤΗΣ, *Κατσοῦρμπος*, Φορέματα-Ὅπλα-Νομίσματα, σ. ρστ'. Σημειώσεις, σ. 113, Λεξιλόγιο, σ. λ', Πέρπερα, σ. 157, ὅπου καὶ παραπομπὴ σὲ παλαιότερη βιβλιογραφία.

174. Αὐτόθι, σ. ρστ'.

175. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Ἔρευνες*, σ. 32.

Με όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω γίνεται φανερό ότι ο Χορτάτης δεν έδινε σημασία στη ρεαλιστική αντιμετώπιση της αντιστοιχίας των νομισμάτων. Κανένα χρονολογικό συμπέρασμα δεν μπορεί να προκύψει από τις αναφορές αυτές.

- γ) Ο Κακλαμάνης πιστεύει ότι επειδή η τρίχρονη επιδημία πανούκλας (1592-1595) «άλλοίωσε σοβαρά τον αστικό, κυρίως, πληθυσμό του νησιού» είναι «έξαιρετικά δύσκολο, αν όχι απίθανο, οι θεατές του *Κατσούρμπου* να διατηρούσαν έστω και άμυδρη ανάμνηση για τον Ήταλο αυτόν αξιωματικό είκοσι χρόνια περίπου μετά τον θάνατό του»¹⁷⁶. Η έκφρασή του «έξαιρετικά δύσκολο, αν όχι απίθανο» δηλώνει σαφώς μια υπόθεση· ωστόσο, στηριζόμενος στην υπόθεση αυτή, προχωρεί στην έξαγωγή «πιθανότερων» κατά τη γνώμη του συμπερασμάτων, όπως είναι η χρονολόγηση της *Ερωφίλης* και της *Πανώριας* μετά το 1595¹⁷⁷.

Και κάτι ακόμη: Ασφαλώς πολλοί πέθαναν από την πανούκλα· αυτό όμως αποτελεί μείωση του πληθυσμού και όχι «άλλοίωσή» του. Η κωμωδία απευθυνόταν βέβαια στους επιζήσαντες και αυτοί μπορούσαν να θυμούνται τον Rangone.

- δ) Δεκαπέντε ή και είκοσι χρόνια δεν είναι πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, ώστε να μη θυμούνται οι παλαιότεροι έναν φημισμένο στρατιωτικό που ήρθε στην Κρήτη και πέθανε εκεί. Ο Rangone θάφτηκε στον Χάνδακα. Ο τάφος του υπήρχε πολλά χρόνια μετά τον θάνατό του και θύμιζε την παρουσία του¹⁷⁸.
- ε) Ο Rangone ήταν φημισμένος στρατιωτικός, του οποίου όμως η προσφορά στην Κρήτη λόγω της σοβαρής ασθένειάς του «υπήρξε μηδαμινή. Ο Δάσκαλος επιχειρεί να συγκρίνει τον φημισμένο αυτόν

176. Αυτόθι, σ. 29.

177. Αυτόθι, σ. 51.

178. ΠΟΛΙΤΗΣ, *Κατζούρμπος*, σ. 69: «Γρίκησε ένα όχτάστιχο πόκαμα του Rangone / κι' έβάλαν το στο μνήμα του' toscano, μα' όμορφό 'ναι» (Δ' 8, στ. 361-362).

μισθοφόρο στρατιωτικό από τη Μόδενα με τὸν καυχησιάρη Κουστουλιέρη, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀναδεικνύεται γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ στὰ μάτια τῶν θεατῶν σὲ κωμικὴ καρικατούρα»¹⁷⁹.

Εἶναι δυνατὸν ὁ Χορτάτσης νὰ ἐνέπλεκε στὴν κωμωδία του ἕναν ἐντελῶς πρόσφατα χαμένο ἀνώτερο ἀξιωματοῦχο τῆς Βενετίας; Νὰ τὸν ἐμφάνιζε «στὰ μάτια τῶν θεατῶν» ὡς πρόσωπο ποὺ τὸ ἐξύμνησε μιὰ «κωμικὴ καρικατούρα» λίγο μετὰ τὸν θάνατό του; Θὰ ἦταν πρόκληση ἀδιανόητη γιὰ τὶς βενετικὲς ἀρχές, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν κοινὴ γνώμη γενικότερα.

στ) Ὁ Κακλαμάνης ὑποθέτει ὅτι, ὅταν ὁ Χορτάτσης ἔκανε τὶς μεταγενέστερες προσθήκες (1595-1601) περὶ Μιχαὴλ Γενναίου καὶ Μεχμέτ τοῦ Γ', δὲν ἀπάλειψε τὴ μνεία τοῦ Rangone (ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Κακλαμάνη τότε εἶχε ξεχαστεῖ) γιὰτὶ, ὅπως γράφει, «αὐτὸ δὲν ἦταν ἀναγκαῖο καὶ ἐπιπλέον θὰ ἐπηρέαζε τὴν πλοκὴ καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ λόγου τῆς Δ8 σκηνῆς, μιᾶς ἀπὸ τὶς κωμικότερες σκηνές τοῦ *Κατσούρμπου*»¹⁸⁰. Κατ' ἀρχὴν ἂν ὁ Rangone εἶχε ὄντως ἐντελῶς ξεχαστεῖ, θὰ ἦταν ἀπολύτως «ἀναγκαῖα» ἡ ἀπάλειψη τοῦ ὀνόματός του, ἀφοῦ αὐτὸ θὰ ἦταν παντελῶς ἄγνωστο στοὺς ἀναγνώστες ἢ θεατές. Ἐπειτα ἡ ἀπάλειψη τοῦ ὀνόματος καὶ ἡ ἀντικατάστασή του με ἕνα ἄλλο (φανταστικοῦ ἢ ὑπαρκτοῦ προσώπου) διόλου δὲν θὰ ἐπηρέαζαν τὴν πλοκὴ. Θυμίζω ὅτι ὁ Δάσκαλος ἀναφέρει τὸ ἐπίγραμμα ποὺ ὑποτίθεται ὅτι συνέταξε πρὸς τιμὴν τοῦ Rangone, γιὰ νὰ δείξει στὸν Κουστουλιέρη τὴν ἱκανότητά του στὴν «ἐγκωμιαστικὴ» ποίηση. Σὲ τί θὰ μεταβαλλόταν ἡ πλοκὴ, ἂν ἔγραφε ἄλλο ὄνομα καὶ ἄλλαζε τὶς τελευταῖες λέξεις τοῦ ἐπόμενου στίχου λόγῳ ρίμας; Τέλος, δὲν κατανοῶ τί ἐννοεῖ ὁ Κακλαμάνης με τὸν ὄρο «ὀργάνωση τοῦ λόγου», ἡ ὁποία ὑποτίθεται ὅτι θὰ διαταρασσόταν ἂν ἀπομακρυνόταν τὸ ὄνομα Rangone. Μήπως ἐννοεῖ τὴ ρίμα; Αὐτὸ θὰ ἦταν ἀστεῖο πρόβλημα γιὰ τὸν Χορτάτση.

179. ΚΑΚΚΛΑΜΑΝΗΣ, *Ἔρευνες*, σ. 30.

180. Αὐτόθι, σ. 31.

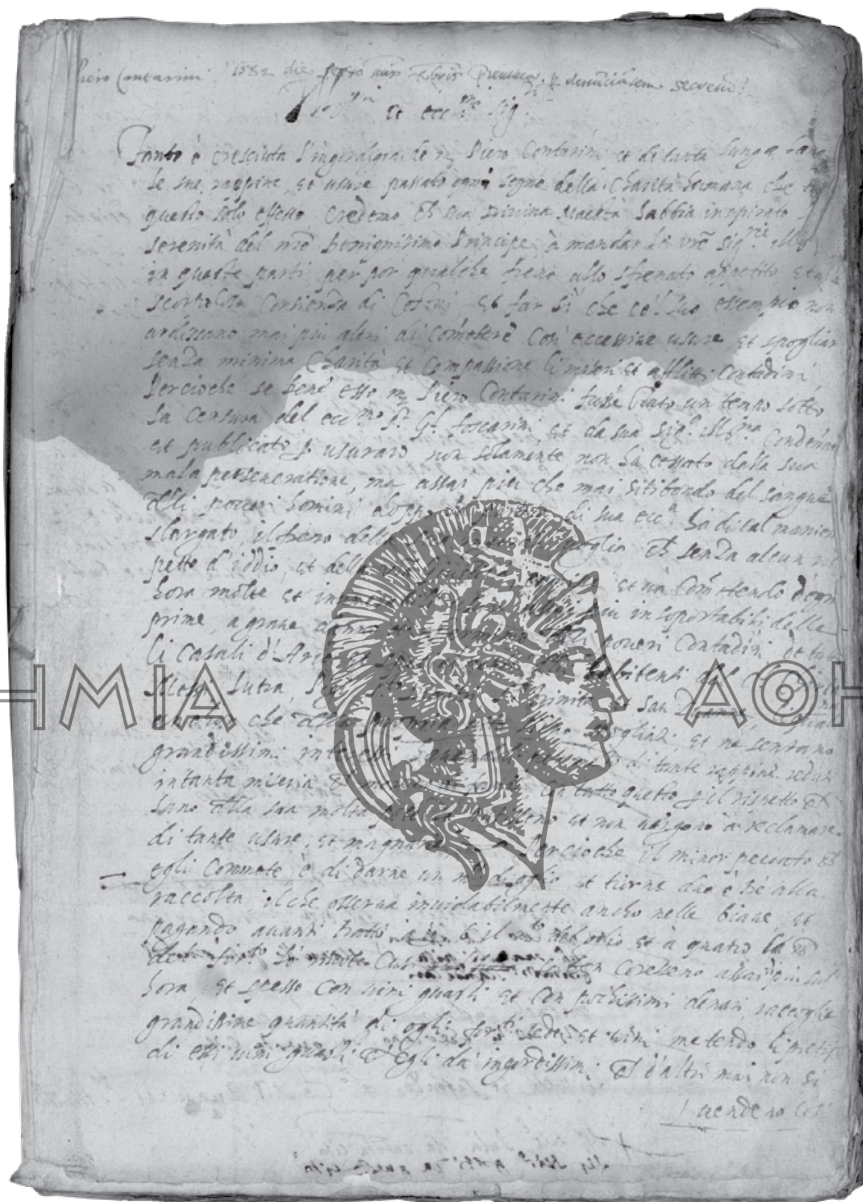

Άπο ὄσα ἀναπτύχθηκαν στοῦ κεφάλαιο αὐτό γίνεται φανερό ὅτι ἰσχύει ἡ χρονολόγησι τῶν ἔργων *Πανῶρια*, *Ἐρωφίλη* καὶ *Κατσοῦρμος* ὅπως ἔχει διατυπωθεῖ ἀπο τοὺς μελετητὲς πρὶν ἀπο τὴν προσπάθεια ἀνατροπῆς της.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

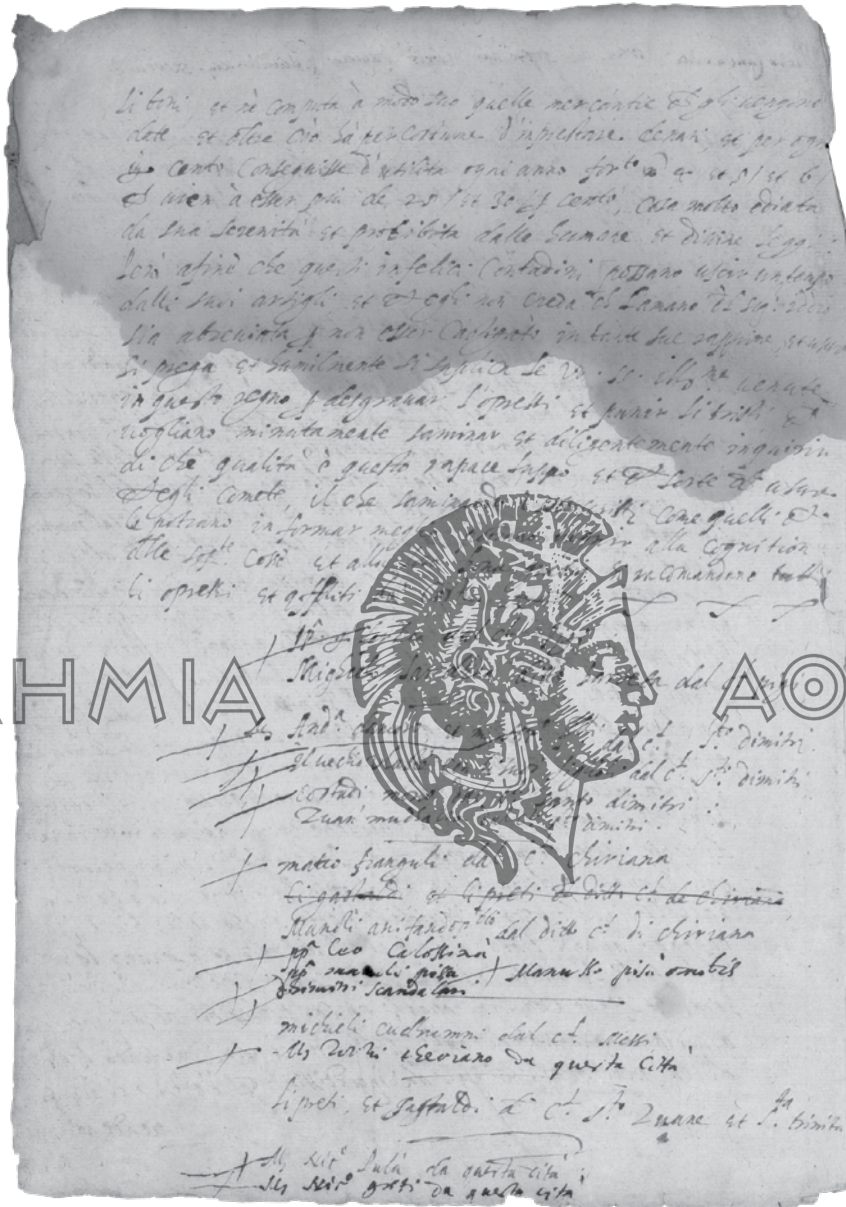
ΑΘΗΝΩΝ

Πίνακας Α'

ASV, Avogaria di Comun, Misc. Penal, b. 497. 1 (4657), φ 1r.

Μυστική καταγγελία πρὸς τοὺς Συνδίκους. Αὐτόγραφο τοῦ Τζώρτζη Χορτά-
 τση (τὸ κείμενο συνεχίζεται στὸν Πίνακα Β').

Πίνακας Β'

ASV, Avogaria di Comun, φ 1^ο.

Συνέχεια και τέλος του Έγγράφου του Πίνακα Α'.

M^o di ca^o fig^o d'ordine

Honorevoli Signori Signori del P. A. Duca (Sotto) Humilissimi et devotissimi
 servitori di voi. Sig^o no inteso che quelli giorni sono da venire al spedire
 ne del processo formato contra M. Sicuti Cortani. Sottiamo ussuto con questo
 mia Sign. supplicazione, non comportando la mia poverta. Et perche non
 se ne possono venire alla Camera, ricordare le vertu' d'elli, ne l'effezione non
 potestade, et la mia se danno che Sottiamo salvato dal sud^o M. Sicuti
 Contorini in spatio de X. oxxi anni che Sottiamo le sue fig^o, quattro
 millia, perle quale gli Contoriniani ogni anno fo^o fo^o cento, di che
 fuo la maggior suma d'ome, percioche se bene se a Sottiano acceduto
 di tanto a de rate, et così se ebbe nelle primi anni, niente di meno
 la fatto per tanti pagabugli al q^o reuero no padre, che fu sforzato con
 tribuirle d'ilo a de Colme fino d' ogni rate, lo quale passo il no de
 de mille, che importa alai fig^o d'ordine percioche il fo^o fo^o fo^o
 ma per tutto questo spatio de X. et Xij. anni et
 non marcho, che nel 1583. Sottiamo una domanda, et il suo
 Cardenal fu solamente q^o Sottiamo se aduocato dopo la morte di no
 padre gli Sottiamo perche non gli Sottiamo altro d' Epi^o
 non per li quali Sottiamo non potendo d'ordine d'ordine
 non solamente d'ordine d'ordine, et perche non
 per Sottiano se a de Sottiano non potendo d'ordine d'ordine
 ma anchora fare marci in persona, et aduocato ma se ne potio
 sodisfare, pero Sottiamo non potendo d'ordine d'ordine
 d'ordine d'ordine a tutte queste cose, et perche non potendo d'ordine
 di tanta mia, et ogni non d'ordine al suo Cardenal, et in
 satinabile animo. Et fo^o et e tanto mi di. Et prima in quin
 dieci mille et piu, d'ome et il suo Cardenal non fo^o altro come
 di cu di sopra et in quattro mille et alla Chiesa sua Humil
 mente si raccomandano

Di. A. 16° ad. 19° april 1583
 Di. v. d. illo me
 Humilissimi et devotissimi: S.
 Cortani, et And^o Cortani M^o di ca^o padre

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Πίνακας Δ'

ASV, Avogaria di Comun, φ 34^r.

Αίτηση-υπόμνηση τῶν Γεωργίου καὶ Ἀνδρέα Χορτάτση στοὺς Συνδίκους λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης. Αὐτόγραφο κείμενο τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ ΜΕ ΤΑ ΠΡΟΤΥΠΑ Ἡ ΤΑ ΠΙΘΑΝΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΤΟΥΣ

Ἡ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ που αναπτύχθηκε στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη εἶναι σὲ ἀπόλυτο σχεδὸν βαθμὸ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ λογοτεχνία, χωρὶς αὐτὸ βεβαίως νὰ σημαίνει πὼς ὁ βαθμὸς πρωτοτυπίας δὲν εἶναι σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ὑψηλός. Στὰ σωζόμενα θεατρικὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση, ποὺ καλύπτουν ὅλο τὸ εἰδολογικὸ εὖρος τῆς ἐποχῆς (τραγωδία, ποιμενικὸ δράμα, κωμωδία, ἰντερμέδια), ἔχουν ἐντοπιστεῖ ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα ἐπιρροὲς ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ γραμματεία. Ἐὰν στὴν κωμωδία, μὲ τὶς τυποποιημένες μορφές καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ μοτίβα, ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνεύρεση τῶν πηγῶν τῶν ἔργων αὐτῶν μοιάζει σχεδὸν μάταιη, στὴν τραγωδία κυρίως καὶ στὸ ποιμενικὸ δράμα δευτερευόντως ἔχει ὡς τώρα προσφέρει ὀρισμένους ἐνδιαφέροντες συλλογισμούς. Ἡ *Ἐρωφίλη*, ὡς τὸ σημαντικότερο θεατρικὸ κείμενο τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ κορυφαῖα ἔργα ὀλόκληρης τῆς νεοελληνικῆς δραματουργίας, συγκέντρωσε αὐτονόητα τὸ ἐντονότερο ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν.

Ἐρωφίλη

Ἡ τραγωδία τοῦ Giambattista Giraldi Cinthio (1504-1573) *Orbecche*, ποὺ παίχτηκε τὸ 1541 καὶ τυπώθηκε τὸ 1543, ὑποδείχθηκε ὡς θεματολογικὴ πηγὴ τῆς *Ἐρωφίλης* γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Γερμανὸ Conrad Bursian, μετὰ ἀπὸ ἀντιπαραβολὴ τῶν δύο κειμένων, ἤδη ἀπὸ τὸ 1870¹⁸¹. Σὲ αὐτὴ τὴν καθοριστικὴ γιὰ τὸ ἔργο μελέτη ὁ Bursian ὑπέδειξε ἐπίσης τὸ πρότυπο τῶν Ἰντερμεδιῶν τῆς *Ἐρωφίλης*, δηλαδὴ τὸ ἔργο τοῦ Torquato Tasso (1544-1595) *Gerusalemme liberata* (1581).

---

181. BURSIAN, *Erophile*.

Ὁ Σάθας ἀποδέχτηκε τὴν ἐξάρτηση τῆς *Ἐρωφίλης* ἀπὸ τὴν *Orbecche*, θεώρησε ὅμως πῶς, παράλληλα μὲ τὴν ἐπιρροή τοῦ ἔργου τοῦ Giralaldi, στὸ ἑλληνικὸ κείμενο ἐντοπίζονται ἴχνη καὶ ἄλλων ἰταλικῶν ἔργων. Ἀναφέρει, μεταξὺ ἄλλων, τὴ *Fedra* (1578) τοῦ Francesco Bozza, τὴ *Sofonisba* (γράφηκε τὸ 1515, τυπώθηκε τὸ 1524) τοῦ Giovan Giorgio Trissino (1478-1550) καὶ τὴν ἐπηηρεασμένη ἀπὸ ἓνα διήγημα τοῦ Βοκκάκιου τραγωδία *Filostrato e Panfila* τοῦ Antonio Cammelli (1436-1502)¹⁸². Κάποιες ἀπὸ τὶς ἐπισημάνσεις του θὰ ἐξεταστοῦν μεταγενέστερα ὡς ἰσχυρὰ ἐνδεχόμενα ἀπὸ τοὺς νεότερους ἐρευνητές (βλ. παρακάτω).

Ὁ Στυλιανὸς Δεινάκις, ἐξετάζοντας τὰ χορικά τῆς *Ἐρωφίλης*, διαπίστωσε πῶς στὸ τέταρτο χορικὸ ὑπάρχει ἐπίδραση ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Σενέκα *Hercules furens* καὶ *Phaedra*, ἢ ἀπὸ ἔργα Ἰταλῶν δραματουργῶν ποὺ εἶχαν μιμηθεῖ τὸ ἔργο τοῦ Λατίνου συγγραφέα¹⁸³.

Ὁ Alexandre Embirikos, ἐξετάζοντας τὴν *Ἐρωφίλη* καὶ τὴν *Orbecche*, ἀναδεικνύει τὰ σημεῖα στὰ ὁποῖα τὸ ἔργο τοῦ Χορτάτη ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ πρότυπό του καὶ ἀπὸ τὴν στομφώδη ρητορεία τῆς δραματουργίας τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης καὶ διαπιστώνει ὑπεροχὴ τοῦ ἔργου ἐναντι τῆς *Orbecche*¹⁸⁴.

Τὸ 1959 ὁ Μανούσος Μανούσακας, πού, ἐνῶ ἀπορρίπτει τὶς προτάσεις τοῦ Σάθα, ἐνστερνίζεται ὡστόσο τὴν ἄποψή του πῶς ἡ *Ἐρωφίλη* δὲν ἔχει ἓνα μοναδικὸ πρότυπο, ἐντοπίζει μίᾳ ἀκόμη πηγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔργου, τὴν ὁποία χαρακτηρίζει «δευτερεύουσα»: τὴν τραγωδία *Il re Torrismondo* τοῦ Torquato Tasso. Οἱ στ. 111-136 τῆς δεύτερης πράξης, ὅπου ἡ *Ἐρωφίλη* ἐκμυστηρεύεται στὴ Νένα τὴν ἀγωνία της, ἀκολουθοῦν τοὺς στ. 25-50 τῆς πρώτης πράξης τοῦ ἰταλικοῦ ἔργου. Ταυτόχρονα λοιπὸν μὲ τὴν ὑπόδειξη μιᾶς ἀκόμη πηγῆς τῆς *Ἐρωφίλης*, ὁ Μανούσακας μεταθέτει τὸν *terminum post quem* τῆς συγγραφῆς

182. ΣΑΘΑΣ, *Κρητικὸν Θέατρον*, σ. ξς' -πθ'.

183. ΔΕΙΝΑΚΙΣ, Αἱ πηγαί.

184. ΕΜΒΙΡΙΚΟΣ, *Critique comparée*.

του έργου από το 1581 (που εκδόθηκε ή *Gerusalemme liberata*, πρότυπο για τα Ίντερμέδια της *Ερωφίλης*) στο 1587, έτος έκδοσης του *Il Re Torrismondo*¹⁸⁵.

Ο Γεώργιος Ζώρας επαναπραγματεύεται τη θέση του Σάθα για πιθανή σχέση της *Ερωφίλης* με τη *Fedra* του Bozza¹⁸⁶, το ένδεχομένο αυτό όμως δεν απασχόλησε τους επόμενους έρευνητές¹⁸⁷.

Ο Vincenzo Pecoraro, εξετάζοντας τα χορικά της *Ερωφίλης*, διαπιστώνει επιδράσεις από το πρώτο χορικό της *Sofonisba* στο τέταρτο χορικό της *Ερωφίλης* (έπιστρέφοντας στην εκτίμηση του Σάθα), του τρίτου χορικού του ίδιου έργου στο πρώτο χορικό της *Ερωφίλης*, καθώς και συγγένεια ανάμεσα στο δεύτερο χορικό του ελληνικού έργου και στο πρώτο χορικό του *Aminta* (εκδόθηκε γύρω στο 1580) του Torquato Tasso (όπως είχε ήδη σημειώσει ο Bursian)¹⁸⁸. Ο ίδιος έρευνητής, σε άλλο μελέτημά του, διερευνά επιρροή του Προλόγου της *Ερωφίλης* από κείμενο του Claudio Achillini (1574-1640)¹⁸⁹.

Ο Giuseppe Spadaro υποδεικνύει μια ακόμη πηγή, θεωρώντας ως πρότυπο των στ. 569-580 της πρώτης πράξης της *Ερωφίλης* τον *Orlando furioso* (Canto 45, I, 2, 4) του Ludovico Ariosto (1474-1533)¹⁹⁰, ενώ ή Rosemary Bancroft-Marcus αναφέρει ως ένδεχομένη μια επιρροή από την *Altile* (γράφηκε το 1543 και εκδόθηκε το 1583) του Giralaldi στην έβδομη σκηνή της τέταρτης πράξης του ελληνικού έργου¹⁹¹.

185. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Άγνωστη πηγή.

186. ΖΩΡΑΣ, Μία ιταλική τραγωδία.

187. Στην τελευταία κριτική έκδοση του έργου (ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Ερωφίλη*), δεν εξετάζεται καν αυτή ή υπόθεση, ενώ και στη σχετικά πρόσφατη έκδοση της *Fedra* (BOZZA, *Fedra*) ή επανεξέταση του ζητήματος δεν αποδεικνύει την επιρροή αυτή (βλ. ΠΟΥΧΝΕΡ, *Σχόλια*, σ. 195-196). Για την επιρροή του Giralaldi στη *Fedra* και την *Ερωφίλη*, βλ. LUCIANI, *Le riscritture*.

188. PECORARO, *Le fonti*.

189. PECORARO, *Contributi*.

190. SPADARO, *Un'altra ignota fonte*.

191. BANCROFT-MARCUS, *Georgios Chortatsis and his works*.

Οί Στυλιανός Αλεξίου και Μάρθα Άποσκήτη, στην κριτική έκδοση του έργου που επιμελήθηκαν¹⁹², εξετάζουν τις αποκλίσεις της *Ερωφίλης* από την *Orbecche* (απάλειψη από τον Χορτάτση της αίμομιξίας, της πατροκτονίας και της παιδοκτονίας, βελτιωμένη δραματουργική οικονομία)¹⁹³ και επαναπραγματεύονται την εκτίμηση του Σάθα για ένδεχόμενη επιρροή του έργου από το *Filostrato e Panfila*, παραθέτοντας μάλιστα σε επίμετρο την περίληψη του έργου του Cammelli¹⁹⁴. Αναφέροντας επίσης πώς η *Orbecche* πιθανώς να είχε ως πρότυπο το έργο *Filostrato e Panfila*, οί εκδότες θεωρούν πώς ο Χορτάτσης πέτυχε την απλοποίηση της υπόθεσης στο δικό του έργο, αντλώντας ένδεχομένως και από τα δύο έργα¹⁹⁵.

Ενώ όλες οι παραπάνω διαπιστώσεις γίνονται αποδεκτές και πλέον η εύρεση του προτύπου της *Ερωφίλης* έχει απομακρυνθεί από την υπόθεση του ένός και μοναδικού προτύπου¹⁹⁶, νεότερες μελέτες διευρύνουν τον ορίζοντα των πιθανών πηγών.

Μια νέα διερεύνηση των πηγών του τέταρτου χορικού της *Ερωφίλης*, όπου ύμνεϊται ο "Ήλιος, αποπειράται ο Γεώργιος Μακρής¹⁹⁷. Εκκινώντας

192. ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΗΤΗ, *Ερωφίλη*.

193. Αυτόθι, σ. 31-35.

194. Αυτόθι, σ. 243-246.

195. «Μπορεί κανείς να πεί ότι με την *Ερωφίλη* ο Χορτάτσης επανέρχεται στην απλούστερη και πιο ανθρώπινη μορφή του προτύπου της *Orbecche*, που πιθανότατα το ήξερε, όπως δείχνει η αναλογία του ονόματος της ήρωϊδας Παμφίλη-Ερωφίλη. Άλλα και το όνομα του Πανάρετου δεν φαίνεται άσχετο ήχητικά από το Pandhero, που είναι, στον *Filostrato*, όνομα του συμβούλου. Λεπτομερέστατη σύγκριση των έργων αποκαλύπτει και άλλες αναλογίες. Έτσι θα διαπιστωνόταν όριστικά ότι η άποφυγή της αίμομιξίας, παιδοκτονίας και πατροκτονίας δεν αποτελεί έντελώς νέα λύση του Χορτάτση, που τυχαία συμπίπτει με εκείνη του Cammelli (πράγμα άπίθανο), αλλά συνειδητή επιλογή από την ήδη υπάρχουσα ποιητική ύλη, επιλογή που τελικά συνθέτει δύο πρότυπα» (αυτόθι, σ. 36).

196. Παρατίθενται δηλαδή ως ένα σύνολο πηγών από τις όποιες άντλησε ο Χορτάτσης. Βλ. ένδεικτικά: ΡΥΧΝΕΡ, *Τραγωδία*, σ. 159-160, και ΠΟΥΧΝΕΡ, *Άνθολογία νεοελληνικής δραματουργίας*, σ. 32-34.

197. ΜΑΚΡΗΣ, Άκτίνα.

από την παλαιά διαπίστωση του Σάθα περί της έπιρροής της *Sofonisba* του Trissino στο έργο του Χορτάτση (που έπιβεβαίωσε ο Pecoraro¹⁹⁸) και χωρίς να άπορρίπτει τή διαπίστωση του Δεινάκι για πιθανή έξοικείωση του Ρεθυμνιώτη ποιητή με τή έργο του Σενέκα¹⁹⁹, διαπιστώνει πώς ό Χορτάτσης, παράλληλα με τή *Sofonisba*, χρησιμοποίησε ως πηγή για τή χορικό τόν λόγο του Ίουλιανού του Παραβάτη *Πρός τόν βασιλέα ήλιο*, που θά τόν είχε διαβάσει στα έλληνικά²⁰⁰.

Ό Δημήτρης Σπάθης χαρακτηρίζει άπίθανη τήν έκδοχή τών Άλεξίου και Άποσκήτη για τήν έπιρροή της *Έρωφίλης* άπό τή έργο του Cammelli, πιστεύοντας πώς αυτό στην έποχή του Giraldi έθεωρείτο ήδη ξεπερασμένο και μάλλον ξεχασμένο²⁰¹. Παραπέμποντας μάλιστα σε μιά άλλη μελέτη του Pecoraro²⁰², θεωρεί πιθανότερη τήν έπιρροή του Χορτάτση άπευθείας άπό τόν Βοκκάκιο (*Δεκαήμερο*, IV, I). Έπίσης, προβαίνει σε μιá υπόθεση έργασίας, με βάση τή σύγκριση του θανάτου του Φιλόλογου και του θανάτου του Πολυμήστορα άπό τήν *Εκάβη* του Ευριπίδη, ή όποία ένδεχομένως θά έδειχνε πώς ό Χορτάτσης γνώριζε μέσα άπό τις διασκευές του Lodovico Dolce τά έργα τών άρχαίων Έλλήνων και Λατίνων συγγραφέων²⁰³.

198. PECORARO, Le fonti.

199. ΔΕΙΝΑΚΙΣ, Αί πηγαί.

200. Μελετώντας τις όμοιότητες και τις διαφορές στη σύνθεση του ύμνου άπό τόν Χορτάτση και στα σχετικά άποσπάσματα άπό τή *Sofonisba* του Trissino, τά *Μετέωρα* του Κλεομήδη (1ος αί. μ.Χ.) και τόν λόγο του Ίουλιανού, σε συνδυασμό με τόν χρόνο έκδοσης τών έργων αυτών, ό Μακρής καταλήγει στο συμπέρασμα πώς ό Χορτάτσης πρέπει να γνώρισε τήν έκδοση τών έργων του Ίουλιανού (στα έλληνικά, χωρίς μετάφραση), που πραγματοποιήθηκε τή 1583 στο Παρίσι, και άποτελέσε «κορυφαίο φιλολογικό γεγονός» (ΜΑΚΡΗΣ, Άκτίνα).

201. ΣΠΑΘΗΣ, Ίταλικές πηγές.

202. PECORARO, *Studi*, σ. 43-64 (βλ. ΣΠΑΘΗΣ, Ίταλικές πηγές, σ. 336, σημ. 8).

203. «[...] Ό Ρεθυμνιώτης συγγραφέας δέν ήταν ούραγός σε σχέση με τις έξελίξεις της δραματικής λογοτεχνίας της έποχής του. Έπιχείρησε μιá τολμηρή ανανέωση στο είδος της τραγωδίας, άντλώντας έμπνευση άπό τις πηγές της αναγεννησιακής τέχνης και ιδεολογίας. Άπό τή κίνηση που έπεδίωξε τήν αναβάθμιση της έπίγειας ύπαρξης,

Ὁ Δημήτρης Ἀρμάος, ἐξετάζοντας τὴ διαχείριση τοῦ μοτίβου τῆς ξεριζωμένης καρδιάς τοῦ σκοτωμένου ἐραστή στὴ λογοτεχνία, συγκρίνει τὴν πραγμάτευση τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν Χορτάτση καὶ τὸν Giralaldi καὶ ἀφήνει ἀνοιχτὸ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἐπιρροῆς τῆς *Ἐρωφίλης* ἀπὸ τὸν Βοκκάκιο²⁰⁴.

Ἡ Elena Carpellaro, ἐπίσης, ἐπαναφέρει τὸ ζήτημα τῆς ἐπιρροῆς τῆς *Ἐρωφίλης* ἀπὸ τὸ διήγημα τοῦ Βοκκάκιου, ἐστιάζοντας σὲ κάποιες δραματουργικὲς λύσεις πὺ ἔδωσε ὁ Ρεθυμνιώτης ποιητὴς καὶ κυρίως στὴν ἀνάλυση τῶν χαρακτήρων. Θεωρεῖ πὺς ἡ σκιαγράφηση τῆς *Ἐρωφίλης*, ἀλλὰ καὶ ἄλλων προσώπων, ἀπὸ τὸν Χορτάτση εἶναι ἀσφαλῶς ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸ διήγημα τοῦ Βοκκάκιου καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα πρόσωπα πὺ φιλοτέχνησε ὁ Giralaldi στὴν *Orbecche*²⁰⁵.

Συμπερασματικά, ὁ Χορτάτσης γιὰ τὴ σύνθεση τῆς *Ἐρωφίλης* φαίνεται πὺς ἐπηρεάστηκε ἀπὸ μείζονες τραγωδίες τοῦ Cinquecento, κυρίως ἀπὸ τὴν *Orbecche* (ἀναμφισβήτητα στὴ δομὴ τῆς σύνθεσης τῆς τραγωδίας του), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ *Sofonisba*, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν *Re Torrismondo*. Παράλληλα, ἡ ἐπιρροὴ ἀπὸ τὸ *Filostrato e Panfila* δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείεται. Οἱ συγκριτικὲς μελέτες τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἐπιπλέον, διευρύνουν τὸ πεδίο τῶν πηγῶν πὺ ἐπηρεάσαν τὴ συγγραφὴ τῆς *Ἐρωφίλης* σὲ ἔργα καὶ συγγραφεῖς ἀκόμη παλαιότερων περιόδων, πρὶν ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ Ἀναγέννηση, ἐνδεχομένως καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα²⁰⁶. Καθολικὰ ἀποδεκτὴ καὶ ἰσχυρὴ παραμένει βεβαίως ἡ ἄποψη,

---

τῆς φυσικῆς ζωῆς μὲ ὄλον τὸν πλοῦτο τῶν αἰσθημάτων πὺ αὐτὴ ἀνακαλεῖ. Ἐπὶ πλέον, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν οὐμανιστῶν, στράφηκε σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες κλασικοὺς γιὰ νὰ ἀντλήσει καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἔμπνευση καὶ νὰ προσφέρει στὸν μακρινὸ πρόγονό του τὴν εὐκαιρία νὰ βάλει κι ἐκεῖνος ἕνα λιθαράκι στὰ θεμέλια τοῦ θεάτρου πὺ ἄρχιζε νὰ οἰκοδομεῖται γιὰ τὸν Νέο Ἑλληνισμό» (ΣΠΑΘΗΣ, Ἰταλικὲς πηγές, σ. 342).

204. ΑΡΜΑΟΣ, *Ἡ προσφορὰ τῆς ξεριζωμένης καρδιάς*, σ. 722-727.

205. CARPELLARO, Ἀπὸ τὸν Βοκκάκιο στὸν Χορτάτση.

206. Γιὰ μιὰ σταχυολόγηση τῶν ἀπόψεων τῶν ἐρευνητῶν σχετικὰ μὲ τὴ μὸρφωση τοῦ Χορτάτση, καθὼς καὶ γιὰ τὶς ἐνδείξεις πὺ θὰ ἐπέτρεπαν τὴν ὑπόθεση γνωριμίας

πού από τον 19ο αιώνα ήδη διατυπώθηκε, πώς ή *Ερωφίλη* είναι έργο αυτοδύναμο, πρωτότυπο για τα δεδομένα της εποχής του και συχνά ανώτερο από τα πιθανά πρότυπά του.

Πανώρια

Η ποιμενική κωμωδία *Πανώρια* (παλαιότερα γνωστή ως *Γύπαρις*) κατά πάσα πιθανότητα δεν έχει συγκεκριμένο πρότυπο. Θεωρείται πρωτότυπη δημιουργία, με πιθανούς απόηχους κάποιων ιταλικών έργων, ήδη από τον καιρό του Σάθα²⁰⁷ έως σήμερα²⁰⁸. Παρά την πανθολογούμενη κοινή θεματολογία των ποιμενικών δραμάτων της εποχής, έγιναν απόπειρες να συνδεθεί ή *Πανώρια* με όρισμένα έργα.

Ο Κριαράς, στην πρώτη από τις δύο εκδόσεις του έργου που επιμελήθηκε, εκκινώντας από κάποιες υποθέσεις που είχε διατυπώσει ο Σάθας, εξετάζει εκτενώς τον βαθμό επίρροης του έργου από σημαντικά ιταλικά ποιμενικά δράματα²⁰⁹. Συμπεραίνει πως ο Ρεθυμνιώτης ποιητής πρέπει να γνώριζε κυρίως τον *Aminta* (περ. 1580) του Tasso (για την επίδραση στην τρίτη πράξη της *Πανώριας*) και τον *Pastor Fido* (περ. 1590) του Guarini, αλλά και τον *Alceo* (1582) του Antonio Ongaro και την *Amorosa Fede* (1620) του Άντωνίου Πάντιμου²¹⁰.

του ποιητή με την αρχαία ελληνική γραμματεία, βλ. ΜΑΡΚΟΜΙΧΕΛΑΚΗ-ΜΙΝΤΖΑ, *Η αρχαιομάθεια*.

207. ΣΑΘΑΣ, *Κρητικόν Θέατρον*, σ. κς' -κζ'.

208. Βλ. ένδεικτικά: BANCROFT-MARCUS, *Ποιμενικό δράμα και ειδύλλιο*, σ. 105-106, και ΠΟΥΧΝΕΡ, *Άνθολογία νεοελληνικής δραματουργίας*, σ. 123.

209. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Γύπαρις*, σ. 20-123.

210. Τότε ακόμη ο χρόνος συγγραφής της *Πανώριας* προσδιοριζόταν στον 17ο αιώνα (μετά το 1620). Συνεπώς, με τη χρονολόγηση που η νεότερη έρευνα επιβεβαίωσε (γύρω στο 1590), ή *Amorosa Fede* αποκλείεται να υπήρξε πρότυπο για το έργο του Χορτάτση και το ίδιο ίσως να ισχύει και για τον *Pastor Fido*. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει πως ή μέθοδος της αντιπαραβολής μερών δύο έργων, ή ακόμη και στίχων που μοιάζουν, δεν μπορεί να έχει πάντοτε απόλυτη ισχύ. Ο Άλέξης Σολομός αναφέρει

Ὁ Λίνος Πολίτης τὸ 1948 ἐκφράζει τὴν πεποίθηση πὼς ἡ *Πανώρια* ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὴν *Calisto* (ἐκδόθηκε τὸ 1583) τοῦ Luigi Grotto (1541-1585)²¹¹, ἄποψη πὺν υἰοθετήθηκε ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ²¹². Ὁ Πολίτης θεωρεῖ καταλυτικῆς σημασίας τὴ χρήση τοῦ ἀσυνήθιστου μοτίβου, κοινοῦ στὰ δύο ἔργα, τῶν δύο ἐρωτευμένων (ὁ ἕνας ἀποφασιστικὸς, ὁ ἄλλος ἄτολμος) πὺν ἀγαποῦν δύο ἀπρόθυμες βοσκοπούλες²¹³.

Ὁ Ἀπόστολος Σαχίνης, ἀφοῦ ἀπορρίπτει ὡς ἄσκοπη τὴν ἐνδελεχὴ πραγματεύση τῶν πηγῶν πὺν εἶχε κάνει ὁ Κριαρᾶς τὸ 1940 (διαφωνώντας καὶ στὴν ἐλλιπὴ αἰσθητικὴ ἀποτίμηση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν ἐκδότη), στέκει ἐπιφυλακτικὸς καὶ ἀπέναντι στὴ θεωρία τοῦ Πολίτη γιὰ τὴν *Calisto*²¹⁴. Ὁ Σαχίνης θεωρεῖ πὼς ἴσως ἀποτελεῖ μιὰ πηγὴ, ὄχι ὅμως τὸ πρότυπο: οἱ ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ δύο ἔργα εἶναι λιγότερες ἀπὸ τίς διαφορὲς τους, στὸ ἰταλικὸ ἔργο «ὁ κύριος τόνος εἶναι κωμικὸς», ἐνῶ στὸ ἐλληνικὸ «λυρικός», καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πολίτη γιὰ τὴν ὕπαρξη δύο ζευγαριῶν δὲν εἶναι ἐπιτυχές, ἀφοῦ στὴν *Calisto*, στὸ τέλος τοῦ ἔργου, τὰ ζευγάρια τελικὰ εἶναι τρία.

Στὴ νέα κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου πὺν ἐπιμελήθηκε ὁ Κριαρᾶς, θεωρεῖ πιθανὴ τὴ θεωρία τοῦ Πολίτη γιὰ τὴν *Calisto*, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ ἀποκλείει τίς ἐπιδράσεις καὶ ἄλλων ἰταλικῶν ἔργων στὴν *Πανώρια*,

---

γιὰ τὴν *Πανώρια*: «Ὅσοι γυρεοῦν ὁμοιότητες καὶ ἀντιστοιχίες ἀνάμεσα στὸ *Γύπαρη* καὶ στὰ ξένα ἔργα ξοδεοῦν ἄσκοπα τὸν καιρὸ τους, γιὰ τί τὰ ποιμενικὰ θέματα εἶναι “κοινὰ τοῖς πᾶσι”. Ὁ μῦθος ἄλλωστε δὲν εἶναι παρὰ μιὰ πρόφαση, ἕνα ξεκίνημα. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παιχνιδιοῦ βρίσκεται στὸ λυρισμὸ τοῦ στίχου, στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ὑπαίθριας ζωῆς, στὴ ζωντάνια τῆς ἐρωτικῆς σύγκρουσης, στὴ θεαματικὴ κι ἀκροαματικὴ ἁρμονία καί, ἴσαμ’ ἕνα ποσοστὸ, στὴ διαγραφή τῶν χαρακτήρων» (ΣΟΛΟΜΟΣ, *Τὸ Κρητικὸ Θέατρο*, σ. 105).

211. ΠΟΛΙΤΗΣ, Παρατηρήσεις, σ. 351.

212. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Ἱστορία*, σ. 98.

213. ΠΟΛΙΤΗΣ, Ποιμενικὴ ποίηση.

214. ΣΑΧΙΝΗΣ, Κριτικὲς παρατηρήσεις στὴν *Πανώρια*. Ἀπάντηση τοῦ Κριαρᾶ: ΚΡΙΑΡΑΣ, Ἐλεγχος.

ὅπως εἶχε ἤδη ὑποδείξει παλαιότερα²¹⁵. Ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου, πάντως, στὴ βιβλιοκρισία του γιὰ τὴ νέα κριτικὴ ἔκδοση, ἀποδέχεται τὴν *Calisto* ὡς πρότυπο τοῦ ἔργου τοῦ Χορτάση²¹⁶.

Ἡ Bancroft-Marcus θεωρεῖ πὼς μόνο ἀπόηχους ἀπὸ ἰταλικά ἔργα μπορεῖ νὰ ἐντοπίσει κανεὶς καὶ ὄχι πρότυπο, ἐκφράζει ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸν βαθμὸ ἐπιρροῆς τῆς *Calisto* καὶ προσθέτει μία ἀκόμη ἐνδεχόμενη πηγὴ, ἓνα ἄλλο ἔργο τοῦ Grotto, τὸ *Pentimento Amoro*so (1576)²¹⁷, ἐνῶ ὁ Pecoraro σὲ πρόσφατη ἀνακοίνωσή του ὑποστηρίζει πὼς πρότυπο τοῦ ἔργου εἶναι ὁ *Aminta* τοῦ Tasso (ἄποψη ποὺ εἶχε ἤδη διατυπώσει ὁ Κριαρᾶς τὸ 1940)²¹⁸.

Συμπερασματικά, θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθεῖ πὼς, ἀντίθετα μὲ τὴν *Ἐρωφίλη*, τὰ ἴχνη ἰταλικῶν ἔργων στὴν *Πανώρια* εἶναι μᾶλλον ἀσθενῆ. Τὸ ἔργο ἀποτέλεσε πρωτότυπη δημιουργία ποὺ, ἀντικαθιστώντας τὰ μυθολογικὰ μοτίβα τοῦ ἀρκαδισμοῦ ποὺ ἀκμαζε στὴν Ἰταλία μὲ τὴν καθημερινότητα τῆς σύγχρονης Κρήτης, ἀσκήσε ἀξιόλογη ἐπίδραση στὴ λογοτεχνία τῶν δύο ἐπόμενων αἰώνων.

215. Ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τὴν *Calisto*: «Ἡ σύμπτωση τῶν δύο ἔργων στὶς λεπτομέρειες αὐτὲς κάνει ἀσφαλῶς ἐντύπωση καὶ δηλώνει πιθανότατα γνωριμία τοῦ ποιητῆ τῆς *Πανώριας* μὲ τὴν *Calisto* τοῦ Grotto. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσω ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη ἢ ἐξάρτηση στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἔργου τοῦ Χορτάση θεωρηθῆ ἀναμφισβήτητη, δὲν ἀνατρέπεται μὲ κανέναν τρόπο τὸ γεγονός ὅτι, καθὼς ἔδειξε ἡ μελέτη μου τοῦ 1940, ὁ ποιητὴς τοῦ κρητικοῦ δράματος σὲ ἄπειρες περιπτώσεις κατὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου του εἶχε ὑπόψη του καὶ στὸ σύνολο καὶ σὲ λεπτομέρειες καὶ τὰ ἰταλικά ἐκεῖνα ἔργα ποὺ μὲ ἀπασχόλησαν ὡς πηγὲς τῆς *Πανώριας* στὴν ἔκδοση τοῦ 1940» (ΚΡΙΑΡΑΣ, *Πανώρια*, σ. 19-20). Βλ. ἐπίσης: ΚΡΙΑΡΑΣ, Νέα ἔκδοση, σ. 381.

216. «Χωρὶς ἀμφιβολία πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ κ. Πολίτης βρῆκε τὸ πρότυπο τῆς *Πανώριας*» (ΑΛΕΞΙΟΥ, Βιβλιοκρισία, σ. 382).

217. BANCROFT-MARCUS, Georgios Chortatsis and his works, σ. 29-30, καὶ Η ΙΔΙΑ, Ποιμενικὸ δράμα καὶ εἰδύλλιο, σ. 106.

218. Γιὰ τὴν ἀνέκδοτη ἀνακοίνωση τοῦ Pecoraro στὸ I' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο τὸ 2006, βλ. τὴν Εἰσαγωγὴ τῆς Πηδώνια στὸ: ΚΡΙΑΡΑΣ – ΠΗΔΩΝΙΑ, *Πανώρια*, σ. 114-115, σημ. 30.

Κατσούρμπος

Οί τρεῖς σωζόμενες κωμωδίες τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου συνδέονται ἀσφαλῶς μὲ τὴ «λόγια κωμωδία» (*commedia erudita*) τοῦ ἰταλικοῦ θεάτρου. Οἱ τυποποιημένες μορφές καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ μοτίβα τῶν ἐλληνικῶν ἔργων πηγάζουν ἀπὸ αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἰταλικῆς κωμωδίας ποὺ ἄκμασε τὸν 16ο αἰώνα. Ἡ ἀπλουστευμένη πλοκὴ τοῦ *Κατσούρμπου* ὅμως τὸν ἀπομακρύνει –σύμφωνα μὲ κάποιους μελετητές– ἀπὸ τὴν τυπικὴ δομὴ τῆς *commedia erudita*, δυσχεραίνοντας τὸν ἐντοπισμὸ ἐνὸς προτύπου ἢ ἀκόμη καὶ τὴν ταύτιση κάποιων μεμονωμένων σκηνῶν τοῦ ἔργου μὲ ἀνάλογες ἰταλικῶν κωμωδιῶν²¹⁹.

Τὸ 1964 ὁ Λίνος Πολίτης, στὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου ποὺ ἐπιμελήθηκε²²⁰, ἀναζήτησε τὰ πρότυπα τοῦ *Κατσούρμπου* στὴ λεγόμενη «βενετικὴ κωμωδία», ποὺ θεωρεῖται ἕνας κρικός στὴν ἐξέλιξη τῆς ἰταλικῆς κωμωδίας ἀνάμεσα στὴν *erudita* καὶ τὴν *commedia dell'arte*, ἐξηγώντας ἔτσι τὴν ὑποτυπώδη πλοκὴ καὶ τὸν ὑπερτονισμὸ τῶν κωμικῶν καταστάσεων τῶν κρητικῶν κωμωδιῶν, στίς ὁποῖες «τὸ κέντρο τοῦ βάρους πέφτει ὄχι στὴν ὑπόθεση [...], ἀλλὰ στοὺς κωμικούς “τύπους”, στοὺς “χαρακτήρες”»²²¹. Μὲ αὐτὴ τὴ διαπίστωση προσανατολίζεται στὴν κωμωδιογραφία τοῦ Angelo Beolco (γνωστοῦ ὡς Ruzante), τοῦ Andrea Calmo καὶ τοῦ Gigio Artemio Giancarli καὶ παραθέτει –ὡς παράδειγμα– τὶς περιλήψεις τριῶν κωμωδιῶν, οἱ ὑποθέσεις τῶν ὁποίων ἐμφανίζουν,

219. Ὁ Alfred Vincent διαπιστώνει: «Ὁ *Κατζούρμπος*, ὡστόσο, καὶ ἀκόμη περισσότερο ὁ *Φορτουνάτος*, στὴν ἀπλότητα τῆς δομῆς τους, διαφέρουν τόσο ριζικὰ ἀπὸ ὅ,τι ἀποτελεῖ κανόνα γιὰ τὴν *erudita*, ποὺ φαίνεται πολὺ ἀπίθανο νὰ διατηροῦν τίς γενικὲς γραμμὲς συγκεκριμένων ἔργων. Ἄν οἱ δύο συγγραφεῖς ἀντλήσαν ὄντως τὴν πλοκὴ τῶν κωμωδιῶν τους ἀπὸ συγκεκριμένα ἔργα τῆς *erudita*, θὰ πρέπει νὰ τὰ ἀκολούθησαν πάρα πολὺ ἐλεύθερα – τόσο, ποὺ δύσκολα μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ἕνα συνολικὸ “πρότυπο”» (VINCENT, *Κωμωδία*, σ. 139).

220. ΠΟΛΙΤΗΣ, *Κατζούρμπος*, σ. μβ' -νγ'.

221. Αὐτόθι, σ. μθ'.

κατὰ τὸν Πολίτη, ὁμοιότητες μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ *Κατσούρμπου*²²². Μὲ τὸν συλλογισμό τοῦ Πολίτη διαφωνεῖ ἐξ ὀλοκλήρου ὁ Vincent²²³.

Ὁ ἴδιος ὁ Vincent, λίγο μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Πολίτη, ὑποστηρίζει ἀρκετὰ πειστικὰ τὴν ἐπιρροή τοῦ *Κατσούρμπου* ἀπὸ τὴν κωμωδία *La Fanciulla* (1570-1571) τοῦ Giovanni Battista Marzi, συγκρίνοντας τὴν ὄγδοη σκηνὴ τῆς τέταρτης πράξης τῆς κρητικῆς κωμωδίας μὲ τὴν πέμπτη σκηνὴ τῆς τρίτης πράξης τοῦ ἰταλικοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ παραθέτοντας στίχους ποὺ μοιάζει νὰ ἔχει σχεδὸν ἀντιγράψει ὁ Χορτάτης²²⁴.

Τὸ 1968 ἡ Χριστίνα Δεδούση ἐπιχειρεῖ μιὰ ἀναζήτηση τῶν προτύπων τοῦ *Κατσούρμπου* στὴ λατινικὴ κωμωδία, κυρίως στὸ ἔργο τοῦ Πλάτου *Menaechmi*²²⁵. Ἀναγνωρίζοντας τοὺς τύπους τῆς ρωμαϊκῆς κωμωδίας στὰ πρόσωπα τοῦ *Κατσούρμπου*, ἐξετάζει τὶς ἐπιρροές τῆς –ποὺ πέρασαν μέσα ἀπὸ τὶς κωμωδίες τῆς Ἰταλικῆς Αναγέννησης– στὸ ἔργο τοῦ Ρεθυμνιώτη ποιητῆ (μὴ ἀποκλείοντας τὸ ἐνδεχόμενον νὰ γνῶριζε ἄμεσα ὁ Χορτάτης τὸ ἔργο τῶν Λατίνων συγγραφέων).

222. Saltuzza τοῦ Calmo, *Capraria* τοῦ Giancarli καὶ *Fabricia* τοῦ Lodovico Dolce, (αὐτόθι, σ. νβ' -νγ').

223. «Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἀπλουστευμένη πλοκὴ χαρακτηρίζει ὀρισμένα “βενετικά” ἔργα· ὡστόσο, σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, οἱ συγγραφεῖς ἀπομακρύνονται ριζικὰ ἀπὸ τὰ νεοκλασικὰ μοτίβα καὶ συμβάσεις καὶ δημιουργοῦν ἔργα ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ τὶς κρητικὲς κωμωδίες. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, ἡ ἀπομάκρυνση τῆς ἔμφασης ἀπὸ τὴν “ἴντριγκα” εἶναι γνῶρισμα καὶ ἄλλων κρητικῶν εἰδῶν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀστικὴ κωμωδία. Οἱ “Βενετοὶ” συγγραφεῖς, ἀντίθετα μὲ τοὺς Κρητικούς, παραβαίνουν τὴ νεοκλασικὴ νόρμα καὶ στὸν χειρισμὸ τῶν προσώπων· ὁ Ruzante ἐξειδικεύτηκε στοὺς χωρικούς τοῦ ἀπὸ τὴν Πάδοβα, ἐνῶ ἄλλοι εἰσάγουν ποικίλους τύπους μὲ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα κάποιας συγκεκριμένης περιοχῆς. Ὁ πολυδιαλεκτισμὸς εἶναι ἄλλο ἓνα διακριτικὸ γνῶρισμα τῶν “βενετικῶν” ἔργων ποὺ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν κρητικὴ κωμωδία. Ὅσο γιὰ τὸ τρίτο ἐπιχείρημα τοῦ Πολίτη, ὑπῆρχε πλῆθος προηγούμενων κωμικῆς δράσης στὴν κατεξοχὴν *erudita*» (VINCENT, Κωμωδία, σ. 140-141).

224. VINCENT, Μία πηγὴ.

225. ΔΕΔΟΥΣΗ, *Κατζούρμπος*.

Ὁ Vincenzo Pecoraro, ὀρμώμενος ἀπὸ τὴ σημείωση «κομῆδία ρεδικολώζα» στὸ χειρόγραφο τοῦ *Κατσούρμπου* καὶ ἐπισημαίνοντας τὴν ὑποτυπώδη πλοκὴ τοῦ ἔργου, ἀναζητᾷ τὶς πηγές του στὸν κλάδο τῆς ἰταλικῆς κωμωδίας *commedia ridicolosa* καὶ ἐντοπίζει ἀναλογίες ἀνάμεσα στὴν κρητικὴ κωμωδία καὶ σὲ ἔργα τοῦ Giovanni Battista della Porta, ἰδίως στὴν κωμωδία *Olimpia* (1589)²²⁶. Ὁ Vincent, ἐπιμένοντας στὴν ἐπιρροὴ τῶν κρητικῶν κωμωδιῶν ἀπὸ τὴν *commedia erudita*, διαφωνεῖ μὲ τὴν προσέγγιση αὐτή²²⁷. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Pecoraro ἀναθεωρεῖ τὴν παλαιότερη ἄποψή του καὶ σὲ νέο του μελέτημα ἐντοπίζει ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὴν πρώτη σκηνὴ τῆς πέμπτης πράξης τοῦ *Κατσούρμπου* καὶ στὴν τρίτη σκηνὴ τῆς πέμπτης πράξης τοῦ *Alessandro* (1544) τοῦ Alessandro Piccolomini²²⁸.

Συμπερασματικά, δὲν μπορεῖ νὰ ὑποδειχθεῖ ἓνα συγκεκριμένο πρότυπο γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ *Κατσούρμπου*. Ἡ ἀπλουστευμένη πλοκὴ τῆς κωμωδίας τοῦ Χορτάτση, καθὼς καὶ τὸ θέμα τῆς κωμωδίας, ποὺ ὡς γνωστὸν ἀποτελοῦσε κοινὸ τόπο στὴν ἰταλικὴ κωμωδία τοῦ 16ου αἰῶνα, ἐπιτρέπουν μόνον τὴ σύγκριση μεμονωμένων σκηνῶν.

226. PECORARO, *Ἡ Κατζούρμπος*.

227. «Ἡ ὑψηλὴ χρονολόγηση τοῦ *Κατζούρμπου* δημιουργεῖ πρόβλημα γι' αὐτὴ τὴ θεωρία καί, ὅπωςδήποτε, οἱ ὁμοιότητές του μὲ κωμωδίες *ridicolose* δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἔντονες ὥστε νὰ συνεπάγονται μία ἄμεση σχέση. Πράγματι, τὰ χαρακτηριστικότερα γνωρίσματα τῶν ἰταλικῶν ἔργων, ὅπως ἡ συχνὴ χρῆση τριῶν μόνο πράξεων, προσωπειῶν τῆς *commedia dell'arte* καὶ ποικίλων τοπικῶν διαλέκτων, δὲν ἀπαντοῦν στὶς κρητικὲς κωμωδίες –ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τρίπρακτὴ δομὴ στὸν *Στάθη*, ποὺ πιθανὸν ὀφείλεται σὲ μεταγενέστερο διασκευαστή. Ἡ λέξη “*ρεδικολώζα*” στὸ χειρόγραφο τοῦ *Κατζούρμπου* μπορεῖ νὰ προστέθηκε μετὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χορτάτση ἀπὸ κάποιον ἀντιγραφέα, ὁ ὁποῖος εἶχε δεῖ τὸν ὄρο σὲ ἰταλικά κείμενα. Ὅποιος κι ἂν ἦταν ποὺ χρησιμοποίησε αὐτὴ τὴ λέξη γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὸν *Κατζούρμπο*, ἐνδέχεται νὰ μὴν τὴν ἐννοοῦσε μὲ τὴ στενότερη σημασία ποὺ σημειώνει ὁ Pecoraro, ἀλλὰ νὰ ἤθελε ἀπλῶς νὰ κάνει τὴν ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν ὄρο *κομῆδία παστοράλ* (ποιμενικὴ κωμωδία), ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴν ἐπικεφαλίδα τοῦ κειμένου τῆς *Πανώριας* στὸ ἴδιο χειρόγραφο», (VINCENT, *Κωμωδία*, σ. 141-142).

228. PECORARO, *Bilanci*.

Στάθης

Ἡ κωμωδία *Στάθης*, γραμμένη ἀπὸ ἄγνωστό μας συγγραφέα (μὲ πιθανὴ τὴν ἐκδοχὴ τῆς ταύτισής του μὲ τὸν Τζώρτζη Χορτάση²²⁹), ἂν καὶ σώζεται σὲ συντομευμένη μορφή, διαθέτει τὴν πιὸ πολὺπλοκὴ ὑπόθεση (σὲ σχέση μὲ τὸν *Κατσοῦρμπο* καὶ τὸν *Φορτουνάτο*). Αὐτὸ ἐνδεχομένως ἐξηγεῖ τὶς πολυάριθμες ἀπόπειρες σύγκρισης μὲ πιθανὲς ἰταλικὲς πηγὲς ἀπὸ τοὺς μελετητές.

Ὁ Σάθας πρῶτος ἀναφέρει ὡς πρότυπα τὶς κωμωδίαις *Il Fedele* (1576) τοῦ Luigi Pasqualigo, *Zingana* (1545) τοῦ Gigio Artemio Giancarli καὶ *Il Travaglia* (1556) τοῦ Andrea Calmo²³⁰. Ὁ Ἡλίας Π. Βουτιερίδης ἀναφέρει ἐπιρροὴ ἀπὸ τὸ ἔργο *I Suppositi* (1509) τοῦ Ludovico Ariosto²³¹. Ὁ Μανούσος Μανούσακας ἀπορρίπτει τὶς ἀπόψεις τοῦ Σάθα (ποὺ ἐπανελάβε ὁ Max Lambertz²³²), θεωρώντας πῶς οἱ ὁμοιότητες ἐξαντλοῦνται σὲ κοινούς τόπους, καὶ ἐπισημαίνει ὡς πιθανότερο πρότυπο τὸ ἔργο *I Suppositi* ποὺ εἶχε προτείνει ὁ Βουτιερίδης²³³.

Ὁ Giuseppe Spadaro τὸ 1967 ἐπισημαίνει πῶς τὸ νόημα τῶν στ. 233-242 τῆς τέταρτης σκηνῆς τῆς τρίτης πράξης τοῦ *Στάθη* πηγάζει ἀπὸ τὸ 19ο canto (I, 1-18) τοῦ *Orlando furioso* (ἔκδοση τῆς τελικῆς μορφῆς του, 1532) τοῦ Ludovico Ariosto²³⁴.

Τὸ 1974 ὁ Pecoraro ὑποστηρίζει πῶς ὀρισμένες σκηνὲς τοῦ κρητικῆς ἔργου, στὶς ὁποῖες ἐμφανίζονται οἱ τύποι τοῦ Δασκάλου, τοῦ Μπράβου καὶ τοῦ δούλου, ἐμφανίζουν νοηματικὴ καὶ φραστικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ

229. Βλ. ἐδῶ τὸ κεφάλαιο: «Διερεύνηση τῆς ὑπόθεσης κατὰ τὴν ὁποία ὁ *Στάθης* καὶ ἡ μετάφραση τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* τοῦ Giambattista Guarini εἶναι ἔργα τοῦ Χορτάση», σ. 121-132.

230. ΣΑΘΑΣ, *Κρητικὸν Θέατρον*, σ. κα' -κγ'.

231. ΒΟΥΤΙΕΡΙΔΗΣ, *Σύντομη ἱστορία*, σ. 225.

232. LAMBERTZ, *Der literarische Charakter*, σ. 320-323.

233. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, *Τὰ χάσματα*, σ. 292-293.

234. SPADARO, Ariosto.

ἔργο *La Prigione d'Amore* (1590) τοῦ Sforza degli Oddi²³⁵. Ἡ ἀποδοχή αὐτῆς τῆς ἐπιρροῆς ἀποκλείει τὴν πιθανότητα τὸ ἔργο νὰ γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 1590.

Ἡ Lidia Martini, στὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου ποῦ ἐπιμελήθηκε²³⁶, ὑποστηρίζει πὼς «ὁ κωμωδιογράφος ποῦ ὁ συγγραφέας τοῦ *Στάθης* ἀκολούθησε περισσότερο φαίνεται νὰ εἶναι ὁ L.[sic] Della Porta»²³⁷. Στὶς σημειώσεις ἀναφέρεται συστηματικὰ σὲ χωρία ποῦ θεωρεῖ πὼς δείχνουν ἐξάρτηση ἀπὸ τὰ ἔργα *Olimpia* (1589)²³⁸, *Astrologo* (1606)²³⁹ καὶ *Fantesca* (1592)²⁴⁰ τοῦ Della Porta, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν *Orlando Furioso* τοῦ Ariosto²⁴¹. Σὲ προσθήκη στὴν εἰσαγωγή τῆς ἡ Martini ἐνστερνίζεται τὰ συμπεράσματα τοῦ Pecoraro γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Oddi *La Prigione d'Amore* καὶ θεωρεῖ πὼς «ὁ ποιητὴς τοῦ *Στάθης* δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶχε ὑπόψη του τὸ ἰταλικὸ ἔργο»²⁴². Ὁ Giuseppe Spadaro πάντως στὴ βιβλιοκρισία του γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς Martini δὲν βρίσκει ἐπαρκῆ τὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ἐπιρροή στὸν *Στάθης*, τόσο τῶν ἔργων τοῦ Della Porta ὅσο καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Oddi²⁴³.

Τέλος, τὸ 1986 ὁ Pecoraro ἐπανέρχεται στὸ θέμα καὶ ὑποστηρίζει ἀρκετὰ πειστικὰ πὼς ἡ δομὴ τοῦ *Στάθης* παρουσιάζει σημαντικὲς ὁμοιότητες μὲ τὴ δομὴ τοῦ ἔργου τοῦ Raffaello Borghini *L'Amante Furioso* (1583)²⁴⁴.

235. PECORARO, Preliminari.

236. MARTINI, *Στάθης*.

237. Αὐτόθι, σ. 45. Προφανῶς ἡ Martini ἐννοεῖ τὸν Giovanni Battista della Porta. Σ' αὐτὸν ἀνήκουν τὰ ἔργα, τοὺς τίτλους τῶν ὁποίων ἀναφέρει στὶς σημειώσεις τῆς κριτικῆς ἔκδοσης.

238. Αὐτόθι, σ. 162, 180 καὶ 182.

239. Αὐτόθι, σ. 173.

240. Αὐτόθι, σ. 186-187.

241. Αὐτόθι, σ. 162 καὶ 182.

242. Αὐτόθι, σ. 45.

243. SPADARO, Βιβλιοκρισία, σ. 58-59.

244. PECORARO, Una fonte italiana.

Συμπερασματικά, όπως και στην περίπτωση του *Κατσούρμπου*, θα μπορούσε να ειπωθεί πως η σύγκριση του *Στάθη* με τις ιταλικές κωμωδίες εξαντλείται στις ομοιότητες της υπόθεσης των έργων ή όρισμένων σκηνών. Επιπλέον, ακόμη και η ανίχνευση σκηνών των κρητικών κωμωδιών σε κάποιο ιταλικό πρότυπο, κυρίως στον χώρο της *commedia erudita*, πιθανώς να σημαίνει πως ο Ιταλός συγγραφέας έχει και ο ίδιος αναπαραγάγει ένα μοτίβο από μια παλαιότερη ιταλική κωμωδία που δεν έχει ακόμη έντοπιστεί.

Ίντερμέδια

Τα ίντερμέδια της κρητικής δραματουργίας είναι ενδιάμεσες «παραστάσεις», ανεξάρτητες από τα θεατρικά έργα που πλαισιώνουν. Σε γενικές γραμμές μπορούν να διαιερευθούν είτε θεματολογικά είτε με βάση το ιταλικό πρότυπό τους. Έδω παρατίθενται κατά τη σύνδεσή τους με τα τρία έργα του Χορτάση (*Ερωφίλη*, *Πανώρια*, *Κατσούρμπος*), του *Στάθη* συμπεριλαμβανομένου.

Η απόδοσή τους στον Ρεθυμνιώτη ποιητή δεν είναι (για όλα τουλάχιστον) απολύτως βεβαιωμένη. Τα ίντερμέδια της *Ερωφίλης* είχε αποδώσει στον Χορτάση ο Bursian, όταν υπέδειξε το πρότυπο της τραγωδίας²⁴⁵. Η άποψη αυτή έγινε πλήρως αποδεκτή από τους έρευνητές²⁴⁶, αλλά και από τους εκδότες των ίντερμεδιών²⁴⁷, με την εξαίρεση της αρχικής επιφύλαξης της Bancroft-Marcus²⁴⁸, που όμως συμφώνησε αργότερα²⁴⁹. Τα όκτώ ίντερμέδια που προέρχονται από τα χειρόγραφα

245. BURSIAN, *Erophile*, σ. 623.

246. Βλ. ένδεικτικά: ΠΟΛΙΤΗΣ, *Ιστορία*, σ. 69· ΠΟΥΧΝΕΡ, Τα ίντερμέδια, σ. 236-237, και Ο ΙΔΙΟΣ, *Άνθολογία νεοελληνικής δραματουργίας*, σ. 148-149.

247. ΑΛΕΞΙΟΥ – ΑΠΟΣΚΙΤΗ, *Η έλευθερωμένη Ίερουσαλήμ*, σ. 47-48. (Ο τίτλος *Έλευθερωμένη Ίερουσαλήμ* δόθηκε από τους εκδότες.)

248. BANCROFT-MARCUS, *Η πηγή*, σ. 40.

249. Βλ. το απόσπασμα έπιστολής της στον Μανούσακα στο: ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Τα τρία

τῆς Πανώριας καὶ τοῦ Κατσούρμπου ἀποδίδονται μὲ ἀυξημένη βεβαιότητα ἐπίσης στὸν Χορτάτση, κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τὸν Μανούσακα ποὺ τὰ ἐξέδωσε²⁵⁰, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐρευνητῶν πλέον. Ἀντίθετα, τὰ δύο ἰντερμέδια τοῦ Στάθης (ὁ συγγραφέας τοῦ ὁποίου δὲν μπορεῖ ἀκόμη νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν Χορτάτση) ἴσως νὰ μὴν ἀνήκουν στὸν Ρεθυμνιώτη ποιητῆ²⁵¹.

Τὰ ἰντερμέδια τῆς Ἐρωφίλης

Στὰ τέσσερα ἰντερμέδια τῆς Ἐρωφίλης (Ὁ μαγεμένος κῆπος, Ἡ διάσωση τοῦ Ρινάλδου, Ἡ προσφυγὴ τῆς Ἀρμίδας, Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἱερουσαλήμ) ὁ Χορτάτσης ἀκολουθεῖ τὸ ἔπος τοῦ Tasso *Gerusalemme liberata*. Δὲν περιορίζεται ὅμως μόνο στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Ρινάλδου καὶ τῆς Ἀρμίντας, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴ δική του σύνθεση διατρέχει τὸ σύνολο τοῦ ἔργου τοῦ Ἰταλοῦ ποιητῆ²⁵². Ὁ Ἀλεξίου, ποὺ καταγράφει τὰ σημεῖα ἀπόκλισης τῶν δύο ἔργων, σημειώνει πὼς ὁ Χορτάτσης «ἐργάζεται μὲ παραλείψεις, συντομεύσεις καὶ ἀλλαγές, ἐνῶ σὲ ὀρισμένα σημεῖα, ὅπως στὸν “ὕμνο τοῦ ρόδου” καὶ στὴν ἀπαρίθμηση τῶν ἐρωτικῶν πρακτικῶν, ἢ ἀπόδοση εἶναι σχεδὸν κατὰ λέξη»²⁵³. Δὲν ἀποκλείει ἐπίσης νὰ εἶχε ταυτόχρονα ὑπόψη του κάποια ἐπιτομὴ τῆς *Gerusalemme liberata*²⁵⁴, ἐνῶ ἀξιολογώντας τὴ σύνθεση ἀναφέρει χαρακτηριστικά:

τελευταῖα ἀνέκδοτα ἰντερμέδια, σ. 327, σημ. 30, καθὼς καί: BANCROFT-MARCUS, Ἰντερμέδια, σ. 196-197.

250. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἀνέκδοτα ἰντερμέδια, καὶ Ὁ Ἰδιος, Τὰ τρία τελευταῖα ἀνέκδοτα ἰντερμέδια.

251. MARTINI, Στάθης, σ. 22: «Ὁ ἀνώνυμος διασκευαστῆς, σὲ κάποια μεταγενέστερη ἐποχῇ, τὰ πῆρε ἀσφαλῶς, μὲ πολλὴ εὐκολία, ἀπὸ ἓνα γενικότερο ρεπερτόριο, καὶ τὰ χρησιμοποίησε ὡς ἀναγκαῖο σύνδεσμο ἀνάμεσα στὶς τρεῖς πράξεις, στὶς ὁποῖες εἶχε συντομεύσει τὴν ἀρχικὴ κωμωδία». Βλ. ἐπίσης: BANCROFT-MARCUS, Ἰντερμέδια, σ. 196.

252. ΑΛΕΞΙΟΥ, Ἡ ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ, σ. 9-10.

253. Αὐτόθι, σ. 43.

254. Αὐτόθι, σ. 46.

«Ο τολμηρὸς συναγωνισμὸς τοῦ Κρητικοῦ ποιητῆ πρὸς τὸν Tasso (ἂν δὲν μεσολαβεῖ ἓνα ἄγνωστο πρότυπο) δημιουργοῦσε ὄρους διαφορετικούς σὲ σχέση πρὸς τὴν Ἐρωφίλη. Ὁ ξένος δάσκαλος-ἀντίπαλος δὲν ἦταν πιά ὁ Giraldi, ἀλλὰ ἓνας πολὺ μεγαλύτερος ποιητῆς ποὺ δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ ξεπεραστεῖ. Ἄν ἡ συμπύκνωση, ἡ νευρώδης ρώμη, ἡ διαύγεια, ἡ πλαστικότητα, ἡ ἀπόρριψη τοῦ μυθολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ φόρτου, καὶ ἡ σωστὴ ἀναλογία τῶν μερῶν κερδήθηκαν στὸν κρητικὸ λόγο τῆς Ἐλευθερωμένης Ἱερουσαλήμ τοῦ Χορτάτση, ἔμεινε ὡστόσο πάντα σὲ μεγαλύτερο ὕψος ὁ πλοῦτος, ἡ δύναμη τῆς φαντασίας καὶ ἡ ἐκφραστικὴ εὐστροφία τοῦ Ἰταλοῦ ποιητῆ»²⁵⁵. Ἡ Bancroft-Marcus, ποὺ ἐντοπίζει ἐπιρροὴ τοῦ στ. 106 τοῦ τέταρτου ἰντερμεδίου (*τὶ ταπεινοὺς νὰ λεημονῶ, τοὺς ἄγριους νὰ παιδεύω*) ἀπὸ τὸν στ. VI 853 τῆς Αἰνειάδας τοῦ Βιργιλίου (*parcere subjectis et debellare superbos*)²⁵⁶, θεωρεῖ πὼς ὁ Χορτάτσης ἀνέπτυξε καὶ στὰ ἰντερμέδια τὶς δραματουργικὲς του τεχνικὲς²⁵⁷. Ἀνοιχτὴ σὲ ἐρμηνεῖες παραμένει τελικὰ ἡ ἀναδημιουργία τοῦ Χορτάτση, ἀφοῦ ἔχει χαρακτηριστεῖ ἔργο «φιλοσταυροφορικόν»²⁵⁸, ἐνῶ ἐπιπλέον ἔχει ἀναγνωριστεῖ σ' αὐτὸ πατριωτικὴ, ἀπελευθερωτικὴ διάθεση²⁵⁹.

255. Αὐτόθι, σ. 53-54.

256. BANCROFT-MARCUS, Ἰντερμέδια, σ. 200.

257. Αὐτόθι, σ. 205: «Ἡ σύγκριση τῶν κρητικῶν ἰντερμεδίων τοῦ Χορτάτση μὲ τὰ ἰταλικά ποιήματα σὲ *ottava rima* ποὺ ἀπέτελεσαν σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι τὴν πηγὴ ἐμπνευσῆς του δείχνει ὅτι ὑπῆρξε πρῶτα ἀπ' ὅλα δραματοῦργος καὶ μετὰ ποιητῆς καὶ ρήτορας. Ἄν καὶ “μεταφράζει” κάποιες ἰδιαίτερα δραστικὲς ὁμιλίαι, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν διαλόγων, ποὺ καμιά φορὰ ἀποτελοῦν ἀνάπτυξη μιᾶς σύντομης νύξης σὲ μία ὁμιλία ἢ συζήτηση σὲ ἀφηγηματικὴ μορφή, εἶναι δικῆς του ἐπινόησης. Ἐπιλέγει ἐπεισόδια μὲ κριτήριον τὴ θεατρικὴ τους δυναμικὴ, τόσο ὡς πρὸς τὶς αἰσθήσεις ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸν νοῦ, καὶ διασκευάζοντάς τα δὲν χάνει ποτὲ ἀπὸ τὰ μάτια του ἐκεῖνο τὸ φευγαλέο, ἀκαθόριστο χαρακτηριστικόν, τὴν “ἔλξη τῶν ἀκροατῶν”, ποὺ ἀγγίζει κάποτε τὰ ὅρια τοῦ ἐντυπωσιασμοῦ ἢ τοῦ μελοδράματος».

258. ΑΛΕΞΙΟΥ, Ἡ ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ, σ. 53.

259. BANCROFT-MARCUS, Ἰντερμέδια, σ. 206.

Τὰ ἰντερμέδια τῆς *Πανώριας* καὶ τοῦ *Κατσούρμπου*

Ὡς πηγή τοῦ ἰντερμεδίου *Σωφρονία καὶ Ὀλίντος* εἶχε ἤδη ὑποδειχθεῖ ἡ *Gerusalemme liberata* ἀπὸ τὸν Μανούσακα, ὁ ὁποῖος ἐντόπισε πὼς ὀρισμένα χωρία εἶναι «πολλές φορές μετάφραση κατὰ λέξη ἀπὸ τὸ ἰταλικό», ἐνῶ οἱ μικρὲς ἀποκλίσεις ἐξυπηρετοῦσαν τὶς «ανάγκες τῆς σκηνῆς»²⁶⁰. Γιὰ τὰ τρία ἰντερμέδια *Γλαῦκος καὶ Σκύλλα*, *Ίάσονας καὶ Μήδεια* καὶ *Ἡ θυσία τῆς Πολυξένης*, εἶχε ἐντοπίσει ὡς θεματολογικὴ πηγή τὶς *Μεταμορφώσεις* τοῦ Ὀβιδίου, εικάζοντας πὼς ἐνδεχομένως ὁ Ἕλληνας ποιητὴς τὶς εἶχε διαβάσει σὲ κάποιες ἀπὸ τὶς ἰταλικὲς ἔμμετρες μεταφράσεις (Lodovico Dolce, Giovanni Andrea dell'Anguillara), ἐνῶ γιὰ τὸ *Πολίταρχος καὶ Νερίνα* σημείωνε μόνο πὼς προέρχεται ἀπὸ τὸν «φανταστικὸ κόσμος τῆς ποιμενικῆς ποίησης»²⁶¹. Ὁ Pecoraro ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόθεση τοῦ Μανούσακα πὼς ὁ Κρητικὸς συγγραφεὴς εἶχε ὑπόψη τοῦ ἰταλικῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου τοῦ Ὀβιδίου καὶ ὑποδεικνύει τὸ ἔργο *Metamorfosi* (ἐκδόθηκε τὸ 1561) τοῦ Anguillara (περ. 1517-περ. 1572)²⁶². Ἡ Bancroft-Marcus, σὲ μια ἀναλυτικὴ ἐξέταση ὄχι μόνο τῶν τριῶν αὐτῶν ἰντερμεδίων ἀλλὰ καὶ τῶν δύο (*Πύραμος καὶ Θίσβη*, *Περσέας καὶ Ἄνδρομέδα*) ἀπὸ τὰ τρία ἰντερμέδια πού θὰ ἐκδοθοῦν ἀργότερα καὶ πάλι ἀπὸ τὸν Μανούσακα²⁶³, ὀδηγεῖται μὲ βεβαιότητα στὸ ἴδιο συμπέρασμα²⁶⁴. Γιὰ τὸ τριάντα τεσσάρων μόλις στίχων ἰντερμέδιο *Ἡ κρίση τοῦ Πάρη*, ὁ Μανούσακας ἀναφέρει πὼς «δὲ μπορεῖ φυσικὰ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ πρότυπο»²⁶⁵.

260. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Ἀνέκδοτα ἰντερμέδια, σ. 532-534.

261. Αὐτόθι, σ. 534-540. Ἡ Bancroft-Marcus δὲν ἀποκλείει νὰ προέρχεται καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν *Gerusalemme liberata* (BANCROFT-MARCUS, Ἰντερμέδια, σ. 202).

262. PECORARO, Contributi.

263. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Τὰ τρία τελευταῖα ἀνέκδοτα ἰντερμέδια.

264. BANCROFT-MARCUS, Ἡ πηγή, σ. 6: «Ὁ Κρητικὸς διασκευαστὴς μεταχειρίζεται μὲ πολλὴ ἐλευθερία τὴν πλοκὴ τοῦ ἰταλικοῦ ποιήματος. Μερικὲς ὁμιλίαι ὅμως τὶς μιμεῖται σὲ μέγιστο βαθμὸ πιστότητας, ἀπὸ μετάφραση σὲ σκόπιμη ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν πηγή». (Ἡ Bancroft-Marcus δὲν μνημονεύει ὡστόσο τὴ μελέτη τοῦ Pecoraro πού προηγήθηκε.)

265. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Τὰ τρία τελευταῖα ἀνέκδοτα ἰντερμέδια, σ. 321.

Τὰ ἰντερμέδια τοῦ *Στάθη*

Γιὰ τὰ δύο ἰντερμέδια τοῦ *Στάθη*, πού, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἴσως νὰ μὴν ἀνήκουν στὸν συγγραφέα τῆς κωμωδίας, δὲν ἔχει ἐντοπιστεῖ πηγή. Τὸ πρῶτο (*Ὁ Τσελεπῆς καὶ οἱ Χριστιανοὶ*) πιθανῶς ἀναφέρεται στὴν περίοδο τῆς πολιορκίας (καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση βεβαίως ἔχει γραφεῖ σὲ μεταγενέστερο χρόνο ἀπὸ τὴν κωμωδία) καὶ τὸ δεύτερο (*Πρίαμος καὶ Μενέλαος*) ἀνήκει στὸν κύκλο τοῦ Τρωικοῦ Πολέμου.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑ Ο ΣΤΑΘΗΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΤΟΥ ΠΙΣΤΙΚΟΥ ΒΟΣΚΟΥ ΤΟΥ GIAMBATTISTA GUARINI
ΕΙΝΑΙ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Ο ΣΤΑΘΗΣ ΕΙΝΑΙ Η ΜΟΝΗ από τις τρεις κωμωδίες τής Κρητικής Αναγέννησης για τον συγγραφέα τής οποίας δεν διαθέτουμε καμία μνεία. Το έργο μᾶς ἔχει παραδοθεῖ σὲ ἓνα μοναδικὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὸν γνωστὸ Νανιανὸ Κώδικα τής Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τής Βενετίας. Εἶναι κοινὰ ἀποδεκτὸ πὼς πρόκειται γιὰ ἑπτανησιακὴ διασκευὴ²⁶⁶ (δηλαδὴ γιὰ συντομευμένη μορφή πεντάπρακτης κωμωδίας), μὲ πρόλογο, τρεῖς πράξεις καὶ δύο ἰντερμέδια. Ἐκδόθηκε πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Κ. Ν. Σάθα τὸ 1879²⁶⁷, ἐν συνεχείᾳ δημοσιεύθηκε ἀνώνυμα στὸ περιοδικὸ *Θέατρο* τὸ 1962²⁶⁸, ἀκολούθησε ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὴ Lidia Martini²⁶⁹ καὶ, τέλος, δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Σπύρο Α. Εὐαγγελᾶτο ἡ διασκευὴ τοῦ ἔργου (γιὰ τὴ σκηνοθεσία του στὸ Δημοτικὸ Θέατρο Κρήτης τὸ 1988, στὸ ἔντυπο πρόγραμμα τής παράστασης²⁷⁰). Τὸν τίτλο *Στάθης* ἔδωσε στὴν κωμωδία ὁ Σάθας, ἀπὸ ἓνα πρόσωπο τοῦ ἔργου²⁷¹, καὶ συμβατικὰ ἔγινε ἀποδεκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα. Ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου πρότεινε ὡς πιθανότερη ἔκδοχή τὸν τίτλο *Χρύσιππος*, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ χαμένου παιδιοῦ²⁷², ἐνῶ ὁ Εὐαγγελᾶτος τὸν τίτλο *Φόλας*, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὑπηρέτη ποὺ ἐκφωνεῖ τὸν ἐπίλογο²⁷³.

---

266. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, *Τὰ χάσματα*, σ. 301-305.

267. ΣΑΘΑΣ, *Κρητικὸν Θέατρον*, σ. 103-176.

268. ΑΝΩΝΥΜΟΣ, *Στάθης*.

269. MARTINI, *Στάθης*.

270. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Στάθης*, σ. 5-33.

271. ΣΑΘΑΣ, *Κρητικὸν Θέατρον*.

272. ΑΛΕΞΙΟΥ, *Παρατηρήσεις*, σ. 138.

273. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, *Προβλήματα*, τοῦ *Στάθης*, σ. [2].

Ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ὑπόθεση πὼς τὸ ἔργο εἶναι πιθανὸ νὰ ἀνήκει στὸν Τζώρτζη Χορτάτση, ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν Εὐαγγελᾶτο²⁷⁴ καὶ τὸν Ἀλέξη Σολομὸ²⁷⁵ καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴ Martini²⁷⁶. Βεβαιότητα γιὰ τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ ἔχει πρόσφατα ἐκφράσει μόνον ὁ Günther S. Henrich²⁷⁷, μὲ τὴ διερεύνηση στὸ κείμενο τοῦ *Στάθη* πιθανῆς ὑπαρξῆς κρυπτοσφραγίδων· πρόκειται γιὰ μέθοδο ἔρευνας ποῦ, κατὰ τὸν μελετητὴ, ἀποκρυπτογραφεῖ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα.

Εἶναι γνωστὸ πὼς στὴ μορφή ποῦ σώζεται τὸ κείμενο παρουσιάζει ἐλλείψεις καὶ χάσματα²⁷⁸. Εἶναι ἤδη γνωστὰ τὰ ἐξῆς:

- α) Τὸ κενὸ στὴ διήγηση τοῦ Χρύσιππου πρὸς τὸν Ἀρέτα γιὰ τὶς νυχτερινὲς ἐπισκέψεις τοῦ Πάμφιλου στὴ Φέντρα, ποῦ θὰ ἀποσαφήνιζε τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκείνη εἶναι ἐρωτευμένη μὲ τὸν Πάμφιλο, ποῦ θεωρεῖ ὅμως πὼς εἶναι ὁ Χρύσιππος.
- β) Τὸ πάθημα τοῦ Μπράβου, ποῦ προσπαθεῖ νὰ μπεῖ στὸ σπίτι τῆς Φέντρας, μὲ τὴν ὁποία εἶναι ἐρωτευμένος, καὶ τὸν ξυλοκοπεῖ ὁ Στάθης.
- γ) Τὸ πάθημα τοῦ Δασκάλου, ποῦ στὴν προσπάθειά του νὰ συναντήσῃ τὴν ἀφέντρα τοῦ Πετρούτσου, τὴ γυναῖκα δηλαδὴ τοῦ Μπράβου, μὲ τὴν ὁποία εἶναι ἐρωτευμένος, πέφτει σὲ παγίδα καὶ ρίχνεται σ' ἓναν βόθρο.
- δ) Ἡ σκηνὴ τῆς Μαργαρίτας, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται μόνον στὴν τελευταία σκηνὴ τοῦ ἔργου καὶ ἐκφωνεῖ λίγους στίχους. Εἶναι προφανὲς πὼς θὰ ὑπῆρχε προηγουμένως τουλάχιστον μία σκηνὴ στὴν ὁποία

274. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Χρονολόγηση τοῦ *Στάθη*, σ. 93.

275. ΣΟΛΟΜΟΣ, *Τὸ Κρητικὸ Θέατρο*, σ. 19.

276. MARTINI, *Στάθης*, σ. 33.

277. HENRICH, Ἡ μαρτυρία τῶν «κρυπτοσφραγίδων».

278. Ὁ Εὐαγγελᾶτος σημειώνει τὸ ἐνδεχόμενον διασκευαστῆς τοῦ *Στάθη* νὰ εἶναι ὁ Ζακυνθινὸς Τζανέτος Ἀβούρης, «ἀντιγραφέας ὅχι μόνον τοῦ σωζόμενου κειμένου τοῦ *Στάθη*, ἀλλὰ (ἀντιγραφέας ἢ “διορθωτῆς”) καὶ ἄλλων θεατρικῶν ἔργων τοῦ Νανιανοῦ Κώδικα, στὰ ὁποία ἐπίσης ἔχει ἐπιφέρει –κατὰ τὴν κρίση του– “βελτιώσεις”» (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Προβλήματα, τοῦ *Στάθη*, σ. [3]).

θὰ λάμβανε μέρος καὶ στὴν ὁποία θὰ ἀποκαλυπτόταν ἐπίσης ἡ ταυτότητά της. Ἡ σκηνὴ αὐτὴ πιθανῶς ταυτίζεται μὲ τὴν προηγούμενη, ἐὰν δεχτοῦμε τὴν ὑπόθεση πὼς ἡ γυναίκα τοῦ Μπράβου εἶναι ἡ Μαργαρίτα.

ε) Ἡ σκηνὴ ποὺ ὁ Γαβρήλης, θετὸς πατέρας τοῦ Χρύσιππου, πληροφορεῖται τὴ φυλάκισή του.

στ) Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ Χρύσιππου.

Οἱ ἐπισημάνσεις αὐτές, ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὰ κενὰ στὴν ἐξέλιξη τῆς πλοκῆς ποὺ παρουσιάζει τὸ κείμενο, εἶναι κοινὰ ἀποδεκτές, ἐνῶ δὲν ἀποκλείεται ἡ πιθανότητα νὰ ὑπῆρχαν στὸ ἀρχικὸ κείμενο καὶ ἄλλες, μικρότερης σημασίας ἴσως, σκηνές, ποὺ παραμένουν ἄγνωστες ἕως σήμερα²⁷⁹.

Ἡ πιθανότητα τὸ ἔργο νὰ ἀγῆκει στὸν Χορτάση μπορεῖ νὰ φωτιστεῖ –ἐν μέρει μόνο– μέσα ἀπὸ δύο κυρίως ἄξονες: α) τὴν ἀπόπειρα χρονολόγησης τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου, καὶ β) τὴ σύγκρισή του μὲ τὰ τρία γνωστὰ ἔργα τοῦ ποιητῆ (τὴν *Ἐρωφίλη*, τὸν *Κατσούρμπο* καὶ τὴν *Πανώρια*).

α) Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ *Στάθη* ὑπάρχουν ἐλάχιστες ἐξωτερικὲς ἐνδείξεις. Μόνον δεδομένο ἦταν πὼς ἡ κωμῶδια εἶναι πιθανῶς μεταγενέστερη τῆς *Πανώριας*, ἀφοῦ ἀπὸ τὸ ποιμενικὸ δρᾶμα τοῦ Χορτάση δανείστηκε ὁ συγγραφέας τοῦ *Στάθη* τὸν πρόλογό του²⁸⁰.

279. Τὰ δύο πρῶτα χάσματα ὑπέδειξε ὁ Ἀλεξίου (ΑΛΕΞΙΟΥ, Παρατηρήσεις), ἐνῶ ὁ Μανούσακας, ποὺ τὰ ἀποδέχθηκε, πρόσθεσε τὸ τρίτο καὶ ὑπέδειξε ὡς πιθανὸ τὸ τέταρτο, χωρὶς ὅμως νὰ προτείνει κάποια ἐρμηνεία (ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Τὰ χάσματα, σ. 291-301). Ὁ Πάνος Βασιλείου, ὀρμώμενος ἀπὸ τὸν συλλογισμὸ τοῦ Μανούσακα γιὰ τὸ τέταρτο χάσμα, ταυτίζει τὴ Μαργαρίτα μὲ τὴ σύζυγο τοῦ Μπράβου, τὴν ὁποία ὑποδεικνύει ὡς δράστη τοῦ παθήματος τοῦ Δασκάλου (ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ἡ Μαργαρίτα). Ἡ Martini, περιλαμβάνοντας στὴν κριτικὴ ἔκδοση τὶς παρατηρήσεις τῶν προηγούμενων μελετητῶν, ἐντοπίζει τὸ πέμπτο χάσμα καὶ εἰσηγεῖται τὴν ἀντιμετάθεση σκηνῶν (MARTINI, *Στάθης*, σ. 19-21). Ὁ Εὐαγγελᾶτος ἐνέταξε ὅλα τὰ παραπάνω στὴ διασκευή του καὶ πρόσθεσε τὸ ἕκτο χάσμα (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Προβλήματα, τοῦ *Στάθη*, σ. [4]).

280. Γιὰ τὸ γεγονὸς πὼς ὁ πρόλογος τοῦ *Στάθη* ἔχει παρθεῖ ἀπὸ τὴν Ε' πράξη τῆς *Πανώριας* καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο, ὁ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς εἶχε γράψει τὸ 1940: «Ἄλλ' ἐὰν δὲν

Ὁ Σάθας εἶχε διατυπώσει τὴν ἄποψη πὼς ἡ κωμωδία γράφτηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου, βασισμένος σὲ δύο προϋποθέσεις: πὼς τὸ πρῶτο ἰντερμέδιο γράφτηκε ὄντως ἀπὸ τὸν συγγραφέα τῆς κωμωδίας καὶ πὼς ἀναφέρεται σ' αὐτὸν τὸν πόλεμο²⁸¹. Ὁ Μανούσακας ἀπέδειξε πὼς τὸ ἰντερμέδιο δὲν ἀναφέρεται στὸν Κρητικὸ Πόλεμο, διαπίστωσε τὴν ἀπουσία μέσα στὸ ἔργο ὁποιασδήποτε μνείας σὲ ἐμπόλεμη περίοδο καί, θεωρώντας δεδομένη τὴν προαναφερθεῖσα ἐπιρροή τοῦ συγγραφέα τοῦ *Στάθης* ἀπὸ τὴν *Πανώρια* (ποῦ τότε ἐθεωρεῖτο πὼς εἶχε γραφτεῖ μετὰ τὸ 1620), διατύπωσε τὴν ἄποψη πὼς ἡ κωμωδία γράφτηκε ἀνάμεσα στὸ 1620 καὶ τὸ 1648²⁸². Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ νεότερες ἔρευνες σχετικὰ μὲ τὴ χρονολόγηση τῶν ἔρ-

δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν μὲ ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τὴν συγγραφὴν τοῦ *Γύπαρι*, δικαιούμεθα πάντως νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν χρονολογικῶς πρὸ τῆς κρητικῆς κωμωδίας *Στάθης* [sic]. Καὶ τοῦτο διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: α) Ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης πράξεως τοῦ *Γύπαρι* μονόλογος τοῦ Ἔρωτος ἀπαντᾷ, περικεκομμένος ἐν μέρει, καὶ ὡς πρόλογος ὑπὸ τοῦ Ἔρωτος ἐκφωνούμενος πρὸ τῆς εἰρημένης κωμωδίας. β) Ὁ πρόλογος ἢ μονόλογος οὗτος ἀποτελεῖ [...] κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μίμησιν τοῦ Προλόγου τοῦ Ἔρωτος ἐν τῷ *Aminta* τοῦ Τάσσου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ βασικώτερον ἴσως πρότυπον τοῦ *Γύπαρι*. Ἐπομένως φυσικὸν εἶναι ὅτι ἔγραψεν ὁ ποιητὴς τοῦ *Γύπαρι* τοὺς σχετικoὺς στίχους κατὰ μίμησιν τοῦ *Aminta*, ἐκ τοῦ ὁποίου ἄλλως καὶ ἄλλα πάμπολλα ἠρύσθη. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὁ ποιητὴς τοῦ *Στάθης* [sic] μιμούμενος τὸν ὁμότεχνον αὐτοῦ ποιητὴν τοῦ *Γύπαρι* εἶναι μεταγενέστερος αὐτοῦ» (Ὁ ποιητὴς καὶ ὁ χρόνος τῆς δημιουργίας τοῦ ποιήματος, στό: ΚΡΙΑΡΑΣ, *Γύπαρις*, σ. 139). Ὁ Μανούσακας ἀποδέχεται τὴν ἄποψη αὐτή: «Ὁ *Στάθης* ἔχει τὸν ἴδιον τὸν πρόλογο τοῦ *Γύπαρι*, περικομμένο ὁμως, πρᾶγμα ποῦ δείχνει πὼς ὁ *Γύπαρις* προηγείται χρονολογικά, ἀποτελεῖ δηλαδὴ ὁ χρόνος συγγραφῆς τοῦ *Στάθης* τὸν *terminum ante quem* γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ *Γύπαρι*» (ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, *Ζητήματα*, σ. 58). Ὁ Κριαρᾶς ἐπανέρχεται στὸ ζήτημα στὴ νεότερη ἔκδοσις τῆς *Πανώριας*: «Σχετικὰ μὲ τοὺς στίχους τῆς *Πανώριας* ποῦ σώζονται μέσα στὸ κείμενον τοῦ *Στάθης* (ἀρχὴ Ε' πράξεως) παρατηρῶ ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ *Στάθης* δέχεται τοὺς ξένους στίχους μέσα στὸ ἔργο του. [...] οἱ στίχοι αὐτοὶ παρουσιάζονται γνησιότεροι πότε στὸ ἓνα, πότε στὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ τρία γνωστὰ τῶρα χφφ τοῦ ἔργου. Ὑπάρχουν πάντως περιπτώσεις ποῦ ἡ παράδοσις τοῦ *Στάθης* ἀποτελεῖ γιὰ ὀρισμένες γραφὰς πρόσθετο μάρτυρα κοντὰ στὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ χφφ ἢ κοντὰ καὶ στὰ τρία» (Τὰ χειρόγραφα καὶ ἡ σημασία τους, στό: ΚΡΙΑΡΑΣ, *Πανώρια*, σ. 5). Ἡ Martini, στὴν κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ἔργου, ἀποδέχεται τὸν συλλογισμό (MARTINI, *Στάθης*, σ. 23).

281. ΣΑΘΑΣ, *Κρητικὸν Θέατρον*, σ. κ'.

282. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, *Ζητήματα*, σ. 58-73.

γων τοῦ Χορτάτση προσδιόρισαν τὴ συγγραφή τῆς *Πανώριας* κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 16ου αἰώνα²⁸³. Ὁ Εὐαγγελᾶτος ἐπιχείρησε νὰ προσδιορίσει τὴ συγγραφή τοῦ *Στάθης* σὲ ἓνα ἀκόμη στενότερο χρονικὰ πλαίσιο καί, ἐξετάζοντας ἐσωτερικὲς μαρτυρίες τοῦ κειμένου σὲ συνδυασμὸ μὲ ἱστορικὰ γεγονότα, πρότεινε τὸ διάστημα 1585-1592²⁸⁴, ἐνῶ ἡ Martini μετατόπισε ἐλαφρῶς τὸ διάστημα συγγραφῆς λίγο μετὰ τὸ 1604²⁸⁵. Εἶναι πάντως κοινὰ ἀποδεκτὸ πὼς τὸ ἔργο γράφτηκε γύρω στὸ 1600, κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο δηλαδὴ στὴν ὁποία ἐντάσσεται ἡ δραματουργικὴ παραγωγή τοῦ Χορτάτση. Συνεπῶς, ἡ ὑπόθεση νὰ εἶναι συγγραφέας τοῦ *Στάθης* ὁ Ρεθυμνιώτης ποιητὴς δὲν ἀποκλείεται, ἀπὸ σκοπιὰ χρονολογικὴ τουλάχιστον.

- β) Οἱ ὁμοιότητες ποὺ παρουσιάζει ὁ *Στάθης* μὲ τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Χορτάτση μποροῦν νὰ διερευνηθοῦν καί, κατὰ τὴ γνώμη μας, νὰ φωτίσουν τὴν πιθανότητα νὰ εἶναι ὁ ἴδιος συγγραφέας, μόνον στὸ πεδίο τῆς ἀντιβολῆς στίχων ἢ ἡμιστίχιων κοινῶν καὶ στὸν *Στάθης* καὶ στὰ τρία γνωστὰ ἔργα τοῦ ποιητῆ. Ἀντίθετα, τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα τῆς

283. ΚΡΙΑΡΑΣ, Ὁ ποιητὴς, τὰ ἔργα του καὶ ἡ χρονολογικὴ τους σειρά, στό: ΚΡΙΑΡΑΣ, *Πανώρια*, σ. 11-12.

284. Θέτει κατ' ἀρχὴν ὡς *terminum post quem* τὸ 1585, ταυτίζοντας τὸ ὄνομα τοῦ Ρομέη ποὺ ἀναφέρεται στὴ Γ' πράξη μὲ τὸν Annibale Romei, συγγραφέα ἐνὸς διασημοῦ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἔργου γιὰ τοὺς κανόνες καλῆς συμπεριφορᾶς, διαπίστωση ποὺ ἔγινε γενικὰ ἀποδεκτὴ. Στὴ συνέχεια, μὲ δεδομένο πὼς ὁ *Στάθης*, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες δύο κρητικὲς κωμωδίες, ἀναφέρεται σὲ σύγχρονα γεγονότα, ὑπολογίζει τὶς ἡλικίες τῶν προσώπων τοῦ ἔργου σὲ συνάρτηση μὲ ἐκεῖνα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς (κατάκτηση τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐπιδημία πανούκλας στὸν Χάνδακα) ποὺ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς πλοκῆς καὶ καταλήγει στὸ 1592 ὡς *terminum ante quem* (Εὐαγγελᾶτος, Χρονολόγηση τοῦ *Στάθης*).

285. Ἐνῶ, συσχετίζοντας τὴν ἐξέλιξη τῆς πλοκῆς τοῦ ἔργου μὲ τὰ γεγονότα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς στὴν Κρήτη καὶ στὴν Κύπρο, ἀκολουθεῖ μεθοδολογικὰ τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Εὐαγγελᾶτου, ὡστόσο διαφοροποιεῖται στὴν ἐρμηνεῖα εἰδικότερων ἱστορικῶν ζητημάτων. Ἐπιπλέον, ἀποδεχόμενὴ πὼς ἡ κωμωδία εἶναι ἔργο τοῦ Χορτάτση, θεωρεῖ πὼς «τὸ ἔργο ἀνήκει σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ τῆς θεατρικῆς δραστηριότητος τοῦ ποιητῆ, καὶ τοῦτο συνάγεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ μεστότερο ὕφος του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλοκὴ του τὴν ἴδια», συνεπῶς τὸ τοποθετεῖ μετὰ τὸν *Κατσοῦρμπο* καὶ τὴν *Πανώρια* (MARTINI, *Στάθης*, σ. 23-31).

κωμωδίας, σε ποιό βαθμό δηλαδή επικρατεί ή δυτική ή η ανατολική διάλεκτος, δέν μπορούν να οδηγήσουν με ασφάλεια σε συμπεράσματα²⁸⁶. Αποδεικτικής ισχύος στερείται τελείως ή απόπειρα αντιστοίχισης προσώπων του *Στάθη* με πρόσωπα άλλων έργων του Χορτάτση (για παράδειγμα, ή όμοιότητα του προσώπου του *Στάθη* με τόν Γιαννούλη της *Πανώριας* κ.ά.), όπως αποφαίνεται καί ή *Martini*²⁸⁷.

Ή *Martini* ώστόσο έπιχείρησε μιá συστηματική σύγκριση του *Στάθη* καί τών τριών γνωστών έργων του Χορτάτση καί παρουσίασε 24 περιπτώσεις όμοιότητας ήμιστίχων ή έκφράσεων, πού θά μπορούσαν να είναι γραμμένα από τόν ίδιο συγγραφέα, χωρίς να αποκλείεται όμως τó ένδεχόμενο της σύμπτωσης²⁸⁸. Άξίζει να παραθέσουμε ένα από τά παραδείγματα:

*μά τόν Καρπόφορο θωρώ τó συναναθροφό μου,
τó φίλο μου τόν άκριβό, τόν ίδιον άδερφό μου*

(*Ερωφίλη*, Α' 35-36)

*μά έδω τόν μπιστεμένο μου καί τόν άγαπητό μου
τó Χρύσιππο τó φίλο μου, μάλλιος τόν άδερφό μου*

(*Στάθης*, Α' 315-316)

286. Ό Μανούσακας διαπιστώνει πώς ή γλώσσα του ποιητή «έχει άφθονα χαρακτηριστικά στοιχεία του ανατολικού κρητικού ιδιώματος» (ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, *Ζητήματα*, σ. 57). Ή *Martini* επίσης αναφέρει πώς «στο *Στάθη* άφθονούν τά χαρακτηριστικά στοιχεία της ανατολικής διαλέκτου της Κρήτης, ενώ καί ό *Κατζούρμπο* καί ή *Ερωφίλη* είναι γραμμένα στη δυτική διάλεκτο». Έπισημαίνει ώστόσο πώς «ή διαφορά ανάμεσα στη γλώσσα τών έργων αυτών δέν είναι τόσο μεγάλη όσο θά μπορούσε να φανταστεί κανείς, πριν από έναν άκριβή έλεγχο τών κειμένων, άφοϋ καί στα τρία έργα πρόκειται περισσότερο για μιá γλώσσα μεικτή από δυτικά καί ανατολικά στοιχεία, παρά για μιá διάλεκτο άστηρὰ έντοπισμένη. [...] Στόν *Κατζούρμπο* έχει διαπιστωθεί πώς ή γλώσσα δέν έχει άπόλυτη συνέπεια, ενώ από την άλλη μεριά [...] ούτε για την κωμωδία αυτή [ένν. τόν *Στάθη*] μπορούμε να μιλάμε για μιá γλώσσα εύθυγραμμισμένη πάντοτε με τούς κανόνες της ανατολικής διαλέκτου» (ΜΑΤΙΝΙ, *Στάθης*, σ. 33). Άξίζει να υπενθυμίσουμε πώς πρόκειται για διασκευή στην όποία έχουν παρεισφρήσει έπτανησιακά στοιχεία.

287. ΜΑΤΙΝΙ, *Στάθης*, σ. 35.

288. Αϋτόθι, σ. 36.

Συμπερασματικά, κανένα από τα επιχειρήματα που έχουν κατά καιρούς υποστηριχθεί για την πιθανότητα συγγραφής του *Στάθη* από τον Τζώρτζη Χορτάση δεν έχει κατηγορηματική δύναμη απόδειξης²⁸⁹. Η υπόθεση όμως αυτή, όπως διατυπώθηκε από τους Εὐαγγελᾶτο, Σολομό και Martini πρὶν ἀπὸ σαράντα περίπου χρόνια, δὲν ἀπορρίφθηκε ποτέ²⁹⁰. Ἀντίθετα, εἶναι κοινὰ ἀποδεκτὴ στὴν ἐρευνητικὴ κοινότητα ὡς ἰσχυρὸ ἐνδεχόμενο. Τὸ χρονικὸ διάστημα πὺ ἔδρασε ὁ Χορτάσης καὶ ἡ μὸρφωσὴ του, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἔλλειψη ὅποιασδήποτε μνειᾶς γιὰ ἄλλον ποιητὴ μὲ παρόμοια χαρακτηριστικὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ²⁹¹, καθιστοῦν τὸ ἐνδεχόμενο ἀκόμη ἰσχυρότερο. Θὰ μπορούσε τουλάχιστον νὰ διατυπωθεῖ πῶς, στὴν περίπτωσιν πὺ δὲν ἀνήκει στὸν Χορτάση, ὁ συγγραφέας τοῦ *Στάθη* εἶναι ἀσφαλῶς ἐπηρεασμένος ἀπὸ αὐτόν. Ἐὰν βεβαίως δεχτοῦμε τὴν ἐρμηνευτικὴ μέθοδο τοῦ Henrich²⁹², τότε μπορούμε βᾶσιμα νὰ ταυτίσουμε τὸν συγγραφέα τῆς κωμωδίας μὲ τὸν Χορτάση: ἐὰν ὄχι, μόνο μᾶ νέα, ἐξωτερικὴ μαρτυρία θὰ μπορούσε νὰ διαλευκάνει τὴν ὑπόθεση.

289. Ὁ Εὐαγγελᾶτος, πὺ πρῶτος διατύπωσε τὴν ὑπόθεση αὐτή, ἀναφέρει: «Προσωπικὰ –παρόλο πὺ τὸ εἶχα ὑποσχεθεῖ– δὲν ἐπανήλθα σὲ εἰδικὸ μελέτημα γιὰ τὸ θέμα, διότι ἐπέισθηκα ὅτι, μὲ τὰ δεδομένα πὺ διαθέτει σήμερα ἡ ἔρευνα, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι καὶ ὁ *Στάθης* εἶναι ἔργο τοῦ μεγάλου Ρεθυμνιώτη ποιητῆ. Ἐξακολουθῶ ὅμως νὰ πιστεύω ὅτι πιθανότατα δημιουργὸς τοῦ ἔργου εἶναι ὁ Γεώργιος Χορτάσης» (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Προβλήματα, τοῦ *Στάθη*, σ. [2]).

290. Ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἰσχὺ τῶν επιχειρημάτων πὺ χρησιμοποίησε ἡ Martini γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ συγγραφέα τοῦ *Στάθη* μὲ τὸν Χορτάση ἐξέφρασαν οἱ SPADARO (Βιβλιοκρισία, σ. 57-58), ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ (Φιλολογικὲς παρατηρήσεις, σ. 65-66), ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ (Βιβλιοκρισία, σ. 532-533), ΚΡΙΑΡΑΣ (Παρατηρήσεις, σ. 71-73), ΠΗΔΩΝΙΑ (Ὁ Χορτάσης καὶ τὰ ἔργα του, σ. 109-110).

291. Ὁ Εὐαγγελᾶτος σημειώνει γιὰ τὴ μὸρφωση τοῦ συγγραφέα τοῦ *Στάθη*: «Ὁ ποιητὴς τοῦ *Στάθη* διαθέτει πλατεῖα μὸρφωση (συνδεδεμένη ὄχι μὲ τὴ λόγια βυζαντινὴ παράδοση, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὴ σύγχρονη –καὶ παλαιότερη του– ἰταλικὴ λογοτεχνία), χειρίζεται θαυμάσια τὸν παραδοσιακὸ δεκαπεντασύλλαβο, ἐνῶ ἡ “οἰκοδόμησις” τῶν στίχων του, οἱ διασκελισμοὶ καὶ ἄλλα αἰσθητικὰ στοιχεῖα προδίδουν λόγια σκέψη. Ἀπὸ τὸ κείμενο δὲ λείπουν ἐπίσης στιγμὲς πραγματικῆς ποιητικῆς πνοῆς» (ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Προβλήματα, τοῦ *Στάθη*, σ. [2]).

292. HENRICH, Ἡ μαρτυρία τῶν «κρυπτοσφραγίδων».

Ἡ «ποιμενική κωμωδία» τοῦ Giambattista Guarini (1538-1612) *Il Pastor Fido* γράφτηκε ἀνάμεσα στὰ ἔτη 1581-1584, προκάλεσε δημόσιες συζητήσεις ὡς ἓνα νέο λογοτεχνικὸ εἶδος (ποὺ δὲν ἦταν οὔτε τραγωδία οὔτε κωμωδία) καὶ ἐκδόθηκε γύρω στὸ 1590²⁹³. Τὸ ἔργο μεταφράστηκε στὴν κρητικὴ διάλεκτο, σὲ ἑπτασύλλαβους καὶ ἑνδεκασύλλαβους στίχους κατὰ τὸ ἰταλικὸ πρότυπό του, σώζεται σὲ ἓνα μόνον χειρόγραφο καὶ δὲν ὑπάρχει μνεία γιὰ τὸν συγγραφέα. Ἐκδόθηκε μὲ τὸν τίτλο *Ὁ Πιστικὸς Βοσκὸς* ἀπὸ τὸν Perikles Joannou τὸ 1962²⁹⁴, σὲ μιὰ κριτικὴ ἔκδοση πού, κατὰ γενικὴ ὁμολογία, δὲν ἱκανοποίησε²⁹⁵.

Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς κωμωδίας *Στάθης*, τῆς ὁποίας ὁ συγγραφέας παραμένει ἄγνωστος παρὰ τὶς ἰσχυρὲς ἐνδείξεις πὼς μπορεῖ αὐτὸς νὰ εἶναι ὁ Τζώρτζης Χορτάτσης, ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ τοὺς μελετητὲς κάποια ἐπιχειρήματα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀποδοσης καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ στὸν Ρεθυμνιώτη ποιητὴ, ἀφοῦ ἐρευνήθηκαν πιθανὲς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὴ μετάφραση αὐτὴ καὶ στὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση.

Ὁ Joannou στὴν εἰσαγωγή τῆς ἔκδοσης του τοποθετεῖ τὴ μετάφραση αὐτὴ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 17ου αἰῶνα²⁹⁶ καὶ θεωρεῖ πὼς ὑπάρχει πιθανότητα νὰ ἔχει γίνῃ ἀπὸ τὸν Χορτάτση, ὑποστηρίζοντας πὼς ἐνδεχομένως ὁ *Πιστικὸς Βοσκὸς* ὑπῆρξε πρότυπο γιὰ τὴν *Πανώρια*²⁹⁷. Ὁ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς, ἀντίθετα, θεωρεῖ αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενον «ἐντελῶς ἐσφαλμένο»²⁹⁸.

Ἡ Νίκη Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, μὲ δύο μελετήματά της κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1970, προσφέρει σειρὰ ἐπιχειρημάτων πού μπο-

293. BANCROFT-MARCUS, Ποιμενικὸ δρᾶμα καὶ εἰδύλλιο, σ. 111.

294. JOANNOU, *Ὁ Πιστικὸς Βοσκός*.

295. Γιὰ τὴν ὑποδοχὴ αὐτῆς τῆς κριτικῆς ἔκδοσης, βλ. τὶς κρίσεις πού σταχυολογεῖ ὁ ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, Κριτικὴ βιβλιογραφία, σ. 67.

296. Einleitung, στό: JOANNOU, *Ὁ Πιστικὸς Βοσκός*, σ. 19.

297. Αὐτόθι, σ. 1 καὶ 9.

298. Εἰσαγωγή, στό: ΚΡΙΑΡΑΣ, *Πανώρια*, σ. 20, σημ. 1.

ροῦν νὰ συνδέσουν τὸν Χορτάση μὲ τὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Guarini στὴν κρητικὴ διάλεκτο. Στὸ πρῶτο, διερευνᾷ τὴ σχέση τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* μὲ τὸν *Κατσούρμπο*, ἐντοπίζοντας νοηματικὲς καὶ φραστικὲς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ δύο ἔργα²⁹⁹. Συγκεκριμένα, διαπιστώνει αὐτὲς τὲς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὴ σκηνὴ τοῦ *Κατσούρμπο* (δεύτερη πράξη, ἑβδομὴ σκηνή), ὅπου ἡ Ἄρκολιὰ συμβουλεύει τὴν Πουλισένα, καὶ στὴ σκηνὴ τοῦ μονολόγου τῆς Κορίσκας (πρώτη πράξη, τρίτη σκηνή) τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ*, παραθέτοντας τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα. Ἡ ἴδια συμπεραίνει πὼς «οἱ ὁμοιότητες αὐτὲς ἀνάμεσα στὰ δύο ἔργα μποροῦν νὰ προέρχονται: α) ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* στὸν *Κατσούρμπο* (τὸ ἀντίθετο ἀποκλείεται, ἀφοῦ τὸ πρῶτο κείμενο εἶναι πιστὴ μετάφραση τοῦ ἰταλικοῦ ποιήματος), β) ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ ἰταλικοῦ κειμένου τοῦ *Pastor Fido* στὸν ποιητὴ τοῦ *Κατσούρμπο*, ἢ γ) ἀπὸ ἄλλο ἢ ἄλλα ἰταλικά ποιητικά ἔργα ποὺ πιθανὸν νὰ ἔχουν ὅλα μαζὶ ἢ μεμονωμένα τὰ στοιχεῖα αὐτὰ»³⁰⁰. Καταλήγει πὼς «ἡ ἐξάρτηση τοῦ Χορτάση ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Guarini, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ μετάφραση, εἶναι ἡ πιθανότερη ἐξήγηση τῆς ἀντιστοιχίας αὐτῆς», τοποθετώντας τὴ σύνθεση τῆς μετάφρασης στὴν κρητικὴ διάλεκτο τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* ἀσφαλῶς πρὶν ἀπὸ τὴ συγγραφὴ τοῦ *Κατσούρμπο*³⁰¹.

Ἀφοῦ μεσολαβήσει ἡ κριτικὴ ἔκδοση τῆς κωμωδίας *Στάθης*, στὴν ὁποία ἐπιχειρεῖται ἡ ἀπόδοσή της στὸν Χορτάση³⁰², ἡ Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη ἐπανερχεται στὸ ζήτημα τῆς πατρότητας τῆς μετάφρασης στὴν κρητικὴ διάλεκτο, ἐξετάζοντας πλέον τὴν πιθανὴ σχέση τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* καὶ μὲ τὰ ἄλλα γνωστὰ ἔργα τοῦ Χορτάση³⁰³. Ἀφοῦ αἰτιολογεῖ τὴν ἀπουσία αὐτούσιων κοινῶν στίχων ἀνάμεσα στὸν

299. ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, Ὅμοιότητες.

300. Αὐτόθι, σ. 377.

301. Αὐτόθι, σ. 378.

302. MARTINI, *Στάθης*.

303. ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, Ὁ *Πιστικὸς Βοσκός*.

Πιστικό Βοσκό και τὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση μὲ τὸ λογικὸ ἐπιχείρημα πὼς ἡ μετάφραση ἔχει συντεθεῖ σὲ ἄλλο μέτρο (ὄχι σὲ δεκαπεντασύλλαβο) καὶ τὴν ἀπουσία νοηματικῶν ὁμοιοτήτων (ἀφοῦ πρόκειται γιὰ μετάφραση καὶ ὄχι πρωτότυπο ἔργο), ἐπικεντρώνει τὴν προσοχὴ τῆς στὸ προσωπικὸ ὕφος τοῦ συγγραφέα, τὰ κοινὰ ἐκφραστικὰ μέσα καὶ σὲ σπάνιους καμιά φορὰ γλωσσικοὺς τύπους ποὺ ὅμως ἀπαντῶνται στὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση³⁰⁴. Παραθέτει λοιπὸν, ἀρκετὰ πειστικά, πλῆθος ἀποσπασμάτων καὶ περιπτώσεων γλωσσικῶν τύπων ἀπὸ τὸν *Πιστικὸ Βοσκό* καὶ ἀπὸ τὴν *Ἐρωφίλη*, τὴν *Πανώρια* καὶ τὸν *Κατσούρμπο* καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα πὼς, εἴτε ὁ *Πιστικὸς Βοσκός*, ἀκόμη κι ἂν εἶναι ἄλλου συγγραφέα, ἔχει ἐπηρεάσει τὸν Χορτάτση, εἴτε ἀκόμη πὼς ὑπάρχει σοβαρὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἔχει συνθέσει ὁ ἴδιος τὴ μετάφραση στὴν κρητικὴ διάλεκτο τοῦ ἔργου τοῦ Guarini (πάντα θεωρώντας ὡς δεδομένο πὼς ἡ μετάφραση τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* προηγείται τῆς σύνθεσης τῶν ἄλλων ἔργων, τουλάχιστον τοῦ *Κατσούρμπο* καὶ τῆς *Ἐρωφίλης*)³⁰⁵. Συνοψίζοντας, ἔχει τὴ γνώμη πὼς ἕνας τόσο ἀξιόλογος ποιητὴς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχει ἀφήσει μόνο τρία ἔργα³⁰⁶.

Ὁ ἀντίλογος στὴ διερεύνηση αὐτὴ ἔρχεται ἀπὸ τὴν Κομνηνὴ Δ. Πηδώνια, ποὺ θεωρεῖ πὼς μᾶλλον ὁ *Πιστικὸς Βοσκός* εἶναι μεταγενέστερος καὶ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση (καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο)³⁰⁷ καὶ παραπέμπει σὲ σχετικὸ μελέτημα τοῦ Vincenzo Pecoraro³⁰⁸.

Ἡ Rosemary Bancroft-Marcus, ποὺ ἀναγνωρίζει ὡς ἀξιοπρόσεκτες τὶς ἐπισημάνσεις τῆς Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη³⁰⁹, ἐπανέρχεται στὸ θέμα τῆς πατρότητας τῆς μετάφρασης σὲ νεότερο μελέτημά της³¹⁰. Θεω-

304. Αὐτόθι, σ. 83.

305. Αὐτόθι, σ. 95.

306. Αὐτόθι, σ. 97.

307. ΠΗΔΩΝΙΑ, Ὁ Χορτάτσης καὶ τὰ ἔργα του, σ. 110-111.

308. PECORARO, *Studi*, σ. 101-147.

309. BANCROFT-MARCUS, Georgios Chortatsis and his works, σ. 31.

310. BANCROFT-MARCUS, Ποιμενικὸ δράμα καὶ εἰδύλλιο.

ρεϊ ως *terminum ante quem* για τὸν *Πιστικὸ Βοσκὸ* τὸ 1611, βάσει ἐνὸς ποιήματος στὸ χειρόγραφο τῶν *Rime Amoroze* τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου ποὺ ἀναφέρεται σὲ παράσταση τοῦ ἔργου στὸ Κάστρο³¹¹. Ὡστόσο, ἡ θεωρία αὐτὴ δὲν ἀποδεικνύεται, ἀφενὸς γιατί ἡ παράσταση αὐτὴ δὲν ἔχει ἐπιβεβαιωθεί, ἀφετέρου γιατί δὲν δικαιολογεῖται ὁ Ἀνδρέας Κορνάρος, ποὺ ἐξέφραζε ἀνοιχτὰ τὴν ἀπέχθειά του ἀπέναντι στὴν κρητικὴ γλῶσσα καὶ λογοτεχνία³¹², νὰ μνημονεύει ἓνα ἰταλικὸ λογοτεχνικὸ κείμενο γραμμένο στὴν κρητικὴ διάλεκτο. Γιὰ τὴν πιθανότητα ἢ μετάφραση νὰ ἀνήκει στὸν Χορτάτση, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα πάντα μὲ τὴν Bancroft-Marcus, «ἀρεσκόταν νὰ κάνει λογοπαίγνια μὲ τὸ ὄνομά του στὰ ἔργα του», ἡ ἴδια ἐντοπίζει ἓνα σημεῖο ὅπου θεωρεῖ πὼς «γίνεται ἓνα λογοπαίγνιο μὲ τὸ μικρὸ του ὄνομα καὶ τὸ *γιωργός*». Ὁ συλλογισμὸς αὐτός, ὁ ὁποῖος ἐπίσης στερεῖται ἀποδεικτικῆς ἰσχύος, τὴν ὁδηγεῖ, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, νὰ τοποθετήσῃ τὸν χρόνο συγγραφῆς τῆς μετάφρασης στὴν περίοδο ὀριμότητος τοῦ Χορτάτση³¹³.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπάνω προσπάθειες ταύτισης τοῦ συγγραφέα τῆς μετάφρασης τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* μὲ τὸν Γεωργίου Χορτάτση, ποὺ βασιζόνταν στὴν ἀναζήτηση κοινῶν στοιχείων ἀνάμεσα στὰ γνωστὰ ἔργα τοῦ ποιητῆ καὶ τὴν κρητικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Guarini, πρέπει νὰ σημειωθεῖ καὶ ἡ ἀπόδοση, μετὰ βεβαιότητος μάλιστα, τῆς μετάφρασης στὸν Χορτάτση, ποὺ ὑποστηρίζει ὁ Günther S. Henrich³¹⁴. Ὁ ἴδιος, ἂν καὶ ἤδη πεπεισμένος ἀπὸ τὸν συλλογισμὸ τῆς Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, ἐφαρμόζει τὴ μέθοδό του (ποὺ διερευνᾷ τὴν ὑπαρξὴ κρυπτοσφραγίδων στὰ κείμενα, οἱ ὁποῖες ἀποκαλύπτουν τὸν συγγραφέα)

311. Ἰσχυρίζεται πὼς, ἂν καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἔργου εἶναι γραμμένος στὰ ἰταλικά, δὲν εἶναι ἀπίθανο αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενο, γιατί «ἂν τὸ ἔργο ἦταν ἡ κρητικὴ διασκευή, ὁ Κορνάρος θὰ ἔδινε καὶ πάλι τὸν τίτλο τῆς στὰ ἰταλικά σ' ἓνα ἰταλικὸ ποίημα» (αὐτόθι, σ. 113).

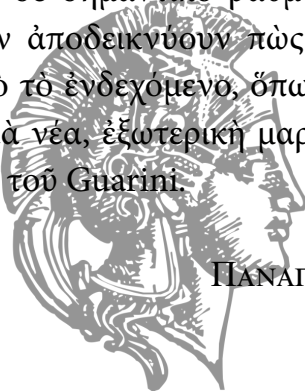
312. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Οἱ πνευματικοὶ «ἀντίπαλοι».

313. BANCROFT-MARCUS, Ποιμενικὸ δρᾶμα καὶ εἰδύλλιο, σ. 114-115.

314. HENRICH, Ὁ Χορτάτσης ποιητῆς τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ*.

στὸν *Πιστικὸ Βοσκό*, γιὰ τὸν ὁποῖο θεωρεῖ πὼς «καταγράφηκε ἀρχικὰ μὲ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο»³¹⁵, καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα πὼς καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ ἀνήκει στὸν Χορτάτση. Μὲ τὴν ἴδια μέθοδο εἶχε ἀποδώσει παλαιότερα στὸν Χορτάτση καὶ τὸν *Στάθη*³¹⁶, ἐνῶ σὲ ἐντελῶς πρόσφατη ἀνακοίνωσή του ἀποδίδει ἕνα ἀκόμη κείμενο, τὴν *Ξεχασμένη Νύφη*, στὸν Ρεθυμνιώτη ποιητὴ³¹⁷, διευρύνοντας κατὰ πολὺ τὴν ἐργογραφία του καὶ ἐνισχύοντας τὴν ἄποψη πὼς ἕνας τόσο ἀξιόλογος ποιητὴς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἄφησε μόνο τρία ἔργα.

Συμπερασματικά, οἱ ὁμοιότητες ποὺ ἔχουν ἐντοπιστεῖ ἀνάμεσα στὸ κείμενο τοῦ *Πιστικοῦ Βοσκοῦ* καὶ τὰ τρία γνωστὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση καὶ οἱ ὁποῖες φανερώνουν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ σχέση ἀνάμεσα στὰ κείμενα, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἀποδεικνύουν πὼς ἡ μετάφραση ἀνήκει σ' αὐτόν, διατηροῦν πιθανὸ τὸ ἐνδεχόμενον, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ *Στάθη*. Πλέον, μόνο μιὰ νέα, ἐξωτερικὴ μαρτυρία θὰ ἀποκάλυπτε τὸν μεταφραστὴ τοῦ ἔργου τοῦ Guarini.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

315. Αὐτόθι, σ. 179-180.

316. HENRICH, Ἡ μαρτυρία τῶν «κρυπτοσφραγίδων».

317. HENRICH, Ἡ *Ξεχασμένη Νύφη*.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΧΟΡΤΑΤΣΗ ΣΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ

Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ αποτελεί μιὰ καταγραφή τῆς «ἀπὸ σκηνῆς» παρουσίας τῶν ἔργων τοῦ Τζώρτζη Χορτάτση στὸν 20^ο αἰῶνα, καθὼς καὶ τῆς κωμωδίας *Στάθης*, πὸν μὲ ἐπιφυλάξεις ἀποδίδεται στὸν ἴδιο δραματουργό. Ἡ παρούσα ἔρευνα συγκεντρώνει τὶς παραστάσεις τῶν ἐπαγγελματικῶν θεατρικῶν σχημάτων τόσο τῆς πρωτεύουσας ὅσο καὶ τῆς περιφέρειας. Περιλαμβάνονται ἐπίσης πρῶτες ραδιοφωνικὲς παρουσιάσεις, ὁράτοια καὶ σὲ ὀρισμένες εἰδικὲς περιπτώσεις (π.χ. ἐπετείων) παρουσιάσεις ἀποσπασμάτων τῶν ἔργων.

Ὅρισμένες μὴ ἐπαγγελματικὲς παραστάσεις (σχολικὲς, φοιτητικὲς κ.λπ.) μνημονεύονται στὴν παρούσα καταγραφή, λόγω τῆς συμμετοχῆς σὲ αὐτὲς προσώπων πὸν ἀργότερα σφράγισαν μὲ τὴν παρουσία τους τὶς ἐξελίξεις τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ ἀναφορὰ συντελεστῶν, ἡμερομηνίας καὶ τόπου πρώτης παράστασης, σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις γίνεται μνεῖα σὲ περιοδεῖες, ἐπαναλήψεις, ἀλλαγὲς σὲ διανομὴ καὶ συντελεστὲς καὶ ἄλλα στοιχεῖα πὸν ἐνδεχομένως παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον.

Τὰ ἔργα καταγράφονται μὲ τὴν ἀκόλουθη σειρά: *Ἐρωφίλη*, *Πανώρια*, *Κατσούρμπος*, *Ἰντερμέδια* καὶ Ἀγνώστου (Τζώρτζη Χορτάτση;) *Στάθης*. Κατὰ τὴ μεταφορὰ τῶν παραστασιογραφικῶν στοιχείων ἀκολουθεῖται ὁ τρόπος πὸν αὐτὰ ἀναγράφονται στὰ ἀντίστοιχα προγράμματα: διατηρεῖται ἢ σειρά συντελεστῶν καὶ διανομῆς, ἢ ὀρθογραφία κ.λπ. Τὰ ἔργα κατατάσσονται χρονολογικὰ σύμφωνα μὲ τὴν ἡμερομηνία τῆς πρώτης παρουσιάσῆς τους. Στὸν τίτλο κάθε καταγραφῆς ἐμφανίζεται ἢ χρονολογία, ὁ θίασος καὶ ἀκολουθῶς ὁ τόπος καὶ ὁ θεατρικὸς χῶρος πρώτης παράστασης.

Τὰ στοιχεῖα ἀντλήθηκαν κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Προγραμμάτων τοῦ Κέντρου Μελέτης καὶ Ἔρευνας τοῦ Ἑλληνικοῦ Θεάτρου-Θεατρικοῦ Μουσείου. Ἐπιμέρους ἐλλείψεις συμπληρώθηκαν ἢ καὶ διασταυρώθηκαν –ὅπου ἦταν δυνατόν– ἀπὸ μελετήματα, μονογραφίες, λευκώματα καὶ ἀπομνημονεύματα ἠθοποιῶν, ἀπὸ προφορικές μαρτυρίες, ἀπὸ ἐξειδικευμένες θεατρικές ἐκδόσεις, ἀπὸ τὸν περιοδικὸ καὶ ἡμερήσιο Τύπο καὶ ἀπὸ ἰδιωτικές συλλογές³¹⁸.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

318. Μελετήθηκαν τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου (www.nt-archive.gr), τοῦ Κρατικοῦ Θεάτρου Βορείου Ἑλλάδος (www.ntng.gr), τοῦ Δημοτικοῦ Περιφερειακοῦ Θεάτρου Κρήτης, τοῦ «Ἀμφι-Θεάτρου Σπύρου Α. Εὐαγγελάτου», ἐνῶ ἀντλήθηκαν στοιχεῖα ἀπὸ τίς ἰδιωτικές συλλογές τοῦ Ἄλκη Παπᾶ καὶ τῆς Χριστιάννας Μαντζουράνη. Στὴ διασταύρωση τῶν στοιχείων βοήθησε ἡ μελέτη τῶν ἐτήσιων ἐκδόσεων *Χρονικὸ καὶ Ἐπίλογος*, καθὼς καὶ τὰ ἄρθρα καὶ μελετήματα: ΣΙΔΕΡΗΣ, *Τὰ κρητικά θεατρικά ἔργα*: [ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ], *Δραματολόγιο*: VINCENT, *A production of Chortatsis' Katzurbos: Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Λίνο Πολίτη: Κείμενα θεατρικῆς παιδείας 1983-1986*. ΓΚΑΤΖΙΟΥ, *Οἱ παραστάσεις*: ΒΙΒΙΑΚΗΣ, *Ἐρωφίλη*: Κάρολος Κούν. *Οἱ παραστάσεις*: Κάρολος Κούν.

ΕΡΩΦΙΛΗ

- 1934 ΛΑΪΚΗ ΣΚΗΝΗ
 Θέατρο «Ολύμπια»
 Σκηνοθέτης: Κάρολος Κούν.
 Σκηνογράφος: Ίωάννης Τσαρούχης.
 Διανομή: Δημήτρης Ντουντουνάκης (Χάρος), Λυκούργος Καλλέργης (Πανάρετος), Θανάσης Βασιλακόπουλος (Καρπόφορος), Παντελής Ζερβός (Φιλόγονος), Μιχάλης Βαλεστινιώτης (Σύμβουλος του βασιλέα), Φρόσω Κοκκόλα (Ερωφίλη), Μαρία Έλευθεριάδου (Χρυσόνομη), Κώστας Χατζηαργύρης (Σκιά του αδερφού του βασιλέα), Κάρολος Κούν (Μαντατοφόρος), Άννα Νικολάου (Κορυφαία). Φούριες, Στρατηγοί, Χορός Γυναίκων.
 Μουσικοί: Νικόλαος Κουφιαγός (λύρα), Άντωνάκης (σαντούρι).
 Πρώτη παράσταση: 20 Απριλίου.
 Παραστάσεις: 21-22/4.
 Το 1959 (Θέατρο «Ορφεύς» – Κυκλικό Θέατρο, 3-4/6) παρουσιάστηκε απόσπασμα του έργου στο πλαίσιο παράστασης έορτασμού για τα 25χρονα του Κάρουλου Κούν.
- 1950 ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
 ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΡΙΟ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
 Αίθουσα Πειραματικού Σχολείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
 Διδασκαλία: Λίνος Πολίτης.
 Σκηνικό-Ένδυμασίες: Γιάννης Τσαρούχης.

Διανομή: Χρήστος Φράγκος (Χάρος), Γιώργος Πουκαμισάς (Πανάρετος), Απόστολος Μαλέγκος (Καρπόφορος), Παναγιώτης Πανταζής (Φιλόγονος), Θόδωρος Μαυρόπουλος (Σύμβουλος), Μάρω Στεφανίδου (Έρωφίλη), Εύα Παντζαρή (Χρυσόνομη), Δημήτρης Μαρωνίτης (Ψυχή, Μαντατοφόρος), Χριστίνα Νονότα (Κορυφαία).

Πρώτη παράσταση: 20 Μαΐου.

Παραστάσεις: 21/5, 17-18/10 Κρήτη (Ήράκλειο, Ρέθυμνο, Χανιά), 29/10 Αθήνα (Θέατρο «Κεντρικόν»), 4-5/11 Θεσσαλονίκη.

1952

ΕΘΝΙΚΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ

Παλάτιον Μεγάλων Μαγίστρων, Ρόδος.

Σκηνοθεσία: Αλέξης Σολομός.

Μουσική-Διεύθυνση ὀρχήστρας: Γιώργος Καζάσογλου.

Καλλιτεχνική ἐπιμέλεια: Νίκος Νικολάου.

Χορογραφία: Νίκολς.

Διανομή: Δημήτρης Ντουνάκης (Χάρος), Ίορδάνης Μαρίνος (Πανάρετος), Άλκης Παπᾶς (Καρπόφορος), Γεώργιος Γληνός (Βασιλιάς), Άρης Βλαχόπουλος (Σύμβουλος), Τιτίκα Νικηφοράκη (Έρωφίλη), Βάσω Μεταξᾶ (Νένα), Γκίκας Μπινιάρης (Σκιὰ τοῦ ἀδερφοῦ τοῦ Βασιλιᾶ), Λένα Νενεδάκη καὶ δεκαῆξι κορίτσια τοῦ Λυκείου Ἑλληνίδων (Χορός).

Χορευτικὸ Ἰντερμέδιο Ὀμίλου Κ. Νίκολς: Θ. Βλαστοῦ, Τ. Ρόγκα, Μ. Κοντούλη, Κ. Θεοδώρου, Ν. Γεωργαντοπούλου. *Τραγούδι:* Μαρία Ζέρη.

Πρώτη παράσταση: 6 Σεπτεμβρίου (Μεσαιωνικὲς Ἑορτὲς Ρόδου).

Παράσταση: 7/9.

1955

ΛΑΪΚΟ ΘΕΑΤΡΟ

Γήπεδο τής ΧΑΝ, Θεσσαλονίκη.

Διασκευή: Άλκης Παπᾶς.*Σκηνοθεσία:* Κριनिῶ Παπᾶ – Σπύρος Μουσούρης.*Σκηνογραφία:* Μίμης Κεντάκας.*Κοστούμια:* Βασίλης Ἀσιμομύτης.*Μουσική:* Μέλβ Πέιν.*Χορογραφία:* Ἀλέκος Μπάλσας.

Διανομή: Ἄλκης Παπᾶς (Χάρος), Σπύρος Μουσούρης (Βασιλιάς), Νίκος Μπετίνης (Σύμβουλος), Βύρων Πάλλης (Πανάρετος), Γιάννης Μαλούχος (Καρπόφορος), Μαργαρίτα Λαμπρινοῦ (Κορυφαία), Κριनिῶ Παπᾶ (Ἐρωφίλη), Ἀσπασία Παπαθανασίου (Νένα), Δημήτρης Παπᾶς³¹⁹ (Σκιά τοῦ ἀδερφοῦ τοῦ βασιλέα), Ἄλκης Παπᾶς (Μαντατοφόρος). Ἀλέκος Μπάλσας (Α΄ Χορευτής), Ἀνδρέας Μπάρκουλης (Β΄ Χορευτής), Χαρίλαος Κράλιεβιτς (Γ΄ Χορευτής), Βασίλης Ἀσιμομύτης (Δ΄ Χορευτής). Αὐλικοί, Χορευτές, Φρουροί, Θεραπαινίδες.

1961

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΘΝΙΚΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ

Ὡδεῖο Ἡρώδου Ἀττικοῦ

Σκηνοθεσία: Ἀλέξης Σολομός.*Σκηνογραφία:* Κλεόβουλος Κλώνης.*Ἐνδυμασίες:* Ἀντώνης Φωκᾶς.

319. Πρόκειται γιὰ τὸν Γιώργο Παπᾶ, ἀδελφὸ τῆς Κριनिῶς καὶ τοῦ Ἄλκη Παπᾶ. Τὸ βαφτιστικὸ τοῦ ὄνομα ἦταν Γιώργος, ἀλλὰ κάποιες φορές ἐμφανίζεται ὡς «Δημήτρης», γιὰ νὰ μὴ συγχέεται μὲ τὸν γνωστὸ πρωταγωνιστὴ Γιώργο Παππᾶ. Βλ. ΕΞΑΡΧΟΣ, Ἑλληνες ἠθοποιοί, σ. 516-517.

Μουσική: Μάνος Χατζιδάκις.

Χορογραφία και διδασκαλία χορευτικῶν ἰντερμεδιῶν: Ραλλοῦ Μάνου³²⁰.

Διανομή: Βασίλης Κανάκης (Χάρος), Δημήτρης Παπαμιχαήλ (Πανάρετος), Νίκος Παπακωνσταντίνου (Καρπόφορος), Λυκοῦργος Καλλέργης (Φιλόγονος), Θεόδωρος Μορίδης (Σύμβουλος τοῦ βασιλέα), Βάσω Μανωλίδου (Ερωφίλη), Δέσπω Διαμαντίδου (Χρυσόνομη), Γκίκας Μπινιάρης (Ψυχή τοῦ ἀδερφοῦ τοῦ Βασιλιᾶ), Νίκος Καζῆς (Μαντατοφόρος), Ἐλένη Νενεδάκη, Πόπη Παπαδάκη, Κική Ρέππα, Ἑλλη Βοζικιάδου, Μαρία Μοσχολιοῦ (Κορασίδες).

Πρώτη παράσταση: 25 Αὐγούστου.

Παραστάσεις: Ὁδεῖο Ἡρώδου Ἀττικοῦ (Φεστιβάλ Ἀθηνῶν, 26-27/8, 12-15/9 καὶ ἐκτός Φεστιβάλ, 16-17/9).

1962: Ὁδεῖο Ἡρώδου Ἀττικοῦ (Ἑβδομάς Κρητικῆς Θεάτρου, 21-22/7, καὶ Φεστιβάλ Ἀθηνῶν, 28-29/8, 18-19/9), με τοὺς ἴδιους βασικοὺς συντελεστὲς καὶ τὶς ἐξῆς ἀλλαγές στὴ διανομή: Νίκος Καζῆς (Πανάρετος), Ἐλένη Ζαφειρίου (Χρυσόνομη), Θάνος Λειβαδίτης (Μαντατοφόρος), Γιάννης Στεφάνου (Γελωτοποιός).

1966

ΑΡΜΑ ΘΕΑΤΡΟΥ – ΕΤΑΙΡΙΚΟΣ ΘΙΑΣΟΣ

Πειραιᾶς – Ἀρχαῖο Θέατρο.

Δραματικὴ πύκνωση: Νότης Περγιάλης.

320. Μαζὶ με τὸ ἀρχικὸ πρόγραμμα τῆς παράστασης φυλάσσεται ἔντυπο τὸ ὁποῖο παρουσιάζει ἀλλαγές στοὺς συντελεστὲς: ἀπουσιάζουν τὰ ὀνόματα τοῦ Μάνου Χατζιδάκι, τῆς Ραλλοῦς Μάνου καὶ τῶν χορευτῶν τοῦ «Ἑλληνικοῦ Χοροδράματος». Ἀντ' αὐτῶν, ἀναφέρονται: Ἐπιλογὲς κρητικῆς μουσικῆς ἀπὸ τὸν Σίμωνα Καρρᾶ, με ὀργανοπαίκτες τοὺς Ἐμμ. Περάκη καὶ Στ. Μαυροδημητράκη. Λόγω διαφωνίας μεταξὺ τοῦ συνθέτη καὶ τῆς διοίκησης τοῦ Ἑθνικοῦ Θεάτρου δὲν παρουσιάστηκαν τελικὰ τὰ Ἰντερμέδια, ὅπως εἶχε ἀρχικὰ προγραμματιστεῖ, σύμφωνα με τὶς σχετικὲς πληροφορίες στὸν ἡμερήσιο Τύπο τῆς ἐποχῆς.

Σκηνοθεσία: Πέλος Κατσέλης.

Σκηνικά-Κοστούμια: Δημήτρης Μυταράς.

Μουσική: Νικηφόρος Ρώτας.

Χορογραφία: Γιώργος Έμιρζας.

Διανομή: Ίάκωβος Ψαράς (Χάρος), Γιώργος Παπᾶς (Σκιά τοῦ ἀδερφοῦ τοῦ βασιλιᾶ), Κωνσταντῖνος Λύρας (Πανάρετος), Ὀρφέας Ζάχος (Καρπόφορος), Φοῖβος Ταξιάρχης (Βασιλιάς), Λάμπρος Κοτσίρης (Σύμβουλος), Νίκη Τριανταφυλλίδη (Ερωφίλη), Δέσποινα Μπεμπεδέλη (Νένα), Ίάκωβος Ψαράς (Μαντατοφόρος). *Χορός:* Ἐλένη Κισκύρα (Κορυφαία), Νίκη Τσιγκαλού (Α' Κοπέλα), Ε. Ἀθανασάκη (Β' Κοπέλα), Χαρά Κανδρεβιώτου (Γ' Κοπέλα), Ι. Καλουμένου (Δ' Κοπέλα), Μ. Παπαδέλη (Ε' Κοπέλα), Α. Παπαλαζαρίδη (ΣΤ' Κοπέλα).

Ἰντερμέδια: Χαρά Κανδρεβιώτου (Ποιητής), Ἐλένη Κισκύρα (Δαίμονας), Νίκη Τσιγκαλού (Ἀρμίντα), Ὀρφέας Ζάχος (Ρινάλδος), Χαρά Κανδρεβιώτου (Α' Κορασίδα, Δαιμονικό), Ἐλένη Κισκύρα (Β' Κορασίδα, Δαιμονικό), Ε. Ἀθανασάκη (Φορτούνα, Θεὰ τῆς τύχης), Γιώργος Καλογερόπουλος (Α' Καβαλιέρος, Σταυροφόρος), Κυριάκος Κατριβάνος (Β' Καβαλιέρος, Σταυροφόρος), Γιώργος Παπᾶς (Α' Τοῦρκος), Ίάκωβος Ψαράς (Β' Τοῦρκος), Λάμπρος Κοτσίρης (Γοφρέδος, Ἀρχηγὸς τῶν Σταυροφόρων), Γιώργος Παπᾶς (Μαντατοφόρος, Τοῦρκος), Φοῖβος Ταξιάρχης (Σολιμάνος, Ἀρχηγὸς Τούρκων).

Πρώτη παράσταση: 30 Ἰουνίου.

Παραστάσεις: 1-3/7 Πειραιᾶς, 6/7 Θήβα, 9-10/7 Λαμία, 14/7 Ναύπακτος, 15/7 Ἀγρίνιο, 16/7 Ἄρτα, 17/7 Πρέβεζα, 23/7 Αὐλίδα, 24/7 Χαλκίδα, 29/7 Καβάλα, 30/7 Θάσος, 31/7 Ἀλεξανδρούπολη, 1/8 Ξάνθη, 2/8 Δράμα, 3/8 Σέρρες, 4/8 Παννιτσά, 5-7/8 Θεσσαλονίκη, 14/8 Μεγαλόπολη,

15/8 Γύθειο, 27-28/8 Σύρος, 17-19/8 Κρήτη (Ηράκλειο, Ρέθυμνο, Χανιά).

1978

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΘΕΑΤΡΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Σκηνοθεσία: Γιώργος Μιχαηλίδης.

Σκηνικά-Κοστούμια: Άντωνης Κυριακούλης.

Μουσική: Νίκος Μαμαγκάκης.

Διανομή: Γιώργος Καράφας (Ντελάλης). [Α΄ Πράξη] Νίκος Γαλιάτσος (Χάρος), Γιώργος Χριστοδούλου (Πανάρετος), Γιώργος Καράφας (Καρπόφορος), Δημήτρης Άρώνης (Σύμβουλος), Αλέξης Σταυράκης (Βασιλιάς). [Α΄ Ίντερμέδιο] Μπάμπης Άλατζᾶς (Α΄ Δαίμονας), Γιάννα Άνδρεοπούλου (Β΄ Δαίμονας), Σοφία Πυρουνάκη (Γ΄ Δαίμονας), Τόνια Μάνεση (Δ΄ Δαίμονας), Γιώργος Παυλικανίδης (Ε΄ Δαίμονας), Χάρης Χατζησίμου (ΣΤ΄ Δαίμονας), Άγγελα Καζακίδου (Άρμίντα), Νίκος Γαλιάτσος (Ρινάλδος). [Β΄ Πράξη] Σοφία Σπυράτου (Ερωφίλη), Έλενη Νενεδάκη (Νένα). [Β΄ Ίντερμέδιο] Γιάννα Άνδρεοπούλου (Φορτούνα), Γιώργος Καράφας (Α΄ Καβαλιέρος), Δημήτρης Άρώνης (Β΄ Καβαλιέρος), Σοφία Πυρουνάκη (Α΄ Κορασίδα), Τόνια Μάνεση (Β΄ Κορασίδα), Γιώργος Παυλικανίδης (Α΄ Θηρίο), Χάρης Χατζησίμου (Β΄ Θηρίο). [Γ΄ Πράξη] Δημήτρης Κοντογιάννης (Σκιά). [Γ΄ και Δ΄ Ίντερμέδιο] Μπάμπης Άλατζᾶς (Σολιμάνος), Γιώργος Παληός (Α΄ Τοῦρκος), Γιώργος Παυλικανίδης (Β΄ Τοῦρκος), Δημήτρης Κοντογιάννης (Γοφρέδος). [Ε΄ Πράξη] Γιώργος Παληός (Μαντατοφόρος).

Παραστάσεις: σὲ πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Κρήτης, 30/6-2/7 Ἀθήνα (Θέατρο Λυκαβηττοῦ), Ρόδος, Θεσσαλονίκη.

1982

ΜΙΚΡΟ ΘΕΑΤΡΟ

Θέατρο Λυκαβηττού.

Σκηνοθεσία-προσαρμογή: Χαρά Κανδρεβιώτου.*Μουσική:* Βαγγέλης Πιτσιλαδής.*Χορογραφίες:* Ντόρα Μητροπούλου.*Σκηνικά-Κοστούμια:* Έλενη Κορωναίου.

Διανομή: Γιάννης Σαββαΐδης (Χάρος), Γιάννης Νικολαΐδης (Πανάρετος), Γιώργος Παπαδημητράκης (Καρπόφορος), Κώστας Λάσκος (Βασιλιάς), Γιώργος Χαλεπλής (Σύμβουλος), Μαρία Σαββαΐδου (Κορυφαία), Τζένη Στεφανάκου (Χρυσόνομη), Χαρά Κανδρεβιώτου (Έρωφιλη), Γιώργος Παπαδημητράκης (Σκιά, φωνή), Γιάννης Σαββαΐδης (Μαντατοφόρος), Σ. Κομιανός (Α' Στρατιώτης), Λένα Γεωργιάδου, Μίνα Βασιλέρη, Εὐαγγελία Νικολάκη, Κώστας Πολιτίδης, Φρόσω Χαλεπλή, Γιώργος Μολδοβανίδης, Ίσμήνη Μπόλμπαση (Χορός). [Ίντερμέδια] Γιάννης Σαββαΐδης (Πρόλογος, Ούβάλδος), Τζένη Στεφανάκου (Α' Δαίμονας, Κορασίδα), Μαρία Σαββαΐδου (Άρμιντα), Γιώργος Παπαδημητράκης (Ρινάλδος), Γιώργος Μολδοβανίδης (Φορτούνα, Σουλεϊμάν), Γιώργος Χαλεπλής (Κάρλος), Λένα Γεωργιάδου (Β' Δαίμονας, Κορασίδα), Εὐαγγελία Νικολάκη (Γ' Δαίμονας, Κορασίδα), Γιάννης Νικολαΐδης (Γοφρέδος).

1985

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΡΗΤΗΣ

Τὸ ἔργο παρουσιάστηκε ὡς σκηνικὸ ὁρατόριο ἀπὸ τὸ ΔΗΠΕΘΕ Κρήτης (12/8 Ἀνώγεια, 19/8 Χανιά). Ἡ διδασκαλία ἦταν τοῦ Τηλέμαχου Μουδατσάκη καὶ τὰ σκηνικὰ τοῦ Γιάννη Κύρου. Τὴν παράσταση συνόδευε πρόλογος καὶ ἀνάλυση ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Δ. Μαρωνίτη καὶ τὴ φι-

λόλογο Μ. Άλεξίου. Άποσπάσματα του έργου απέδωσαν οί: Μ. Άεράκης, Ν. Άποστολάκη, Σ. Ζαλμᾶς, Τ. Παπαγεωργίου, Π. Ποράβου καί Ρ. Σηφάκη.

1987

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΡΗΤΗΣ

Σκηνοθεσία: Νίκος Χαραλάμπους.

Σκηνικά-Κοστούμια: Άφροδίτη Κουτσουδάκη.

Μουσική: Μιχάλης Χριστοδουλίδης.

Χορογραφίες: Ίσίδωρος Σιδέρης.

Βοηθός σκηνοθέτη: Νίκος Χατζόπουλος.

Γλυπτική σύνθεση: Γ. Μαρκαντωνάκης.

Διανομή: Νίκος Χατζόπουλος (Χάρος), Κώστας Μπάσης (Πανάρετος), Άνδρέας Δημητριάδης (Καρπόφορος), Ρίκα Σηφάκη (Νένα), Νατάσα Άποστολάκη (Ερωφίλη Α'), Ίφιγένεια Δεληγιαννίδου (Ερωφίλη Β'), Δήμητρα Παπαχρήστου (Ερωφίλη Γ'), Μπάμπης Άλατζᾶς (Βασιλιάς), Νίκος Χατζόπουλος (Σύμβουλος), Δημήτρης Σεϊτάνης (Σκιά, Μαντατοφόρος), Εύρη Σωφρονιάδου, Άργυρῶ Πιπίνη, Μαρία Σιουρούνη, Νατάσσα Άποστολάκη, Ίφιγένεια Δεληγιαννίδου, Δήμητρα Παπαχρήστου (Κορασίδες).

Πρώτη παράσταση: 14 Ίουνίου.

1990

ΚΡΑΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Έπταπύργιο, Θεσσαλονίκη.

Βάσει τῆς έκδοσης: Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ – Μ. ΑΠΟΣΚΙΤΗ.

Σκηνοθεσία-Δραματουργική προσαρμογή: Δημήτρης Έξαρχος.

Σκηνικά-Κοστούμια: Φαίδων Πατρικαλάκης.

Μουσική: Χρήστος Πήττας.

Χορογραφία: Ίσίδωρος Σιδέρης.

Μουσική διδασκαλία: Αίγλη Χαβᾶ-Βάγια.

Διεύθυνση φωτισμῶν: Γιῶργος Ταρκάσης.

Βοηθὸς σκηνοθέτης: Μιχάλης Παπαμιχάλης.

Διανομή: Ἀλέξανδρος Μούκανος (Χάρος, Ἀσκιά τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Βασιλιοῦ), Χάρης Τσιτσάκης (Πανάρετος), Βασίλης Σεϊμένης (Καρπόφορος, Μαντατοφόρος), Βασίλης Κολοβὸς (Φιλόγονος), Δημήτρης Γεννηματᾶς (Σύμβουλος τοῦ Βασιλιοῦ), Φιλαρέτη Κομνηνοῦ (Ἐρωφίλη), Τζένη Μιχαηλίδου (Χρυσόνομη), Ἀθανασία Γεωργίου, Ἀγγελικὴ Λεμονῆ, Δέσποινα Μαρτινοπούλου, Ἀλεξάνδρα Μυλωνᾶ, Λίλιαν Παλάντζα, Ὀλγα Παπᾶ, Ὀδέτη Σταβαράκη (Χορός).

Θίασος Ἰντερμεδιῶν: Γρηγόρης Μήττας (Θιασάρχης), Ζιζή Ἰωαννίδου (Ἀρμίδα), Στέργιος Τζαφέρης (Ρινάλδος), Παντελῆς Καλπάκογλου (Α΄ Καβαλλιέρης), Γιῶργος Συμπυράκης (Β΄ Καβαλλιέρης), Χαρούλα Τουφεξῆ, Ἄρης Μπαξεβάνος, Λεωνίδας Θεοδουλίδης (Ἀκόλουθοι τῆς Ἀρμίδας, Στρατηγοὶ τοῦ Βασιλιοῦ).

Πρώτη παράσταση: 12 Ἰουλίου.

Παραστάσεις: 13/7-9/9 Θεσσαλονίκη (Ἑπταπύργιο), 20-21/7 Καβάλα (Ἀρχαῖο Θέατρο Φιλίππων), 29/7-4/8 Κρήτη, 12-14/8 Ἀθήνα (Ὡδεῖο Ἡρώδου Ἀττικοῦ), 29-31/8 Θεσσαλονίκη (Θέατρο Δάσους), 17/11-5/12 Θεσσαλονίκη (Βασιλικὸ Θέατρο).

Ἡ *Ἐρωφίλη* ἦταν ἡ πρώτη παράσταση ποὺ παίχτηκε στὸ Γεντὶ Κουλὲ ἀπὸ τότε ποὺ ἔπαψε νὰ λειτουργεῖ ὡς χῶρος φυλακῶν.

1992

ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ «ΑΙΧΜΗ» –
ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΓΛΥΦΑΔΑΣ

Δημοτικὸ Θέατρο, Κηφισιά.

Σκηνοθεσία: Γιάννης Νικολαΐδης.

Σκηνικά-Κοστούμια: Περικλῆς Παντελεάκης.

Μουσική: Ἀνακρέων Παπαγεωργίου.

Χορογραφίες: Ντόρα Μητροπούλου.

Φωτισμοί: Σπύρος Κάρδαρης.

Διανομή: Γιάννης Νικολαΐδης (Φωνή Χάρου), Χρῆστος Καλπιζόγλου (Χάρος), Γιάννης Ζαβραδινός (Πανάρετος), Γιώργος Παπαδημητράκης (Καρπόφορος), Θόδωρος Συριώτης (Βασιλιάς), Ἀνδρέας Λάζαρης (Σύμβουλος), Σταυρούλα Σπυρίδωνος (Κορυφαία), Ἔρικα Μακρῆ, Μαρία Βουδούρη, Βίκυ Ἀδάμου (Κορασίδες), Φωτεινὴ Φιλοσόφου (Ἐρωφίλη), Μαρία Ζαφειράκη (Νένα), Χρῆστος Καλπιζόγλου (Σκιά – Στρατιώτης).

Τραγουδιστές: Μαρία Φιλοσόφου, Βάσια Ζήλου, Λάκης Χαλκιᾶς.

Πρῶτη παράσταση: 18 Ἰουλίου.

Παραστάσεις: 29/7 Μονὴ Καισαριανῆς, 31/8 Ἡράκλειο Κρήτης, 16/9 Ἄλσος Ἡλιούπολης, 26/9 Θέατρο Αἰξωνῆς, Γλυφάδα.

Τὸ 1996 ἡ παράσταση πραγματοποιήθηκε κατὰ τὴ θερινὴ περίοδο στὴν Ἀττικὴ καὶ σὲ ἐπαρχιακὲς πόλεις. Ἡ σκηνοθεσία καὶ ἡ μουσικὴ εἶναι τῶν ἰδίων συντελεστῶν, τὰ σκηνικά εἶναι τοῦ Α. Κουρμουκουλάκη καὶ τὰ κοστούμια τῆς Ὁλ. Σχοινᾶ. Στὴ διανομὴ ἐμφανίζονται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Φ. Φιλοσόφου καὶ τὸν Γ. Νικολαΐδη, οἱ: Αἰμ. Βάλβη, Γ. Γεωργίου, Μ. Δημητρούκα, Ε. Μπαρμπαλιᾶ, Τζ. Οἰκονόμου, Μπ. Πισιμίσσης, Δ. Τζουμάκας, Ρ. Τσάκωνα, Κ. Χαλκιοπούλου.

1996

ΑΜΦΙ-ΘΕΑΤΡΟ ΣΠΥΡΟΥ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ –
ΔΗΠΕΘΕ ΚΡΗΤΗΣ

Θέατρο Ἀνατολικῆς Τάφρου, Χανιά.

Κατὰ τὴν ἔκδοση: Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ – Μ. ΑΠΟΣΚΙΤΗ.

Σκηνοθεσία-Δραματουργική προσαρμογή: Σπύρος Α. Εὐαγγελᾶτος.

Σκηνικά-Κοστούμια: Λαλούλα Χρυσικοπούλου.

Μουσική: Στέφανος Γαζουλέας.

Διεύθυνση ὀρχήστρας: Βύρων Φιδετζῆς.

Μουσική διδασκαλία: Ἑλένη Δάβου.

Διανομή: Μιχάλης Ἀεράκης (Χάρος), Κώστας Καζανᾶς (Πανάρετος), Θανάσης Κουρλαμπᾶς (Καρπόφορος, Μαντατοφόρος), Σπύρος Μαβίδης (Φιλόγονος), Γιώργος Ζωγράφος (Σύμβουλος), Τζίνη Παπαδοπούλου (Ἐρωφίλη), Χριστίνα Κουτσουδάκη (Χρυσόνομη), Γιώργος Κροντήρης (Σκιά τοῦ ἀδερφοῦ τοῦ Βασιλέα), Ἀλεξάνδρα Παντελάκη, Ἀνθούλα Καλλάκη, Βάσω Κοτσίρη, Μαρία Τζανουκάκη, Ζέττα Πασπαράκη (Χορός).

Πρώτη παράσταση: 5 Ἰουλίου.

Παραστάσεις: 6/7 Χανιά, 8-9/7 Ἡράκλειο, 11/7 Σπήλι, 12/7 Μοῖρες, 14/7 Ἀρχάνες, 15/7 Κολυμπάρι, 17/7 Ἀρκαλοχώρι, 18/7 Ἱεράπετρα, 20/7 Πύργος, 21/7 Νεάπολη, 22/7 Σητεία, 24/7 Γάζι, 25/7 Μυρτιά, 27/7 Ἀνώγεια, 29/7 Καστέλι, 30/7 Μέρωνας, 31/7 Βάμος, 2-3/8 Ρέθυμνο, 4/8 Μουρνιές, 6/8 Καστέλι, 7/8 Ροδοβάνι, 8/8 Παλαιοχώρα, 9/8 Καλύβες, 10/8 Γαλατᾶς, 11/8 Κάντανος, 14/8 Βέροια, 16/8 Κατερίνη, 19-20/8 Ὁδεῖο Ἡρώδου Ἀττικοῦ (Φεστιβάλ Ἀθηνῶν), 8/9 Ἐλούντα, 10/9 Ἡράκλειο (Ἡ' Κρητολογικὸ Συνέδριο), 17/9 Λευκωσία, 18/9 Λάρνακα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΩΡΙΑ ἢ ΓΥΠΑΡΗΣ

1957

ΝΕΟ ΘΕΑΤΡΟ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΩΣΤΑ
ΖΑΡΟΥΚΑ

Δημοτικό Πάρκο Λευκοῦ Πύργου – Θέατρο Κήπου, Θεσσαλονίκη.

Σκηνική προσαρμογή-Διασκευή-Σκηνοθεσία: Κώστας Ζαρούκας.

Χορογραφία: Κώστας Ζαρούκας.

Κοστούμια: Κώστας Ζαρούκας.

Διανομή: Κώστας Ζαρούκας (Γύπαρης), Μαίρη Λεκοῦ (Πανώρια), Ντόρα Βολανάκη (Ἀθούσα), Κώστας Λαχᾶς (Ἀλέξης), Μαίρη Βεᾶκη (Φροσύνη), Ἀθηνόδωρος Προύσαλης (Παννούλης), Κλέαρχος Καραγιώργης (Πρεσβύτης), Ολίβια Κουκίδου (Θεὰ Ἀφροδίτη), Ρίτα Μπασιούνη (Ἐρωτας).

1976

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΘΕΑΤΡΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Κείμενο κατὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση: Ε. ΚΡΙΑΡΑ.

Σκηνοθεσία: Μιχάλης Μπούχλης.

Μουσική: Νίκος Μαμαγκάκης.

Σκηνογραφία-Κοστούμια: Ἀφροδίτη Κουτσουδάκη.

Βοηθὸς σκηνοθέτη: Γιώργος Παυλικανίδης.

Διανομή: Ἀγγέλα Καζακίδου (Ἡ ἀφιέρωση τοῦ Ποιητῆ), Ἀνθὴ Ἀνδρεοπούλου (Πρόλογος τὸν ὁποῖο κάμνει ἡ Θεὰ τῆ Χαράς), Γιώργος Καραφᾶς (Γύπαρης), Γιώργος Παρτσαλάκης (Ἀλέξης), Ἑλένη Ζαφειρίου (Φροσύνη), Τίμος Περγλέγκας (Παννούλης), Κάτια Δανδουλάκη (Πανώρια), Κλεὸ Σκουλούδη (Ἀνθούσα), Μιχάλης Μαρματάκης (Πρεσβύτης), Γιώργος Παυλικανίδης (Ἀκόλουθος τοῦ Πρεσβύ-

τη), Ἀγγέλα Καζακίδου (Θεὰ Ἀφροδίτη), Μανώλης Μπασιᾶς (Ἔρωτας).

Παραστάσεις: Κρήτη, Ἀθήνα, Ρόδος καὶ Φεστιβάλ Ὀλύμπου.

1978

ΑΠΛΟ ΘΕΑΤΡΟ

Σκηνοθεσία: Κανέλος Ἀποστόλου.

Σκηνικὰ-Κοστούμια: Λίζα Ζαΐμη.

Μουσική: Νικηφόρος Ρώτας.

Διανομή: Χρῆστος Πολίτης (Γύπαρης), Ἀντώνης Ἀντύπας (Ἀλέξης), Σοφία Ὀλυμπίου (Φροσύνη), Βασίλης Μητσάκης (Γιαννούλης), Ἰλιάδα Λαμπρίδου (Πανώρια), Τζένη Καλύβα (Ἀνθούσα), Ἰωσήφ Λιζάρδης (Πρεσβύτες).

Παραστάσεις: Περιοδεία στὴν ἐπαρχία.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1982

ΚΡΑΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

(Κοινὴ παραγωγή Θεάτρων Θράκης καὶ Ἀνατολικῆς Μακεδονίας)

Θέατρο Δάσους, Θεσσαλονίκη.

Σκηνοθεσία-Δραματουργικὴ ἐπεξεργασία: Μαίρη Βοστάντζη.

Σκηνικὰ-Κοστούμια: Ἀπόστολος Βέττας.

Προσαρμογὴ τραγουδιῶν-Λύρα: Γιάννης Κουφαλιτάκης.

Διανομή: Κώστας Λειβαδίτης (Α' Μουσικός), Παναγιώτης Μέντης (Β' Μουσικός), Χρῆστος Βάσσος (Πάνας), Ἰωάννα Παχτίτη (Ἀφροδίτη), Ἀννέτα Μολύβα (Ξωτικό), Θανάσης Κεραμίδας (Ἔρωτας), Σάκης Πετκίδης (Ἀλέξης), Κώστας Σαντᾶς (Γύπαρης), Νίκη Παζαρέντζου (Φροσύνη), Γιώργος Βελέντζας (Γιαννούλης), Βαρβάρα Λαζαρίδου (Πανώρια), Λένα Κουρούδη (Ἀνθούσα).

Πρώτη παράσταση: 9 Ίουλίου.

Παραστάσεις: 10-11/7 Θεσσαλονίκη (Θέατρο Δάσους), 15/7-26/9 θερινή περιοδεία, 21/7 Θάσος (Άρχαίο Θέατρο), 24-25/7 Καβάλα (Άρχαίο Θέατρο Φιλίππων).

1994

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΡΗΤΗΣ

Θέατρο «Ερωφίλη», Ρέθυμνο.

Κείμενο κατά την κριτική έκδοση: Ε. ΚΡΙΑΡΑ.

Σκηνοθεσία: Σταῦρος Τσακίρης.

Σκηνικά-Κοστούμια: Κλαίρ Μπρέσγουελ.

Χορογραφία: Ντόρα Τσάτσου.

Μουσική επίμελεια: Σταῦρος Τσακίρης.

Διανομή: Στάθης Βούτος (Πρόλογος, Γ. Χορτάτσης), Δέσποινα Δρεπανιά (Άρτεμις, θεά της χαράς), Ρήγας Αξελός (Γύπαρης), Κίμων Ρηγόπουλος (Αλέξης), Λαμπρινή Λίβα (Φροσύνη), Λάμπρος Τσαγκας (Γιαννούλης), Κωνσταντίνα Οικονόμου (Πανώρα), Τζένη Σκαρλάτου (Άνθούσα), Στάθης Βούτος (Πρεσβύτες), Εύα Στυλάντερ (Άφροδίτη), Εὐδοκία Στατήρη (Έρω, Νεράιδα).

Πρώτη παράσταση: 8 Αὐγούστου.

Παραστάσεις: 6/8 Ρέθυμνο, 10/8 Ίεράπετρα, 11/8 Άρχάνες, 12/8 Σητεία, 13/8 Νεάπολη, 14/8 Άγ. Γεώργιος Λασιθίου, 15/8 Άνώγεια, 17/8 Άγ. Νικόλαος, 18/8 Κριτσά Λασιθίου, 19/8 Τυμπάκι, 20/8 Άγ. Γαλήνη, 24/8 Γαλατᾶς, 26/8 Κάντανος, 27/8 Καστέλι Κισσάμου, 29-30/8 Χανιά, 4/9 Λυκαβηττός, 5/9 Βέροια, 7-8/9 Θεσσαλονίκη (Θέατρο Δάσους), 13/9 Ναύπλιο.

ΚΑΤΣΟΥΡΜΠΟΣ

Η ΠΡΩΤΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ήταν ραδιοφωνική (ΕΙΡ, 25 Ὀκτωβρίου 1964) και πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὴ «Νεοελληνική Σκηνή» τοῦ Σπύρου Α. Εὐαγγελάτου, βάσει τοῦ ἀνέκδοτου ἀκόμη τότε κειμένου πὸ ἐυγενικὰ παραχώρησε ὁ Λίνος Πολίτης.

Ραδιοφωνικὴ προσαρμογὴ-Ραδιοσκηνοθεσία: Σπύρος Α. Εὐαγγελᾶτος.

Μουσική: Δημήτρης Τερζάκης.

Διανομή: Μύρτα Πολύζου (Ἔρωτας), Θάνος Μαρτίνος (Νικολός), Σωτήρης Μουστάκας (Κατζάραμπος), Ἀφροδίτη Γρηγοριάδου (Πουλισένα), Κλεὸ Σκουλούδη (Ἄννούσα), Γιάννης Κοντούλης (Ἀρμένης), Νίκος Σκιαδᾶς (Μούστρουχος), Νικήτας Τσακίρογλου (Κουτσουλιέρης), Χρήστος Γεωργόπουλος (Κατζουρμπος), Ἐφη Ροδίτη (Κασσάνδρα), Βαγγέλης Καζάν (Δάσκαλος), Φραντζέσκα Ἀλεξάνδρου³²¹ (Ἄρκολιά), Αντιγόνη Γλυκοφρύδη (Ἀρμένισσα), Χρήστος Τσαγκας (Μισέρ Πάκος).

1968 CORPUS CHRISTI COLLEGE ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
CAMBRIDGE

Leckhampton House, Cambridge.

Τὸ ἔργο παρουσιάστηκε γιὰ πρώτη φορά στὴν Ἀγγλία ἀπὸ Ἄγγλους φοιτητὲς τοῦ Corpus Christi College τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge. Τὴ μετάφραση (μὲ βάση τὴν ἔκδοση τοῦ Λ. ΠΟΛΙΤΗ, 1964), τὴ σκηνοθεσία, ὅπως καὶ τὴν παραγωγὴ τῆς παράστασης εἶχε ἀναλάβει ὁ μελετητὴς τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας Alfred Vincent.

---

321. Ἀντὶ τῆς Μαρίας Μαρτίκα, σύμφωνα μὲ χειρόγραφη διόρθωση τοῦ Σ. Α. Εὐαγγελᾶτου στὸ σχετικὸ ἀπόκομμα Τύπου πὸ φυλάσσεται στὸ Ἀρχεῖο του.

1976

ΜΙΚΡΟ ΘΕΑΤΡΟ

Διασκευή-Σκηνοθεσία: Χαρά Κανδρεβιώτου.*Ένδυματολογική επίμελεια:* Χαρά Κανδρεβιώτου.*Σκηνικά:* Δημήτρης Γέρος.*Μουσική:* Βασίλης Αρχιτεκτονίδης.*Διανομή:* Γιώργος Μπαλής (Έρωτας, Κατσάραπος), Άλ. Μανδήλας (Νικολός, Άννέζα), Χαρά Κανδρεβιώτου (Πουλισένα), Κατερίνα Μπούρλου (Άννούσα), Τελ. Μοϊδίνη (Κασσάντρα), Κώστας Λάσκος (Άρμένης), Σταμάτης Παπαδάκης (Μούστρουχος), Γιάννης Νικολαΐδης (Κουστουλιέρης, Γιακούμος), Γιώργος Τσιδίμης (Κατσούρμπος, Άρμένισσα), Άρης Μιχόπουλος (Δάσκαλος, Άρκολιά), Έφη Κανακουσάκη (Άννίτσα).*Πρώτη παράσταση:* 4 Ιουλίου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1976

ΚΡΑΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Κάστρο, Πλαταμώνας.

Σκηνοθεσία: Κανέλλος Άποστόλου.*Σκηνικά-Κοστούμια:* Λίζα Ζαΐμη.*Μουσική:* Θεόδωρος Μιμίκος.*Βοηθός σκηνοθέτη:* Νίκος Παπαδάκης.*Διανομή:* Παναγιώτης Πλάνος (Έρωτας), Γιώργος Λέφας (Νικολός), Βασίλης Γκόπης (Κατζάραπος), Μιράντα Οικονομίδου (Πουλισένα), Λίνα Τριανταφύλλου (Άννούσα), Λαμπρινή Λίβα (Κασσάντρα), Διονύσης Παγουλάτος (Άρμένης), Τάσος Πεζirkιανίδης (Μούστρουχος), Άντρεάς Ζησιμάτος (Κουστουλιέρης), Στέλιος Καππάτος (Κατζούρμπος), Δημήτρης Βάγιας (Δάσκαλος), Πόπη Άλβα (Άρκολιά), Γιάννα Κούρου (Άννέζα του στενοῦ), Ρίκα Γα-

λάνη (Ἀρμένισσα), Δέσποινα Σφάντζικα (Ἀννίτσα), Διονύσης Καλὸς / Νίκος Καββαδᾶς (Γιάκουμος).

Πρώτη παράσταση: 24 Ἰουλίου (Φεστιβάλ Ὀλύμπου).

Παραστάσεις: 25/7 Πλαταμώνας (Κάστρο), 30-31/7 Ὠδεῖο Ἡρώδου Ἀττικοῦ (Φεστιβάλ Ἀθηνῶν), 7-8/8 Καβάλα (Ἀρχαῖο Θέατρο Φιλίππων), 15/8 Θάσος (Ἀρχαῖο Θέατρο), 2/11-16/12 Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν.

1980

ΗΜΙΚΡΑΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΡΗΤΗΣ –
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΘΕΑΤΡΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Σκηνοθεσία: Κωστής Μιχαηλίδης.

Σκηνικὰ-Κοστούμια: Γιάννης Κύρου.

Μουσική: Γιώργος Τσαγκάρης.

Χορογραφίες: Μαρτίνα Βογιατζή.

Διανομή: Ἄννα Γαβριήλ (Ἐρωτας), Θόδωρος Κατσαφάδος (Νικολός), Χρήστος Βαλαβανίδης (Κατζάραπος), Μπέτυ Βαλάση (Πουλισένα), Ἐλένη Νενεδάκη (Ἀννούσα), Μαρία Ζαχαρία (Κασσάντρα), Γιώργος Χριστόπουλος (Ἀρμένης), Χαράλαμπος Ἀλατζᾶς (Μούστρουχος), Νίκος Γαλιάτσος (Κουστουλιέρης), Νικήτας Ἀστρινάκης (Κατζοῦρμπος), Ἄρης Ρέτσος (Δάσκαλος), Ἀσπασία Κράλλη (Ἀρκολιά), Φραντζέσκα Ἰακωβίδου (Ἀννέζα τοῦ στενοῦ), Ἀγγέλα Καζακίδου (Ἀρμένισσα), Ἄννα Γαβριήλ (Ἀννίτσα), Λευτέρης Τζουλάκης (Μισέρ Γιάκουμος).

Παραστάσεις: Σὲ πόλεις καὶ χωριὰ τῆς Κρήτης.

1983

ΕΘΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ

Κεντρικὴ Σκηνή.

Κείμενο κατὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση: Λ. ΠΟΛΙΤΗ.

Σκηνοθεσία: Μιχάλης Μπούχλης.

Σκηνογραφία-Κοστούμια: Δημήτρης Μυταράς.

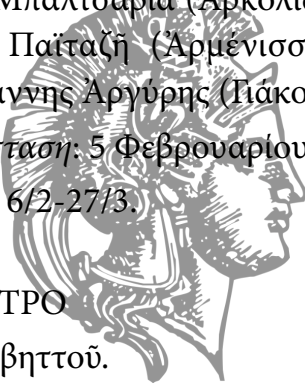
Μουσική: Σταμάτης Κραουνάκης.

Μουσική διδασκαλία: Έλλη Νικολαΐδη.

Διανομή: Δημήτρης Λιγνάδης (Έρωτας), Θόδωρος Κατσαφάδος (Νικολός), Γιώργος Παρτσαλάκης (Κατζάραπος), Μπέττυ Βαλάση / Νεφέλη Όρφانوῦ (Πουλισένα), Κατερίνα Μπούρλου (Άννούσα), Χρήστος Μάντζαρης (Άρμένης), Γιώργος Μάζης (Μούστρουχος), Τάκης Βουλαλαῶς (Κουστουλιέρης), Ἡλίας Πλακίδης (Κατζοῦρμπος), Λαμπρινή Λίβα (Κασσάντρα), Όρφέας Ζάχος (Δάσκαλος), Ντενιζ Μπαλτσαβιά (Άρκολιά), Τζόλυ Γαρμπή (Άννέζα), Άννα Παϊταζή (Άρμένισσα), Πόπη Παπαδάκη (Άννίτσα), Γιάννης Αργύρης (Γιάκουμος).

Πρώτη παράσταση: 5 Φεβρουαρίου.

Παραστάσεις: 6/2-27/3.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1983

ΜΙΚΡΟ ΘΕΑΤΡΟ

Θέατρο Λυκαβηττοῦ.

Διασκευή-Σκηνοθεσία: Χαρά Κανδρεβιώτου.

Κοστούμια: Χαρά Κανδρεβιώτου.

Σκηνικά: Δημήτρης Γέρος.

Μουσική: Βασίλης Αρχιτεκτονίδης.

Διανομή: Αργύρης Βολιώτης (Νικολός), Τάκης Βλαστός (Κατσάραπος), Χαρά Κανδρεβιώτου (Πουλισένα), Τζένη Στεφανάκου (Άννούσα), Λένα Γεωργιάδου (Κασσάντρα), Κώστας Λάσκος (Άρμένης), Γιάννης Κομοδρόμου (Μούστρουχος), Γιάννης Νικολαΐδης (Κουστουλιέρης), Παναγιώτης Αὐγέρης (Κατζοῦρμπος), Κώστας Πανουργιάς (Δάσκαλος), Μαίρη Έγρυπέογλου (Άννίτσα), Κώστας Πανουργιάς (Άρκολιά), Αργύρης Βολιώτης (Άννέζα), Παναγιώτης Αὐγέρης (Άρμένισσα), Γιάννης Νικολαΐδης (Γιάκουμος).

- 1987 ΚΡΑΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ
 Έθνικὸ Στάδιο, Κομοτηνὴ.
Σκηνοθεσία: Χαρὰ Κανδρεβιώτου.
Σκηνικὰ-Κοστούμια: Τάσος Ζωγράφος.
Μουσική: Λίνος Κόκοτος.
Βοηθὸς σκηνοθέτη: Κώστας Κωνσταντινίδης.
Βοηθὸς ἐνδυματολόγου: Ἀγγελικὴ Σαμαρᾶ.
Διανομή: Βασίλης Γκόπης / Κώστας Κωνσταντινίδης (Έρωτας), Νίκος Κολοβὸς (Νικολός), Ζαφείρης Κατραμάδας (Κατζάραπος), Ἐλένη Καρπέτα (Πουλισένα), Σάσα Καστούρα (Ἀννούσα), Ἐλισάβετ Ναζλίδου (Κασσάντρα), Τάσος Παλαντζίδης (Ἀρμένης), Βλαδίμηρος Κυριακίδης (Μούστρουχος), Ἄκης Δρακουλινάκος (Κουστουλιέρης), Γιάννης Μαλλοῦχος (Κατζούρμπος), Κώστας Ματσακᾶς (Δάσκαλος), Ἐλένη Μακίσογλου (Ἄρκολιά), Ὀλγα Παπᾶ (Ἀννίτσα), Ἐλένη Καλλιγᾶ / Γιάννα Κούρου (Ἀννέζα τοῦ στενοῦ), Ἄννα Μανουσαρίδου (Ἀρμένισσα), Κώστας Κωνσταντινίδης / Δῆμος Κουτρούλης (Γιάκουμος).
Πρῶτη παράσταση: 4 Ἰουλίου.
Παραστάσεις: 4/7-2/8 θερινὴ περιοδεία, 17-19/7 Θεσσαλονίκη (Θέατρο Κήπου), 27/11-6/3 Θεσσαλονίκη (Βασιλικὸ Θέατρο).
- 1989 ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΘΕΑΤΡΟ
 ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ
 Καλαμάτα.
Σκηνοθεσία: Νίκος Ἀρμάος.
Σκηνικὰ-Κοστούμια: Ἀπόστολος Βέττας.
Μουσική: Γιώργος Κουρουπός.
Χορογραφίες: Μαρία Γκούτη.

Βοηθός σκηνοθέτη: Κατερίνα Γιαμαλή.

Διανομή: Θάνος Τσέλιος (Νικολός), Νίκος Λύτρας (Κατζάραπος), Χρήστος Άποσπόρης (Γιάκουμος), Άλέξανδρος Κολλιόπουλος (Δάσκαλος), Φωτεινή Ντεμίρη (Πουλισένα), Όδεττη Ίωάννου (Άννούσα), Κατερίνα Γιαμαλή (Κασσάντρα), Κώστας Παληός (Άρμένης), Χρήστος Άποσπόρης (Μούστρουχος), Χρυσάνθη Δούζη (Άρμένισσα), Εΰα Βλαχάκου (Άννίτσα), Εΰα Βλαχάκου (Άρκολιά), Βάσω Φιλιππίδου (Άννέζα τοῦ στενοῦ), Περικλῆς Άλμπάνης (Κουστουλιέρης), Πῶργος Μελισάρης (Κατζοῦρμπος).

Πρώτη παράσταση: 30 Ἰουνίου.

1993

Η ΝΕΑ ΣΚΗΝΗ

Θέατρο «Έρωφίλη», Ρέθυμνο.

Σκηνοθεσία: Λευτέρης Βογιατζῆς.

Σκηνικά: Νίκος Άλεξίου³²².

Κοστούμια: Ίωάννα Παπαντωνίου.

Μουσική: Νίκος Κυπουργός.

Φωτισμοί: Άνδρέας Μπέλλης.

Βοηθός σκηνοθέτη: Στάθης Λιβαθινός.

Φιλολογική ἐπιμέλεια κειμένου: Στέφανος Κακλαμάνης.

Διανομή: Θανάσης Εϋθυμιάδης (Έρωτας), Νίκος Ζορμπᾶς (Νικολός), Ταξιάρχης Χάνος (Κατσάραπος), Ράνια Σχίζα (Πουλισένα), Δέσποινα Γκάτζιου (Κασσάντρα), Κερασία Σαμαρά (Άννούσα), Γεράσιμος Μιχαῆλης (Άρμένης), Θανάσης Εϋθυμιάδης (Μούστρουχος), Ταξιάρχης Χάνος

322. Στὸ πρόγραμμα τῆς παράστασης: «“Η νέα ΣΚΗΝΗ” εὐχαριστεῖ θερμὰ τὸν χορογράφο Δημήτρη Παπαϊωάννου γιὰ τὴ δημιουργικὴ συνεργασία καὶ τὴν ἀποφασιστικὴ συμβολή του στὴ σκηνογραφία τοῦ Κατσούρμπου».

(Κουστουλιέρης), Νίκος Ζορμπᾶς (Κατσοῦρμπος), Στάθης Λιβαθινός (Δάσκαλος), Νατάσσα Σανίκα (Ἄρκολιά), Δέσποινα Γκάτζιου (Ἀνέζα τοῦ στενοῦ), Νατάσσα Σανίκα (Ἄννίτσα), Κερασία Σαμαρᾶ (Ἀρμένισσα), Θανάσης Εὐθυμιάδης (Γιάκουμος).

Πρώτη παράσταση: 28 Ἰουλίου.

Παραστάσεις: 29/7 Ρέθυμνο, 1-2/8 Ἡράκλειο, 23-24/8 Πειραιᾶς, 3/11/1993-20/3/1994 Ἀθήνα (Θέατρο «Ὁδοῦ Κυκλάδων»), 16-17/4/1997 Θεσσαλονίκη (Πολιτιστική Πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης – Θέατρο «Ἄμαλία»).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

INTEPMEΔIA

1984 ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ

Ἑλληνική Κοινότητα Μητροπολιτικοῦ Τορόντο INC – TITANIA.

Τίτλος παράστασης: «Ὁ ἔρωτας κι ὁ πόλεμος στὸν κῆπο τῆς Ἀρμίντας»³²³.

Διασκευή-Σκηνοθεσία: Νίκος Ἀρμάος.

Σκηνικά-Κοστούμια-Μάσκες: Ἀπόστολος Βέττας.

Μουσική: Δημήτρης Λέκκας.

Χορογραφία: Μαρία Γκούτη.

Διανομή: Ἄννα Ἀποσπύρη (Δαίμονας, Δήμητρα, Ἑλένη, Γυναίκα τῆς Τροίας, Στρατιώτης), Νίκος Ἀρμάος (Μενέλαος), Ἑλένη Βουτυρά (Δαίμονας, Ἥρα, Φορτούνα, Γυναίκα τῆς Τροίας, Στρατιώτης), Κώστας Δίγκας (Στρατιώτης, Ρινάλδος, Ἐκτωρ), Ζυράννα Ζατέλη (Ἀρμίντα, Α' Γυναίκα τοῦ Παλατιοῦ, Γυναίκα τῆς Τροίας), Ἄρης Μιχόπουλος (Δαίμονας, Ζεὺς, Ἀγαμέμνων, Ἴππότης, Στρατιώτης), Κωνσταντῖνος Παπαλέξης (Δαίμονας, Ἑρμῆς, Πρίαμος, Ἴππότης, Στρατιώτης), Σάββας Πασχαλίδης (Δαίμονας, Ἀπόλλων, Πάρις, Ὀδυσσεύς [Οὐλίσες], Ἴππότης, Στρατιώτης), Κόννη Σοφιάδου (Δαίμονας, Ἀφροδίτη, Στρατιώτης), Ἑλένη Τουσάνη (Δαίμονας, Ἀθηνᾶ, Β' Γυναίκα τοῦ Παλατιοῦ, Λαοκόων, Στρατιώτης).

Μουσικοί: Δημήτρης Λέκκας, Νίκος Γράψας.

323. Σύμφωνα μὲ τὸ σημείωμα τοῦ σκηνοθέτη: «Γιὰ νὰ γίνει ἡ διασκευή αὐτὴ χρησιμοποιήθηκαν δύο ἰντερμέδια ἀπὸ τὴν *Ἐρωφίλη*, τέσσερα ἀπὸ τὸν *Φορτουνάτο* καὶ ἓνα ἀπὸ τὸν *Στάθη*. Ἀκόμη προστέθηκε ἓνας πρόλογος γραμμένος μὲ τὸν τρόπο τῶν Ἰντερμεδίων».

Πρώτη παράσταση: 7 Απριλίου.

Παραστάσεις: περιοδεία στὸν Καναδά. Ἀπὸ 2/6 στὴν Ἀθήνα (Θέατρο «Ἀβέρωφ»), μὲ τοὺς ἴδιους βασικοὺς συντελεστές, χωρὶς ζωντανή μουσική καὶ τὶς ἐξῆς ἀλλαγές στὴ διανομή: ἀντὶ τῶν Κώστα Δίγκα, Νίκου Ἀρμάου καὶ Κωνσταντίνου Παπαλέξη, ἐμφανίζονται ἀντίστοιχα οἱ Λάζαρος Ἀνδριώτης, Τάκης Θεοφανίδης, Ἀλέξανδρος Κολλιόπουλος. Ἔχουν ἐπίσης προστεθεῖ ὁ Πρόλογος (Ἀλέξανδρος Κολλιόπουλος) καὶ ἡ Πάλλα (Ἑλένη Τουσάνη). 24-25/9 Ἀθήνα (Θέατρο «Ἀβέρωφ») στὸ πλαίσιο τῆς Διεθνoῦς Θεατρικῆς Συνάντησης '84. Οἱ παραστάσεις ἀφιερώνονται στὴ μνήμη τοῦ Τάκη Θεοφανίδη, ποὺ «ἔφυγε» ἀπὸ τὴ ζωὴ. Τὸν ρόλο τοῦ ἐρμηνεύει ὁ Γιάννης Στρατάκης. Ἐπίσης ἀντὶ τῆς Ἑλένης Τουσάνη ἐμφανίζεται ἡ Δέσποινα Πόγκα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΣΤΑΘΗΣ

1933 ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Αΐθουσα Χωρέμη, Ψυχικό.

Τὸ ἔργο παρουσιάστηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ Κολλέγιο Ἀθηνῶν σὲ σκηνοθεσία Κάρολου Κούν. Συμμετεῖχαν, μεταξύ ἄλλων, οἱ –μαθητὲς τότε– Ἀλέξης Σολομὸς (Χρυσίππος) καὶ Δημήτρης Χὸρν (Λαμπρούσα).

Πρώτη παράσταση: 15 Δεκεμβρίου.

Παραστάσεις: 16-17/12.

1963

ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ

ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Τὸ ἔργο παρουσιάστηκε ἀπὸ τὸν Κεντρικὸ Ραδιοφωνικὸ Σταθμὸ Ἐνόπλων Δυνάμεων Ἑλλάδος σὲ ραδιοσκηνοθεσία τοῦ τότε στρατιώτη Κώστα Γεωργουσόπουλου καὶ στὴ διανομὴ συμμετεῖχε ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου Χριστόφορος Νέζερ³²⁴.

1988

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΡΗΤΗΣ

Θέατρο «Φιρκά», Χανιά.

Συμπλήρωση χασμάτων-Ἀνασύνθεση κειμένου: Σπύρος Α. Εὐαγγελᾶτος.

Σκηνοθεσία: Σπύρος Α. Εὐαγγελᾶτος.

Σκηνικά-Κοστούμια: Ἀντώνης Κυριακούλης.

324. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν παράσταση αὐτὴ προέρχονται ἀπὸ προφορικὴ μαρτυρία τοῦ Κώστα Γεωργουσόπουλου.

Μουσική: Στέφανος Γαζουλέας.

Διανομή: Κώστας Δίγκας (Χρύσιππος), Γιώργος Σταμάτης (Άρέτας), Τζένη Μιχαηλίδου (Άλεξάντρα), Ρίκα Σηφάκη (Φλουρού), Λευτέρης Τζουλάκης (Μπράβος), Νίκος Ντούπης (Πετρούτσος), Τάκης Μαργαρίτης (Στάθης), Στράτος Χρήστου (Φόλας), Μπάμπης Άλατζᾶς (Ντοτόρος), Θόδωρος Στίγκας (Πάμφιλος), Κώστας Καγξίδης (Δάσκαλος), Ίφιγένεια Άστεριάδου (Φέντρα), Γαλήνη Τσεβᾶ (Λαμπρούσα), Τάκης Λιατζιβίρης (Μαργαρίτα), Τάκης Λιατζιβίρης (Γαβρήλης).

Πρώτη παράσταση: 2 Ίουνίου.

Παραστάσεις: 3-8/6 Χανιά, 9/6 Βουκολιές, 10/6 Μάλεμε, 11/6 Κίσσαμος, 16/6 Άνδραβίδα, 17/6 Καλαμάτα, 18/6 Άμαλιάδα, 23-24/6 Άθήνα (Θέατρο Λυκαβηττού), 26/6 Μαχαιροί, 28/6 115 Π.Μ., 29/6 Πασακάκι, 3-4/7 Ρεθυμνο, 5/7 Άγ. Γαλήνη, 6/7 Πέραμα, 7/7 Ήπισκοπή, 8/7 Άνώγεια, 10-12/7 Ήρακλειο, 14-15/7 Χαλάνδρι, 17/7 Βρύσες Άποκορώνου, 19/7 Κάτω Χωριό, 20/7 Άγ. Γεώργιος, 21/7 Ζήρος, 22/7 Σητεία, 23/7 Άγ. Νικόλαος, 24/7 Πόρος Ήρακλείου, 26-27/7 Άθήνα (Θέατρο «Σμαρούλα»), 28/7 Πειραιᾶς (Θέατρο «Βεᾶκειο»).

1995

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΤΜΗΜΑΤΟΣ

ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Μουσείο Ίστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Άθηνῶν, Πλάκα.

Παρουσιάστηκε ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν Σύλλογο Φοιτητῶν τοῦ Τμήματος Θεατρικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Άθηνῶν, σὲ μιὰ σύνθεση κειμένων τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, μὲ τὸν τίτλο *Άλφαβητάρι τοῦ Ἑλληνικοῦ Θεάτρου*. Ἡ σκηνοθεσία ἦταν τῆς Άγγελικῆς Δαρλάση, ἡ

ένδυματολογική επιμέλεια του Κωνσταντίνου Ζαμάνη, ή μουσική επιμέλεια του Βασίλη Καζατζή, ή κινησιολογική επιμέλεια της Νατάσας Σιουζουλή. Στο απόσπασμα που παρουσιάστηκε εμφανίστηκαν η Εύη Ρόμπου (Αλεξάνδρα) και η Εύδοκία Δεληπέτρου (Φλουρού).

Πρώτη παράσταση: 28 Ιουνίου.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΝΑ ΜΑΝΤΖΟΥΡΑΝΗ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ
(ΤΖΩΡΤΖΗ ΧΟΡΤΑΤΣΗ;)

ΣΤΑΘΗΣ

Κωμωδία (περ. 1600)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Συμπλήρωση χασμάτων – Ανασύνθεση κειμένου

ΣΠΥΡΟΣ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

1988, 2016

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΟΥ ΣΤΑΘΗ προορίζεται για θεατρική χρήση και ακολουθεί βασικά την κριτική έκδοση της Lidia Martini, στην οποία έχουν ενσωματωθεί και όλες σχεδόν οι έπιτυχείς διορθώσεις που έχουν προταθεί στο παρελθόν από άλλους έρευνητές (Στ. Ξανθουδίδης, Σ. Βογιατζάκης, Γ. Κουρμούλης, Κ. Σάθας, L. Lambertz, Λ. Πολίτης, Έμμ. Κριαράς, Μ. Ι. Μανούσακας, Στ. Άλεξίου, Φ. Μπουμπουλίδης, Ν. Παναγιωτάκης, J. Nourney, V. Pecoraro, F. M. Pontani, G. Spadaro κ.ά.)³²⁵. Στο κείμενο αυτό όμως έχουν γίνει δραστικές μεταβολές:

1. Τα δύο Ίντερμέδια και ο Πρόλογος – που ούτως ή άλλως θεωρούνται αμφιβόλου γνησιότητας– δεν περιλαμβάνονται για να μην επέλθει σύγχυση στην ήδη περίπλοκη υπόθεση.
2. Έλάχιστοι –κυρίως λατινικοί και ιταλικοί– στίχοι του πρωτοτύπου απομακρύνονται σιωπηρά για την καλύτερη κατανόηση του κειμένου.
3. Προστίθενται σκηνές, μεμονωμένοι στίχοι ή ήμιστίχια, σε δεκαπεντασύλλαβο όμοιοκατάληκτο στίχο βέβαια και σε –κατά το δυνατόν– μίμηση του ύφους και της διαλέκτου της εποχής. Συγκεκριμένα:
  - A. Χάσματα που έχουν επισημανθεί από προγενέστερους μελετητές:
    - α) Ανάπτυξη σκηνής Α' 1 όπου ή αφήγηση του Χρύσιππου, β) Παθήματα Μπράβου, γ) Παθήματα Δασκάλου και παρουσία Μαργαρίτας.

---

325. Η διασκευή του *Στάθη* από τον Σπύρο Α. Ευαγγελάτο είχε γίνει με άφορμή την παρουσίαση της κωμωδίας από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κρήτης το 1988, σε σκηνοθεσία του ίδιου, και είχε δημοσιευθεί στο, δυσεύρετο πλέον, έντυπο πρόγραμμα της παράστασης. Το παρόν κείμενο (2016) αποτελεί βελτιωμένη μορφή εκείνης της διασκευής.

B. Χάσματα δράσης που έπισημάνθηκαν από τόν Εὐαγγελᾶτο:

α) Ἐξηγήσεις Φέντρας – Πάμφιλου με πρόσθετο ἐπεισόδιο γιά σχέσεις Ντοτόρε – Φλουρούς, β) Ἀπελευθέρωση Χρύσιππου καί συνάντησή του με τή Λαμπρούσα, με παρουσία Ἀλεξάντρας – Ἀρέτα (σὲ προηγούμενη σκηνή ἢ Ἀλεξάντρα ἔχει ἀποκαλύψει, καί πάλι κατὰ προσθήκη, στή Λαμπρούσα ὅτι ὁ ἀγαπημένος της εἶναι ὁ Χρύσιππος καί ὄχι ὁ Πάμφιλος). Κατὰ τόν Εὐαγγελᾶτο, ὄχι μόνο ἡ Φέντρα ἀλλὰ καί ἡ Λαμπρούσα ἔχει ξεγελαστεῖ ἀπὸ τή «μεταμόρφωση» καί νομίζει πὼς ἀγαπᾷ τόν φίλο τοῦ ἀγαπημένου της.

4. Ἐπῆλθε ἀλλαγὴ τῆς σειρᾶς τῶν σκηνῶν τοῦ χειρογράφου, πὸν προέκυψε ἀπὸ τίς προσθήκες. Ὅταν, με τή νέα ἀρίθμηση κάθε σκηνῆς, ἐμφανίζονται νέα πρόσωπα πὸν δὲν ὑπῆρχαν στήν προηγούμενη, αὐτὸ δηλώνει καί ἀλλαγὴ σκηνοθετικοῦ τόπου.
5. Ἀποκαταστάθηκαν τελικὰ -ν γιά τήν ἀποφυγὴ χάσμων.
6. Ἀπομακρύνθηκαν ὀρισμένες σκηνοθετικὲς σημειώσεις τοῦ χειρογράφου πὸν κρίθηκαν ἐπουσιώδεις καί προστέθηκαν ὀλιγάριθμες ἄλλες πὸν κρίνονται ἀπολύτως ἀναγκαῖες.
7. Ἐπελέγησαν γραφὲς τοῦ χειρογράφου ἢ διορθώσεις ἄλλων μελετητῶν πὸν δὲν δέχθηκε ἡ κριτικὴ ἐκδότις.
8. Τὰ ἰταλικά καί τὰ λατινικά τοῦ κειμένου –σωστὰ ἢ με παραφθορὲς– δὲν ὑποδηλώνονται με διαφορετικὴ γραμματοσειρὰ στήν παρούσα δημοσίευση.
9. Οἱ «κατ' ἰδίαν» στίχοι τίθενται ἐντὸς παρενθέσεων.
10. Κάποιες φιλολογικὲς διορθώσεις τοῦ κειμένου γίνονται σιωπηρὰ (π.χ. *γιόρνιθα* = ὄρνιθα, *γιαφρισμένη* = ἀφρισμένη, *ὀγιά* = γιά, κ.ἄ.).
11. Σκηνές, στίχοι, σκηνοθετικὲς σημειώσεις, μεμονωμένες λέξεις ἢ καί γράμματα, τελικὰ -ν, πὸν προστίθενται ἀπὸ τόν Εὐαγγελᾶτο, σημειώ-

νονται με έντονη γραφή (bold), όπως επίσης και η αλλαγή ή προσθήκη σημείων στίξεως στο κείμενο.

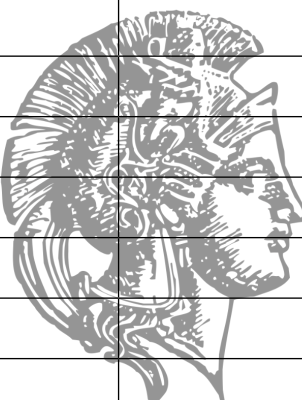
12. Αφαίρεση λέξεων ή γραμμάτων (χωρίς αντικατάστασή τους), μεταφορά λέξεων μέσα στον στίχο, μεταφορά του τόνου σε άλλο γράμμα της ίδιας λέξης, αντικατάσταση πεζών με κεφαλαία και το αντίθετο, δεν σημειώνονται με έντονη γραφή (bold).

Άντιστοιχίες

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται κατ' αντιστοιχία ή αρίθμηση των σκηνών της έκδοσης της Martini, με την αρίθμηση των σκηνών της διασκευής του Εὐαγγελάτου. Ο πρόλογος, τα ιντερμέδια αλλά και όρισμένες σκηνές της έκδοσης Martini που δεν εμφανίζονται στην παρούσα κατάταξη δεν περιλαμβάνονται στη διασκευή του Εὐαγγελάτου, όπως έχει ήδη διευκρινιστεί.

Έκδοση L. Martini	Διασκευή Σ. Α. Εὐαγγελάτου
A' 1	1
A' 2	2
A' 3	3
A' 4	4
A' 5	5
A' 6	6
A' 7	7
A' 8	8
A' 9	9
B' 3	10

B' 4	11
B' 2	12
Γ' 1	13
B' 1	14
B' 5	15
B' 6	16
B' 7	17
δέν υπάρχει	18
B' 9	19
B' 8	20
δέν υπάρχει	21
Γ' 2	22
δέν υπάρχει	23
Γ' 3	24
Γ' 4	25
δέν υπάρχει	26
Γ' 5	27
Γ' 6	28
Γ' 6 (συνέχεια)	29
Γ' 7	30

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ, νέος ἐγκατεστημένος στὸν Χάνδακα, μὲ καταγωγή ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο

ΑΡΕΤΑΣ, δούλος του

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ, ρουφιάννα, ποὺ εἶχε παλιότερα δεσμὸ μὲ τὸν Ἄρετα

ΦΛΟΥΡΟΥ, ἀρχιρουφιάννα

ΜΠΡΑΒΟΣ

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ, δούλος του

ΣΤΑΘΗΣ

ΦΟΛΑΣ, δούλος του

ΝΤΟΤΟΡΕΣ / ΝΤΕΤΟΡΕΣ

ΠΑΜΦΙΛΟΣ, φίλος τοῦ Χρύσιππου

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

ΦΕΝΤΡΑ, κόρη τοῦ Στάθη

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ, κόρη τοῦ Ντοτόρε / Ντετόρε

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ, γυναίκα τοῦ Μπράβου

ΓΑΒΡΗΛΗΣ, θετὸς πατέρας τοῦ Χρύσιππου

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1

[Χαράματα.]

ΧΡΥΣΙΠΠΙΟΣ [Ομιλεῖ στὸν δοῦλο του Ἀρέτα.]

Μέσα σὲ κύματα σκληρὰ καὶ θυμωμένη μάχη
 τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς θάλασσας γεῖς ναύτης ὄντα λάχη
 δειλιᾷ πολλὰ κι ἀποκτυπᾷ καὶ χίλιες ἔγνοιες βάνει
 γιαπὰς ὄντας βραδιάζεται καὶ τὴν ἡμέρα χάνη,
 κι ἡ ἀφρισμένη ταραχὴ φόβο πολὺ τοῦ δίδει
 καὶ σβήνει τὴν ὀλπίδα ντου τῆς νύχτας τὸ σκοτίδι.
 Μὰ ἀπείτις ἀπὸ τοῦ γιαλοῦ τὸν τράφο θέλει βγάλει
 τὸ ροδοστολισμένο τζη καὶ τὸ χρυσὸ κεφάλι
 ἢ αὐγῆ, ἀρχίζει ὁ φόβος του κι ἡ ἔγνοια νὰ λιγαίνει
 καὶ τὴν ὀλπίδα ντου τὸ φῶς του ξάφτει τὴ σβημένη.
 Τέτοιας λογῆς τοῦ λογισμοῦ κύματα θυμωμένα
 στὴ θάλασσα τοῦ πόθου μου μὲ πολεμοῦ κι ἐμένα
 γιὰ τοῦτο τρέχω εἰς τὴν αὐγὴ τς ἀγάπης, νὰ προβάλη
 μὲ τὸ λαμπρὸ τῆς πρόσωπο σ' ἐλπίδα νὰ μὲ βάλῃ.
 Πρόβαλε, αὐγὴ γλυκότατη, κι ἡ ὁμορφιά σου ἄς φέρῃ
 τὸν ἥλιο τοῦ προσώπου σου 'ς τοῦτα ζιμιὸ τὰ μέρη,
 μὲ ἓνα γλυκὺ σου στόχασμα πάραυτας ν' ἀναζήσης
 τὴ νεκρωμένη μου καρδιά, καὶ τς ἔγνοιες μου νὰ σβήσης.

ΑΡΕΤΑΣ

Πέ μου, νὰ ζῆς, ἀφέντη μου, καὶ τοῦτο ἡ φρόνεψή σου
 μηδὲν τὸ πιάσει ἀποκοτιά, γιὰτ' εἶμαι δουλευτής σου
 πρέπει πουλὶ ὁ κυνηγὸς ὁποῦ ποθεῖ, σὰν πιάση,
 κι ὁ ναύτης εἰς τὸ σπίτι ντου ἀπείτις θέλη φτάσει,
 μπλιὸ νὰ 'χουν ἄλλο λογισμό, παρὰ τὰ κερδεμένα
 πράματα μόνο πασαεῖς νὰ χαίρεται ὀλοένα;
 Κι ἂν εἶναι τοῦτο ἄπρεπο, γιάντα ἡ ἀφεντιά σου,

ἀπείτις τὴν ἀγάπη σου ἔχεις στὴν πεθυμιά σου,
τέτοιας λογῆς πρικαίνεσαι; Ἐτοῦτο ἐγὼ θαμάζω
καί, θὰ τὸ πῶ, τὴ γνώμη σου πολλὰ καταδικάζω.
Μὰ πούρι ἂν εἶναι τῶν ἀλλῶ κουρφό, δὲν εἶναι ἐμένα.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Μᾶλλιος, ὡς εἶναι τῶν ἀλλῶ κουρφό, εἶν' καὶ γιὰ σένα!

ΑΡΕΤΑΣ

Μὰ πῶς κουρφό 'ναι μετὰ μέ, ἀπείς κι ἡ ποθητή σου
μοῦ τό 'πε ἐκείνη, φέρνοντας μιὰν ὥρα ἀθιβολή σου;

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Ποιά ποθητή μου;

ΑΡΕΤΑΣ

Ἡ γνωστικὴ τοῦ μισερ Στάθη ἢ Φέντρα,
τὸ ρόδο τῶν ἀλλῶν ἀνθῶν καὶ τῶν καρδιῶ ἢ ἀφέντρα·
τούτη πού χάνεται γιὰ σέ, καὶ τσ' ἔδωσες στὸ χέρι
καὶ δακτυλίδι, ὡς μοῦ 'χε εἰπεῖ, γιὰ νὰ τὴν κάμης ταίρι.

[Ἐημερώνει.]

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Τοῦτο δὲν ἦτονε ποτὲ σ' ἐμᾶς, καὶ σφάλμα πιάνει,
μ' ὄλο πού ἢ Φέντρα δὲν μπορεῖ νὰ στοχαστῆ πῶς σφάνει·
μ' ἀπείτις κύρη δεύτερο σ' ἐγνώρισα ἀκριβό μου
στὴ δούλεψή μου τὴν πιστή, γρίκησε τὸ κουρφό μου.
Τέσσερεις χρόνοι ὅπου 'ρθαμε ἀπὸ τὸ Τζάντε τώρα
θὲ νὰ 'ναι, ἂ δὲν κομπώνωμαι, 'ς τούτη τὴν ἄξα χώρα,
κι ἔτσι, περνώντας ὁ καιρός, τούτη τὴν πλουμισμένη
Φέντρα στὸν πόθο ἐγνώρισα γιὰ μένα ἀφτουμένη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ἡ Φέντρα μ' ἀγαπᾶ πιστά, μὰ πούρι δὲ γνωρίζει
 πὼς ἡ καρδιά μου ἄλλοῦ μιλεῖ καὶ γι' ἄλληγε δακρύζει.
 Ἦφτασε ἡ ὥρα κι ἡ στιγμή ν' ἀφουκραστῆς, Ἀρέτα,
 πὼς σὰ σὲ ὄνειροφантаσιὰ πάντοτε ὁ νοῦς μου ἐπέτα
 πρὸς τὴ Λαμπρούσα, τὸ ἄστρο μου, τσῆ ζήσης μου τὴ λάψη,
 πὸν νοῦ, καρδιά καὶ σωθικὰ ποτέ τζη δὲ θὰ πάψει
 νὰ τυραγνᾶ μου· μὰ ἔρωτα κείνη γιὰ μὲ δὲ γνώθει,
 μόνε τὸν Πάμφιλο ἀγαπᾶ καὶ σβήνω.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἔρμοι πόθοι!
 Ἦντα μιλεῖς σὰν πελελός; Μιλεῖς σὰν ἀφορμάρης!
 Τὴ θυγατέρα τοῦ λωλοῦ Ντετόρε θε νὰ πάρης;
 Καὶ πούρι ἐκείνη ἂν ἀγαπᾶ τὸν Πάμφιλο, ὡς πιστεύγεις,
 μὲ ποιᾶν ὀλπίδα πορπατεῖς, σὲ ποιοῦ στρατιν ὀδευγεις;

ΧΡΥΣΙΠΠΙΟΣ

Τὸν Πάμφιλο ὡς μπιστικὸ φίλο μου τὸν γνωρίζω
 καὶ μοῦ 'πε πὼς θὰ πορευτῆ καθὼς ἐγὼ τ' ὀρίζω,
 γιὰτὶ τσ' ἀγάπης σαγιτιές δὲν τοῦ 'μπηξε ἡ Λαμπρούσα,
 μ' αὐτὸς τὴ Φέντραν ἀγαπᾶ. Τ' αὐτιά σου ὅ,τι ἀκοῦσα,
 Ἀρέτα, κράτειε το κουρφό, τινὰς νὰ μὴν τὸ γνώθη
 καὶ στερευτοῦν οἱ ὀλπίδες μου καὶ νεκρωθοῦ μου οἱ πόθοι.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἀφέντη μου, συχώρα μου, μὰ στέκω ν' ἀφορμίσω.
 Ἦντα λωλάγρες ἤκουσα; Λιγώθηκα, νὰ ζήσω!
 Ἡ Φέντρα πόθο ἔχει γιὰ σέ, μὰ σὺ θὲς τὴ Λαμπρούσα,
 κείνη ἀγαπᾶ τὸν Πάμφιλο κι αὐτὸς τὴ Φέντρα! Ζοῦσα
 χρόνους πολλοὺς στὴ σκοτεινιά, μὰ τώρα βλέπω μέρα
 κι αὐτὸ πὸν λόγιαζα σωστὸ τινάχτη στὸν ἀέρα!

Καὶ πῶς ἡ Φέντρα μοῦ ἔπε πῶς ἤλλαξε δακτυλίδι
μαζί σου γι' ἀρραβώνιαση στῆς νύκτας τὸ σκοτίδι.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Μ' ἴντα φωνὴ νὰ σοῦ τὸ πῶ, μ' ἴντα λαλιὰ νὰ δώσω
κουράγιο στὴν καρδούλα μου καὶ νὰ στὸ φανερώσω;

ΑΡΕΤΑΣ

Μίλειε ζημιὸ κι ἄσ' τὰ κουρφά.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Ἄκου, λοιπό, ἄ σ' ἀρέσει.

Κάθε νυκτιὰ συναπαντῶ στοῦ περβολιοῦ τὴ μέση
τὴν ἔμορφη Λαμπρούσα μου ὡς Πάμφιλος ντυμένος·
τὴν ἴδιαν ὥρα ὁ Πάμφιλος ὡς Χρυσίππος ζωσμένος
συναπαντᾷ τὴ Φέντρα του κι αὐτὸς τὸ δακτυλίδι
σημάδιν ἀρραβώνιασης κάποια νυκτιὰ τῆ δίδει.
Ἡ Φέντρα θάρρειε κι εἶμαι ἐγώ, μὰ ἐμέναν ἡ καρδιά μου
πρὸς τὴ Λαμπρούσα ἐπέτα.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἄχ, πῶς τρέμουσι τ' ἀτζιά μου!

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Πασκίζει ὁ Πάμφιλος κι ἐγὼ νὰ ἔρθοῦ οἱ ἀγαφτικές μας
σὲ σύβαση, κι ὡς θέλουμε, νὰ γένουσι δικές μας.
Τὴν Ἀλεξάντρα τὴν παλιὰ ρουφιάννα θὰ γνωρίζης,
ποῦ τοῦ Ντετόρε ἦτονε ἀγαφτική, ἂν ὀρίζης,
ἀλλότες· τούττη ἐπήραμε νὰ μᾶς βουηθήση ἀντάμι
καὶ τὴ Λαμπρούσα π' ἀγαπῶ νὰ πείση καὶ νὰ κάμη
νὰ με δεχτῆ ὀγι' ἄντρα της πιστὸ καὶ μπιστεμένο·
ν' ἀπαρνηθῆ τὸν Πάμφιλο ποῦ θάρρειε ἠγαπημένο.

Τὴ θέληση τῆς κορασιᾶς ἡ Ἀλεξάντρα ὀρίζει
 κι εἶναι μεσίτρα τῆς δουλειᾶς καὶ νὰ τὴν κάμη ὀλπίζει.
Μὰ κι ὁ Ντετόρε, ὁ κύρης τση, μοῦ τήνε τάσσει ἀκόμη,
 γιατί τὴ Φέντραν ἀγαπᾶ κι ἐκεῖνος **κι ἔχει γνώμη**
πὼς θὰ τὴ φέρει νύφη ντου στὸ σπίτι τὸ δικό ντου
πούρι μπορεῖ καὶ σήμερο.

ΑΡΕΤΑΣ

Ὅγούι στὸ ριζικό ντου!

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Μὰ ἄμε τὴν προξενήτρα μου νὰ βρῆς, γιὰ νὰ γρικήσης
 τὸ πράμα ἂν ἐκατάστεσε, ἂ θές νὰ μοῦ βοηθήσης.

ΑΡΕΤΑΣ

Παγαίνω, μὰ θαρρῶ κι ἐδὰ ἡ φύση ἦρθ' ἀνου-κάτου
καὶ τοῦ ἀθρώπου ἡ λογικὴ ἐζούλεψε τοῦ γάτου.

2

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἀπὸ τὰ ψές μοῦ ὀρδίνιασεν ἡ Φέντρα μας, νὰ ζήσω,
 κερα-Φλουρού μου, σύναυγα νὰ ῥθῶ νὰ σοῦ μιλήσω·
 γιὰ ταῦτος ἦρθα, καὶ θαρρῶ πὼς θὲ νὰ μᾶσε πέψη
καὶ ροῦχα ῥ τση μαστόρισσας μοντέρνα νὰ συστήψη.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Κι ἐδὰ τοῦ γάμου τὴ χαρὰ θὲ νὰ ῥχη τὴ μεγάλη,
 γιὰῦτος καὶ ροῦχα τση **καλὰ θὰ ράψη** νὰ τὰ βάλῃ.
Πὼς ὁ Ντετόρες ἤκουσα, γεροξετρομισμένος,
ζητεῖ ζημιὸ νὰ παντρευτῆ τὴ Φέντραν, ὁ καημένος.

Μιά κορασιὰν ὠριόπλουμη καὶ τόντις δὲν κατέχει,
 πὼς ἢ Λαμπρούσα στὰ κουρφά, ἢ θυγατέρα του, ἔχει
 πόθο γιὰ νὰ στεφανωθῆ· μ' αὐτὸς στὴ Φέντρα ὀλπίζει!
 Κακὰ μυρίζει τὸ τυρί, ὄντες ἀργεῖ νὰ πῆζη.
 Κι ἴντα λογιάζει ἡ κορασιά; Λιμπίζεται τὸ γέρο;
 Ἐν ἔν καὶ τὸν στεφανωθῆ, θάμα ἄλλο δὲ θὰ ξέρω.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Δὲν ἔχει τέτοιο λογισμό, μηδὲ ποτὲ συγκλίνει,
 μὰ λέγει πὼς ἐσφάζεντο κάλλια τὴν ὥρα ἐκείνη.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Κι ἔτοιος γαμπρός! Πολλὰ μεστὸς εἶναι καὶ τῷ χρονῷ ντου!
 Μὰ πάλι πλῆσο καὶ πολὺ θε' νά' χη τὸ καλο' ντου.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἄναθεμά τα τὰ καλὰ μὲ χῶρις χάρην ἄλλη·
 κακὰ ζεσταίνει, κι ἄσι με, τοῦ γέροντα ἢ ἀγκάλη.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Σῶπα, κι ὁ κόσμος γιαιτρικὰ καὶ τὰ βοτάνια γέμει,
 φυσοῦσι καὶ τὰ ριζικὰ σὰν κάνου κι οἱ ἀνέμοι.
 Στὸ Χρῦσιππο τὸν πόθο ντης κρατεῖ, μὰ ἐκεῖνος πάλι
 γρικῶ πὼς προξενεῦεται κι ἀγάπην ἔχει ἄλλη.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἐσὺ 'σαι πλιὰ παλιότερη καὶ πρατικὴ γυναίκα,
 κι ἓνα μοῦ πέ, κερα-Φλουρού, κι ἐγὼ ἀφουκροῦμαι δέκα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

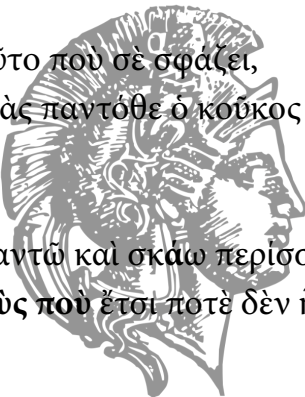
ΑΘΗΝΩΝ

ΦΛΟΥΡΟΥ

Κάτεχε, Ἀλεξάντρα μου, καὶ πᾶσα ὄντας λογιᾶσω
 τὴν εὐτηνιὰ τῷ γυναικῷ, μῶρχεται νὰ κτικιάσω·
γιὰ κάθε ρουφιανιὰ μικρή, δύσκολη ὅτ' εἶναι λέσι
 καὶ πᾶσα ὀλίγο ὀπὸν πουλοῦ πιάνου πολὺ τερνέσι·
 μόνον ἐμᾶς ἡ πόληψη, **μὰ κι ἡ φτωχειὰ** γυρεύγει
 καὶ κατοικιὰ μᾶς ἤκαμε καὶ μπλιό τζη δὲ μισεύγει.
 Ἀνάθεμά σε γιὰ καιρός! τάχα σὲ κόσμον ἄλλο
 νὰ δοκιμάζουσι καημὸ τέτοιας λογιῆς μεγάλο;

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Δὲν εἶ στή χώρα μοναχὰς ἐτοῦτο πὺ σὲ σφάζει,
 κερα-Φλουρού μου, μαλλιοστὰς παντόθε ὁ κοῦκος κράζει.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΦΛΟΥΡΟΥ

Θωρῶ το καὶ πρικαίνομαι, πλαντῶ καὶ σκάω περίσσα,
 γιὰτι θυμοῦμαι ἄλλους καιροὺς πὺ ἔτσι ποτὲ δὲν ἦσα.

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Θέλω νὰ μάθης πάραυτας, Φλουρού, καὶ κάτεχέ το...

ΦΛΟΥΡΟΥ

Σῶπα, κι ὁ Μπράβος ἤφτασε μὲ σπάθα καὶ στελέτο.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἄς πηαίνωμε, τὸ λοιπονίς, Φλουρού μου, μὴν ἀργιοῦμε
 καὶ στὸ στρατὶν ἀλλήλω μας ἀθιβολὴ μιλοῦμε.

3

ΜΠΡΑΒΟΣ

Καταραμένο ριζικό! κι όγιάντα εις τόν καιρό μου
δέν είν' τοῦ Ξέρξε ό πόλεμος και νά τόν ἔχω όχτρό μου!

Πιάνα δέν εἶναι ή ταραχή τῆς Τρόγιας γῆ κι ή μάχη
τ' Ἄνιμπαλε τοῦ θαυμαστοῦ και νά 'μαι ἐκεῖ νά λάχη!

Πιάνα δέν εἶναι οἱ παλαιοὶ πολέμοι όπου 'σα πλήσοι
στόν ὄστρο και πρὸς τὸ βορρά, σ' ἀνατολή κι εις δύση,

νά λάχω μόνιος 'ς μιὰ μερὰ και τὰ φουσάτα εις ἄλλη
νά τῶσε δίδω σκότιση και ταραχή μεγάλη·

μὲ μόνο ἐτοῦτο τὸ σπαθὶ στὰ χέρια μου τὸ φῖνο
σπαθιές νά ρίκτω εις μιὰ μερὰ κι εις ἄλλη μετὰ κείνο,

πόδια και χέρια, κεφαλές και μέλη πᾶσα μερὰ
κάτω στή γῆ νά βρέχουσι νά κάμω ὄκ τόν ἄερα,
νά κάμω βρύσες αἵματα, σωρούς τὰ σκοτωμένα
κορμιά, και νά χαλῶ τειχιὰ με ματῖα θυμωμένα.

Πετροῦτσο, πῶς σοῦ φαίνονται, θωρεῖς, ὄντα στραφοῦσι
στό πόρτεγό μου τ' ἄρματα τὰ μάτια μου νά δοῦσι

νά κρέμονται κλιτότατα και παραπονεμένα,
γιατί δέν μπαίνουσι συχνιὰ στή μάχη μετὰ μένα;

Τοῦτο τὸ μπράτσο τὸ φρικτὸ νά τὰ κρατῆ κοντά του
τ' ἀστροπελέκια μαλλιοστὰς τοῦ φοβεροῦ θανάτου!

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Μὰ τὴν ἀλήθεια, ἀφέντη μου, λυποῦμαι σε περισσα,
γιατί θαρρῶ κι ἐσὺ σὰ με νά 'χης τὴ λύπην ἴσα.

Πόσες φορές λουκάνικα και ἀπάκια κρεμασμένα
και σαλτιτσούνια θαυμαστὰ και μοσκομυρισμένα
και χοιρομέρια στόν καπνὸ γῆ **στόν** ἄερα και ἄλλα
φαητὰ θωροῦν τὰ μάτια μου σ' ἀρχοντικὰ μεγάλα,
και με πολλὴ κλιτότητα τάχα με συντηροῦσι

κι ἄσκημα δάκρυα βγάνουσι, γιατί δὲν τὸ βαστοῦσι
 πὼς δὲν μαλώνου μετ' αὐτὰ τὰ δόντια τοῦ στομάτου,
 τ' ἀστροπελέκια μαλλιοστὰς τὰ φοβερὰ τοῦ κρεάτου!

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἔδε σουσούμιν ὄμορφο πὸ τὸ ἔβρηκες, βουβάλι!

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἐσὺ παινᾶς τὴν τέχνη σου, ἔγὼ τὴ δική μου πάλι·
 μὰ πούρι τὰ λουκάνικα **μόνο** νὰ ἀναθιβάνω,
 νὰ ἀναστενάξης εἶδα σε καλά, στὴν ψή μου ἀπάνω·
 περιττοπλιάς γρικώντας με νὰ πῶ τὰ σαλιτσούνια,
 θαρρῶ νὰ σοῦ ῥθε ἢ μυρωδιά, κι ἐκάτσε σου στ' ἀρθούνια.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἄν εἶχες πεί γιὰ πόλεμο! μὰ αὐτὰ δὲν τὰ λογιαζώ,
 καὶ μοναχὰς γιὰ ζήση μου τὰ παραδοκιμαζώ.

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Καλὰ τὸ λέγεις, μὰ ὄντας δῆς καλὴ γουλιὰ στὸ πιάτο
 νὰ θὲ τὴν πιάσω, τὸ ζιμιὸ μοῦ λέγεις: Ἄσ' τὴν κάτω!

ΜΠΡΑΒΟΣ

Νὰ ξέρης πὼς κι ἐκεῖ καλὰ κατέχω τὴν σκριμίδα.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Νὰ τήνε παίζη πλιὰ καλλιὰ ποτέ μου ἄλλο δὲν εἶδα.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἐς κοντολογιό, ὁ βασιλιὸς ἐσύ ἔσαι τῶ μαριόλω,
 σὰν εἶμαι τῶν παλικαριῶ ἐγὼ στὸν κόσμον ὄλο.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἐγώ ’μαι, ναῖσκε, ὁ **πορδολιός**, μὰ **σὺ τῆ δύναμη** ἔχεις
κι ὅλες **μαζὶ** τσῆ τέχνης μου τὲς κοπανιὲς κατέχεις.
Πάλι πολλὰ ἐνεστέναζες, τοῦ φαητοῦ θυμᾶσαι,
λογιάζω πλιότερα ἀπὸ μέ, καὶ πάλι μοῦ καυκάσαι!

ΜΠΡΑΒΟΣ

Δὲν εἶναι ἐκεῖνο ἀπαρθινά, Πετροῦτσο, μὰ μὲ γνώση
θυμοῦμαι **ἐκεῖο τὸ φαητὸ πού ’ν τσ’** ἐρωτιᾶς ἢ βρώση.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἴντα ’ναι ἡ βρώση τσῆ ἐρωτιᾶς;

ΜΠΡΑΒΟΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Ἀγάπη μᾶς κοπέλας.

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Πρωτύτερα σ’ ἐλόγιαζα τὸ πὼς ἐπαραφέλας,
μὰ ἀπεις ἀφήνεις στὴν καρδιά τῆ δυνατὴ σου μέσα
νὰ μπῆ ἡ ἀγάπη, δὲ φελᾶς, νὰ ζοῦμε, δυὸ τορνέσα.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἴντα ’ναι αὐτάνα τὰ μιλεῖς; κι ὁ **Ἄρης** τὸ λιοντάρι
γρικᾶ τὸν πόθο στὴν καρδιά, γιατί ἔχει πλήσα χάρη.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Καὶ τὸ λιοντάρι κι ὁ **ἀρνής** ἴντα ’χει μετὰ σένα
νὰ κάμη, ὁπού ’σαι ἀδυνατὸς παρ’ ἄθρωπο κιανένα;

ΜΠΡΑΒΟΣ

Δὲ **μίλησα γι’ ἀρνὶ** ἐγώ, μὰ **εἶπα** γιὰ τοῦ πολέμου
τὸ μεγαλότατο θεό, ἀπ’ ὅλοι τότε τρέμου.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ὅξω ἀπὸ σένα μοναχάς!

ΜΠΡΑΒΟΣ

Μπενσί.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Λοιπὸ γιὰ τ' ἄλλο

πέ μου ἴντα θέλεις ἀπὸ μέ, καὶ κόπο θὲ νὰ βάλω.

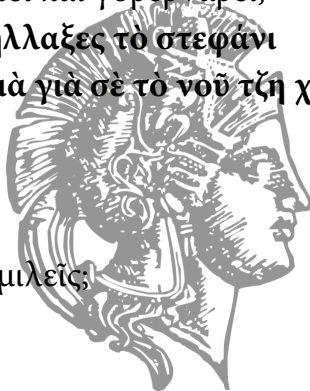
Μὰ δὲ σὲ φτάνει, τὸ λοιπὸ, τοῦ πόθου παλικάρι,

ἐκείνη ὅπου τὸ σπίτι σου κρατεῖ καὶ γοβερνάει,

ἢ Μαργαρίτα, πὸν μ' αὐτὴν ἤλλαξες τὸ στεφάνι

πρὶ πέντε χρόνους κι ἡ φτωχιά γιὰ σὲ τὸ νοῦ τῆ χάνει

κι ἄλλη γυρεύεις πελελέ;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΜΠΡΑΒΟΣ

ΑΘΗΝΩΝ

Ἴντα μιλεῖς!

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Παινῶ σε.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Πετροῦτσο, γύρισε ἔδεπά, τ' αὐτιά σου ἐμένα δῶσε.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἄν εἶχες πῆ τὰ χέρια μου, ζιμιὸ εἶχα τα ξαπλώσει

νὰ σοῦ τὰ δώσω, μὰ τ' αὐτιά δὲν ἔχω πῶς σοῦ δώσει.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Γρίκησε, θέλω νὰ σοῦ πῶ.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Τώρα καλά γρικῶ σου,
μίλησε, ἀφέντη, μίλησε, καὶ πὲ τὸ λογισμό σου.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Τοῦ μισερ Στάθη ἡ κοπελιά, τοῦ Κυπριώτη, ἐκείνη,
ἡ Φέντρα εἶναι ἡ ποθητὴ κι ἡ κόρη ὅπου μὲ κρίνει.
Γρικᾶς Πετροῦτσο;

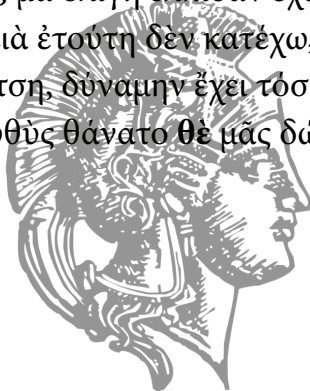
ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Γρίκησα, μὰ ὀλίγη ἐλπίδαν ἔχω
καὶ πῶς νὰ κάμης τὴ δουλειὰ ἐτούτη δὲν κατέχω,
γιατὶ, ἂν τὸ μάθει ὁ κύρης τση, δυναμην ἔχει τόση
ποῦ καὶ τῶν δυὸ μας παρευθὺς θάνατο **θε** μᾶς δώσει.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΜΠΡΑΒΟΣ

Γρίκα, σοῦ λέγω.

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Πέ μου το.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Νὰ παίξη ἡ φρόνεψή σου
θέλω σὲ τούτη τὴ δουλειὰ κι ἐσὲ καὶ τς ἀδερφής σου,
τῆς ἀδερφής σου τσῆ Φλουροῦς, ρουφιάνας μὲς' στὸ Κάστρο
τρανῆς, ποῦ πάντα θάμαξα, ὡσὰν τζῆ μέρας τ' ἄστρο.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

(Μὲ τ' ἄστρα καὶ τοὺς ὀρανοὺς πληθαίνουν ντου τὰ θάρρη!)
Ἐτοῦτο εἶναι τὸ σπίτι τζῆ, τὴν πόρτα μόνε βάρει.

4

ΦΛΟΥΡΟΥ

Ποιός εἶναι αὐτὸς ὁποῦ κτυπᾷ τῆς πόρτας τὸ κερκέλι;

ΜΠΡΑΒΟΣ

Πρόβαλε ἐδῶ, κερα-Φλουρού, γιατί κιανείς σὲ θέλει.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Ἴδε ἴντα ὄμορφα κτυπᾶς, κι ἴντα ὄμορφα σονάρεις!
 Ἄποῦ τὸν κτύπο σου θαρρῶ πῶς νά 'σαι διακονιάρης.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἴντα καλὰ σ' ἐγνώρισε ἡ ἀδερφή μου, ἄζατη!

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἀλήθεια, διακονίζομαι μόνο γιὰ τὴν ἀγάπη.

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΛΟΥΡΟΥ

Γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ;

ΜΠΡΑΒΟΣ

Σώπα, μωρή, τὰ σάλια.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Στάσου, νὰ πάρης δυὸ κουκκιά νὰ κάμης ἀστραγάλια.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Πρόβαλε, κι ἄσ' τα τὰ δειλά. (Μουδιῶ... πῶς δὲν τρομάσσει;)

ΦΛΟΥΡΟΥ

(Άς δώ ἴντα θέλει ὁ φαφλατάς, μὴν πὰ μοῦ τὰ διαβάση.)
 Ἄφέντη μου βροντόλαλε, ἐσὺ ὅπου ἐκτύπας ἤσου;
 θαρρῶ κι ἐδὰ σ' ἐγνώρισα, νὰ ζήση τὸ κορμί σου.
 ἴντα τὴ θέλεις τὴ Φλουρού;

ΜΠΡΑΒΟΣ

Νὰ πῶ γιὰ τὴ δουλειά μου·
 μά, πρὶ νὰ πάγω παραμπρός, κατέχεις τὴν καρδιά μου...

ΦΛΟΥΡΟΥ

Τὴν ἔγνοιαν ἔχω ἐγὼ καλά, σὰν πρέπει, τῆς δουλειᾶς σου,
 πήγαινε κι ἄσ' νὰ κάμω ἐγὼ μόνο συναφορμάς σου.

Πριχοῦ τρεῖς μέρες νὰ διαβοῦ, τὴ Φέντρας σου τὰ κάλλη
 θε νὰ πετάξου ὡσὰν πουλὶ μὲς στὴ δικὴ σου ἀγκάλη.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Φλουρού μου, ἄχ λιγώθηκα!

ΦΛΟΥΡΟΥ

Λιγώσει-ξελιγώσει,
 ἐσὺ Πετροῦτσο μου ἀδερφε σῦρτον, πρὶ μᾶς δαγκώσει.

ΣΤΑΘΗΣ

Κι ἐγὼ σοῦ λέγω, γάιδαρε, πὼς τὰ παινέματά σου
 δὲ μὲ φελοῦσι, κι ἄφησ' τα, γὴ σπῶ τὰ καύκαλά σου.
 Πᾶσα ὄντας εἶναι ἀρχιμενιὰ τέσσερεις λίτρες παίρνεις
 καὶ φαίνεται μου ἀληθινὰ καὶ τὸ πετσί μοῦ γδέρνεις·
 καὶ δίδω σοῦ τα, καὶ μπορεῖς μὲ τὰ μισά, νὰ ζήσω,

νὰ ντύνεσαι καλότατα, νὰ μ' ἀκλουθᾶς ποπίσω·
 μὰ πάντα κακορίζικος εἶσαι καὶ ξεσκισμένος
 κι εἶναι ντροπὴ νὰ μ' ἀκλουθᾶς, σὰν εἶσαι καμωμένος.
Καὶ καταπῶς μοῦ τό 'πασι, ἡμέρα δὲ σοῦ 'πέρνα
 παρὰ νὰ πάγης δυὸ καὶ τρεῖς φορές εἰς τὴν ταβέρνα,
 σὰ νὰ μὴν εἶχες νὰ περνᾶς στὸ σπίτι τὸ δικό μου·
 μὰ πάψε, γῆ ζιγώνω σὲ μιὰν ὥρα, στὸ Θεό μου!

ΦΟΛΑΣ

Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθινὸ ποτέ, κι ἡ ἀφεντιά σου
 μὴ θὲ νὰ δίδης εὐκόλα στὰ ψόματα τ' αὐτιά σου·
καὶ σ' ὅποιον ἔρθει νὰ τὸ πῆ, πὼς ψεύγει πέ του πούρι,
 ξαπλώνοντας τὴ χέρα σου στὴν ἐδικὴ ντου μουρη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΣΤΑΘΗΣ

Στὴν ἐδικὴ σου θὲ νὰ πῆς· δὲν εἶναι ὡσὰν ἐσένα
 ὁποῦ μοῦ τό 'πε, γάιδαρε!

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΟΛΑΣ

Δὲν εἶναι ὡσὰν ἐμένα;
Γεράκια ἔχεις στὴ δούλεψή σου ἀφέντη κι' ὄχι ὀψάρια.

ΣΤΑΘΗΣ

Γιατὶ ἤφτιαχνεν ὁ κύρης σου τὰ ξύλινα σαμάρια!

ΦΟΛΑΣ

Μηδὲν τονὲ καταφρονᾶς, ἀφέντη, κι ἤκαμέ σου
 κι ἐσένα τέτοια φορεσά, κι ἡ τέχνη του ἤρεσέ σου.

ΣΤΑΘΗΣ

Γιὰ τὸ μουλᾶρι μου μιλεῖς.

ΦΟΛΑΣ

Ναΐσκει, κι ἐγὼ γιὰ κεῖνο
μιλῶ, μὰ τὴν ἀθιβολὴ δὲ θέλω νὰ μακρύνω·
κι ἄς ἔρθωμε στὰ πρῶτα μας· τρανταῆξι μέρες κάνεις
γιὰ μὲ τὸ μήνα κι ὥρα μιὰ ποτέ σου δὲν τὴ χάνεις
καὶ κάνω κόντο καταπῶς ποθὲς τὰ ἔχω γραμμένα
πῶς μοῦ χρωστεῖς ἀληθινὰ τορνέσα ἀκόμη ἐμένα.
Ἐξι ἔχω μῆνες σπίτι σου σωστοὺς κι ἑφτὰ ἐβδομάδες
καὶ μέρες τραντατέσσερες...

ΣΤΑΘΗΣ

Σώπα τὲς πελελάδες.

Δὲ σοῦ πιστεύω ὅ,τι κι ἂν πῆς ἀνὲ καὶ δὲν κατέχης
γράμματα, πῶς τὸ λοιπονὶς τοῦτο γραμμένον ἔχεις;

ΦΟΛΑΣ

Ἄ δὲ διαβάζω, στὸ χαρτί γράμματα κάνω πάλι
ποὺ νὰ τὰ συντηρᾷ κιανεὶς νὰ ἔχη χαρὰ μεγάλη.

ΣΤΑΘΗΣ

Σ' ἴντα χαρτί;

ΦΟΛΑΣ

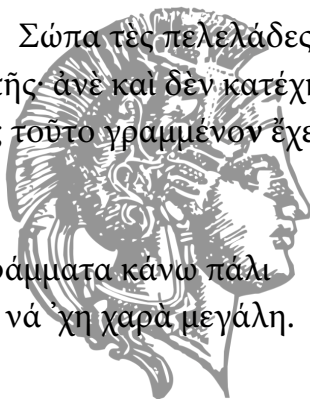
Στὸν τοῖχο μας μὲ τὸ μαχαίρι σέρνω
γραμμές, μόνο γιὰ θύμηση: τί δίδω καὶ τί παίρνω.

ΣΤΑΘΗΣ

Ὁ τοῖχος ἄσπρος πελελοῦ χαρτί ἔναι γιὰ νὰ γράφη!

ΦΟΛΑΣ

Ἐς τοῦτο συχνιὰ μὲ κάρβουνο κι ἡ ἀφεντιά σου βάφει·
**στὸ μεσοπόρτι τῆς αὐλῆς, μὲ γήλιο γῆ μὲ μπόρες,
ζγουράφος ὡσὰν νάσουνε, γιὰ νὰ περνοῦ οἱ ὥρες.**

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΣΤΑΘΗΣ

Σώπα, καὶ πήγαινε γοργὸ νὰ βρῆς τὸν Ἑρμογένη
τὸ δάσκαλο, κι ἀφέντης σου, τοῦ πέ, τὸν ἀνιμένει
τὰ προκοχάρτια ἂν ἔφτιαξε, Φόλα, γιατί θὰ κάμω
μὲ τὸ Ντετόρε σήμερο τσῆ Φέντρας μου τὸ γάμο.

ΦΟΛΑΣ

Παγαίνω, μὰ γρικῆσετε ἄνοῦς πελελοῦ τὴν κρίση.
Μιά θυγατέρα ὠριόπλουμη, τῆ Φέντρα, θέλει ὀρίσει
νὰ παντρευτῆ ἓνα λωλὸ Ντετόρε ντέλλο ψῶρι!
Ἐμίσεψεν ἡ λογικὴ κι ἀνέβηκε στὰ ὄρη.

[Φεύγει ὁ Φόλας.]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΣΤΑΘΗΣ

Ὁ λογισμὸς μὲ τυρανᾶ κι ἔχει με ἀπάνω κάτω
γιατὶ ἡ καρδιά μου ἀποκτυπᾶ **προσμένοντας** μαντάτο,
νὰ μάθω ἂν ξετελειώνουσι τοῦ Χρύσιππου τὸ γάμο,
σὰν ὁ Ντετόρες μοῦ ἄταξε νὰ κάμη **πρὶ νὰ κάμω**
τσῆ Φέντρας μου ἐγὼ σήμερο. Δὲ δίδω θυγατέρα
ἢ κόρη του ἂ δὲ παντρευτεῖ ἐτούτη τὴν ἡμέρα.
Μὰ τούτη ἀπόρχεται ἐδεπὰ μὲ τὸ Ντετόρεν ἔχει
φιλιὰ, καὶ πᾶσα του κουρφὸ καλότατα κατέχει.

[Ἔρχεται ἡ Ἀλεξάντρα.]

Κερ-Ἀλεξάντρα εὐγενικὴ!

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Γιὰ μὲ μιλεῖ, νὰ ζήσω,
ἀφὲς ὁ Στάθης; Τοῦ γρικῶ.

ΣΤΑΘΗΣ

Στέκω νὰ σὲ ρωτήσω
καὶ θάρρεψέ μου το, νὰ ζῆς, ἂν εἶν' καταστεμένα
τοῦ Χρῦσιππου τὰ πράματα σὰν εἶναι μιλημένα.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Καταστεμένα βρίσκονται καὶ πρὶ νὰ ῥθῆ τὸ βράδυ
ὀρπίζω νὰ ἔναι ὁ Χρῦσιππος μὲ τὴ Λαμπρούσα ὀμάδι.

ΣΤΑΘΗΣ

Χαίρομαι τὸ μαντάτο σου, γιὰτὶ κι ἐγὼ ὀξωπίσω
θὰ ξετελειώσω τὴν παντρεία τῆ Φέντρας μου, νὰ ζήσω.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Πρεπὸ ἔναι, ἀφέντη, ἀληθινά, γιὰτὶ ὁ καιρὸς τῆς φεύγει,
τὸ πωρικὸ γινώθηκε καὶ πασαεῖς ζηλεύει.
Σήμερο ἐθώρουν ἀπατά, νὰ ζήσω, τ' ὄνειρό ντης,
μόνο γιὰτ' εἶναι ὀγλήγορα, θαρρῶ, τὸ ριζικὸ ντης.

ΣΤΑΘΗΣ

Πέ το, Ἀλεξάντρα μου, νὰ ζῆς.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Δυὸ ὀκιάλια χρυσομένα
ἐθώρου κι εἶχες, καὶ γυαλὶ δὲν ἦτονε εἰς τὸ ἕνα.
Σ' ἐρώτηξα, κι ἀπὸ καιρὸ μοῦ ἔλεγες κι ἤχασές το,
κι ὄντες τὸ **βρῆκες** στὴ φωτιά τάχατες, ἤβγαλές το
καὶ βάνεις το στὸν τόπο ντου, κι ἤφεγγε ὡσὰν καὶ τ' ἄλλο
καὶ ρέγουσουνε κι εἶχες τὸ θαράπειο σου μεγάλο.
Καὶ ξεδιαλύνω τὸ ὄνειρο πὼς θὲ νὰ συντροφιάσης
μὲ ταίρι ἀψὰ τὴ Φέντρα σου, πολλὰ ν' ἀναγαλλιášης.

ΣΤΑΘΗΣ

Ἀρέσει μου ἡ ξεδιάλυση καὶ τ' ὄνειρό σου αὐτόνο,
 μὰ γὼ καλλιὰ τὸ ξεδιλυῶ πρὸς τὸν υἱό μου μόνο·
 τίς ξεύρει ἂν εἶναι ζωντανὸς καὶ λάχη ἀπὸ τὴ χέρα
 τῷ Μπαρμπαρέσω νὰ ῥθῃ ἐδῶ στὸ Κάστρο μιὰν ἡμέρα;

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Εἶχες λοιπὸ κι ἀσερνικό;

ΣΤΑΘΗΣ

Εἶχα, κι ἐπιάσασι μας
 σκλάβους, κι αὐτόνο ἐπήρασι κι ἐμᾶς ἐφήκασί μας.
 Γιὰ νὰ μὴ στέκω στὴν Τουρκιὰ καὶ νὰ ῥθῶ εἰς τὴ δική μου
 πατρίδα, ὅπου ἴσανε ἀπὸ ἴδῳ, γρικῶ, οἱ προπατοροὶ μου,
 ἐπούλησα τὸ πρᾶμά μου καὶ τὰ παιδία μου ἐπήρα
 ὅπου ὄρφανὰ τ' ἀνάθρεψα, σὰν ἤθελεν ἡ μοῖρα.

Καὶ μὲ καράβι κρητικὸ ἔρχοντας μᾶς ἐπιάσα
 κρουσάροι ἀπὸ τὸ Τούνεζι, κι αὐτοὶ μᾶς ἐμοιράσα·
 τὸ ἀσερνικὸ ἐπῆρε ὁ γεῖς **στή σκούνα** ντου κι ἐδιάβη
 μὲ ἓνα μου δοῦλο σ' ἄλλη ὁδό, κι ἐμᾶς μὲ τὸ καράβι
 ἐσύρνα τ' ἄλλα ὅπου ἴσανε τ' ἀπομονάρια τρία·
 κι ἐκεῖ σιμὰ ὄντας ἤμαστε ἀντίπερα στὴ Ντία,
 Μαλτέζικα μᾶς εἶδασι κι ὀπίσω ἐπήρασι μας
καὶ οἱ κρουσάροι τρέμοντας ζιμιὸν ἐφήκασί μας.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Νὰ μοῦ τ' ἀξώσου οἱ οὐρανοὶ νὰ ἴναι ἡ ξεδήγησή σου
 κι ἐμὲ κι ἐσένα ἀληθινὴ καὶ νὰ ἴβρης τὸ παιδί σου.

ΣΤΑΘΗΣ

Ἄμποτες, Ἀλεξάντρα μου· κι ἂ θέλει βρῶ τὸ γιό μου
 χαρὰ σ' ἐσέ, χαρὰ σ' ἐμέ, χαρὰ στὸ ριζικό μου.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ**Κακόμοιρε για τὸν υἱὸ δὲν ἤχασες τὰ θάρρη.****(Μερού-νυκτοῦ ’νειρεύεται πὼς φέρνου ντο οἱ κρουσάροι.)****[Φεύγουν καὶ ἔρχεται ὁ Ντοτόρες.]**

7

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Κρίση δὲν εἶν’ χερότερη καὶ πλιὰ τυραννισμένη
 σὰ ν’ ἀνιμένης ἄθρωπο κι αὐτὸς νὰ μὴν προβαίνει,
 γὴ πούρι ὡσὰ νὰ βρίσκεσαι στὴν ἐδικὴ σου κλίνη
 κι ὕπνο νὰ μὴν μπορῆς νὰ δῆς ποσὼς τὴν ὥρα ἐκείνη,
 καὶ νὰ δουλεύεις κιανενὸς μ’ ὅλη τὴν ὄρεξή σου
 καὶ νὰ μὴν ἔχη εὐχαριστιὰ κιαιμιὰν ἢ δουλειή σου.
 Τοῦτα τὰ τρία βάσανα σήμερο δικιμάζω
 κι ἀπὸ καρδιάς μὲ κάνουσι καὶ βαρναστενάζω.
 Μέρα καὶ νύκτα, ἀφέντρα μου, δουλεύω τῆ ὁμορφιάς σου
 καὶ πρὸς ἐμένα ἡμερη δὲν εἶδα τὴ θωριά σου·
 στὴν κλίνη μου πόσες φορὲς τὰ μέλη μου ἀκουμπίζω
 καὶ πάσχω ν’ ἀποκοιμηθῶ κι ἀμμάτι δὲ σφαλίζω.
 Κι ἐδὰ τὸ Στάθη **ἀνίμενα** μόνο για τὴ δουλειά μας,
 γιατί τὴν ἐσοθέσαμε ὄψες ἀνάμεσά μας,
 κι αὐτόνος δὲν ἐφάνηκε μηδὲ κι ἐμήνυσέ μου
 καὶ κρίσην **τούτη ἢ προσμονή** μεγάλην ἤδωκέ μου.
 Δὲν τὸ λογιάζω ν’ ἄλλαξε γνώμη, νὰ μὴ μὲ κάμη
 γαμπρό, καὶ πούρι ἐδώσαμε χέρα μὲ χέρα ἀντάμι·
 καλὰ καὶ μὲ τὴ σύβαση ἐτούτη: **χῶρις ἄλλο**
 κι ἐγὼ τὴ θυγατέρα μου **πάραντας** ν’ ἀποβγάλω.
 Γιαῦτος κι ἐγὼ τοῦ Χρύσιππου τὴ σημερινὴν ἡμέρα
 θὲ νὰ σὲ δώσω ἀληθινά, Λαμπρούσα θυγατέρα!

Όμιένα, **Φέντρα** μου ακριβή, και πότες να βρεθοῦμε
 να σμίξουσι τὰ χείλη μας, πότες ν' ἀγκαλιαστοῦμε;
 Όμιένα, ἡ ἀγάπη σου τὸ νοῦ μου ἐσήκωσε μου,
 τὰ λογικά μου ἐπῆρε μου, τὰ μάτια ἐτύφλωσε μου·
 συχνιά μὲ κάνει ὁ λογισμὸς και δὲν κατέχω ποῦ 'μαι,
τσὶ νόμους ἐλησμόνησα, **τσὶ δίκες** δὲ θυμοῦμαι,
 παράγραφες δὲν ἔχω μπλιὸ στὸ νοῦ μου, οὐδὲ ντιγέστα,
 μηδὲ **και γνώθω μπλιὸ** τὸ πὼς φορῶ ντοτόρε βέστα.
 Τοῦ Όρλάντο τὰ καμώματα δὲν τὰ καταδικάζω,
 γιατί **τὸν ἴδιον ἔρωτα και** κρίση δοκιμάζω,
 κι ἂν ἔλειπε ἡ ὀλπίδα μου πὼς τήνε παίρνω, κρίνω,
 σήμερο ἐκαταστένουμου στὸ νοῦ ὡσὰν κι ἐκείνο.

8

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Ἔρωτα, κρίνω ποθητὸς ἀπ' ὅσους σοῦ δουλεύου
 και πλησες καλοριζικιές τοὺς κάνεις κι ἀφεντεύου,
 τὸν πόθο τὸν παράξενο τοῦτο μηδένας νά 'χη
 φιλιὰν ἀποὺ τὴν κόρη ντου σ' ἕνα καιρὸ κι ἀμάχη.
 Σ' ἕνα χιονάτο κι ὄμορφο λιμιώναν ἡ ψυχὴ μου
 ράσσει τὴ νύκτα μὲ χαρὰ και μ' ἀναγάλλιασή μου,
 και τὴν ἡμέρα σφαλικτὴ τὴν ὄμορφή ντου ἀγκάλη
 κρατεῖ, κι εἰς ἄγρια κύματα μ' ἀποζιγώνει πάλι·
 γλυκότατην ἀνάπαψη μοῦ φέρνει τὸ σκοτίδι,
 και κρίση και τυράννηση πάλι τὸ φῶς μοῦ δίδει·
 μέσα στὸ φῶς τυφλώνομαι και χάνω τὴν ὁδὸ μου,
 και τὸ σκοτάδι ἔχω **για** φῶς καθάριο κι ὁδηγὸ μου.
 Τέτοιας λογιῆς παράξενα **τὰ πάθη τῆς** ἀγάπης
 παρὰ κιανέναν ποθητὸ **πάντοτες** γνώθω, ὁ ἀζάπης,
 κι ὡς ὄνειρο μοῦ φαίνεται γλυκὺ, κι ἀπείς ξυπνήσω

χάνω τὴν τόση μου χαρὰ κι ἔχω καημὸ περίσσο.
Μὰ ἐδῶ τὸν μπιστεμένο μου **θωρῶ** κι ἀγαπητό μου
τὸ Χρῦσιππο τὸ φίλο μου, μᾶλλιος τὸν ἀδερφό μου.

9

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Ἔρωτα, ἄς βρέξου σήμερο τῆς χάρης σου τὰ νέφη
δρόσος γλυκὴ τσῆ ὀλπίδας μου, τὰ φύτρα μου νὰ θρέψη·
καθάρισε τὲς δυσκολιές, τὰ δάση κάμε στράτα,
μαντατοφόροι νὰ ῥθουσι σ' ἐμὲ γλυκὰ μαντάτα.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Φίλε, ὡς ἔχεις πεθυμιά, χαρὰ νὰ βρῆς μεγάλη,
κι ἐκείνη εἰς τὴν παράδεισο τοῦ πόθου νὰ σὲ βάλῃ.
Πέ μου, ἤμαθες ἢ Φέντρα μου ἂ θὰ γενῆ δική μου,
ὅπου γι' αὐτὴ λιγώνονται ὁ νοῦς καὶ τὸ κορμί μου;
Καὶ τῆς Λαμπρούσας, πὲ ζιμιό, ἂν ἤμαθες ἀκόμη
τῆς ποθητῆς σου τς ὄμορφης, τὴν ἐδικὴ ντῆς γνώμη.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Δὲν εἶδα ἀκόμη τὸν πιστὸν Ἀρέτα νὰ ῥθῃ κάτω
καὶ στέκω μ' ἀποκτύπημα ν' ἀκούσω τὸ μαντάτο.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Φίλε μου, οἱ τόσες σου ἀρετὲς κι οἱ χάρες σου κινουῦσι
νὰ σ' ἔχουν ἀκριβότατο καὶ νὰ σὲ πεθυμοῦσι·
κι ὡς εἶναι ἐσένα εὔκολο καὶ τῆ δουλειὰ θὲς κάμει
στὸ **μόδον** ὅπου πεθυμᾶς, νὰ 'το κι ἐμένα ἀντάμι!

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Φίλε μου, ἄς πηαίνωμε λοιπὸ στὸ σπίτι τὸ δικό μας,
κι ἐκεῖ καλὰ τὸ θέλομε λογιᾶσει ἀνάμεσὸ μας.

10

ΦΟΛΑΣ

Ἔπου ἀνεμίσης τίποτας καλό, σιμὰ ἐσὺ στρέφου·
καὶ λύκο καὶπραματευτὴ τὰ πόδια τους τσι θρέφου.
Πλιὰ βιά ἔχα ὀγιὰ τὸ Δάσκαλο καὶ πλιὰ ἥπαιρνα τὰ ζάλα,
παρὰ ἡ γαιῖδαρα ὄντας γλακᾶ, σὰν κόβει τση τὸ γάλα.
Τὰ χοιρομέρια ὀπου βαστῶ πιδέξα ἐσήκωσά του
καὶ νὰ μοῦ φκαριστᾶ μπορεῖ γιὰ τ' ἄλλα ὀπου ἤφηκά του.
Δαμάκι ἀκροστάθηκα νὰ βρῶ τὴν ἀναπνιά μου
καὶ εἰς τὸ ἴστερο ξεγλίστησα, σὰν ἦτο ἡ πεθυμιά μου.
Μὰ τὸν Πετροῦτσο συντηρῶ, κι ἄς πάγω, μὴν κινήσου
τὰ σάλια του, θωρώντας τα, τὴ στράτα νὰ γεμίσου.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Φόλα μου, Φόλα, γρίκησε! Στάσου, νὰ ζῆς, καμπόσο,
στάσου νὰ πάρω μυρωδιά, μὴν πὰ νὰ παραδώσω!
Τίνος εἶν' τοῦτα ὀπου βαστᾶς; ποῦ τὰ ἔβρες; ποῦ τὰ πάεις;
Φόλα, θυμήσου μου, ἀπ' αὐτά, νὰ ζῆς, ἀνὲ καὶ φάης.

ΦΟΛΑΣ

Φάγω δὲ φάγω, πάντα μου, Πετροῦτσο, σοῦ θυμοῦμαι,
περιττοπλιάς **σὰ χέζομαι.**

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Κι ἐσένα ἐγώ, νὰ ζοῦμε.

Μά, εἰς τὴν ψυχὴ σου, μιὰ γουλιὰ μοῦ δώσε, τοῦ καημένου,
καὶ δὲν μπορῶ τὰ σάλια μου τὰ γένια μου νὰ ραίνου.

ΦΟΛΑΣ

Πετροῦτσο, σώπασε, γιατί τὸ Δάσκαλο σιμά μας
θωρῶ, μὴν πὰ τ' ἀφορεθῆ, καὶ τότες βάσανά μας!
Στὸ σπίτι ἐπῆγα κι εἶπα του, κι ἀποδεκεῖ ἤκλεψά τα,
μηδεκιανεὶς δὲ μέ 'δε ἐκεῖ, οὐδὲ κιανεὶς στὴ στράτα.

[*Τότες ἔρχεται ὁ Δάσκαλος καὶ λέγει:*]

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Putabam esse ἕνα καιρὸ ψόμα la “mangania”,
πριχοῦ νὰ μάθω ἀπαρθινὰ quid sit astrologia,
μὰ ἐδὰ ὅπου διαφωτίζομαι si come gli astri danno,
arrunto ἐδῶ κάτω στὴ γῆ, ἐγὼ τὸ νοῦ μου χάνω·
κι ὄχι σὰ βλέπω μοναχὰς νὰ βλάφτη γεῖς τὸν ἄλλο,
μὰ καὶ τὸ ἴδιο ντου κορμί, ὦ θάμασμα μεγάλο!
Quoties pulchritudinem τὸ σῶμα μου ὡς κοιτάξω
ζιμιὸ τὸ μάτιαξα, γι' αὐτὸ καὶ στέκω νὰ πλαντάξω.
Et iterum ὅσες φορὲς cogito πὼς τοῦ κόσμου
εἶμαι κορώνα τσ' ἀρετῆς, ματιάζομαι ἀπατός μου.
Τόντις bellezza κι ἀρετὴ βρίσκω σ' ἐμὲ σμιγμένα
κι' οὐδὲ ς' κιανέναν ἄλλονε così συνταιριαμένα.
Sum ergo felicissimus, come l'astrologia
mi persuade a vedere et la χειρονομία.

ΦΟΛΑΣ

Γρίκα, Πετροῦτσο, γρίκησε, γιὰ χοιρομέρια λέγει,
νὰ ζήσης, καὶ μηδεκιανεὶς, Δάσκαλε, δὲ σοῦ φταίγει.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Σώπα, κι ἂν πῆ καὶ τίποτας, κάμε πῶς δὲ γρικοῦμε
καὶ πῶς ἀλλήλω μας κι ἐμεῖς ἀθιβολή μιλοῦμε.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ecce latrones! Κλέφταροι, πῶχουν μακριὰ τὰ χέρια.
Hanno mangiato tutti do le miei χοιρομέρια.

ΦΟΛΑΣ

Εἶπε το πάλι, διάσκατζε!

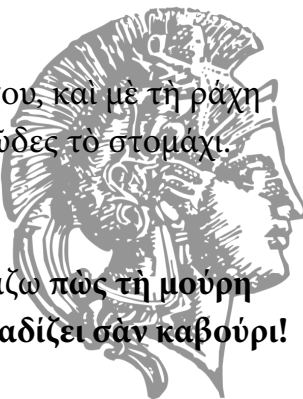
ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Σύρσου, καὶ με τὴ ράχη
πήγαινε ὀπίσω, δείχνε **του** ἐπῶδες τὸ στομάχι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Quid novitas significat? Λογιάζω πῶς τὴ μούρη
ἔχει ἀπ' τὰ πόδια ἀνάποδα: βαδίζει σαν καβούρι!

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἔργο καλό 'ναι, Δάσκαλε' στὴν ἐδική σου μούρη
τὸν **κῶλο** του δὲν ἤπρεπε νὰ σοῦ γυρίση πούρι.

[Ὁ Φόλας σούρνεται καὶ κρύβεται μετὰ τὰ φαγητὰ στὴν ἀγκάλη του.]

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Intelligo πῶς **μελετᾶς** καὶ κόπο μέγα βάνεις
στὸ Γαλατέο, πὸν **ἔξηγᾷ** τς εὐγένειες πῶς νὰ κάνης.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Γάλα, μυζήθρα καὶ τυρί, ραφιόλια καὶ **ὄ,τι** λάχει
χορταίνω, καὶ τὰ **μελετῶ** βαθιὰ μέσ' στὸ στομάχι.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

(Μὲ περγελᾶ, μὰ φταίω ἐγώ, μιλῶ σ' ἓνα βιλάνο.)

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Καὶ βαλανίδια τρώγω ὡμά, μὰ τό 'στερο ὄλο κλάνω.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

A la roversa ὅ,τι μιλῶ γρικᾶς, γιατί δὲν ἔχεις
γράμματα, κακορίζικε.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Λίγα κι ἐσὺ κατέχεις,
λίγα, καημένε· τὰ βαστᾶς μὲ πίσσα κολλημένα
καὶ πότε λίγο ξεκολλοῦ καὶ πέφτει σου ἓνα ἓνα.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Hic numquam vidit litteras, et mihi licet pati?

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Πάγω, μὰ γρικά ἴντα θὰ πῶ, κι ἀπόκεις μοῦ προπάτει.
Τὸ πρῶτο γράμμα ὁ γάδαρος, καημένε, ἐρμήνεψέ σου
ah, ah, ah, ah φωνιάζοντας, κι ἐκαταμούτζωνέ σου·
καὶ τ' ἄλλο πάλι γεῖς κριὸς σοῦ ἐρμήνεψεν, ἐκεῖνο
ὁποῦ σὰ βάλης δυὸ ἀπ' αὐτὰ be be θὰ ποῦσι, κρίνω·
τὸ ce ἀπὸ τσίκνα καὶ καπνιὰ στὸ νοῦ σου τῶχεις βάλει,
σὰ σοῦ 'ριχεν ἡ μάνα σου τὴ χύτρα στὸ κεφάλι,
τὸ de ἡ καμπάνα σοῦ 'μαθε μὲ δυσκολιὰ μεγάλη,
μόλο ποὺ κρούγει din din don καὶ ξανακρούγει πάλι·
τὸ effe μόνο ἐξώφευγες, καημένε, **μὴ σοῦ πέση,**
γιατὶ τῆς φούρκας ἦτονε, **κρεμάλα ποὺ τὴ λέσι.**

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Πετροῦτσο, ποῦ ᾿φηκες τὸ ε; κακή ᾿ναι ἡ θύμησή σου!

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἐξης κι ἀνοίξης, γάιδαρε, κι ἄλλον ἀναθυμήσου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

(Δὲν εἶν' γιὰ μὲ συμφερτικὸ τὸ νὰ τὸν ἔχω ὀχτρό μου, ἀφοῦ μὲ πέντε τόλορα τὸν ἤκαμα δικό μου).

Πετροῦτσο, ἐγὼ ἐπεθύμησα περισσότερο τὴ φιλιὰ σου, κι ἔχω τορνέσα ὅσα κι ἂ θές νὰ θρέψης τὴν κοιλιὰ σου.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ὅσο ἐσὺ μὲ πεθυμᾶς, ἀφέντη, Δάσκαλέ μου, τόσο κι ἐγὼ μαι φίλος σου πάλι, καὶ πιστεψέ μου: δὲν εἶπα τίποτας κακὸ, **μὰ ἐκακομίλησα σου** γιατί **μὲ** μασκαρέματα **μιλεῖ** ἡ ἀφεντιὰ σου.

Μ' ἀπείς γιὰ καλοσύνη σου τορνέσα μοῦ δανεῖζεις, ἂ θέλω, τάσσω σου κι ἐγὼ σὰ θέλης νὰ μ' ὀρίζης· ρεάλι ἓνα δανεικὸ μοῦ δῶσε, ἀπόχω χρεία, κι ἀπόκει πούρι πέψε με νὰ πάγω στὴ Σουρία.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ὅρσε, Πετροῦτσο.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἀφέντη μου, καλῶς τὴν ἀφεντιὰ σου, πέ μου ἴντα θέλεις, ὀγιατι γρικῶ τὴ τὴν καρδιά σου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Messo d'amor...

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Δὲ σοῦ γρικῶ, καὶ πέ το ἀλλιῶς, σοῦ λέγω.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Μαντατοφόρο, θὲ νὰ πῶ, τς ἀγάπης σὲ διαλέγω.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἦγου, ρουφιάνο θὲ νὰ πῆς!

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ποτέ, δὲ λέγω αὐτόνο.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Κάμε ὄ,τι ὀρίζης τὸ λοιπό, δῶσ' μου τορνέσα μόνο.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

**Τοῦ Μπράβου τῆ γυνὴ ἀγαπῶ, ἦγου τῆ Μαργαρίτα,
ἀπὸν μὲ κάνει νὰ ξεχνῶ λεισιόνες κι ἀλφα-βῆτα.**

Ἡ ὀμορφιά μ' ἐσκλάβωσε ἡ τόση τῆς κεράς σου
κι ἤθελα νὰ τὴν ἦκαμες μὲ τῆ ρετόρικά σου
δυὸ λόγια νὰ μ' ἀφουκραστῆ καὶ πρὶ περάση ἡ μέρα,
σοῦ τάσσω κι ἄλλα τόλορα γιὰ τὴν καλή σου χέρα.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Τοῦτο **πολλά** 'ναι, δύσκολο, μὰ τόσο θέλω κάμει,
λείποντας ὁ **ἀφέντης** μου, νὰ σᾶσε σμίξω ἀντάμι.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Recte, γιὰτὶ duo vincula ligant quam unum magis·
κατέχεις το, καὶ μὴν ἀργῆς λοιπὸ κι ἐσὺ νὰ πάγης.

[Φεύγει ὁ Δάσκαλος.]

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Στοῦ Μπράβου τὴ γυνὴ ἐγὼ δὲν κάνω τὸ ρουφιάνο,
γιατὶ ἂν τὸ γνώση ἀφέντης μου τὴ ζήση μου, πές, χάνω·
μὰ πάλε τὰ τορνέσα αὐτὰ δὲν ἤμπορὰ τ' ἀφήσω.
Γοργὸ θὰ δράμω στὴ Φλουροῦ καὶ στὸν Ἄρέτα πίσω,
τὸ κέρδος νὰ μοιράσωμε, καὶ κεῖνοι οἱ δύο ἄς κάνου
τάχα πὼς τότε φέρνουσι κρουφὰ στὴν κλίνη ἀπάνου
τῆσῃ Μαργαρίτας· κι ἂν κι αὐτὴ θελήση τὸ παιχνίδι,
θὰ τρέχη ὁ δάσκαλος καθὼς ξυλοδαρμένο γίδι.

11

[Ἐμφανίζεται ὁ Φόλας, ποὺ εἶχε φύγει.]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΦΟΛΑΣ

Πετροῦτσο, ποῦ 'ναι ὁ Δάσκαλος;

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Πάγει στὸν κακὸ χρόνο
κι εἰς τὰ ξεκουτροκίσματα. Μὰ ποῦ 'ναι, Φόλα, αὐτόνο;
αὐτὰ **λοιπὸ τοῦ ἥρπαξες;**

ΦΟΛΑΣ

Παρὰ σπιτιοῦ ἤβαλά τα,
γιατὶ ἂν τὰ πάγω σπίτι μας **θὰ βγοῦσι τὰ μαντάτα.**
Μὰ ἀποὺ τὸ πίσω μας στενὸ σὲ λίγο ἔλα νὰ πᾶμε
καὶ βᾶστα κι ἄλλο τίποτας, Πετροῦτσο, νὰ τὰ φᾶμε.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Βαστῶ ἓνα τόλορο ἀργυρὸ καὶ φτάνει μας τοὺς δύο μας
νὰ τήνε ξεδιπλώσωμε, νὰ σώση ὡς τὸ λαιμὸ μας.

ΦΟΛΑΣ

Ποῦ τό ἄβρηκες τὸ τόλορο;

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Λόγο νὰ πῶ στὸ σπίτι
μοῦ τό ἄδωσεν ὁ Δάσκαλος, κι ἐπιάσε με μεσίτη.

ΦΟΛΑΣ

Ἰντα μεσίτη; μηπωστὰς καὶ θὲς νὰ πῆς ρουφιάνο;

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Μεσίτη πόθου, διάσκατζε, μὰ ἄπ' αὐτὰ δὲν κάνω.

ΦΟΛΑΣ

Χά, χά, χά, χά, δὲν ἤμπορῶ τὰ γέλια νὰ πομένω·
ἢ ὄρνιθα τὸ γέννησε, κι αὐγὸ δὲν εἶν' κρασμένο!

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΛΟΥΡΟΥ

Ὅσο γυρεύω καὶ κοπιῶ μὲ τέχνη μου καὶ κόπο,
ψεγάδι ἂν ἔχω τίποτας, νὰ χώνω τῶν ἀθρώπω,
τόσο ἢ μοῖρα πάει ὀμπρός, ἀνάθεμά τη πούρι,
καὶ μόνο ξετσιπώνει με καὶ δίδει μου στὴ μούρη.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἰντα ἄπαθες, κερα-Φλουρού, καὶ δείχνει μου ἢ θωριά σου
σὰν ἀλλαμένη καὶ κλιτὴ καὶ δαμινὴ ἢ λαλιά σου;
Πούρι κακὸ δὲ σοῦ ἄλαχε πηαίνοντας μὲ τὰ ροῦχα
ὄξω, σὰν ἐχωρίσαμε γι' ἄλλη δουλειὰν ἀπού ἄχα.
Μὴν τάχα ὁ Μπράβος, ὁ μπουρδιάς, ἄπρεπα ἐμίλησέ σου
καὶ τόση πρίκα σοῦ ἄδωκε καὶ τὴ θωριά ἠλλαξέ σου;

ΦΛΟΥΡΟΥ

Δὲ μοῦ ἔπε τίποτας αὐτὸς περίσσο, μ' ἄλλα πάθη
 μοῦ γρίκησε, κι εἰς τό ἄστερο πάλι γι' αὐτὸ θὲς μάθει.
 Ἐπῆγα ἔς τῆ Λουγρέτσιας, πὸν μένει ἐδῶ παρέκει
 κι ὀπού, θαρρῶ, κατέχεις τη νοικοκερὰ μιὰ στέκει
 ὀπού ἔχαμε παλιὰ φιλιά, καὶ πάντα μπιστεμένα
 τῆς δούλευα, μ' ἀληθινὰ μὲ κέρδος μου κι ἐμένα.
 Τὸν ἄντρα τῆς ἠύρηκα ἐδεκεῖ κι ἀπείς ἐμίλησά του
 σὲ μιὰ καδέκλα μ' ἔκραζε νὰ κάτσω ἐκεῖ κοντά του·
 εἰς τὴν καδέκλα ἦτονε μιὰ φούσκα πλακωμένη
 μὲ μαξιλάρι, κι ἦτονε, λογιάζω, φουσκωμένη·
 κιανένα μωροκόπελο τὴν ἤθελε κουκλώσει
 ὀγιά παιχνίδι τάχατες κι ὀγιά νὰ ξεφαντώσει·
 καθίζω ἀπάνω τῆς ἄκακα, κι ἐκεῖνη ἀρχινίζει
 ἢ φούσκα ἀπάνω ὅ,τι ἔκατσα νὰ παραξανεμίση
 κι ἤμοιαζε τὸ ξανέμισμα μὲ ἀθρώπου, ὀπού σοῦ ἔφάνη
 τὴν ὥρα ἐκεῖνη ἀληθινὰ πὼς ἢ Φλουροῦ τοῖ βγάνει·
 καὶ μέσα ὀπού ἐποσφίγγουμου, κάποιες ἐβγαῖνα πάλι·
 λόγιασε ἐδὰ τὴν πρίκα μου καὶ τὴν πολλή μου ζάλη!
 Τὸ γέλιο ἐρχίσασιν αὐτοῖ, κι ἐμένα μοῦ χυθῆκα
 σὰ ζεματοῦρες καὶ ζιμιὸ ὄξω ὄκ τὴν πόρτα ἐβγήκα.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Καὶ πὼς κατέχεις κι ἦτονε τὸ πράμα τοῦτο ἔτσι;
 Νὰ ζήσω, ἀπού τὰ λόγια σου, Φλουροῦ, **ξαμόλυσές** τσι.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Τὸ πράμα πὼς **ἐγένηκε** ζιμιὸ ἐμηνύσασί μου,
 μ' ἂν εἶχε λείπει, ἐθάρρουν το πὼς ἦμουν ἀπατή μου.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Μὲ δίκιον ἐπρικόθηκες, μὰ πέ μου το κι ἐμένα,
 ἵντα ἔτο ἐκεῖνο ὀπού ἔθελεν ὁ **Μπράβος** μετὰ σένα;

ΦΛΟΥΡΟΥ

Νὰ σοῦ τὸ πῶ μετὰ χαρᾶς, κι ἂ θέλῃς νὰ κοπιάσης
κι ἐσὺ σὲ τοῦτο σήμερο, σοῦ τάσσω νὰ μὴ χάσης.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Τὸ θές μ' ὀρίσει κάνω το, μόνο κιανεὶς μὴ σφάλῃ.
Τοῦτος μπορεῖ κι εἰς τὴ φλακὴ τοῦ Κάστρου νὰ μᾶς βάλῃ.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Τορνέσα μοῦ 'ταξε πολλά, μόνο νὰ τόνε βάλω
'ς τῆ Φέντρας μέσα, νὰ τὴ δῆ, κι ἀπόκεις δὲ θέλει ἄλλο,
γιατὶ ἔχει, λέγει, μαγικὸ ἀποὺ τὴ Σπάθα Μπάλα
κι ὀρπίζει, μέσα σὰν ἐμπῆ, θαμάσματα μεγάλα.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

**Σαρανταπέντε μάγισσες κι ἂν ἔχει ὡσὰν αὐτήνῃ,
πάλε δὲν κάνει τίποτας, μὰ τὴν ἀληθοσύνη.
Μιὰ περιστέρα ὠριόπλουμη ὀλπίζει ὁ κομπωμένος
νὰ στέρξῃ σ' ἓνα φαφλατά· κι εἶναι καὶ παντρεμένος.**

ΦΛΟΥΡΟΥ

**Ἄς πηαίνωμε καὶ στὸ στρατὶ θὰ μάθεις τὰ κουρφά μου·
τορνέσα πῶς θὰ πιάσωμε δικά σου καὶ δικά μου
κι ὀμάδι πῶς θὰ στήσωμε τοῦ Μπράβου τὴν παγίδα,
νὰ μὴν ποθῆ μπλιὸ θηλυκό: παρθένα, γρὰ ἢ γίδα.**

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἴδέ τσι πῶς ἐφύγασι! Νὰ μὴν τῶς ἀτακάρω!

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Τρομάσσουσι, γιατί **θαρρῶ** σὲ βλέπουσι **σὰ χάρο**.
Μὰ πῶς ἐφτὰ σ' ἕναν καιρὸ ἤθελες νὰ μαλώσης;

ΜΠΡΑΒΟΣ

Πολλὰ ἔσαι λίγης θύμησης γῆ νὰ τὸ πῶ καὶ γνώσης·
σκιάς δὲ θυμᾶσαι ἕναν καιρὸ πῶς δέκα παλικάρια
στοῦ Δούκα ἐστραπατσάρισα, μπορῶ νὰ πῶ λιοντάρια;

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Δὲν τὸ θυμοῦμαι, κι ἔχω τὸ θαράπειο ἐδικό μου
νὰ μοῦ τὸ ξαναδηγηθῆς, ἀφέντη, στὸ Θεό μου.

ΜΠΡΑΒΟΣ

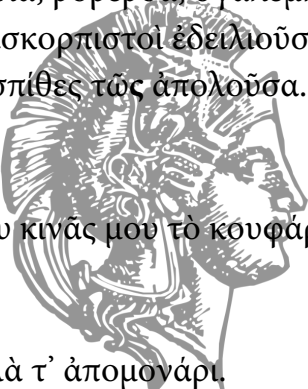
Μιὰν ὥρα ἀπάνω στοῦ Δουκὸς τὴν ταβλα ἐκαθομέστα,
μ' αὐτὸν καὶ μ' ἄλλους ἄρχοντες σὲ ἀθιβολὴ ἐρχομέστα,
καὶ λέγω πῶς σ' ἕναν καιρὸ δέκα νὰ μὲ σαλτάρου,
τοὺς κάνω νὰ γυρίσουσι κι ἄλλη μερὰ νὰ παροῦ.
Σπανιόλους καὶ Μορλάκηδες δέκα σωστοὺς μοῦ ἐφέρα
εἰς τὸ παλάτι τοῦ Δουκὸς τὴ δεύτερην ἡμέρα.
Τότες μὲ πλήσα μου χαρὰ τοῦ Δούκα κάνω νάτο,
καὶ σύρνεται σὲ μιὰ μερὰ κι οἱ ἄλλοι ἀπάνω κάτω,
οἱ καβαλιέροι θὲ νὰ πῶ, καὶ μιὰ κορόνα ἐκάμα,
κι ἐστέκασιν ὀγιά νὰ δοῦ τόσο μεγάλο πράμα.
Κι ἐγὼ πετοῦμαι ἐλεύθερος, καὶ σύρνω τὸ σπαθί μου,
κι ὡσὰν κολόνα ἐστάθηκε στὴ μέση τὸ κορμί μου,
κι ἔρχονται οἱ δέκα, οἱ δυὸ ἀπὸ μπρός, κι οἱ ἄλλοι δυὸ ἀπὸ πίσω
κι οἱ ἔξι ἀπὸ τὰ πλάγια μου...

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Τρέμω νὰ τὸ γρικήσω!

ΜΠΡΑΒΟΣ

...κι ἐγὼ ὅπου ἐκράτου τὸν καιρὸ, χαρὰν ὀγιά νὰ δώσω
 τοῦ Δούκα ὅπου μᾶς ἤβλεπε καὶ καβαλιέρω τόσω,
 ὦρες ἐκτύπου ἀδυνατὰ κι ὦρες ἀπάντου πάλι,
 κι ὦρες πασάτες ἤκανα μὲ ἐλευτεριά μεγάλη,
 κι ὦρες ἀπάνω μὲ καιρὸ κι ὦρες μὲ τέχνη κάτω
τὸν ἤσυρνεν ἡ χέρα μου κι ἄλλον τὸν ἀπονᾶτο,
 κι ὦρες τὲς βάρδιες ἤλλασσα, κι ὦρες εἰς τὴν ντεφέζα
 ἐσύρνουμου, κι ἀποδεκεῖ τὰ μάτια μόνο ἐπαῖζα,
 κι ἀποδεκεῖ τῶς ἤσυρνα, **χυμώντας σὰν τὴ γάτα,**
 πόντες, μαντρέτα, στρογγυλά, ροβέρσα, σγαλεμπράτα·
 κι ἐκεῖνοι νὰ σιμώσουσι διασκορπιστοὶ ἐδειλιοῦσα,
 γιαπὰς ὅπου τὰ μάτια μου σπίθες τῶς ἀπολοῦσα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Κάτσε, κι ἀπὸ τὸ φόβο μου κινᾶς μου τὸ κουφάρι.

ΑΘΗΝΩΝ

ΜΠΡΑΒΟΣ

Γρίκησε, ἂν ἔχης ὄρεξη, καλὰ τ' ἀπομονάρι,
 Πῶς ἔχουσι νὰ σιμῶσουσι ὀμάδι ἐγνώρισά τσι
 νὰ δώσουσιν ἀπάνω μου, γιὰ τοῦτο ἤφηκά τσι
 κι ἀπείτις ἐσιμώσασι, μὲ φάλσο μάνκο σέρνω,
 κι ἀπὸ τὴ χέρα τὰ σπαθιά τῶν ἔξι τῶνε παίρνω·
 κι οἱ ἄλλοι ἐφοβηθήκασι κι «ἀγάπη» μοῦ φωνιάζου
 καὶ τοῦ πολέμου νικητὴ **γιὰ δόξα μου μὲ κράζου.**

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Πῶς δὲ **χτυπήσα** τὰ σπαθιά **σὲ κεφαλές** ἀθρώπω;

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἵξω **ὄκ** τὴν πόρτα ἐβγήκασι, καὶ γρίκησε τὸν τρόπο·
 ὁ κόλπος ἦτο ἀδυνατὸς πολλὰ, κι ἐσήκωσε ντα

κι ὄξω **ὄκ** τὴν πόρτα τὰ ἔβγαλεν ὁμάδι κι ἔριξέ ντα·
 τές σκάλες ἐνεβαίνασι κλιέντοι κι ἀβοκάτοι
 κι ἀθρώπους ἦτον ἡ αὐλή κάτω κοντογεμάτη,
 καὶ τὰ σπαθιά σὰν εἶδασι, πλακῶνει γεῖς τὸν ἄλλο
 νὰ φύγουσι περὶκοιο τέτοιας λογιῆς μεγάλο·
 γραφές, προτσέτα, σούπλικες ἐρίξασι στὸ φύγι·
 λόγιασε τέτοια ἀναμιγή, Πετροῦτσο, ἂν ἦτο ἐλίγη!

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Φρικτὴ καὶ θαμαστὴ ἔτονε, μὰ τὴν ἀληθοσύνη!

ΜΠΡΑΒΟΣ

Μέρες ὁ Δούκας ἔκαμε ὀκτῶ σωστές νὰ κρίνη,
 γιατί ἐξεμασελίστηκε τόσα πολλὰ ὅπου ἐγελα
 καὶ κρίσιμο δὲν ἔδιδε, πονώντας στη μασέλα.
 Κι ὄξω ἀπὸ τοῦτο, τές γραφές οἱ ἀβοκάτοι ἐχάσα
 καὶ μόνο νὰ τές **ἔβρουσι**, μέρες **ἐννιά** ἐπεράσα.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Πὰ τοῦτο ἐφύγασι κι αὐτοὶ κι ἐπήρασι τὸ γλάκι·
 μὰ πὰ **γοργὸ νὰ φάγωμε** κι **ἐλίγωσα** δαμάκι.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἐσὺ **μεῖνε στὸ σπίτι μας**, ποτὲ μὴν πάρης ζάλο,
 καὶ μόνιος μου ὀγιά δουλειὰ στὸ φόρο θὰ προβάλω·
μὰ γλάκα ὀμπρὸς καὶ φέρε μου, Πετροῦτσο, τ' ἄρματά μου,
 γιατί μεγάλο πόλεμο μοῦ προμηναῖ ἡ καρδιά μου.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Κι ἐμένα ἀμάχην ἡ κοιλιὰ· μὰ ἴντα ἄλλα θὰ σηκώσης;
 τὰ τόσα αὐτάνα ὅπου βαστᾶς δὲ φτάνου νὰ μαλώσης;

ΜΠΡΑΒΟΣ

Κι ἴντα βαστῶ παρὰ σπαθὶ καὶ τάργα καὶ στελέτο,
τσελάδα καὶ τὸ τζάκο μου μόνο καὶ κορσαλέτο;

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Κι ἴντα ἄλλα θέλεις τὸ λοιπό;

ΜΠΡΑΒΟΣ

Μανίκες καὶ πουνιάλο,
γαμπιέρες καὶ μονόπολα καὶ γουάντι χωρίς ἄλλο.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Πάγω ὅπου θές· μὰ τὰ βαστᾶς!

Ποῦ ἔντα, ἄθραπε; Μαγάρι!

ΜΠΡΑΒΟΣ

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Τόσα ἄρματα δὲν κάνουνσι ποτὲ τὸ παλικάρι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΕΝΤΡΑ

Καθὼς στὰ περιγιάλια τῆς πρῶτας γρικᾶς κι ἀρχίζει
καὶ ταραχῆς ἢ θάλασσα μαντάτο μουρμουρίζει,
καὶ μὲ τὴν ὥρα μάχεται καὶ μ' ἀφρισμένη χέρα
ράσσει νὰ κάμη πόλεμο στὸ πρόσωπο τοῦ ἀέρα
κι ἀποδεκεῖ μὲ μάνιτα καὶ ταραχὴ μεγάλη
τρέχει καὶ δέρνει ἀδιάκριτα τῆς γῆς τὸ περιγιάλι,

τέτοιας λογῆς ἐρχίσασι οἱ λογισμοὶ κι ἐμένα
καὶ ταραχῆς σαλεύουσι κύματα θυμωμένα.

Ἄγρια λιοντάρια οἱ λογισμοὶ μου δείχνου καὶ μανίζου
κι ἐμπαίνουνσι στὸ στήθος μου καὶ τὴν καρδιά μου σκίζου·
κι ὡς νὰ ἔμου εἰς θάλασσα βαθιὰ γῆ σ' ἀγριεμένο δάσο
χωρὶς κιανέναν **ἐδικό**, φοβοῦμαι καὶ τρομάσσω.

Ἔρωτα, ὡς ἦσου σπλαχνικὸς περίσσα, κι ἀνοιξές μου
τὸ θησαυρὸ τῆς χάρης σου, κι ἐκεῖνον ἠδωκές μου,
γιάντα **τέτοια τυράγνηση ρίκτεις στὴν ψή μου ἀπάνω,**
τῆ νύκτα νὰ τὸν χαίρομαι, τῆ μέρα νὰ τὸν χάνω!

Γιάντα τὰ περασμένα μου πάθη μου καινουργιώνεις
καὶ τὴ χαρὰ ὅπου μ' ἄξωσες περίσσα ἀνακατώνεις;
Μὰ ἐσύ, γλυκότετε ὁδηγέ, **ἄντρα τῆ** πεθυμίας μου,
πιάσε γλυκιά παρηγοριά νὰ δώσης **τῆ** καρδιάς μου,
νὰ φύγουσιν οἱ λογισμοὶ κι οἱ πρίκες νὰ μ' ἀφήσου,
ν' ἀδειάσουνε οἱ τυράννησες, τὰ πάθη νὰ σκορπίσου,
ν' ἀνοιξοῦσι τὰ χεῖλη σου νὰ ποῦνε: – Ὁ Χρῦσιππός σου
εἶναι **δικός σου**, Φέντρα μου, κι ἄς πάψη ὁ λογισμός σου. –
Μὰ ἀπείς ἐσὺ δὲ φαίνεσαι σὲ τοῦτα μας τὰ μέρη,
τὸ δακτυλίδι ὅπου φορῶ γιὰ νὰ μὲ κάμης ταίρι
τώρα φιλῶ γιὰ λόγου σου, κι ἐκεῖνος ὅπου ὀρίζει
τῶν ποθητῶ τούς λογισμοὺς καὶ τὲς καρδιὲς γνωρίζει
μαντατοφόρος ἄς γενῆ, νὰ πῆ τὰ βάσανά μου,
γιὰ νὰ μοῦ δώσης τὴν γιατρεία, σὰν εἶναι ἡ πεθυμιά μου.

ΑΡΕΤΑΣ [*Μοναχός του, ποῦ ὡς τώρα κρουφάκουγε.*]

Κακόμοιρη, δὲν ξεύρεις πὼς ὁ Χρῦσιππος δὲν εἶναι
αὐτὸς ποῦ πῆρε σου τὸ νοῦ· στὴν τύφλα σου ὅμως μείνε
γιὰ λίγο ἀκόμα, ὡς νὰ φανοῦ, νὰ ξεδιαλύνου οὔλα
κι ἀφέντρα νᾶσαι στὲς χαρὲς κι ὄχι σὰν τώρα δούλα.

15

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Κακὰ ἀντιστένεται κιαμιὰ τς ἀγάπης τοῦ πολέμου
 νὰ μὴ νικήση ὁ Ἔρωτας, κόρη, καὶ πίστεψέ μου.

**Σὲ γνοιάζει πῶς τὸν κράζουσι; Ἐσὺ ἀγαπᾷς τὸν ἄντρα
 πού 'ναι τοὶ νύκτες δίπλα σου κουρφά· τὴν Ἀλεξάντρα
 νὰ τὴν ἀκοῦς. Δὲν ἀγαπᾷς τὸν Πάμφιλο, ὡς πιστεύγης·
 στὸ Χρῦσιππο εἶν' ἡ ἀγάπη σου κι ἄλλο μπλιὸ μὴ γυρεύγης.**

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Τὸν Πάμφιλο τὸν γνώρισα ἀπὸ μακρᾶς μονάχα·
 στὸ παρεθύριν ἦστεκα κι ἐφάνιστή μου τάχα,
 ὡσὰν στὴ ρούγα πέρναγε, πῶς πήρε τὴν καρδιά μου.

**Καὶ μιὰν ἡμέρα τοῦ 'γενεσα νὰ 'ρθῆ τὴ νύκτα χάμου,
 στοῦ περβολιοῦ μας τὴ γωνιά σαλταροντας τὴ μάντρα
 καὶ δακτυλίδια ἀλλάξαμε κι ἔχω τον τώρα γι' ἄντρα.**

Μαθαίνω, πούρι, σὰ μοῦ λές, ὁ Πάμφιλος δὲν ἦτο,
 μὰ ἀγάπησα τὸ Χρῦσιππο· ἀκόμη ἂν καταλεῖτο

ὁ κόσμος ὅλος σήμερο, κείνον ποθεῖ ἡ ψυχὴ μου,
 στὸ Χρῦσιππο θεὸ νὰ δοθῆ μιὰ μέρα τὸ κορμί μου.

**Καὶ μὴ θαρρῆς τὸ λοιπονὶς πῶς δὲν εἶμαι κοπέλα,
 πειδῆς σὰν τὸν ἀντίκριζα πάντοτε ἡ ψὴ μου ἐγέλα.**

Μὰ τέτοιοι πόθο δὲν μπορῶ κουρφὸ μπλιὸ νὰ κρατήξω,
 καὶ τὴν καρδιά, Ἀλεξάντρα μου, σὰ στέκει θὰ σοῦ δείξω.

Ἰδία σὰν ἓνα ὀποῦ βαλθῆ καὶ θεὸ νὰ καταλύση
 πράσινο δάσο, καὶ φωτιὲς ἐδῶ κι ἐκεῖ σκορπίση,
 κι ἡ δροσεράδα τῶ δεντρῶ τοῦ δάσου δὲν τ' ἀφήνει
 ν' ἄψη ζιμιό, μὰ πολεμᾷ κι ἄφτει ὦρες κι ὦρες σβήνει,
 ὥστε ὀποῦ ἡ χλώρη στὴν πυρὰ χαθῆ καὶ τόπο δώση
 κι ἐκείνη ἐτότες βρῆ θροφὴ ξερὴ καὶ δυναμώση,
 τέτοιας λογιῆς εἰς τὴν ἀρχὴ ὀποῦ ἐπολέμα ν' ἄψη

κι ἤριχνε σπίθες στὴν καρδιά ὁ πόθος νὰ μὲ κάψει,
 μὲ λογισμοὺς κι ἐντῆρησες τὲς σπίθες ἤσβηνά του,
 ἀδυνατὰ ἐντιστένουμου καὶ μάχην ἤκαμά του,
 μὰ ἐκεῖνος δυνατότερος, μὲ μπόρεση μεγάλη,
 ὥστε νὰ σβήσω μιὰν ἐγώ, μ' ἐκέντα ἀπὸν τὴν ἄλλη,
 ἔτσι τόσο, ποὺ ἐδῶσα οἱ λογισμοὶ κι οἱ ἐντῆρησές μου τόπο,
 καὶ νικημένη ἐπόμεινα λοιπὸ μὲ τέτοιον τρόπο.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Μὲ ταπεινότη προσκαλεῖ, μὲ ἀγάπη συργουλίζει,
 γιὰ τοῦτο ὁ Ἔρωτας νικᾷ μὲ δόξα, **μᾶς λυγίζει,**
 Λαμπρούσα, θυγατέρα μου. Στὸν πόθο μᾶσε κράζει
 μὲ συργουλιὰ καὶ **δίδει** μᾶς **πλιότερα ἀπ' ὅ,τι τάζει.**
 Μὲ δίκιο σᾶς ἐμπέρδεσε, πρεπούμενα ἤδεσέ σας
 σφικτὰ στὰ βρόχια ὁ Ἔρωτας, καὶ δούλους ἤκαμέ σας.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Χίλιες θωριές κι εὐγενικὰ σαλέματα καὶ ζάλα
 καὶ λόγια τακτικότερα στὸ νοῦ μου τὸν ἐβάλα,
 μὰ ἐδᾶ, **ἀπείς ὁ κύρης** μου τέτοιας λογιῆς σπουδάζει,
 καὶ χῶρις ἄλλο ὁ πελελὸς νὰ παντρευτῆ λογιάζει,
 κατὰστεσε τὰ πράματα σὰ θέλεις ἀπατή σου
 κι ἢ θέλησή μου σήμερο ἄς εἶναι κι ἢ δική σου.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Τὸν ἴδιο λόγο, ἀφέντρα μου, κι ἀφέντης σου ἤδωκέ μου,
 καθὼς κι ἐσὺ τοῦ γρίκησες νὰ λέγη, φαίνεται μου·
 γιὰ τοῦτο πάγω τὸ λοιπὸ, κι ἢ ἴδια τὸ μεσημέρι
 θέλω ἴσθαι μὲ τὸ Χρῦσιππο, νὰ δώσετε τὸ χέρι.
 Μὰ ἐδῶ θωρῶ τὸ δοῦλο ντου, νὰ ζήσω, καὶ προβαίνει·
 στοχάζεται **σε**, ἀλλὰ θαρρῶ, γιὰ **μένα** κατεβαίνει.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Φεύγω, Ἀλεξάντρα μου ἀκριβή, κι ὡς μοῦ ἔπες σ' ἀνιμένω·
χάρη σ' ἐσὲ τὸ γάμο μου θωρῶ ξετελεμένο.

16

ΑΡΕΤΑΣ

Γειά σου, κερ-Ἀλεξάντρα μου!

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἴντα μαντάτα, Ἀρέτα;

ΑΡΕΤΑΣ

Τούτα ἀπὸ σένα γδέχομαι μᾶλλον ἐγώ, καὶ πέ τα.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Κι ἴντα μαντάτα γδέχεσαι σήμερο ἐσὺ ἀπὸ μενα;

ΑΡΕΤΑΣ

Ἵλα μοῦ τὰ ἔπε ὁ Χρύσιππος, καὶ μ' ἔστειλε εἰς ἐσένα.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Πέ του τ' ἀφεί τοῦ Χρύσιππου, τὸ πράμα ἀπ' ἀρχίση
ἢ Ἀλεξάντρα κάνει το, κι ἐκεῖνο ὅπου ποθήση·
κι ἄλλες δουλειὲς ἐπόσωσα μεγάλες στὸν καιρό μου,
μ' ἀλήθεια σου δὲν ἤχασα κι ἐγὼ τὸ διάφορό μου.

ΑΡΕΤΑΣ

Καὶ πάλι μὲ τὸ χάρισμα θέλ' εἶσαι ἢ δούλεψή σου,
μὰ ἂ θέλης κι ἄλλο τίποτας, ἐγὼ ἔμαι δουλευτής σου.

[*Τῆς ρίχνεται.*]

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Βουλή σοῦ δίδω τ' ἄπρεπο ἐτοῦτο νὰ τ' ἀφήσης,
κι ἔτιο πηγάδι δὲν μπορεῖς ἐσὺ νὰ **ξενερίσης**.
 Ἄφῃς τούς νιούς νὰ **κάμουσι**, μὰ σένα ἢ πορδή σου
 θὰ βράζη μέσα καὶ **θὰ λές πῶς** νάναι **τὸ τσουνί σου!**

ΑΡΕΤΑΣ

Σὲ τοῦτο, Ἀλεξάντρα μου, σφάλμα μεγάλο πιάνεις·
 δικίμασε, κι ἡ δοκιμὴ δὲ θέλει σ' ἀποθάνει.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἐσὺ θὰ πῆς στὴν πείνα σου, κι ἄς εἶν' καὶ λίγο, φά το·
 μύγα νὰ χάφτη ὁ νηστικός, παρὰ **σκατὸ καλλιά** 'το.
 Δὲν εἶναι ὁ πόθος ὀγιά σέ, **μισᾶ** τὲς ζαρωμάδες,
 τὰ **μαῦρα δόντια** σχαίνεται καὶ **διώχνει** τὲς ψαράδες.

ΑΡΕΤΑΣ

Δὲν εἶμαι ἐγώ, Ἀλεξάντρα μου, γέρος, σὰ λές, περίσσα,
 παράκαιρα τὰ γένια μου καὶ τὰ μαλλιά μου ἐσπρίσα,
 γιὰ παντρεῖα εἶμαι δότομος, σαράντα πέντε ἐμπῆκα,
 κι ἄλλοι εἶναι πλιότερου καιροῦ καὶ **πάλι ἐπαντρευτήκα**.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Πολλὰ **καυκάσαι** ἀληθινά, χρονῶ σὰ νὰ 'σου τράντα·
 τὸ ἔργο πεθυμᾷ τινάς, γρικῶ καὶ **λέσι πάντα**.
Μ' ἄφῃς αὐτά. Τὴν προξενιά ἔχω καταστεμένη,
 καὶ πὲ τ' ἀφῆ τοῦ Χρύσιππου σὲ **λογισμὸ μὴ μπαίνη**.

ΑΡΕΤΑΣ

Καλό. Μισεύγω τὸ λοιπό, μὰ **θὰ σὲ βρῶ** στὰ ὄρη,
 νὰ γδεῖς ὁ γέροντας κριὸς ἄ **μοιάζει** μὲ **κοκκόρι**.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

**Ἄν ἦσυνε κοκκόρι ἐσύ, θάμου κι ἐγὼ πουλάδα·
τὸ παλαμάρι σούρνεται κι ἐγὼ ποθῶ μιὰ δάδα!**

17

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Πλιὰ βιά ἔχω καὶ πλιὰ πεθυμιὰ παρὰ τὸν πεθερό μου
νὰ κάμω ἐτούτη τὴ δουλειά, σὰ θέλω, στὸ Θεό μου·
τὸ λογισμὸ ἔχω στὴν καρδιά σπιρούνη κι ἀγκυλώνει
νὰ ξετελέψει ὁ γάμος μας· μὰ σὲ λιγάκι σώνει.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Καὶ μὲ δίχως νὰ γράψετε κοντράτο πὼς τὸ κάνει;

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

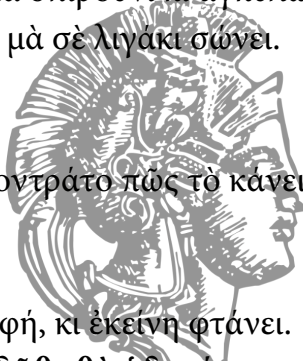
Πριβάτα μιὰν ἐκάμαμε γραφή, κι ἐκείνη φτάνει.
Ὁ Χρύσιππος ἔναν παπὰ ἐδῶθε θὰ ὀδηγήση
μὲ δυὸ μαρτύρους, καταπῶς ἤθελα τοῦ μηνύσει.
**Θὰ πάρη τὴ Λαμπρούσα μου κι ὡς παντρευτῆ, γλιτώνω
καὶ μνέσκω λεύτερο πουλί, τὴ Φέντρα ζευγαρώνω.**
Καὶ τὸ μισό μου τοῦ ἄταξα πράμα, καὶ τ' ἄλλο πάλι
κρατῶ κι ἐγὼ γιὰ λόγου μου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Μὲ φρόνεψη μεγάλη.

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Γιατὶ κι ἐγὼ ἔχω λογισμὸ, πριχοῦ τελειώση ἡ μέρα
ν' ἀγγίξω μὲ τὴ χέρα μου τῆ **Φέντρας** μου τὴ χέρα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ο *vir excellentissime*, νὰ μὴν πολυσιμώσης
πρὸς τοὶ κολόνες τοῦ Ἔρκολε, μὴν πὰ τὸ μετανιώσης,
μὴν εὗρης πέλαγο βαθύ, **τρισκότεινα τὰ μέρη**
καὶ λόγιασε τὸ ριζικὸ ἴντα μπορὰ σοῦ φέρη.

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Μᾶλλιος **ἐσένα**, Δάσκαλε, τέτοια **φουρτούνα ζώνει**
ἐγὼ ἔχω τὸ γοβέρνο μου, καὶ τοῦτο μόνο **σώνει**.
Τώρα **παγαίνω** τὸ λοιπό, κι ἄ λάχη ὁ πεθερός μου,
πέ του, καθὼς μοῦ ἐγρίκησες, πῶς εἶναι ὁ λογισμὸς μου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

(Τὴ Φέντρα στεφανώνεται! Μὰ ἐγὼ σὰν τὴ σαγίτα
δράμω γιὰ νὰ ζευγαρωθῶ κουρφὰ τὴ Μαργαρίτα!)

18

[Κῆπος στὸ σπίτι τοῦ Μπράβου.]

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Μὴν ἔχης ἔγνοια μπλιό, Φλουρού, ἔτοιο κακὸ θὰ πάθη
νὰ τὸ θυμᾶται ὡς καὶ νεκρός· τὴ Μαργαρίτα ἄς μάθη
ὁ πορδογυμνοσάλιαγκας πὼς δὲ θ' ἀγγίξη ἄλλος,
ὄξω κι ἄ μὀρθει ξαφνικὰ πόθος παρὰ μέγας.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Θὰ σὀρθη, Μαργαρίτα μου, ἐσύ 'σαι νιὰ ὄλο χάρη,
ντροπή 'ναι μὲ τὸν ἄντρα σου νὰ πέφτης στὸ κλινάρι.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Σὰ φτάσει ἡ ὥρα θὰ στὸ πῶ, γιατί κακὸ μὲ ζώνει
κι ὁ Μπράβος πού 'ναι ἄντρας μου σὲ μένα δὲν ἀπλώνει
πάρεξ στὸ μήνα μιὰ φορά.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Στὴν κόλαση θὰ πάγη.

Ἔτοιον καρπὸν ὁ στόμας του νὰ μὴν μπορὰ τὸν φάγη!

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Μ' ἄφες αὐτὰ γι' ἄλλη βολά· ἦρθε ἡ ὥρα τοῦ δασκάλου
τὰ πάθη νὰ γλεντήσωμεν, πού σ' ἔγνοιες θὰ τὸν βάλου.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Γοργὸ ὅπου νὰ 'ναι θὰ φανῆ, ὁ Ἄρετας τότε φέρνει
ἐπὰ στοῦ κήπου τῆ γωνιά, σὰν τό 'παμε, τὸν σέρνει·
μὰ πέ μου, τὸν ἀπόπατο, τὴν τρούπα του ἔχεις κρύψει
μὲ τὰ κλαριά, νὰ φαίνονται σὰ θάμνα, ὡς σοῦ 'χα δείξει;

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Ἐπὰ 'ναι· τοῦτο πού θωρεῖς καὶ σκίνος λὲς πὼς μοιάζει,
κρύβει τὴν τρούπα πού βρωμεῖ. Μὲς στὸ σκατὸ θὰ βράζη
σὰν πέση μέσα ὁ δάσκαλος· ἐπὰ θὲ νὰ τὸν σύρω·
τσι τάβλες ὅλες βγάλαμε πού κλείνασι τριγύρω.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Μὲ τὸν Ἄρετα ἐκάματε δουλειά, θωρῶ, μεγάλη·
ἀντὶς γιὰ σὲ θὰ τὸν δεκτῆ τσῆ μπόχας ἢ ἀγκάλῃ.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Σώπα, γρικῶ καὶ φτάνουσι.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Σὺ ἄστονε νὰ ὀλπίζῃ
καὶ πρὸς τὰ θάμνα σύρτονε.

[Κρύβονται. Καὶ ἔρχονται ὁ Ἄρετας καὶ ὁ Δάσκαλος.]

ΑΡΕΤΑΣ

Ἡ χάρη σου ἂν ὀρίζει,
πορπάτει, ἀφέντη δάσκαλε, μὲ θαρρετὸ τὸ ζάλο.
Ἦφτασες στὴν ἀγάπη σου, δὲν ἔχεις κόπον ἄλλο.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ἦντα νὰ πῶ; Τὸν ἔρωτα δειλιῶ κι ἀποτρομάσσω.

[Ἐμφανίζονται ἡ Φλουρὸς καὶ ἡ Μαργαρίτα.]

ΦΛΟΥΡΟΥ

Κάμε καρδιά.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

In latino ἐγὼ μπορὰ τὴν ξελογιάσω.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἄφησε τὴ λατινιτά, ρωμέικα μίλησέ τζη
καὶ πούρι δὲν κατέχει αὐτή.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Μὰ γρίκησα ἤρεσέ τζη
μιὰ ἄλλη βολὰ πὺ μίλαγες μὲ ὄμορφες κουβέντες·
τσὴ φάνηκε σὰ μουζικα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Μὲ δρόσισε ὁ πουνέντες,
μὰ μνέσκω μέσ' στὴ μοναξιά σιμὰ στὸν ἔρμο θάμνο.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Λοιπὸ ζυγώνω γλήγορις καὶ τὸ σταυρό μου κάμνω.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Κάμε τον, μὰ ρωμέικα, μὴν πῆ πὼς εἶσαι Φράγκος,
γιατὶ εἶναι θρησκευάμενη Ρωμιά.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

ν' ἀκροσταθῶ, λιγώθηκα.

Ποῦ 'ναι ἕνας πάγκος

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΡΕΤΑΣ

ΑΘΗΝΩΝ

Τοῦ ἔρωτα ἢ κατὰ

δύναμη δίδει· τράβα μπρός.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Στὸ θάμνο μὲ λαχτάρα.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

In su la mia grammatica, in forma di Scrittura
σοῦ τάσσω Μαργαρίτα μου...

ΦΛΟΥΡΟΥ

Μὰ τί τσῆ λέει; Κατούρα;

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

...πὼς ἄ δεκτῆς τὸν ἔρωτα τὸν ἐδικό μου μόνο
θά 'σαι regina κι ὕστερις...

ΑΡΕΤΑΣ

(Θὰ κλάνης γιὰ ἓνα χρόνο!)

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Ἄφέντη μου, ὡς σ' ἀντίκρισα μὲ τὴ λατινιτὰ σου,
λιγώθηκα μὰ ντρέπομαι ἔγω γὰρ νὰ σουρθῶ σιμά σου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

ὦ, μὴ δειλιᾶς, *bellezza* μου, τί θὲς γιὰ σὲ νὰ κάμνω;

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Ἔλα νὰ παίξωμεν οἱ δυὸ τριγύρου ἀπὸ τὸ θάμνο!
Πιάσε με ἐσὺ ἂν ἤμπορῆς.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

ὦ, *cuore* μου, μὴ σπάσης!
Σ' ἀκολουθῶ.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Ἄπ' ἔδεκεῖ δὲ σώνεις νὰ μὲ πιάσης.

ΑΡΕΤΑΣ

(Τῆς ξώφυγε, δὲν ἤπεσεν ὁ γάδαρος στὴν τρούπα.)

ΦΛΟΥΡΟΥ

Ἄφέντη, χύμηξε ἴσα μπρὸς καὶ κάμε καθὼς σοῦ ἴπα.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Πουρνάρια δὲ φοβοῦμαι ἐγώ, ὀρμῶ γιὰ νὰ σ' ἀδράξω.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Στὴν ἀγκαλιά μου χύσου ἐδά.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

[*Ο Δάσκαλος όρμᾶ καὶ ἐπιτέλους πέφτει στὴν τρούπα.*]

ΔΑΣΚΑΛΟΣ [*Ἀπὸ «κάτω», ἀόρατος.*]

Ὅϊμένα, θὰ πλαντάξω.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Χά, χά, χά, χά, ἄστον ἐκεῖ, τὸν βγάζομε τὴ νύχτα.

ΑΡΕΤΑΣ

Τί σόλαχεν, ἀφέντη, ἐδά.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ [*Πάντα ἀόρατος.*]

Βρὲ δύο σκοινιά καὶ ρίχτα.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Ἄστον νὰ βγῆ. Ἀφέντη, ἐκεῖ, πάτησε στ' ἄγκωνάρι.

[*Ἀκούεται ἡ φωνὴ τοῦ Μπράβου ἀπ' ὄξω.*]

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ὅϊμένα, μάγερα φονιά, ὁ διάολος νὰ σὲ πάρη,
τί μῶδωκες νὰ καταπιῶ;

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

Ὁ Μπράβος, συφορά μας!

ΦΛΟΥΡΟΥ

Κρουφτεῖτε ὄλοι πάραυτας.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἄχ, τρέμουσι τ' ἀτζιά μας!

[Έρχεται ο Μπράβος.]

ΜΠΡΑΒΟΣ

Μὰ ποῦ ’ναι ὁ νετσεσάριος, ποῦ ’ν’ ὁ ἀπόπατός μου;
νὰ τὰ βαστάξω δὲν μπορῶ· τὴν τρούπα βλέπω ὀμπρός μου
καὶ δῶθε θ’ ἀνακουφιστῶ ζιμιό.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ [Πάντα ἀόρατος.]

’Ε, ποιός με χέζει;

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἄλιμονο, ἓνα ξωτικό μὲ τὴ ζωὴ μου παίξει!

[Φεύγει τρεχοντας.]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Κακὴ πουτάνα, πολιτικὴ, μάλιστα, μὲς στὸ μόλο
θὲ νὰ σὲ πνίξω· μοῦ ’πεψες τοῦ διαόλου τὸν κῶλο.

ΑΘΗΝΩΝ

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Δυὸ λογισμοὶ χαιράμενοι χαρίζου τῆς καρδιάς μου
βρώσην, Ἄρετα, κι εἶναι ὁ γεῖς τὸ κέρδος τῆς κεραῆς μου
κι ἄλλος τ’ ἀφέντη μου ἐρχομός, κι ὁ νοῦς μου τότε βάνει
πὼς ὦραν ὦραν ἔδεπὰ στὴ χώραν ἀποφτάνει.

ΑΡΕΤΑΣ

Μὲ δίκιο, ἀφέντη, χαίρεσαι κι ἴντα ἄλλο μπλιὸ νὰ δώση
τοῦ λογισμοῦ σου δύνεται ποτὲ χαρὰν ἐτόση;

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Γρίκα μου, Άρέτα· αποταχιάς εις τή λοτζέτα έβγῆκα
 και πρὸς τὰ μέρη τοῦ γυαλοῦ τὰ μάτια μου έστραφῆκα
 κι εἶδα **μιὰ σκούνα** κι ἤρχεντο με τ' ἄρμενα γεμάτη
 στο πόρτο, και βενέτικη νά 'ναι έσουσουμιασά τη.
 Και τίς κατέχει μηπωστάς ὀκ τή δική μας χώρα
ἤφτασ' ὀ κύρης μου έδεπά κι εἶναι στο Κάστρο τώρα!

ΑΡΕΤΑΣ

Τοῦτο δέν εἶν' παράξενο –**κλάημα μῶρθε στὰ μάτια**–
 γιατί καράβι **ἄλλουνοῦ** τοῦ φέρνει τήν πραμάτεια.
 Πούρι ἤγραφέ μας το καλά πὼς **θά 'ρθει με μιὰ σκούνα**
 βενέτικη, πραματευτή 'νοῦς **πού τὸν κρᾶζουν Λούνα.**

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Λοιπό, τί καρτερεῖς έπά; Σύρε στο πόρτο κάτω
 και σ' ἀνιμένω ὀγλήγορα νά φέρης τὸ μαντάτο.
Ἄν ἔρθη ὀ κύρης σήμερα κι ἄ βρῶ τήν ποθητή μου,
έδα χαρές, χαρές, χαρές γιομῶσαν τή ζωή μου!

ΣΤΑΘΗΣ

Ἄνάθεμα τὸ ριζικό! Χρῦσιππε, κλέφτη, ποῦ 'σαι;
Και σένα, Φέντρα, παστρικιά, ἡ μάνα σου ἄ θά ζοῦσε
θά 'διδε τήν κατάρα της προυκιὸ και γιά νοδάρο
στο γάμο σου θά φώναζε τὸν ἴδιονε τὸ χάρο.
Τή Μαργαρίτα ἀπάντηξα, τοῦ Μπράβου τή γυναίκα,
πού μένει έπά πλάι στο στενὸ και μοῦ χρωστοῦσε δέκα
τορνέσα ἀπο πολὺν καιρό. Για νά τζῆ τὰ χαρίσω
μοῦ 'ταξε νά μοῦ πῆ κουρφά και στέκω ν' ἀφορμίσω.

**Ὁ Χρύσιππος κάθε νυχτιά τῆ Φέντρα μου ζυγώνει
κι ἡ θυγατέρα, ἡ σκύλα, ἀκοῦς, σὲ μένα τὰ κουκλώνει.**

Πήγαινε, Φόλα, ὀγλήγορα, καὶ φέρε τὸ λουρί μου
καὶ τὸ στελέτο ὅπου ἔβαλα μέσα στὸ ταβολί μου.

[Φεύγει ὁ Φόλας.]

Χωστὰ στὸ σπίτι μου ἤμπαινε, κι ἀπόκεις μέ ἔχε βάλει
καὶ μάρτυρα στοὺς γάμους του, γιὰ περιγέλιο πάλι!

Ὅιμὲ καὶ νὰ ἔμουνε πλιὰ νιός, νὰ ἔχα τὰ γένια μαῦρα,
νὰ σβήσω μὲ τὸ αἷμα ντου τῶ σωθικῶ τῆ λαύρα!

Μὰ πάλι, κλέφτη Χρύσιππε, τῆ γδίκια μου σοῦ τάσσω
πὼς θὲ νὰ κάμω, ἂν ἤστεκε τῆ ζήση μου νὰ χάσω.

Μ' ἄσ' τη κι αὐτήνη τὴν κακὴ μαριόλα, κι ἤκαμά τση
δαρμὸν ὡσὰν τση ἐτύχαινε, καὶ τὰ μαλλιά ἤβγαλά τση.

Ντοτόρε αὐτὴ δὲν ἤθελε, γιατί ἔχε καμωμένο
σφάλμα μεγάλο μετ' αὐτὸν κι ἐκράτειεν τὸ χωσμένο·
μ' ἀπείτις τσ' εἶπα γι' ἄντρα μπλιό νὰ μὴν τὸν ἀνιμένη,
στανιό της τὸ μολόησε, ἢ καταφρονεμένη.

Μὲ δακτυλίδι ὡσὰ θωρῶ αὐτήνη ἐχάλασέ ντη,
κι ἐδὰ ἄλλη ἔρραβωνιάστηκε κι ἐτούτη ἤφηκε ντη.

Μὲ ἐτούτες τὲς διπλὲς παντρεῖες μανίζει ἢ δικιοσύνη,
κι ἀποὺ τὲς κάνει, κάτεχε τὸ πὼς δὲν τὸν ἀφήνει.

Γιὰ τοῦτο θέλω στὸν κριτὴ νὰ τότε καταδώσω,
καὶ θάρρος ἔχω νὰ φανῆ τὸ δίκιο μου τὸ τόσο·
κι ἂν δὲν τοῦ πάρη τῆ ζωὴ, σὰν εἶν' ἡ ὄρεξή μου,
σκιάς τούτη νὰ τῆ βλοηθῆ γιὰ νὰ ἔχω τὴν τιμὴ μου.

[Ἔρχεται ὁ Φόλας.]

ΦΟΛΑΣ

Ἐν το τὸ βρακολούρι σου, νὰ καὶ τὸ κορδελέτο.

ΣΤΑΘΗΣ

Ἐρμος σου χρόνος καὶ κακός! Λουρὶ εἶπα καὶ **στελέτο**.
Ἴδὲ τὸν κλέφτη ἴντα ἔφερε! Νὰ λάχη νὰ τὰ δοῦσι,
νὰ μάθου τὸ ψεγάδι μου κι ὅλοι νὰ μὲ γελοῦσι!

ΦΟΛΑΣ

Κι ἂν τὴ βαστᾶς ἀπάνω σου **τὴ ζώνη**, ποιά **θὲς** ἄλλη;

ΣΤΑΘΗΣ

Ἀλήθεια λές· ἡ μάνιτα μ' ἐτύφλωσε κι ἡ ζάλη·
τὰ ροῦχα μου **στὸ Δούκα ὀμπρὸς θὰ** σκίσω, γιὰ νὰ κάμη
νὰ μὴ χαθῆ τὸ δίκιο μου μὲ τὴν τιμὴ μου ἀντάμι.

ΦΟΛΑΣ

(**Βαστῶ λουρὶ γιὰ τὴν κοιλία, βαστῶ καὶ τοὶ κορδέλες,
βαστῶ καὶ γιὰ τὸν κῶλο του, ἂν ἔχει χρεια, τρεῖς βδέλλες.**)

[*Ἡ Φλουροὺ συμβουλεύει τὸν Φόλα, ποὺ εἶναι ντυμένος ὡς Φέντρα.*]

ΦΛΟΥΡΟΥ

Ἴσα νὰ στένης τὸ κορμί, τὸ πρόσωπο νὰ χώνης
καὶ σὰν ἀρχίση τὰ πολλὰ τὰ σάλια, νὰ ζαρώνης
πάντα βωβὴ στὴν κλίνη ἐπά, μὲ μαριολιὰ καὶ χάρη.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἐδὰ τὴ Φέντρα συντηρῶ καὶ τούτη θὰ τὸν γδάρη!
Χά, χά, χά, χά, δὲν ἤμπορῶ, στὰ γέλια θὰ πλαντάξω.

ΦΟΛΑΣ

Μὰ ἡ χέρα ντου ἄν ἀπλωθῆ σ' ἐμέ, θὰ τὸν ἀρπάξω
ἀπὸ τσι τρίχες του, ὅπου βρῶ. Θὰ τοῦ τις ἀνασπάσω.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Τὴν ἐμιλιά σου κρύβε τη κι ἂ θὰ πιτύχης τάσσω
νὰ τρώγης δυὸ μερόνυχτα στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ μου.

ΦΟΛΑΣ

Ἐδὰ χαρά, χαρά, χαρά, χαρά τοῦ ριζικοῦ μου.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ζιγώνει ὁ Μπράβος ὁ λωλός, ἀλλιῶτικα ντυμένος
μὴν τὸν γνωρίσου. Σὰν παπὰς θαρρῶ κι εἶν' ἠλλαγμένος.
Στὸ παραπόρτι ἐστάθηκε καὶ τὸ μουστάκι βάφει.
Ζημιὸ στὸ ποστο τοῦ ὁ καθεὶς. Φλουροῦ, θυμοῦ τὸ θειάφι.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Ἐχε τὴν ἔγνοια στὸ κλειδί, ἂν εἶναι πὰ στ' ἀρμάρι.

ΦΟΛΑΣ

Ἡ γόβα μὸρχεται στενή· τὸ αἷμα μου σταλάρει.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ξάπλωσε Φόλα –ἦσφαλα– Φέντρα σὲ κράζου τώρα.

ΦΟΛΑΣ

Ἄν μὲ γνωρίση, μούτζωσ' τα.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Ἐσήμανεν ἡ ὥρα!

ΜΠΡΑΒΟΣ

Πρόβαλε, νύφη τσ' έρωτιᾶς, όμπρός σου γονατίζου
τ' ἄρματα κι ή παλικαριά κι ένα ναό σοῦ κτίζου.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Ἄφέντη μου βροντόλαλε!

[Στόν Φόλα πάντα ως Φέντρα.] Ματάδες τέτοιον ἄντρα;

ΜΠΡΑΒΟΣ

Χαίρε, Φλουρού. Ἄχ, Φέντρα μου! Χαίρε καί σύ, Ἀλεξάντρα.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἄφέντη, μίλειε τση σιγά, μή μᾶς ἀκούσου γύρω·
πολλά ντροπή κατέχει ντη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΦΛΟΥΡΟΥ

(Θῶρειε ένα γέρο χοῖρο!)

Πέταξ' τὰ ρούχα τ' ἄσκημα, κρύβγου τή λεβεντιά σου.

ΑΘΗΝΩΝ

ΜΠΡΑΒΟΣ

Θαρρῶ ἐπαραξετρούμισα.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Γλήγορα, ἀφέντη, βιάσου.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Νὰ τση ζυγώσω; Δέν τολμῶ.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Με συργουλιά, pian-piano.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Τ' άτζιά μου τρέμουσι, θαρρῶ.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Μεΐς θ' άνεβοῦμε άπάνω.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Οὔλες μαζί τοὶ χάριτες τὶς ἔστησα όμάδι
καὶ βγήκε μιὰ σταλαματιὰ πού φύτρεσα τὸ βράδι
καὶ τὸ πουρνό, ὦ miracolo, ἐφύτρωσεν ἡ Φέντρα,
πού με τὸ μάτι καίει τὰ ζά, τσ' ἀθρώπους καὶ τὰ δέντρα.
Φέντρα κλωνὶ τσῆ ζήσης μου, τσῆ σπάθας μου καμάρι,
στελέτα, τόξα, μπαλοτιές δὲ σ' άπερνού στη χάρη.
Μὴ στρέφεις τὸ κορμάκι άλλού, πούρι με θανατώνεις.
Δώσε μου τὰ βύζακια σου.

ΦΟΛΑΣ

Μὴ μοῦ παρασιμώνεις.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Άφέντη, κρύψου πάραυτας, ἐδά ἴρθε ό άφές ό Στάθης.

ΜΠΡΑΒΟΣ

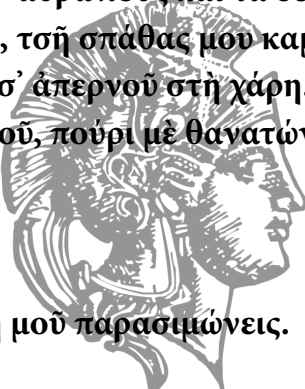
Ποῦ ἴναι τος, ποῦ ἴν' τος;

ΦΟΛΑΣ

Δυστυχία.

ΦΛΟΥΡΟΥ

ἴΕτοιο κακό νά πάθης!;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἦφτασε, μπαίνει στὸ πορτί.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Γοργὰ κρύψου στ' ἄρμάρι.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Διάσκατζε, ἐμπήκα, κρούφτηκα.

ΦΟΛΑΣ

Τὸ ράσο ντου νὰ πάρη.

[Κρύβεται ὁ Μπράβος.]

ΦΛΟΥΡΟΥ

Σύρτε φωνές! Μὲ σάλαγο τὸ ὄργης νὰ τον τρομάξης.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ρίχτε χάμου τὰ μόμπελε· καὶ τὴ λαλιὰ ν' ἀλλάξης.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Μίλειε καθὼς ὁ ἀφέντης μας.

ΦΟΛΑΣ [Μὲ βαριὰ φωνή.]

«–Ποιός εἶναι ἐπὰ κρυμμένος;

Μέσα στ' ἄρμάρι ὀσμίζομαι πὼς κάποιος εἶν' χωσμένος.

[Ὁ Φόλας ὄλο ἀλλάζει φωνή.]

Ἄπιστη Φέντρα, τῶγνωθες; –Καλέ μου κύρη, ὄχι.

–Θα τὸν ἀδράξω πάραυτας στῆς τέχνης μου τὸ βρόχι».

ΦΛΟΥΡΟΥ

Μή, ἀφέντη, μὴ γιὰ τὸ Θεό, λυπήσου τὴν ψυχὴ σου.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Χίλια καλὰ νὰ δῆ, ποθές, σήμερο τὸ κορμί σου.

ΦΟΛΑΣ

«Σὰν ἀστακὸ τὸν ἤκαψα, ζιμιὸ θὰ τόνε πιάσω».

ΦΛΟΥΡΟΥ

Ἄφέντη, σκέψου τὸ Θεό!

ΜΠΡΑΒΟΣ

Δὲν ἠμπορῶ, θὰ σκάσω.

[Ὅρμᾶ ὁ Στάθης.]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΣΤΑΘΗΣ

Τίς εἶν' ἐπά, καλόγερος, κλέφτης μέσα στ' ἀμάρι;

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΛΟΥΡΟΥ

Μόνο τὴν ξομολόγηση, ἀφέντη, ἦρθε νὰ πάρη.

ΣΤΑΘΗΣ

Καὶ τί εἶναι τούτη ἡ μάσκα;

ΦΟΛΑΣ

«Ἡ κόρη σου».

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Νὰ ζήσης,

μὴν τὴν πειράξεις.

ΣΤΑΘΗΣ

Δὲ θωρῶ μὲς στὸν καπνό.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἄ μ' ἀφήσης
τάσσω σαρανταλείουργο στὸ μνήμα σου νὰ κάνω.

ΣΤΑΘΗΣ

Θὰ σὲ λιανίσω, κερατά, τὰ θάρρη μου δὲ χάνω.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Βαρεῖς τὸ δοῦλο τοῦ Θεοῦ;

ΣΤΑΘΗΣ

Ἄλλοῦ νὰ πᾶ νὰ κλέψεις.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Ἀφέντη, κράτειε τὸ θυμό.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Τοῦ χάρου θὰ τὸν πέψης.

ΣΤΑΘΗΣ

Σήμερο ἕναν ἥβρηκα, μὰ φόρσι αὔριο δέκα.

ΦΟΛΑΣ

(Νὰ ζῶ, δὲν ξαναντύνομαι ποτέ, μαθές, γυναίκα.)

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ἦφταξα, Ἄρετα, ὡς ἤθελα κι ὡς ἦτο ἡ πεθυμιά μου
στὴ χώρα τὴ μητρόπολη, καὶ χαίρεται ἡ καρδιά μου,

μερὰ μὲ τὴν ἀπαντοχὴ τοῦ χρυσο-Χρῦσιππού μου,
μερὰ γιὰ τὴ γλυκότετη πατρίδα τοῦ κυροῦ μου.

ΑΡΕΤΑΣ

Πρὶ σώσω ἐγώ, ἐπροτέρεψε κι ἤρχεντο ἡ ἀφεντιά σου,
ὁπού ἔρεχα, ὡς εἶχα πεί, κάτω συναφορμά σου.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

**Στὸ πόρτο μᾶς σταμάτησαν νὰ δοῦσι τὰ χαρτιά μας
κι ἀπόκει νὰ περάσωμε στὸ Κάστρον ἤφηκά μας.**
Μὰ ἄς πᾶμε εἰς τὴν κατοικιά ὁπού ἔναι τὸ παιδί μου,
γιὰ νὰ τὸ δοῦ τὰ μάτια μου, νὰ δροσιστή ἡ ψυχὴ μου.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἐ τοῦτο τὸ σπῖτιν ἤμεστα τὴν ὥρα ὁπού ἔστειλέ με
νὰ ῥθῶ νὰ δῶ γιὰ λογοῦ σου καὶ πάλι ὀρδίνιασέ με,
ἀνὲν καὶ δὲν τὸν εὔρω ἐδῶ, στὸ φόρο νὰ γυρίσω·
γιὰ τοῦτο, ἂν ἐμίσειψε, ἐδῶ θὲ νὰ ρωτήσω.

[*Τότες κτυπᾷ ὁ Ἀρέτας τὴν πόρτα.*]

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ποιός εἶναι ὁπού τὴν πόρτα μας κτυπᾷ μὲ βιὰν ἐτόση;

ΑΡΕΤΑΣ

Κερ-Ἀλεξάντρα, πρόβαλε, γιὰτὶ τὸ θέλεις γνώσει...

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἐσὺ ἔσαι, Ἀρέτα;

ΑΡΕΤΑΣ

Ἐγώ ἔμαι, ναί, κι ἀφέντης μου ἄς προβάλη,
ἂν εἶναι ἔδῶ, καὶ τάσσω του νὰ δῆ χαρὰ μεγάλη.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Κι ἴντα μαντάτο, Ἄρετα μου, καινούργιο εἶναι αὐτόνο;

ΑΡΕΤΑΣ

Ὁ ἀφέντης του ἦρθε κι ἔν τονε, ξετρέχοντάς τον μόνο.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Χίλια καλῶς ἐπρόβαλε, λοιπόν, ἡ ἀφεντιά σου,
γιατὶ ἄλλο τόσο τὴ χαρὰ διπλώνει ἡ συντροφιά σου·
μὰ ἀκόμη λείπει.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Τὸ λοιπό, ἄς πᾶμε, μὴν ἀργιούμε·
μὰ ἴντα εἶν' ἡ ἄλλη του χαρά;

Πηαινόντας σου δηγοῦμαι.

[Ἀξάφνου ἔρχεται ὁ Δάσκαλος.]

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ἄρετα, siste pedes: nam τ' αὐτιά σου, ἂ θὰ μ' ἀκούσου...

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ποιός εἶναι αὐτός;

ΑΡΕΤΑΣ

Ὁ δάσκαλος εἶναι τοῦ Χρύσιππού σου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

O fama, quantum velox es, onde a ragione: –Fama
malum quo non velocius ullum– μιλεῖ τὸ γράμμα,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΡΕΤΑΣ

ΑΘΗΝΩΝ

id est quando affert nuntium malum si come questo
 τοῦ Χρύσιππου πὸ ἐγίνηκε παντόθες μανιφέστο.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἵντα ἔναι αὐτὴ ἡ ἀθιβολή, νὰ ζῆς, ἀφέντη, πέ το.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Εἰς τὴ φλακὴ τὸ Χρύσιππον ὁ Δούκας ἔριξέ το,
 μὰ δὲν κατέχω τὴν αἰτιά· κι ἐσύ;

ΑΡΕΤΑΣ

Δὲν ξεύρω πρᾶμα.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ἔτσι μοῦ τό ἔπε ὁ Πάμφιλος καὶ ξάπλωσεν ἡ φάμα.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ἵφου μαντάτο θλιβερό, ὀιμέναν ὁ καημένος!

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Heu tibi θά ἔθελες νὰ πῆς, ἂν εἶσαι πρικαμένος.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ποιός εἶναι, Ἄρέτα;

ΑΡΕΤΑΣ

Ὁ Δάσκαλος τοῦ Χρύσιππου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Esse Carlo

ob venustatis gratiam oso rasionarlo.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ποιόν ὀνομάζει αὐτὸς ὄζο;

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Τὸ πὼς σὲ σουσουμιάζω
 ἔνοῦς βασιλιοῦ ἔς **τοὶ χάρητες** εἶπα **καὶ σὲ** θαυμάζω.
 Μὰ ἀπείς μοῦ λέγει ὁ δοῦλος σου τὸ πὼς τοῦ μαθητῆ μου
 ἀφέντης εἶσαι, γρίκησε καὶ πιάσε τὴ βουλή μου.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Πέ το κι ἀπείτις μοῦ τὸ πῆς κι ἐγὼ παρακαλῶ σε,
 καθὼς λογιάζεις καὶ μπορεῖς, κι ἐσύ βοήθεια δώσε.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Θυμοῦ το ὡς πάγεις νὰ τοῦ πῆς, γιατί ἔχεις πράξεις ἄλλες·
 o salve mi, dulcissime fili; quomodo vales?

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ἴντα νὰ βάλῃ; Κι ἤλεγα πὼς θὰ μὲ δασκαλέψῃς
 καὶ στράτα γιὰ βοήθεια του κιαμιὰ νὰ μ' ἀρμηνέψῃς!

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Τότες ζιμιὸ λατίνικα θὰ δῆς moderna e tersa
 νὰ σοῦ μιλή velociter σὲ πρόζα κι εἰσὲ βέρσα.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Δὲ μὲ **φελουῖσι**, Δάσκαλε, τὰ λόγια ὅπου ξοδιάζεις·
 ἔλα νὰ πᾶμε, γῆ ἄ δὲ θές, πέ το, μὴ μὲ πειράζεις.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Τὴ λότζικα τοῦ πέ quid est κι αὐτὸς σοῦ ρεσποντέρει
 δίδοντας ντεφινιτσιὸν ὅπου δὲν ἔχει ταίρι.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Δάσκαλε, ό κακορίζικος και νοῦ και λογικά μου
 με τὸ μαντάτον ἔχασα κι ἐράισε ἡ καρδιά μου.
Ὅμπρός, μὴ χάνωμε καιρό, ἀκλούθα μου νὰ ζήσης,
 στοῦ Δούκα ἄς πᾶμε κι ἄς' τα αὐτά, μπλιὸ ἄλλο μὴ μιλήσεις.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Γρίκησε μίαν ὀρατσιὸν νὰ τήνε πῆς τοῦ Δούκα:
 Dux Cretae, in Regno Apollinar non credo tanto luca...

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Λούκα ἐδὰ μ' ἐβάπτισε, και γιὰ λινάρια λέγει
 ἄς πηαίνωμεν, Ἄρέτα μου, γιατί ἡ καρδιά μου κλαίγει.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Tu parti? Vanne, κι ἔρχομαι κι ἐγὼ νὰ τοῦ μιλήσω
 e sfoderar l'oration θέλω ζιμιὸ ν' ἀρχίσω.

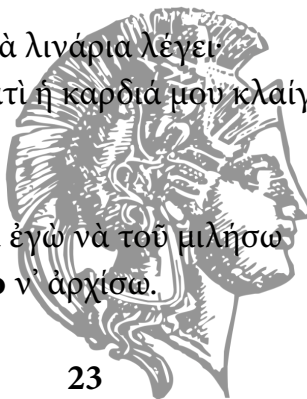
23

ΦΕΝΤΡΑ

Τὸ Χρῦσιππο τὸν ἔχουσιν εἰς τὴ φλακὴ χωσμένο!
 Ποιὰ ὀλπίδα μπλιὸ μ' ἀπόμεινε, ἄχ, στὴ λωλάγρα ἐμπαίνω!
 Δίχως του πῶς εἶν' μπορετὸ τὴν εὐτυχιά νὰ γνῶσω;
 Ἀνάθεμά σε ριζικό, θὰ ψυχοπαραδώσω.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Φέντρα, πνοὴ τσῆ ζήσης μου και λάψη τσῆ ζωῆς μου,
 θαράπειο τοῦ προσώπου μου, χαρὰ τσῆ παιδομῆς μου,
 τὴν πᾶσα ἀλήθεια θὰ σοῦ πῶ, σὰν πρέπει, κι ἄς μανίση
 ἡ πονεμένη σου ἡ καρδιά και σ' ὄχρητα ἄς γυρίση.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΕΝΤΡΑ

Τίς εἶναι τοῦτος πού θωρῶ; Τοῦ Χρῦσιππού μου μοιάζει,
πούρι ἀγκαλὰ σὲ λογισμοὺς τρισκότεινους μὲ βάζει·
κεῖνος μ' ἀγκάλιαζε κουρφὰ μονάχα στὸ σκοτίδι
καὶ δὲν κατέχω ἄν ἔν αὐτὸς πού ἐδὰ χαρὰ μοῦ δίδει.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Ἄκουσ' ὠριοπλουμούσα μου κι ἄσπρη μου περιστέρα,
ὅπου ἀπ' τὸ σκότος δίδεις φῶς κι ὄκ τῆ νυχτιὰ τῆ μέρα,
ἐγὼ ἔμαι αὐτὸς πού ἠγάπησες, μ' ἐμὲ τὸ δακτυλίδι
ἤλλαξες κι εἶμαι ὁ ἄντρας σου, πού τώρα σοῦ χαρίζει
τῆ λευτεριά.

ΦΕΝΤΡΑ

Ἴντα γρικῶ! Χρῦσιππε, ἐσύ -σαι ἐκεῖνος!

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Πάμφιλο μ' ὀνομάζουσι, μὰ πούρι ἐγὼ εἶμαι αὐτεῖνος
πού σ' ἀγαπᾶ κλιτότατα καὶ τ' ὄνομα ἤλλαξά το,
μόνε γιὰ νὰ θαρρῆς ἐσύ ὁ Χρῦσιππος πὼς νάτο.

ΦΕΝΤΡΑ

Κλέφτη τσ' ἀγάπης, Πάμφιλε, φιλιὰ κι ὄχτραν ἀντάμι
γνώθει ἢ καρδιά μου σήμερα καὶ τρέμω σὰν καλάμι.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Οὔλα γιὰ τὴν ἀγάπη σου ἠπαιξα κι ἠχασά τα.
Θὰ φανερώσω τοῦ Δουκὸς ζιμιὸ πὼς ἠκαμά τα
οὔλα γιὰ σέ· καὶ θὰ ντοῦ πῶ τὸ Χρῦσιππο νὰ βγάλη
ὄκ τῆ φυλακῆ καὶ πάραυτας ἐμένα ἐκεῖ νὰ βάλῃ.
Ἄχ, χαῖρε Φέντρα, ἦσου γιὰ μὲ μέρα, νυχτιὰ, ἀποσπέρα...

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΕΝΤΡΑ

Στάσου, μὴν πάγης, σ' ἀγαπῶ καὶ δίδω σου τὴ χέρα!
Μαζὶ θὰ πολεμήσωμε τὸ δίκιο σας νὰ βρῆτε
κι οἱ δυὸ καὶ πάλι ἐλεύτεροι στὴ χώρα νὰ φανῆτε.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Τὸ φίλο μου εἰς τὴ φλακὴ δὲν ἤμπορὰ τὸν ρίζω!

ΦΕΝΤΡΑ

Στοχάσου τὴν ἀγάπη μου.

[Εμφανίζεται ὁ Ντοτόρες, ποὺ πρὶν κρυφάκουγε.]

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Στὸν κύρη σου θὰ δείξω
πὼς θυγατέρα εἶσ' ἀπιστὴ κακὴ καὶ πομπεμένη·
μὰ μὴν ὀλπίζεις· σὲ ποθῶ κι ἂν εἶσαι γκαστρομένη.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Σύρσου στὸ σπῖτι γλήγορις.

ΦΕΝΤΡΑ

Παγαίνω κι ἀνιμένω.

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Εἶσαι γυνὴ μου, ὁ κύρης σου μαθὲς τό 'χει ταμένο.

[Τὴν ἀρπάζει.]

ΦΕΝΤΡΑ

Ἄφες 'με, γῆ στὴν ἡδωκα.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Ἄμε 'ς κακό σου χρόνο!

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Ὡσὰ ριγμένος στὸ γκρεμνὸ, ἀρπάχτηκα ἀπ' τὸν κλῶνο.

ΦΕΝΤΡΑ

Γλακῶ, μὰ μὴν ἀργεῖς κι ἐσύ.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Στὸ Δούκα θεὸ νὰ πάγω.

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Ἔμεινα πούρι νηστικός, κι ἐγὼ ποθῶ νὰ φάγω.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Στάσου, γεροντοβούβαλε.

ΦΕΝΤΡΑ

Βούηθα, κερα-Φλουρού μου
καὶ θά 'χεις χάρισμα καλό.

[Φεύγουν. Φτάνει τρέχοντας ἡ Φλουρού.]

ΦΛΟΥΡΟΥ

Κάτι μῶρθε στὸ νοῦ μου!
(Ὡς μάλιστα θὰ τοῦ φανῶ, πῶρθεν ἀπὸ τὴν Πόλη
καὶ λευτερόνει ἀγαφτικούς καματερὴ καὶ σκόλη.)

[Ντύνεται μάλιστα.]

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Τους ξώφυγα. Μὰ ἴντα ἔναι αὐτό; Σὰν ξωτικὸν ὁμοιάζει!

ΦΛΟΥΡΟΥ [Μὲ ἄλλη φωνή.]

«Ντετόρε, ἐπὰ εἶν' ἡ μοίρα σου!»

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Μέσα ἡ χολή μου βράζει.

ΦΛΟΥΡΟΥ

«Στρέψε σ' ἀγάπη τὸ θυμό, τὴν κορασὰ μὴ ἔγγιζεις,
τὸ ριζικό σου πιθυμᾷ ἄλλο ἀπ' αὐτὰ ποῦ ὀρίζεις».

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

ἴντα ἔσαι πούρι, δαίμονας μὲ τὴ μορφήν ἀθρώπου;

ΦΛΟΥΡΟΥ

«Ἀπὸ τὴν Πόλην ἤφτασα, μὰ γνώρισα τοῦ τόπου
τουνοῦ τὲς ἀζουδιὲς καλά. Λοιπὸ θὰ σὲ γλιτώσω·
ἀπὸ τὰ βρόχια τοῦ ἔρωτα ζιμιὸ θὲ νὰ σὲ σώσω».

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Μουδιῶ. Μὴν εἶσαι μάλιστα; ἴντα ζητεῖς δὲ γνώθω.

ΦΛΟΥΡΟΥ

«Τὸ ριζικό σου ὁμίλησε: Λησμόνησε τὸν πόθο.
Στράφου πάλε ἔς τσι δίκες σου, ἔς τσι σούπλικες, προτσέσα·
τσι γέρους ποῦ ποθῆσα νιές, οἱ γνωστικοὶ τσι χέσα».

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Δὲν ἠμπορῶ τοῦ πόθου μου νὰ σβήσω τὸ καμίνι!

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΛΟΥΡΟΥ

«Καλῶ τὸν Ὅστρο, τὸ Γαρμπή, ὅπου τὰ μάγια λύνει,
 νὰ λευτερώσει τὸ ζιμιὸ τὴν παιδεύην ἐτούτη
 ἐνοῦ Ντετόρε ξακουστοῦ γιὰ τσ' ἀρετὲς καὶ πλούτη».

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Δὲ θέλω νὰ λευτερωθῶ ποτές.

ΦΛΟΥΡΟΥ

«Θέλει το ἡ μοίρα!

Ἄ θές τὴ θυγατέρα σου στῆς εὐτυχιάς τὴ θύρα
 νὰ τήνε μπάσης, δῶσ' τήνε τοῦ Χρῦσιππου γυναίκα
 κι ἄφισ' τὴ Φέντρα ὁ Πάμφιλος νὰ παντρευτῆ. Σὲ δέκα
 ἡμέρες τάσσω σου θὰ ζῆς τῆς εὐτυχιάς τὴ λαύρα
 μὲ τὴ Φλουρού ἃ στεφανωθῆς. Ἦ ἄσπρα θὰ γένου μαῦρα,
 τὰ μαῦρα-ἄσπρα κι οἱ ὀρανοὶ ἔς τοὶ θάλασσεσ θὰ πέσου
 καὶ τ' ἄστρο ἀποπανωθιὸ τὴ λάση τους θὰ πέσου.
 Ντετόρε, μὴ λιγοψυχᾶς».

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Μιλεῖ τὸ ριζικό μου!

Ὅιμέ, τὴ Φέντρα μου ξεχνῶ! Μὰ ποιό εἶν' τὸ γιατρικό μου;

ΦΛΟΥΡΟΥ

«Φλουρού, τὴν κράζου στ' ὄνομα, ἄμε καὶ βρέ τὴ πούρι
 καὶ πάντρεψε τὴ μούρη σου μὲ τὴ δικὴ τζη μούρη».

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Ἦσφαλα, τώρα γνώθω το, τὴ Φέντραν ἀπαρνοῦμαι
 κι ἀπεις τὸ λέει τὸ ριζικό, πρὸς τὴ Φλουρού, νὰ ζοῦμε,
 θὰ στρέψω τὴν ἀγάπη μου, δότομη εἶναι γιὰ μένα.

Ἦλα, Φλουρού μου!

ΦΛΟΥΡΟΥ [*Ἔχει ἀλλάξει ροῦχα.*]

Ἐπά ἔμαι ἐγώ! Μὴν κράζεις τ' ὄχ ὀιμένα!

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Ποῦ χάθη ἐκείνη ἢ μάλιστα, μὴν πήδηξε τὴ μάντρα;

ΦΛΟΥΡΟΥ

Γίνη καπνὸς καὶ νέφαλο καὶ ἔγὼ σὲ πῆρα γι' ἄντρα!

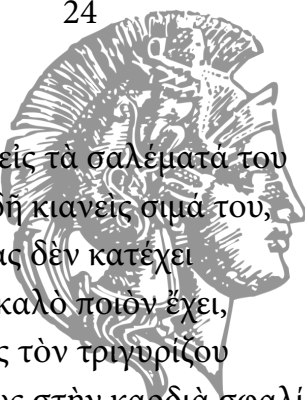
24

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Στοῦ ριζικοῦ τὰ μπόδιστρα κι εἰς τὰ σαλέματα του
ξάζει πολλά τὸ φίλο ντου νὰ δῆ κιανεῖς σιμα του,
γιατὶ στὴν καλοριζικιά μηδένας δὲν κατέχει
γιὰ νὰ γνωρίση φανερὰ φίλο καλο ποιὸν ἔχει,
πειδὴ ψευτοὶ κι ἀληθινοὶ τότες τὸν τριγυρίζου
κι ὅλοι μιὰ πίστη δείχνουσι πὼς στὴν καρδιά σφαλίζου·
μ' ἀπείς καιρὸν ἀντίδικο ἢ τύχη θέλει φέρει
γυρίζουσιν οἱ δίμουροι τὸν πόδα εἰς ἄλλα μέρη·
μ' ἀπ' ἀγαπᾶ μὲ τὴν καρδιά **καὶ τὴ ζωὴ ντου** βάνει
γιὰ φίλο, κι ἀγαπᾶ τότες κι ἀπείτις ἀποθάνει.

**Στὴν ἀτυχιά τὸ Χρῦσιππο τρανὲς χαρὲς εὐρήκα,
πειδὴς κι ὁ Πάμφιλος ζιμιὸ τοῦ φίλου του ὡς ἐγρίκα
τὸ βάσανό ντου, στοῦ Δουκὸς δράμει καὶ τὸν ξετρέχει,
φωνιάζοντας πὼς μόνο αὐτὸς τ' ἀληθινὰ κατέχει.
Καὶ λέγει ντου τὴ λευτεριά στὸ Χρῦσιππο νὰ δώση
κι ἀτόν του, ὡς φταίχτη, εἰς τὴ φλακὴν ὀγλήγορα νὰ χῶση.**

Alcun non può saper da chi sia amato
quando felice in su la roda sede.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΜΠΡΑΒΟΣ

Λόγια, Πετρούτσο, ἀπὸ σοφῆ κι ἀπὸ τεχνίτρα γλώσσα.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ναῖσκει, παινώ τονε κι ἐγώ, κι ἄς δὲ γρικῶ καὶ τόσα.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Bacio le ponta e lo pontal di quel tagliente brando,
o brava e famosissima progenie de Orlando.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Καλῶς τὸ Δάσκαλο! Ἄπατὰ σ' εὔρα π' ἀνίμενά σε
νὰ σοῦ φωνάξω ὅπου μὲ δῆς μπλιό σου νὰ μὴν παινᾶσαι·
ἐγρίκησές μου στοῦ Δουκὸς σήμερο μὲ τ' αὐτιά σου
πὼς ἄνω κάτω σ' ἔβαλα μὲ τῆ ρετόρικὰ σου·
καὶ τὸ Ντοτόρε ἀπήφισεν ἐκεῖνος, μὰ καὶ σένα·
μηδὲ ἐστοχάζεντό σας σκιάς, μὰ ἐμίλειε μετὰ μενα.
Καὶ τοῦτο μόνον ἔκαμε, πειδὴ καὶ τῶν ἄρμάτω
πρέπει νὰ δίδουσι τιμὴ πλιὰ παρὰ τῶ γραμμάτω.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Μόνο τὰ γράμματα εἶν' πρεπὸ νὰ κυβερνοῦ τσί χώρες·
τ' ἄρματα θὰ ντὰ προσκυνοῦ μὲ γήλιο καὶ μὲ μπόρες.
L'incancarita ipotassi con mille e più ragioni
e con entimematiche ratiocinationi.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Κάνκαρα κι ἀποστέματα νὰ βγάλη τὸ κορμί σου!
Μίλειε κι ἐσὺ ρωμαίικα καθάρια κι ἀποκρίσου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Μίλησε ἐσὺ γιὰ τ' ἄρματα καὶ πάλι ἐσὺ γιὰ κεῖνα
ὅπου τὴν πείνα διώχνουσι, κι ἐγὼ γιὰ τὴ ντοτρίνα.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἐμένα ἢ ψή μου μὲ σπαθὶ βαστᾶ καὶ μὲ πουνιᾶλο
 σὲ βάρδια μία νὰ σταθῶ μὲ τεχνικάτο ζάλο,
 νὰ ἔχω τὸν πόδα τὸ ζερβὸν ὀμπρός, τὸν ἄλλο ὀπίσω,
 νὰ σὲ λαβώσω μὲ εὐκολιὰ μεγάλη μου, νὰ ζήσω.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Κι ἐμένα ἢ ψή μου μὲ βαστᾶ νὰ πιάσω ἓνα ντοτόρε
 γῆ ἓνα ποέτα, ὅποιον θές, γῆ ἓνα ψηλὸ αὐτόρε
 λατίνο, καὶ ἰταλικά νὰ σοῦ τὸν **ἐξηγήσω**
 καὶ συλλογίστους ὅσους θές **στὰ καύκαλα νὰ μπήξω.**

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Κι ἐμένα ἢ ψή μου μὲ βαστᾶ νὰ πιάσω ἓνα κομμάτι
 χοῖρο, ἀφέντη Δάσκαλε, μερὶ γῆ μονοπλάτι,
 νὰ κάμω τὸ μισὸν ὄφτο καὶ τ' ἄλλο στὸ τσικάλι,
 νὰ σοῦ χορτάσω μὲ εὐκολιὰ καὶ μὲ χαρὰ μεγάλη.

ΜΠΡΑΒΟΣ

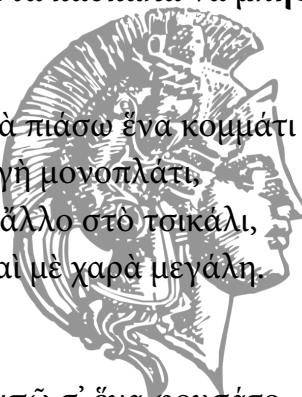
Ἐμένα ἢ ψή μου μὲ βαστᾶ νὰ μπῶ σ' ἓνα φουσατό,
 μὲ τὸ σπαθὶ μου μοναχὰς νὰ ρίχνω ἀπάνω κάτω,
 νὰ κόψω χίλιες κεφαλές, μέλη νὰ τεταρτιάσω,
 πόδια καὶ χέρια νὰ πετῶ, κορμιὰ νὰ ξεκοιλιάσω.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Κι ἐμένα ἢ ψή μου μὲ βαστᾶ χίλιους σοφοὺς τοῦ κόσμου
 ἂν ἔρθουσι σὲ ντέσπουτα νὰ δέσω μοναχός μου,
 νὰ σοῦ τοὺς κάμω μὲ ἐντροπὴ μεγάλη νὰ σωποῦσι,
 λίμπρο νὰ μὴν ἀνοίγουσι, ὅπου κι ἂ μὲ θωροῦσι.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Κι ἐμένα ἢ ψή μου μὲ βαστᾶ νὰ μπῶ σὲ καπονέρα
 νὰ ρίξω μέσα τὴ δεξὰ καὶ τὴ ζερβὴ μου χέρα,

νὰ μὴν ἀφήσω κάποινα μηδένα, χίλιοι ἂν ἦσα,
νὰ τοὺς σηκώσω μὲ χαρὰ καὶ μ' εὐκολιὰ περίσσια.

ΜΠΡΑΒΟΣ

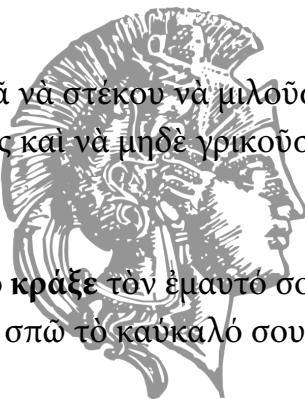
Κι ἐμένα ἢ ψή μου μὲ βαστᾶ μ' ἓνα μου φοῦσκο μόνο
νὰ φρακασάρω, Δάσκαλε, τὸ καύκαλό σου αὐτόνο.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Κι ἐμένα ἢ ψή μου μὲ βαστᾶ νὰ ἀρχίσω νὰ λογιᾶζω
κι ἓνα ὅζο ἀδιάκριτο πῶς εἶσαι νὰ φωνιάζω.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Κι ἐμένα ἢ ψή μου μὲ βαστᾶ νὰ στέκου νὰ μιλοῦσι
νὰ τοὺς γελῶ στὰ μάτια τως καὶ νὰ μηδε γρικοῦσι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΜΠΡΑΒΟΣ

Δάσκαλε, **ὅζο καὶ βούβαλο κράξε** τὸν ἑμαυτὸ σου
καὶ μάθε νὰ μιλῆς καλά, γὴ σπῶ τὸ καύκαλό σου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Est mihi necessarium tacere antirrhesis.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Μέσα στὸ νετσεσάριο **νὰ χέσης** καὶ **νὰ πέσης!**

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

(Κι ἂν τύχη, δὲν τὴν ἔπαθε καλὰ ὄντας ἐγκρεμνίστη,
ὡσὰν κι ἐσένα ἢ πλάτη του σὰν κάπρου ἐκοπανίστη!)
Ἔ, καὶ τῶν δυὸ ἴντα πάθασι σήμερο, στὸ Θεό μου,
θὰ πῶ μὲ μόδον ὄμορφο πῶς τό 'δα στ' ὄνειρό μου.
Γράμματα, ἀφέντη Δάσκαλε, τόσα περίσσια ἔχεις·
νὰ ξεδιαλύνῃς ὄνειρα τάχα νὰ μὴν κατέχεις;

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ξεύρω, κι ἂν ἐνειρεύτηκες, τὴν ὥρα μόνο πέ μου
ὅπου ἐθώρειες τ' ὄνειρο καὶ τότες γρίκησέ μου.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Τ' ὄνειρο ἐτοῦτο ὅπου θὰ πῶ τὸ θώρου γιὰ τοὺς δύο σας,
καὶ μὴ χορτάσω ὥστε νὰ ζῶ, ψόματα ἀνὲ καὶ πῶ σας.
Τάχα σὰ νὰ ἔχατε **μαθὲς πόθο**, κι ἐκάλεσέ σας
κιανεὶς γιὰ νὰ μιλήσετε μὲ τὲς ἀγαφτικές σας,
κι ἐσένα εἰς **τὸν ἀπόπατον** ἐκαταγκρέμισέ σε
καὶ τὰ νεφρά σου ἐσόσπασες καὶ ξεκουτρούκισέ σε,
κι ἐσένα ἐσφαλίσασι σ' ἀρμάρι κι ἐκαπνίσα
μὲ **θειάφι**, κι εἰς τὴ ράχη σου **κι ἓνα** ραβδί ἐτσακίσα.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ὡς εἶναι ὁ νοῦς σου, γάδαρε, χοντρός, κι ὁ λογισμός σου
ἔτσ' εἶναι καὶ τὰ λόγια σου χοντρά καὶ τ' ὄνειρό σου.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Τ' ὄνειρο, ἀφέντη Δάσκαλε, νὰ ζῆς, ξεδήγησέ μου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Μετὰ χαρᾶς, **ἄλλη βολά· βιάζομαι**, γρίκησέ μου.
Πάραυτας πρέπει στοῦ Δουκὸς νὰ πάγω, ὀγιά νὰ δώσω
βουλήν ὀγιά τὸ Χρύσιππο σὲ βάσανό ντου τόσο.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Ἄμε, μὰ δὲν ἐγρίκησα **ξεδιάλυση τοῦ ὄνειρου**.
(Καὶ δὲ θὰ βάλῃς ὀμναλὸ τρεῖς μέρες κι ἄ σὲ δείρου!)

25

[Έξω ἀπ' τὸ σπῖτι τοῦ Στάθου, ὁ Ἀρέτας κρούει τὴ θύρα.]

ΦΟΛΑΣ [Ἀπὸ τὸ παραθύρι.]

Ποίός εἶναι ἀτοῦ ὀποῦ κτυπᾷ;

ΑΡΕΤΑΣ

Πρόβαλε, ἄ θεὸ νὰ μάθης.

ΦΟΛΑΣ

Ἐσύ 'σαι, Ἀρέτα; Πὲ ἴντα θές.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἀτοῦ 'ναι ὁ ἀφέντης Στάθης;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΟΛΑΣ

Ἐπά 'ναι, ναῖσκε.

ΑΡΕΤΑΣ

Μίλησε, καὶ πέ του νὰ κατέβη
καὶ μὲ ἀναγάλλιαση πολλὴ σοῦ τάσσω πὼς νὰ ἀνέβη.

[Ὁ Στάθης βγαίνει στὸ παραθύρι.]

ΣΤΑΘΗΣ

ἴντα 'ναι ἡ ἀναγάλλιαση; Γιατί τὴν κοπελιά μου
μοῦ ἐβάτευε ὁ ἀφέντης σου τόσον καιρὸ χωστὰ μου;

ΑΡΕΤΑΣ

Πέρασε κάτω, ἀφέντη μου, καὶ κείνος δὲ σοῦ φταίγει.

ΣΤΑΘΗΣ

Ἴντα μὲ θέλει κάτω αὐτός; Ἄς πὰ νὰ δῶ ἴντα λέγει.

[Κατεβαίνει.]

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ἀφέντη Στάθη, φίλε μου παλιὲ καὶ μπιστεμένε!

ΣΤΑΘΗΣ

Μισὲρ Γαβρήλη, ἀφέντη μου γλυκὲ κι ἀγαπημένε!
Μ' ὄλη τὴν πρίκα, φίλε μου, κλαίγω ἀπὸ τὴ χαρά μου.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Κι ἐμένα ἡ ἀναγάλλιαση μ' ἀνοίγει τὴν καρδιά μου.
Φίλε, τὴν πρίκα ξόρισε, τὰ ἀνακατώματα σου
τὰ στείλασιν οἱ ὄρανοὶ γιὰ νὰ βγοῦ εἰσὲ χαρά σου.

ΣΤΑΘΗΣ

Τὰ πάθη μου δὲν ἤμαθες, μ' ἀπείς τὰ θὲς γρικῆσει,
περίσσα κακορίζικο μὲ θὲς ὀνοματίσει.
Μὰ πότες ἤρθες κι ἀφορμὴ στὴν Κρήτη ποιά σὲ σέρνει;

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Δὲν εἶν' πολλῶρα ὁπού 'σωσα κι ἡ τύχη σου μὲ φέρνει·
τοῦτα ὁπού κράζεις πάθη σου καὶ βάσανα ἤμαθά τα,
κι ἐγὼ τὰ διώχνω μὲ γλυκά, σὰν πεθυμᾶς, μαντάτα.

ΣΤΑΘΗΣ

Κι ἐδὰ ποθὲς ἐγρίκησες πὼς θέλει νὰ βλοήση
τὸ Χρῦσιππον ὁ Δούκας μας, νὰ μὲ παρηγορήση;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Τούτο ὄχι, δὲν μπορεῖ παντρεῖά, σὰν **θέλει** ἡ ὄρεξή σου,
μηδὲ βολεῖ στὸ Χρύσιππο νὰ ἔναι κι εἰς τὸ παιδί σου.

ΣΤΑΘΗΣ

Δὲν εἶν' πρεπὸ νὰ παντρευτεῖ ἄλλονε, ἂν τὸ λογιάζει,
ἀπείς κι ἡ ἀρραβώνιαση ἡ πρώτη μόνο ξάζει.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ἀλήθεια λές, μ' ἂν εἶχε ζῆ σήμερον ὁ Χρυσῆς σου
ἦτονε τάχατες πρεπὸ νὰ πάρη τὸ παιδί σου;

ΣΤΑΘΗΣ

Τέτοιας λογιῆς παράνομο ποιός ἤμπορεῖ ν' ἀκούση,
δὺὸ ἀδέρφια ἀνάμεσά τωνε ποτὲ νὰ παντρευτοῦσι;

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

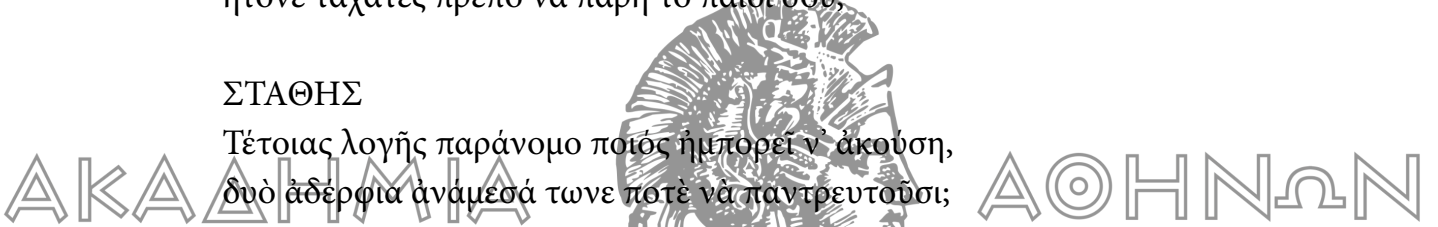
Λοιπὸ, ἂν εἶν' παράνομο, δὲν πρέπει ὁ Χρύσιππός σου
νὰ βλοηθῆ τῆ Φέντρα σου καὶ νὰ γενῆ γαμπρός σου.

ΣΤΑΘΗΣ

Πέ τονε, φίλε μου, καλλιὰ προδότη μου κι ὄχτρό μου
καὶ μὴ μοῦ λές μὲ πρίκα μου **ἐδὰ** «τὸ Χρύσιππό μου».

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Δὲν εἶν' προδότης μηδὲ ὄχτρός, παιδί ἔναι τ' ἀπατοῦ σου,
κόκαλο τοῦ κοκάλου σου καὶ σάρκα τοῦ κορμιοῦ σου,
μηδὲ τῆ θυγατέρα σου δὲν ἔσμιξεν ἀντάμι,
μηδὲ καὶ μὲ τὸ Χρύσιππο σφάλμα ποτὲ εἶχε κάμει.

ΣΤΑΘΗΣ

Όμιένα, ἀποὺ τῆ χαρὰ γρικῶ κι ἀπολιγαίνω,
κι ὁ λογισμὸς μου ἐσάλεψε κι ἀποὺ τὸ νοῦ μου ἐβγαίνω.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Πιάσ' τονε, Ἄρετα μου, κι ἐσύ, μὴν πέση ὅπως τοῦ ἐφάνη·
θώρειε ἢ ἀγάπη ἢ πατρικὴ στὸν ἄθρωπο ἴντα κάνει!

ΑΡΕΤΑΣ

Μισὲρ Γαβρήλη, ὡς φονιάς ἤρθες σ' αὐτὰ τὰ μέρη;

ΦΟΛΑΣ

Δράμω νὰ κράξω πάραυτας τὸ Τζωρτζι τὸ σπετσιέρη.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Μικρὴ τονε ἢ λιγοθυμιά, κι ἀρχίζει και περνα του.

ΑΡΕΤΑΣ

Γρικῶ τονε και στένεται κι ἐγὼ στ' ἀνάκαρά του.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ἀφέντη Στάθη!

ΣΤΑΘΗΣ

Φίλε μου, πολλὰ παρακαλῶ σε,
τέλειωσε τὴν ἀθιβολή, σωστὴ χαρὰ μοῦ δώσε!

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Στὴν Μπουγδανιά ὄντας ἤμαστε **ἕναν καιρό**, θυμήσου
τὸ Νικηφόρο, τὸν **πιστὸν** ὁπού 'χες δουλευτὴ σου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΣΤΑΘΗΣ

Στὸ σπίτι μου ἐγεννήθηκε κι ἦτονε ἀνατροφή μου
καὶ τὸ παιδί μου μετ' αὐτὸν κρουσάροι ἐπήρασί μου.
Ὅμαδι μᾶς ἐπήρασι, καὶ ἐμένα ἐλευθερῶσα
μαλτέζικα, μ' αὐτοὺς ποτὲ δὲν ἔμαθα ποῦ ἐδῶσα.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ἐνα **καράβιν** ὄριζε ἓνας Ρωμιογενίτης
Τουρκοῦ, μὰ φίλος μου παλιὸς κι ἴδιος μου συντοπίτης,
καὶ φτάνει 'ς τῆ Μονοβασᾶς τὴ χώραν ἓνα βράδυ
τὸ δουλευτή σου σύρνοντας καὶ τὸ παιδί σου ὁμάδι·
τότεσ σ' ἐκείνην ἤλαχα κι ἐγὼ τὴν ἴδια χώρα
καὶ με τὸν Τουρκο ἐσμίξαμε κι ἐδώκαμε τὴ γγῶρα,
καὶ παίρνει με **στή σκούνα** ντου μίαν ὥρα νὰ γευτοῦμε,
κι ἀπέιτις ἀποφάγαμε, **τὴ σκούνα** πὰ νὰ δοῦμε.
Καὶ κάτω κατεβαίνοντας γρικῶ μεγάλο θρῆνο
καὶ τ' ὄνομά σου ἀνάκραζε λυπητερά εἰς ἐκεῖνο.
Καὶ πρὸς τὸ κλάημα ἐγύρισα με λύπησι κι ἐθώρου,
κι εἰς τοῦτο ἐκεῖ τὸ πρόσωπο θωρῶ τοῦ Νικηφόρου,
κι ἐκράτειεν εἰς τὰ χέρια του κλαίγοντας τὸ παιδάκι
κι ἐτρέχασι τὰ μάτια του τὸ δάκρυο ὡσὰ ρυάκι.
Ρωτῶ ποιὸ εἶναι τὸ παιδί καὶ πῶς ἐσπλαβωθῆκα,
κι ὅλα μοῦ τὰ δηγήθηκε με πόνο του καὶ πρίκα·
κι ἐγὼ, σὰν εἶχα τὴ φιλιὰ τοῦ Τούρκου, ἐζήτηξά τσι
καὶ με κανίσκια ὁπού 'δωσα μεγάλα ἐγλίτωσά τσι,
κι ἐπήρα τσι **στή Ζάκυθο**, ἔτσι καὶ τὸ Χρυσή σου
ὡσὰν παιδί μου ἀνάθρεψα γι' ἀγάπην ἐδική σου.
Καὶ τὸ Χρυσή δὲν ἤθελα πολλὰ νὰ μεταλλάξω,
γιὰ τοῦτο πάλι Χρῦσιππο μοῦ 'φάνη νὰ τὸ κράξω,
καὶ τόση ἀγάπη τοῦ βαστᾶ καὶ πόθον ἢ καρδιά μου
ὁπού γιὰ κλερονόμο μου τὸν ἔχω **στή φτωχειά μου**·

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

καὶ γιὰ νὰ κάμη στόλιση τοῦ νοῦ, στήν Κρήτη κάτω
τὸν ἤστειλα τὴν ἀρετὴ νὰ μάθη τῷ γραμμάτῳ.
Τὸ λοιπονὶς ἡ τύχη σου κι ἡ ἐδική του γνώρα
συνεπαρτὸ μ' ἐφέρασι κι ἐμένα 'ς τέτοια χώρα.

ΣΤΑΘΗΣ

Τώρα, ὄντα θέλη ὁ θάνατος νὰ πάρη τὴ ζωή μου,
θαραπαημένος βρίσκομαι, πειδὴ ἠῦρα τὸ παιδί μου·
μὰ ὁ Νικηφόρος, φίλε μου, τάχα νὰ ζῆ ὁ καημένος;

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ἐς λίγον καιρὸν ἐπόθανεν αὐτὸς ὁ πρκαμένος.

ΣΤΑΘΗΣ

Ἄς πάγη Ἀρέτας κι ἄς τὸ πῆ, στή χώρα τὸ μαντάτο,
ποῦ μῶφερε τὴν εὐτυχία, τὴ ζήση ἀπάνω-κάτω.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἐφυγα ἀφέντη, ὡς σαγιτιά.

ΣΤΑΘΗΣ

Κι ἐμεῖς στοῦ Δούκα οἱ δύο μας
ἄς πὰ νὰ λευτερώσωμε ζιμιὸ τὸ Χρύσιππό μας.

[Στὴ σκοτεινὴ φλακὴ τοῦ Κάστρου.]

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Πρόβαινε, Ἀρέτα, κι ἀψηλὰ σήκωνε τὸ φανό σου.

ΑΡΕΤΑΣ

Είδα δυὸ τυφλοπόντικες. Τὰ δόντια μὴ μοῦ χώσου!

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Ἄς μὴν ἀργιοῦμε! Λευτεριά τὴ σήμερον ἡμέρα
θὲ νάβρη ὁ Χρῦσιππος, μαθές, ὁκ τὴ δική μου χέρα.

ΑΡΕΤΑΣ

Ὁ ἀξάδρεφός μου ὁ φύλακας μᾶς ἤφηκε νὰ μποῦμε
μόνε γιὰ πλειότερη χαρά, μὰ πίσου ἄς στραφοῦμε.
Αὐτεῖνος ξεύρει τσι γωνιές, τσι πόντικες γνωρίζει...

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Σώπασε καὶ προπάτει μπρός.

Δὲν ἔμπορῶ, μυρίζει.

ΑΡΕΤΑΣ

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Ντροπή ναι, γυμνοσάλιαγκα, δό μου τὸ φῶς καὶ χάσου,
δό μου καὶ τὰ κλειδιά ζιμιό. Δαιμόνοι θὰ σὲ βράσου
᾿ς τσῆ κόλασης τὸ πλιά βαθὺ κι ἀνήλιαγο πηγάδι
ποὺ μᾶς ἀφήνεις μοναχές.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Χαιρέτα μας τὸν Ἄδη!

ΑΡΕΤΑΣ

Δὲ σοῦ τ' ἀφήνω, μὰ τὸ Θεό, πῶς θάβρω τὴν ὁδό μου;

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ [Πασκίζει νὰ τοῦ πάρει τὸ φανό.]

Ἄφες' το, χοντροβούβαλε!

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Θὰ ψένω τὸ σκατό μου
νὰ σὲ ταῖζω, γάδαρε.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Τὴ χάρτα μὴ μοῦ σχίσης
ποῦ δίδει ντου τὴ λευτεριά.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἔι, τὸ φανὸ θὰ σβήσης!

[Σβήνει ὁ φανός.]

ΑΡΕΤΑΣ

Μάνα μου κι ἀδρεφάδες μου ἀπὸ τὸν κάτω κόσμο
βουηθάτε, στείλτε ἀπήγανο, σκόρδα, κρομμυδιά, δυόσμο
τὰ ξωτικά νὰ διώξωμε.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ὁ διάολος νὰ σ' ἀδράξη.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Καὶ πῶς τὸ Χρύσιππο θὰ βρῶ;

ΑΡΕΤΑΣ

Πέ τση νὰ τοῦ φωνιάξη.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Χρύσιππε, θάμα τσ' ὁμορφιάς καὶ ποῦ 'σαι ἐδὰ χωσμένος;

[Ἄπο μακρὰ ἀκούεται ἡ φωνή του.]

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Οὔλοι μ' ἀπαρατήσασι καὶ μνέσκω ξεχασμένος!
Μ' ἀπαρνηθήκασι οἱ χαρές, ἤχασα τὴ Λαμπρούσα,
ποῦ μόνε γιὰ τὰ μάτια τῆς μέρα καὶ νύκτα ζοῦσα.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Ἄκούω φωνή.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Σὰ γνώριμη.

ΑΡΕΤΑΣ

Μὴν εἶναι ἄνοος δαιμόνου;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Λογιάζω κι εἶν' τοῦ Χρύσιππου.

ΑΘΗΝΩΝ

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ [*Ἀπὸ μακρὰ ἀκούεται ἡ φωνή του.*]

Στὴν κάμερα τοῦ πόνου
μὲ κλείσασι γιὰ τοῦ ἔρωτα τὰ πάθη κι ἀποθαίνω.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Χρύσιππε, πέταξά σε σὲ καὶ πούρι σ' ἀνασταίνω.

[*Ζυγώνει στὸ καγκελόφραχτο κελί του.*]

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Μὴν εἶν' ὄνειροφαντασιά; Μὴν εἶναι μία νεράγδα;
Φύγε μακρὰ μου, ξωτικό! Φόρσι νά 'σαι γελάδα
καὶ τὴ μορφή σου ἤλλαξες ὄγιά ξεφάντωσή σου.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Δὲ μὲ γνωρίζεις, Χρῦσιππε;

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Κούνησε τὸ κορμί σου,
γιὰ νὰ γνωρίση σε καλά.

ΑΡΕΤΑΣ

Καὶ φίλειε τον δαμάκι.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Τὸ κάγκελο μὲ χώρισεν ὅκ τσῆ ζωῆς τ' αὐλάκι
καὶ τώρα ἀπολωλάθηκα, σκιές θωρῶ ὀμπροστά μου.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Χρῦσιππε, ἔδε τὸ πρόσωπο, τῆ μέση, τὰ βυζα μου.
Ἐγὼ εἶμαι ἡ Λαμπρούσα σου.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Δὲ βλέπω στὸ σκοτίδι.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἀνάθεμά σε, Ἀρέτα, βρὲ τὸ λύχνο.

ΑΡΕΤΑΣ

Σὰν τὸ φίδι
σύρνομαι στὰ βρωμόνερα, μὰ δὲν μπορὰ τὸν εὔρω
νὰ τὸν ἀνάψω.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Τὰ κλειδιά δὸς καὶ ν' ἀνοίξω ξεύρω.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἐπαρε.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Μὴ ζυγώνετε, τοὺς φύλακες θὰ κράξω.

Ἦρθασι μάλιστα κακές, μὲ σφάζουσι!

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Νὰ θάψω

βαθιὰ στὴ γῆ τὴ νιότη μου, ἃ δὲν εἶμ' ἢ Λαμπρούσα.

Ἄλλο κλειδί, Ἀλεξάντρα μου.

ΑΡΕΤΑΣ

Πάτησα μιὰ βρωμούσα

ἢ μῶφυγε ὄκ τὸ φόβο μου καὶ πίσωθε ἀνεμίζει;

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἐπαρε τ' ἄλλο.

[Δίνει ἄλλο κλειδί.]

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Φύγετε!

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Ἐτοῦτο ἔναι, γυρίζει!

[Ξεκλειδώνουν.]

ΑΡΕΤΑΣ

Ἡῦρα φανὸ κι ἀνάβει τον τὸ πυροβολικό μου.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Σήκου ἀψηλά.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Φέξ' ἀπ' ἐδῶ, νὰ γδῆ τὸ πρόσωπό μου.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Λαμπρούσα, νὰ 'μαι ξυπνητὸς γῆ πούρι νὰ κοιμοῦμαι;

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

'Αγγιχ' τῆ χέρα μου, νὰ γδῆς ἂν εἶμαι κείνη πού 'μαι.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Λαμπρούσα, εὐτυχιά τσῆ γῆς, σύ 'σαι ποὺ μέ λυτρώνεις
καὶ τσι χαρὲς τσῆ ζήσης μου νὰ γδῶ ξανά μ' ἀξώνεις!

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

'Εγώ 'μαι πούρι, Χρύσιππε, λάμπασμα ἐσὺ τοῦ κόσμου·
σύ 'σαι γιὰ μέ τὰ μάτια μου καὶ σύ 'σαι καὶ τὸ φῶς μου.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἀγάλια νὰ παγαίνωμε, θέλου νὰ μείνου μόνοι.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

'Ἐπὰ νὰ τοὺς ἀφήσωμε; Τ' ἄπρεπο τοῦτο σώνει.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Πῶς μ' ἠῤῥηκε στῆ σκοτεινάγρα τούτην ἢ καρδιά σου;

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Ὁ Δούκας μας τῆ λύτρωση σοῦ δίδει καὶ μηνᾶ σου:
ἦρθε ἀπ' τὸ Τζάντε ὁ κύρης σου, ποὺ κύρης σου δὲν εἶναι·
ὁ Στάθης εἶν' ὁ ἀφέντης σου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Καρδιά στὸν τόπο μείνε!
Μὴν τιναχτῆς στοὺς ὀρανοὺς, στὰ τάρταρα μὴν πέσης.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Μᾶς ἀνιμένου στοῦ Δουκός.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Λαμπρούσα νὰ μὲ δέσης
ποθῶ μὲ τὸ στεφάνι σου.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Ἄφου τὸ θές, τὸ θέλω·
κι ὀρκίζομαι στὴν ἐκκλησιά τῶ μεγα Ἀρχαγγέλω.
Σὰν Πάμφιλο σὲ γνώρισα, σὰ Χρῦσιππο ἀγαπῶ σε,
δῶσε πνοή στὴ ζήση μου καὶ στὸ κορμὶ μου σώσε.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ὅχι ἐδεπά, βρωμόνερα ὁ τόπος εἶν' γεμάτος·
ἄγωμε κι ὄξω, στὴν αὐλὴ ποπίσου εἶν' ἕνας βάτος.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Ποτέ, Ἀλεξάντρα, διχωστὰς στεφάνι.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Τρεῖς παπάδες
κράχτε νὰ μὲ παντρέψουσι καὶ μῶρθασι ζαλάδες!

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Δαμάκι ἀκόμη ἀπομονή.

ΑΡΕΤΑΣ

Ἄγωμε καὶ βρωμάει.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Πι' αὐτούς, Ἄρετα, ἡ ζήση ντους, μαθές, μοσχοβολάει.

27

ΦΟΛΑΣ

Ἦρθεν ἡ ὥρα ἀφέντης μου ν' ἀνοίξη τὸ σακκούλι
 νὰ βγοῦ τὰ μουχλιασμένα του, νὰ τὰ χαροῦμε οὔλοι·
 δυὸ γάμοι θὰ γενοῦσινε, κι οἱ δυὸ ἔναι στὰ παιδιά του,
 γιὰ τοῦτο μπλιὸ δὲν εἶν' καιρὸς νὰ χῶνει τὰ φλουριά του.

Δὲ θέλει τοῦ κακοφανῆ ἔς τόση χαρά, λογιάζω,
 δεῖπνο γιὰ τόση φαμελιά γιὰτὶ καταρδινιάζω·
 γάλους, καπόνια ἔχομεν, ρίφια ἀπ' τὴ στάνη ἐφέρνα
 κι ἂ θέλομε ἄλλα, ἐπὰ κοντὰ εἶν' πούρι κι ἡ ταβέρνα.

Μὰ τέτοιον κόπο μοναχὸς δὲν ἤμπορὰ σαλτάρω
 καὶ σὲ Πετροῦτσο σύντροφον ἐλόγιασα νὰ πάρω.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Καλὰ μαντάτα! Ἀληθινά, Φόλα, ἐξανάνιωσές με
 κι ἐμάκρυνες τὴ ζήση μου κι ἐκαλοκάρδισές με·
 νὰ ζήσω, ἐγὼ γι' ἀντίμεψη σοῦ τάσσω νὰ γυρέψω
 γυναικὰν ὀγιά λόγου σου καλὴ νὰ σὲ παντρέψω.

ΦΟΛΑΣ

Πλιὰ γληγορότερα ἤφηνα νὰ βάλου στὸ λαιμό μου
 σκοινὶ νὰ μὲ φουρκίσουσι, Πετροῦτσο, στὸ Θεό μου.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Πάντα δὲ θέλεις;

ΦΟΛΑΣ

Ὅγιατὶ δὲ θέλουσιν οἱ χρόνοι
κι ἄλλοι κουργοὶ μου λογισμοί, καὶ τοῦτο μόνο σώνει.
Μὰ ἀνέγλυτος προξενητῆς γιὰ λόγου του γυρεύγει·
παντρέψου ἐσύ, καὶ τῶν ἀλλῶ μὴ θέλης ν' ἀρμηνεύγης.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Μηδὲ κι ἐγὼ δὲν τὸ θωρεῖς νὰ παντρευτῶ ποτέ μου,
γιατὶ ἔχω δίκιαν ἀφορμὴ, Φόλα, καὶ γρίκησέ μου.
Χρόνοι 'ναι ὁποῦ ἤμου στὰ Νησὰ κι ἤμουνε παντρεμένος,
μὰ πλιὰ καλλιὰ 'χα νὰ 'χα 'στὰι στοὺς Τούρκους σκλαβωμένος·
γυναῖκα μιὰ εἶχα ζηλιάρᾳ, πολλὰ κακοδιαρμιστρά
στο σπίτι, καὶ κακόπλαστη, δίμουρη καὶ μεθύστρα,
κακόβια, ἀνάλατη, κοχλή, τόψια, ψειρομασκάλα,
λεμενταρίστρα καὶ γλωσσού, φαγάνα καὶ βουβάλα.

ΦΟΛΑΣ

Πετροῦτσο, κατὰ τὰ πηλὰ θεὸ νὰ 'το καὶ τὸ φτυάρι!

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Σώπασε, ὀζό, τὰ σάλια σου, γρίκα τ' ἀπομονάρι.
Σὰν εἶδα τέτοιο βάσανο, σ' ἓνα καράβι ἐμπῆκα
ὁποῦ στὴν Κρήτην ἤρχουντο, νὰ φύγω τόση πρίκα·
δὲν ξεύρω πῶς τὸ γρίκησε τούτῃ ἢ καταραμένη
καὶ βάρκα μιὰ τὴν ἤφερε κι εἰς τὸ καράβι ἐμπαίνει.
Στὴ στράτα θέλει ἢ μοίρα μου καὶ μιὰ φουρτούνα ἀρχίζει,
μιὰ νύκτα, μὲ τὸ θάνατο νὰ μᾶσε φοβερίζη·
λέγει ὁ караβοκύρης μας, μὲ μιὰ λαλιὰ θλιμμένη:

«Παιδιά μου, **ρίχτε ό,τι έχετε**, γιατί είμεσταν πνιμένοι·
 τὸ πλιὸ βαρὺ σας ρίξετε γομάρι, μὴν ἀργήτε,
 γιατί καλλιὰ ἔναι ἡ ζήση μας, καὶ μὴν τὸ λυπηθῆτε!»
 Τότες ποιός ἔμπωθε βουσί, ποιός ἔριχνε βαρέλα,
 ποιός ἤδειαζε τὰ ροῦχα του κι ἐπέτα τὴν κασέλα·
 ἔς τούτην αὐτὴ τὴν ἀζουδιὰ ξάφνου κι ἐγὼ ἤρπαξά τη
 καὶ τέτοια λόγια λέγοντας ζιμιὸν ἐγκρέμισά τη:
 «Ἄμε στὸ γερο-δαίμονα, γιατί βαρὺ γομάρι
 δὲν ἔχω πλιότερο ἀπὸ σέ, κι ἐκεῖνος ἄς σέ πάρη!»
 Μὲ τέτοιον τρόπο ἐγλίτωσα κι ἐβγῆκα ἀπὸ τὰ πάθη,
 κι αὐτὴ εἶπα πὼς ἐπήρασι τὰ κύματα κι ἐχάθη·
 σὰν τούτη καὶ χερότερα νὰ πᾶσι ὅσες τῆς μοιάζου,
 ζιμιό, τοὺς κακορίζικους ἄντρες νὰ μὴν πειράζου.
 Λοιπό, ἀπέιτις **κι** ἀπ' αὐτὸ τὸ βρόχο ἤθελα ἀδείασει,
 ἄλλη σοῦ τάσσω ἀληθινὰ ποτὲ νὰ μὴ με πιάση·
 μαγάρι κι ἄλλοι σήμερο τὸ ξόμπλι μου νὰ πιάσου
 κι εἰς τούτη τὴν ἀθιβολὴ κι ἐκεῖνοι νὰ μοῦ μοιάσου,
 γιατί γυναῖκες ἔχουσι κι αὐτοὶ σὰν τὴ δική μου
 καὶ τὸν καημό μου γνώθουσι χωσμένοι στὸ πετσί μου.
 Κι ὅσοι **μὲ** τέτοια θηλυκὰ **δένου τσῆ ζωῆς τὸ νῆμα**,
 σκουλήκους **θρέφου** ζωντανοί, **πριχοῦ νὰ μποῦ στὸ μνήμα**.

ΦΟΛΑΣ

Τὸ κολοκύθι **τὸ ψητὸ** ὅποιο ἔκαψε περίσσα
 στὸ **κύμα** ἀπάνω, ἀπὸ μακρὰ **κι ἂν** τό ἔβλεπεν, ἐφύσα.
 Πετροῦτσο, ἐδῶ τς ἀφέντες μας θωρεῖς τσι πὼς γελοῦσι;
 Στὴν ὄψη φανερώνουσι ὄση χαρὰ βαστοῦσι.

[Έρχονται όλοι, ὄξω ἀπὸν Λαμπρούσα, Φέντρα, Φλουρού, Ἀλεξάντρα.]

ΣΤΑΘΗΣ

Μὰ γιάντα ἐσεῖς ἐργήσετε; Κακὰ μᾶς ἀγαπᾶτε!
Νά ἔχετε λάχει ἐδεκεῖ στοῦ Δούκα, νὰ γρικᾶτε!
Σὰ νά ἔχεν εἶστε ὁ Χρῦσιππος παιδί, **μαθές, δικό** ντου,
τέτοιας λογιῆς χαιράμενο εἶδα τὸ πρόσωπό ντου.

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Τὸ πράμα δὲν ἐκάτεχα, μὰ ἂν ἤθελα τὸ μάθει
πλιὰ ὀμπρὸς εἶχα ἴσται σύντροφος κι ἐγὼ τ' ἀφὲ τοῦ Στάθη.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Μηδὲ κι ἐγὼ, νὰ ζήσωμε, μὰ μόνο ἀπὸν τὰ χεῖλη
τῆς ἀφεντιᾶς σου τό 'κουσα καὶ τοῦ μισέρ Γαβρήλη·
μὲ τὸν ἀφέντη ἐδεπὰ **coriati** ἤθελα δώσει
τὴ γνώμη μου στὸ Χρῦσιππο, πῶς **πούρι** νὰ γλιτώση.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Τῆς χώρας εἶμαι ἐγὼ ἄθρωπος, καὶ μὴ μὲ λὲς **χωριάτη**.

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Γιὰ ιδέ τον πῶς ἐμάνισε, σπῖθες πετᾶ τὸ μάτι.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Coriati εἶναι τίτολος, πὸν ἤφτιαξα **in latino**
μόνιος ἐγὼ γιὰ χάρη σου, ὡς μέγας Καλεπίνο.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Φόλα, ποτήρι δὲ θωρῶ, κούπα μηδὲ λαήνι
κι ὀγιάντα λέγει, τὸ λοιπό, ὁ Δάσκαλος **πῶς** πίνει;

ΦΟΛΑΣ

Πάντα δυσκολογρικήτες οί έμιλιές του έβγαίνου·
καλά και τοῦ ῥιξαν σκατὸ τοῦ τρισκαταραμένου.

ΑΡΕΤΑΣ

Σώπασε, Φόλα, σώπασε, μηδὲ μᾶς τὰ γρικήσου,
νὰ ζήσω, οί ἀφέντες μας και μᾶς γενολοήσου.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Δάσκαλε, αὐτὴ ἡ τρανὴ χαρὰ τουνῶ τῷ συμπεθέρω,
εἶν' κι ἐδική μου. Πάραυτας χαρίσματα θὰ φέρω.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Credo, γιατί ἡ ἀναθροφή ἀπ' ἀγάπη εἶναι δεμα
τέτοιας λογιῆς ἀδυνατὸ παρὰ τὸ ἴδιο αἶμα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΣΤΑΘΗΣ

ΑΘΗΝΩΝ

Μισέρ Γαβρήλη, φίλε μου, κι ἐσύ στήν κατοικία μας
παρακαλῶ σε νὰ συρθῆς, νὰ ῥσαι στή συντροφία μας.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

ῥπειδὴ κι ἀγάπη μ' ἔφερε τοῦ Χρύσιππου στήν Κρήτη,
μὲ σύρνει ἡ ἴδια μετ' αὐτὸν νὰ ῥμαι κι εἰς ἓνα σπίτι.

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Κι ἐγὼ μὲ τὴ Λαμπρούσα μου και μὲ τὸ Χρύσιππό μου,
θέλετε κι ἄ δὲ θέλετε, θὲ νὰ ῥμαι, στὸ Θεό μου.

ΣΤΑΘΗΣ

Τὴ συντροφία σου θέλομε, μᾶλλιος παρακαλοῦμε,
κι εἰς ἓνα σπίτι νὰ ῥμεστα πολλὰ σὲ πεθυμοῦμε.

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

**Ό,τι κι αν έχω, Δάσκαλε, τοῦ γράψε για προικιό ντου,
ξεκάθαρο, πῶς ἀπό δὰ κι ὀμπρός θὰ ἔναι δικό ντου.**

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Δάσκαλε, γράψε, ἐγὼ κρατῶ τὸ λίγο, ὅσο νὰ ζήσω
κι ὅλο τὸ ἔχει μου ποθῶ ζιμιὸ νὰ τοῦ χαρίσω.

ΣΤΑΘΗΣ

Κι ἐγὼ τὴ θυγατέρα μου μὲ τὸ ἔμισὸ προικίζω
καὶ τ' ἄλλο ἄς εἶν' τοῦ Χρῦσιππου καὶ πράμα δὲν κρατίζω.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Νὰ μείνου κληρονόμοι σας κι οἱ δύο τῶνε πρεπό ἔναι,
καὶ νὰ τὸ γράψω τάσσω σας da buon tabellione.

ΣΤΑΘΗΣ

Ἄμπελια ἐμεῖς δὲν ἔχομε, μὰ τ' ἄλλα ὅλα γράψε.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

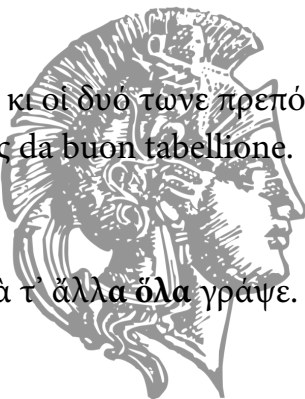
Τὸ προκοχάρτι εἶν' ἔτοιμο, κι αὐτὰ τὰ λόγια πάψε.

ΣΤΑΘΗΣ

Πάμφιλε, σίμωσε ἐδεπά, μηδὲ θαρρῆς, παιδί μου,
τὴ Φέντρα ἂν ἐπαντρεύτηκες δίχωστας τὴ βουλή μου,
πῶς ἔχω παραπόνεση κιαμιὰν ἀντίδικά σου,
γιατὶ ψηφῶ καὶ χαίρομαι τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδιά σου.

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Τὸ σπλάχνος κι ἡ ἀγάπη σου προικιό, ἀφέντη, τάσσει
τόσα καλὸ ὅσο μπορεῖ πασαέννας νὰ λογιάση·
μὰ ἂν ἦτο καὶ λιγότερο, φτάνει νὰ μὲ σκλαβώνη

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ἢ τόση καλοσύνη σου, κι ἐκείνη μὲ πλερώνει.
Κι ὄχι ὡσὰν ξένο γέννημα, μὰ πάντα ὡσὰν παιδί σου
σωματικὸ νὰ προσκυνῶ τάσσω τὴ θέλησή σου.

ΣΤΑΘΗΣ

Ἄχ, ὁ Χρυσῆς, ἡ ζήση μου, μάκρεμα τῷ χρονῷ μου!
Πόση χαρὰ κι ἀνάπαψη δίδεις τῷ γηρατειῷ μου!

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Τὴν ἴδια ἀναγάλλιαση καὶ τὴ χαρὰ τὴν ἴδια
τῆς ἀφεντιάς σου ἔχω κι ἐγὼ κι εἰς τέτοιον τρόπο αἰφνίδια!
Καὶ στὴ χαρὰν, ἀφέντη μου, τὴν ἐδική σου πάλι
ἦρθε καὶ τ' ἄλλου ἀφέντη μου κι ἐγίνη πλιά μεγάλη.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Κι ἐμένα τὰ θαμάσματα τοῦτα μ' ἀναγαλλιούσι,
κι ἀπὸ τὴν τόση μου χαρὰ τὰ δακρυὰ μου κινούσι.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Κι ἐμένα οἱ χαροκοπιές μ' ἀναγαλλιοῦ περίσσα,
κι ἀπὸ τὴν τόση μου χαρὰ τὰ σάλια μου ἐκινήσα.

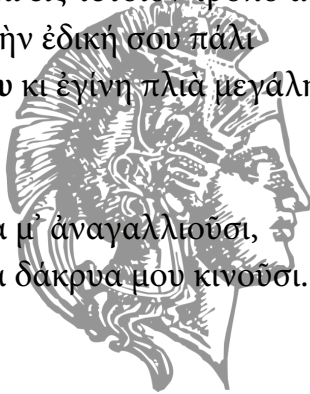
ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἀφέντη Χρῦσιππε, κι ἐγὼ χαίρομαι τὴ χαρὰ σας,
κι ἐσένα, ἀφέντη Πάμφιλε, κι ἄς εἶ μὲ τὴν ὑγείά σας.
Μὰ καληνύχτα ἀφήνω σας.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Καὶ γιάντα εἰς τὴ χαρὰ μας
κι ἐσὺ δὲ στέκεις μετὰ μᾶς; Δὲ θὲς τὴ συντροφιά μας;

ΜΠΡΑΒΟΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Μία παραπόνεση ἔχομε μὲ τὸν ἀφέντη Στάθη,
μὰ ἐδὰ δὲν εἶναι μπορετὸ κιανεὶς νὰ τήνε μάθη·
γιαῦτος δὲ θέλω νὰ σταθῶ.

ΣΤΑΘΗΣ

Κι ἴντα ἴχεις μετὰ μένα,
ποῦ ἐγὼ ποτὲ δὲ σοῦ ἴκαμα κακὸ μηδεκιανένα.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Καὶ μολογᾶς τὸ πὼς κακὸ ποτὲ δὲν ἤκαμές μου
μηδὲ μὲ τὸ δακτύλι σου τὸ σῶμα ἤγγιξές μου;

ΣΤΑΘΗΣ

Νὰ ζῶ, **μηδὲ** τὰ ροῦχα σου δὲν ἄγγιξα ποτὲ μου
μὲ γνώμη καὶ μὲ λογισμό, σα λές, καὶ πιστεψέ μου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Τοῦτ' εἶναι σοτισφασιὸν τέτοιας λογιῆς μεγάλη
ὅπου ὁ Ρομέης ὁ **σοφὸς** δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἴβρη ἄλλη.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Ἵπειδὴ καὶ **σχώρεση** ζητεῖς τὴ μάνιτά μου ἀφήνω
κι ὡς φίλος ἀπὸ δὰ κι ὀμπρὸς **μαζί** σου θὲ νὰ πίνω.

ΦΟΛΑΣ

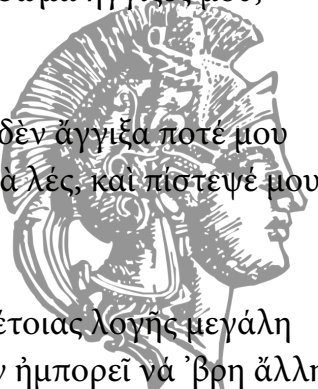
(Δὲν ἔγγιξε τὰ ροῦχα του, γιατί ἄλλα ροῦχα ἐφόρειε
καὶ σὰν τὸν ἔδερνε νὰ γδεῖ ποιὸς ἦτο δὲν ἐμπόρειε.)

ΣΤΑΘΗΣ

Γρίκησε, Φόλα... ποῦ ἴσαι ἐσύ;

ΦΟΛΑΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Τί θέλει ἡ ἀφεντιά σου;

ΣΤΑΘΗΣ

Πήγαινε ὀγλήγορα νὰ πῆς ἀπάνω τῆς κεραῖς σου
ἄς ἔρθῃ κάτω νὰ σταθῇ στὴν πόρτα ὀρδινιασμένη
ν' ἀποδεκτὴ τὴν ἄλλη σου κερά, καθὼς τυχαίνει.
Μίλησε, Ἄρετα μου, κι ἐσύ, καὶ νὰ κατέβου κάμε,
μὲ χωρὶς ἄργιτα κιαμιὰ στὸ σπίτι μας νὰ πᾶμε.

29

[Ἔρχονται καὶ οἱ Φέντρα, Λαμπρούσα, Φλουρού, Ἀλεξάντρα.]

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΣΤΑΘΗΣ

Καλὼς τὲς θυγατέρες μου! Σμίξετε, ἀγκαλιαστήτε,
φιλήσετε, Νεραίδες μου, γλυκοχαιρετιστήτε.

ΑΘΗΝΩΝ

ΝΤΟΤΟΡΕΣ

Λαμπρούσα, σίμωσε ἐδεπά, μὴ ντρέπεσαι, κερά μου·
πέτε τὰ καλορίζικα, σὰν εἶν' πρεπό, τοῦ γάμου.

ΦΕΝΤΡΑ

Ἄς εἶναι ρόδο ἡ μοίρα σου, χρυσὸ τὸ ριζικό σου.

ΛΑΜΠΡΟΥΣΑ

Κι ἐσένα πλάσμα τοῦ ὀρανοῦ, σὰ λέγεις, τὸ δικό σου.

ΣΤΑΘΗΣ

Χρῦσιππε, τὴ Λαμπρούσα σου πιάσ' τηνε ἀπὸ τὴ χέρα
κι ἐσύ τὴ Φέντρα, Πάμφιλε, νὰ πᾶμε σπίτι πέρα.

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

Χέρα όπου ανοίγεις τσι ὀρανοὺς καὶ ζωντανὸ μὲ βάνεις
 σὲ τόση καλοριζικιά κι ἀθάνατο μὲ κάνεις,
 χέρα κατάσπρη κι ὁμορφη, χιονάτη όπου μ' ἀγγίζεις,
 κι ἀγγίζοντας τὰ πάθη μου καὶ τοὺς καημοὺς ξορίζεις!

ΠΑΜΦΙΛΟΣ

Χέρα γλυκιά όπου μ' ἄγγιξεν, ἡ χέρα ἡ ἐδική σου
 εἰς τὴν ἀγκάλη μ' ἔβαλε μέσα τοῦ παραδείσου,
 χέρα κατάσπρη κι ὁμορφη, μαλαματένια χέρα,
 όπου τὴ νύκτα ἐσφάλισες κι ἀνοίγεις τὴν ἡμέρα!

ΣΤΑΘΗΣ

Τὸ ριζικὸ κι ἡ μοίρα σας νὰ ἀθιοῦ μαργαριτάρια.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ
 ΝΤΟΤΟΡΕΣ

ΑΘΗΝΩΝ

Νὰ δένουσι βαρύτιμα ζαφείρια καὶ λιθάρια.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Τὸ ριζικὸ κι ἡ μοίρα σας τόσες τιμὲς καὶ πλούτη
 νὰ σᾶς ἀξώσου, καὶ μακρὰ πολλὰ τὴ ζῆση ἐτούτη.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Τὸ ριζικὸ κι ἡ μοίρα σας στὴ δόξα νὰ ριζώνου,
 βλαστοὺς νὰ ρίκτου τῆς τιμῆς, στὸν κόσμον νὰ ξαπλώνου.

ΦΛΟΥΡΟΥ

Τὸ ριζικὸ κι ἡ μοίρα σας ν' ἀθιοῦσι καὶ νὰ δένου,
 χρυσοὺς καρποὺς νὰ κάμετε, τὸν κόσμον νὰ πλουταίνου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Τὸ ριζικὸ κι ἡ μοίρα σας νὰ κάμου κλερονόμους
νὰ φέξουν εἰς τὰ γράμματα, νὰ ξεδηγοῦσι νόμους.

ΑΡΕΤΑΣ

Τὸ ριζικὸ κι ἡ μοίρα σας νὰ **κάμουσι** νὰ δῆτε
παιδόγγονα σὰ θέλετε καὶ μὲ χαρὲς νὰ ζῆτε.

ΜΠΡΑΒΟΣ

Τὸ ριζικὸ κι ἡ μοίρα σας πάντα ἄς παιδογγοנוῦσι,
νὰ κάμουν ἄντρες ξακουστοὺς κι ἀδυνατοὺς νὰ βγοῦσι.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Τὸ ριζικὸ κι ἡ μοίρα σας χίλια καλὰ νὰ ραίνου,
λαζάνια ἄς βγάλου θάλασσες, Πετροῦτσοι νὰ χορταίνου.

ΦΟΛΑΣ

Τὸ ριζικὸ κι ἡ μοίρα σας νὰ τρέχουσι μοσκάτα,
καὶ πάντα νὰ ἔναι τὰ βουτσά, νὰ πίνωμε, γεμάτα.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Θυμήσου, **ἀφέντη Στάθη** μου, σήμερο τ' ὄνειρό μου.

ΣΤΑΘΗΣ

Κι εἰς τὸν ὑγιὸ ἐξεδίλυανε πούρι κι εἰς τὸ γαμπρό μου.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Μά, κάτεχε, ἀκριβότατο θέλω τὸ χάρισμά μου.

ΣΤΑΘΗΣ

Τάσσω ὀλωνῶ σας τὰ πρεπὰ νὰ κάμωμε τοῦ γάμου,
κι ἀνὲν καὶ θέλῃς καὶ παντρειά, τὸ **Δάσκαλο** σοῦ τάσσω.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Θέλω, κι ἄς ἔρθῃ τὸ λοιπὸς τῆ χέρα ντου νὰ πιάσω.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Θέλω τη, μ' ἄστεφάνωτη, καὶ λόγον ἔτσι ἄς δώση,
γιατὶ ἔχω τὸ κακοτυχιά παπὰς νὰ μοῦ σιμώση.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Δὲ ντρέπεσαι, κακόμοιρε; Σώπα τὰ σάλια, φιού σου...
Δὲ σέ 'θελα, οὐδὲ δούλο μου, κι ἄς ἔβγη ἀπὸ τὸ νοῦ σου.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Σχώρα με, Ἀλεξάντρα μου, γιὰ νὰ σὲ δικιμάσω
εἶπα ὅλα τοῦτα τὰ ψευτά. Δὲν ἤμπορὰ σὲ χάσω.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Ἄπεις καὶ θες με ἀπαρθινά, τάσσω σου τὸ κορμί μου
μεροῦ-νυκτοῦ νὰ γεύεσαι.

ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ἄ φτάνει ἡ δύναμή μου!

ΑΡΕΤΑΣ

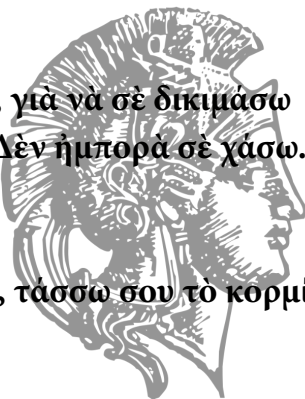
Θὰ σοῦ βουηθήσω, Δάσκαλε, μὴν τὴ θωρεῖς με τρόμο.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΑ

Τρεῖς νύκτες θὰ δικιμαστής, ἀλλιῶς θὰ πάρης δρόμο.

ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΣ

Νὰ ζῆς, ἀφέντη, ἄς παιίνωμε στὸ σπίτι, μὴν ἀργιοῦμε,
κι ἀπὸ τ' ἀδόντι τοὺς γαμπροὺς λογιάζω νὰ κρατοῦμε·

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ἄς πὰ χαροκοπήσωμε καὶ πασαιεὶς ἄς πιάση
τὸ **πιάτο** ἐκεῖνο ὁποῦ ἀγαπᾶ νὰ τὸν καταχορτάση.

ΣΤΑΘΗΣ

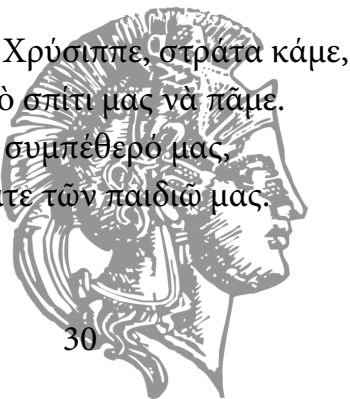
Πετροῦτσο, φρόνιμα μιλεῖς· στὸ σπίτι μέσα ἄς μποῦμε,
τὸ λοιπονίς, συμπέθερε, σὰν πρέπει νὰ χαροῦμε.

ΓΑΒΡΗΛΗΣ

Ἄς πᾶσι ὀμπρὸς τ' ἀντρόγυνα.

ΣΤΑΘΗΣ

Χρύσιππε, στράτα κάμε,
πορπάτει, Πάμφιλε, κι ἐσύ, στὸ σπίτι μας νὰ πᾶμε.
Μισὲρ Γαβρήλη, **πάγενε** μὲ τὸ συμπέθερό μας,
κι ἐσεῖς οἱ ἄλλοι στὴ χαρὰ ἐλάτε τῶν παιδιῶ μας.

30

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΦΟΛΑΣ [Μοναχός.]

Λογιάζω ἐτοῦτες οἱ χαρὲς καὶ τὰ καμώματά μας
νὰ ἀρέσουσι τῶν φίλων **μας** κι ὅτινος ἀγαπᾶ μας,
ἴπειδὴ κι ἐτοῦτα γίνονται συχνιὰ σὲ πᾶσα τόπο
μόνο γιὰ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ γιὰ χαρὰν ἀθρώπων·
καὶ γιὰ χαρὰ σας ἐπειδὴ γίνονται ἐτοῦτοι οἱ γάμοι,
κι ἐσεῖς, ἀφέντες, μετὰ μᾶς, ὅλοι χαρῆτε ἀντάμι.
Δὲν ἔχω τρόπον ὁμορφο καὶ τέχνη δὲν κατέχω,
μητε καὶ λόγια πλιὰ ψηλά, γράμμα γιὰτὶ δὲν ἔχω·
μὰ ἂν ἤθελά ἴχει, πλιότερη χαρὰ σᾶς εἶχα δώσει,
κι εὐχαριστιὰ σὰν ἤπρεπε σὲ καλοσύνη τόση.
Μὰ μετὴ γλώσσα ὁποῦ μπορῶ, κλιτός, μὲ ταπεινότη

τὴν εὐγενεῖα καὶ πράξεις σας τιμῶ καὶ προσκυνῶ τη,
ἔπειδὴ καὶ ἀφουκρασθήκετε τὰ χαμηλοπωμένα
λόγια τοῦ Φόλα, σήμερο, δικά του καὶ ὄχι ξένα·
καὶ ἃ σᾶς ἐδείξαν ὄμορφα καὶ ἀρέσασί σας ὅλα,
βίβα στὰ δολοπλέματα τοῦ πόθου, πέτε, Φόλα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

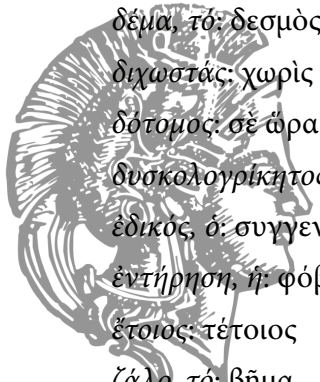

ΑΘΗΝΩΝ

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

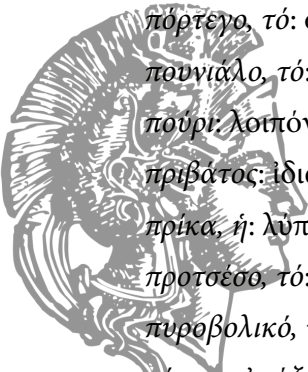
ἀβοκάτος, ό: δικηγόρος	γενολογῶ: βρίζω πολύ βαριά
ἀδιάκριτος: ἀσυλλόγιστος	γή: ἦ
ἀζάπης: κακόμοιρος, καημένος	γιαπάς: κυρίως
ἀζουδιά, ἦ: κακοτυχία	γλακῶ: τρέχω
ἀθιβολή, ἦ: κουβέντα, συζήτηση	γομάρι, τό: φορτίο
ἀμάχη, ἦ: μάχη	δαμάκι: λίγο
ἀναθιβάνω: μιλῶ	δαμινός: ἀμυδρός, μικρός, μηδαμινός
ἀναμιγή, ἦ: σύγχυση	δέμα, τό: δεσμός
ἀνέγλυτος: ἀνύπαντρος	διχωστάς: χωρίς
ἀνεμίζω: μυρίζομαι	δότομος: σέ ᾠρα γάμου
ἀντίδικος: ἐχθρός	δυσκολογρίκτητος: δυσκολονόητος
ἀντίμεψη, ἦ: ἀνταμοιβή	εδικός, ό: συγγενής
ἀντιστένομαι: ἐναντιώνομαι	ἐντήρηση, ἦ: φόβος
ἀουτόρες, ό: συγγραφέας	ἐτόιος: τέτοιος
ἀπαντοχή, ἦ: ἀναμονή	ζάλο, τό: βῆμα
ἀπαρθινά: ἀληθινά	ζγουράφος, ό: ζωγράφος
ἀποζιγώνω: διώχνω	ζιγώνω: διώχνω
ἀποκτύπημα, τό: καρδιοχτύπι	ζιμιό, τό: ἀμέσως
ἀτζί, τό: πόδι	θαράπειο, τό: εὐχαρίστηση, παρηγοριά
ἄτυχος: κακός, πονηρός	κακοδιαρμίστρα, ἦ: κακή νοικοκυρά
ἀφορμάρης: τρελός	καλά καί: μολονότι
ἀφοροῦμαι: ὑποπτεύομαι	κανίσκι, τό: δῶρο
ἄφτω: ἀνάβω	κάνκαρο, τό: ἀνοιχτή πληγή
βέρσο, τό: στίχος	καπονέρα, ἦ: κοτέτσι γιά καπόνια
βουσί, τό: βαρέλι	καταρδινιάζω: τακτοποιῶ
βρώση, ἦ: τροφή	κλιέντες, ό: πελάτης
γαμπιέρα, ἦ: μπότα	

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

κλιτότητα, ή: ταπείνωση	ὄψες: χτῆς
κομπώνομαι: γελιέμαι	παραξανεμίζω: ξανεμίζω, πέρδομαι δυνατὰ
κορσαλέτο, τό: πλεκτὸς ἢ δερμάτινος θώρακας	παραξετρουμίζω: ἀποτρελαίνομαι
κρουσάρος, ό: κουρσάρος	πάραυτας: ἀμέσως
λεμενταρίστρα, ή: γκρινιάρα	πελελός, ό: τρελός
λοτζέτα, ή: μικρὸς ἐξώστης	περιττοπλιάς: ιδιαίτερα
μανίκα, ή: σιδερένια θωράκιση πού προστατεύει τοὺς βραχίονες πολεμιστῆ	πολλά: πολὺ
μπενσί: βεβαίως	πολιτική, ή: πόρνη
νάτο, τό: κίνηση	πορπατῶ: περπατῶ
νετσεσάριο, τό: ἀποχωρητήριο	πόρτεγο, τό: στοὰ
νοδάρος, ό: συμβολαιογράφος	πουνιάλο, τό: ἐγχειρίδιο
ντέσπουτα, ή: λογομαχία	πούρι: λοιπόν, ὡστόσο
ντεφιντισιόν, ή: προσδιορισμὸς	πριβάτος: ἰδιωτικὸς
ντιγέστα, τά: Πανδέκτης	πρίκα, ή: λύπη, πίκρα
ξανέμισμα, τό: πορδὴ	προτσεσο, τό: δίκη
ξετρέχω: ψάχνω, γυρεύω	πυροβολικό, τό: τσακμακόπετρα
ξετσιπώνω: ντροπιάζω	ράσσω: ἀράζω, ὀρμῶ
ξόμπλι, τό: παράδειγμα	ρεάλι, τό: ἀργυρὸ νόμισμα
όγια: γιὰ	ρεσπόστα, ή: ἀπάντηση
όγιάντα: γιατί	ρετόρικα, ή: ρητορικὴ
όγούι: ἀλίμονο	σγαλεμπράτο, τό: χτύπημα μὲ τὸ σπαθί
όζό, τό: ζῶο	σκότιση, ή: σκοτοδίνη
όκιάλια, τά: ματογυάλια	σκριμίδα, ή: ξιφομαχία
όμάδι: μαζί	σοθέτω: τακτοποιῶ
όρπίζω: ἐλπίζω	σοτισφατισιόν, ή: ἱκανοποίηση
ούλος: ὄλος	σούπλικα, ή: αἴτηση γιὰ χάρη
όφτός: ψητὸς	στελέτο, τό: ἐγχειρίδιο, στιλέτο
	σύνναυγα: μὲ τὴν αὐγὴ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

συναφορμά, συναφορμάς: εξαιτίας

συργουλιά, ή: θωπεία

σώνω: φτάνω

ταβολί, τό: μικρό τραπέζι

τάργα, ή: άσπίδα ξύλινη ή δερμάτινη

ταχιά, και ταχύ: τὸ πρῶι

τεταρτιάζω: κόβω στὰ τέσσερα

τζάκος, ό: άλυσιδωτὸς θώρακας

τορνέσι, τό: νόμισμα

τσελάδα, ή: περικεφαλαία

φάλσο μάνκο, τό: χτύπημα με τὸ σπαθι

ψαράδα, ή: τὸ άσπρο μαλλι

ψευτός: ψεύτικος

ψη, ή: ψυχή

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Ανίμπαλες: ὁ Ἄννιβας

Βιργίλιος: ὁ γνωστός Λατίνος ποιητής, πού τόν ἀναφέρει
ὁ Δάσκαλος γιά νά ἐξηγήσει τὸ ὄνειρο τοῦ Πετρούτσιου

Γαλατέο: τὸ ἰταλικὸ ἔργο *Galateo ovvero de' costumi* τοῦ
Giovanni Della Casa

Δούκας: ὁ Ἐνετὸς Δούκας τῆς Κρήτης

Ἑρκολες: ὁ Ἡρακλῆς / κολόνες τοῦ Ἑρκολε: τὸ στενὸ τοῦ
Γιβραλτάρ

Καλεπίνος: ὁ Ἴταλὸς λεξικογράφος Ambrogio Calerino

Κάστρο: τὸ σημερινὸ Ἡράκλειο

Κελλί: πόλη τῆς Μολδαβίας

Μαλτέζικα: καράβια ἀπὸ τὴ Μάλτα

Μουρλάκηδες: Μορλάκκοι

Μπουγδανιά: ἡ Μολδαβία

Νησά: οἱ Κυκλάδες

Ντία: τὸ νησάκι ἐμπρὸς στὸ λιμάνι τοῦ Κάστρου

Ὀρλάντος: ὁ ἥρωας τοῦ *Orlando Furioso* τοῦ Ariosto

Ρωμέης: ὁ Ἴταλὸς κόμης Annibale Romei

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ